శ్రీ ర స్తు.

నిరుక్తి, న్యాయబోధినీ, దీపికాప్రకాశ, వాక్యార్థబోధినీ, భాషాపరిచ్ఛేదాత్మకః

త ర్క స ం గ్ర హః

చె న్న పు ర్యా మ్ :

'వావిళ్ల. రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్'

ఇత్యేతైః ప్రకటితస్సః

విజయతాంతమామ్.

1926.

Printed
at the 'VAVILLA' Press
MADRAS.—1926.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

న్యాయబోధినీనిరుక్తిసహిత

తర్కసంగ్రహః

ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

నిధాయ హృది విశ్వేశం విధాయ గురువందనమ్।
బాలానాం సుఖబోధాయ క్రియతే తర్కసంగ్రహః॥ ౧

తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యా న్యాయబోధినీ ప్రారభ్యతే.

అఖిలాగమసంచారి శ్రీకృష్ణాఖ్యం పరం మహః, ధ్యాత్వా గోవర్ధనసుధీస్తనుతే న్యాయబోధినీమ్. చికీర్షితస్య గ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థమిష్టదేవతానమస్కారాత్మకం మంగళం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతో నిబధ్నాతి. నిధాయేతి. అథ పదార్థాన్ విభజతే

తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యానిరుక్తిః ప్రారభ్యతే.

ప్రణమ్య దక్షిణామూర్తిం మత్క్షీణగుణలక్షణమ్, తర్కసంగ్రహవాక్యార్థనిరుక్తిః క్రియతే మయా. ఇహ ఖలు ప్రారీప్సితప్రకరణసమాప్తిప్రత్యర్థిప్రత్యూహవ్యూహవిధ్వంసనాయ గ్రంథారంభే మంగళమనుతిష్ఠంతి శిష్టాః. ప్రతిపిపత్సూనాం ప్రతిపత్తయే ద్రవ్యాదిపదార్థాన్ ప్రతిపిపాదయిషు రన్నంభట్టస్స్వానుష్ఠితం మంగళముపనిబధ్నాతి—నిధాయేతి. నను శిష్టసంప్రదాయాదనుష్ఠీయతాం నామ మంగళం తదుపనిబంధనం తు నిరర్థకమితి చేన్న- ఉపనిబంధనస్య శిష్యశిక్షార్థతామన్నంభట్టో మనుతే, తర్కసంగ్రహమాత్రాధ్యయనేన బాలానాం గ్రంథకరణసామర్థ్యస్య శశవిషాణసోదరతయా న వయం తదర్థతాం మన్మహే. కింతు మంగళోపనిబంధనస్యాపి మంగళార్థతాం ప్రతిపద్యామహే. నను కిమర్థమయం గ్రంథః క్రియత ఇత్యత ఆహ—సుఖబోధాయేతి. సుఖం దుఃఖధ్వంసః మోక్ష ఇతి యావత్. సుఖాయ బోధస్సుఖబోధః ప్రయోజకత్వం

ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయాభావాస్సప్తపదా

(న్యా) ద్రవ్యేతి. అత్ర సప్తపదగ్రహణం పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వవ్యాప్య

(ని) చతుర్థ్యర్థః. తథాచ మోక్షప్రయోజకంజ్ఞానమితిఫలితం. తచ్చజ్ఞానంపదార్థవిష
మేవ. తర్కసంగ్రహ ఇతి సంజ్ఞాబలాత్-సమ్యక్ గృహ్యన్తే బోధ్యన్తే అనేనేతి స
హః బోధకః జ్ఞానజనకః, తర్క్యాణాం ద్రవ్యాదిపదార్థానాం సంగ్రహః తర్కస
హ ఇతితదర్థత్వాత్. తథాచ మోక్షప్రయోజకీభూత పదార్థవిషయక తత్త్వజ్ఞాన
పాదనాయ అయంగ్రంథః క్రియతఇతిభావః. నను మోక్షే నపదార్థవిషయకత
జ్ఞానముపయుజ్యతే ఆత్మవిషయకజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపయోగితయా శ్రుతిసిద్ధత్వా
చేన్న-ఆత్మా-ఇతరభిన్నః, ఇత్యాకారకాత్మవిషయకతత్త్వజ్ఞానే ద్రవ్యాదిపదార్థవిః
తత్త్వజ్ఞానస్యైవోపయోగిత్వాత్. శ్రూయతేచార్థోऽయ మీశావాస్యోపనిషది "స
గాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణ మస్థావరం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్, కవిర్మనీషీపరిభూస్స్వయం
ర్యాథార్థ్యతోऽర్థాన్ వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్య స్సమాభ్య" ఇతి. అయమర్థః. శుక్రం
మాత్మానం పరమాత్మానం సఏవపుమాన్ పర్యగాత్, పరిగతవాన్భవేత్ జ్ఞాతవాన్భవే
కీదృశమాత్మానం అకాయంశరీరరహితం. అవ్రణం దుఃఖరహితం. అస్థావరంస్థావరత
రహితం శుద్ధం రాగద్వేషమోహరహితం. అపాపవిద్ధం ధర్మాధర్మసంబంధశూన్యమ్.
వా ఆత్మానంస్వాత్మానం అకాయాదిరూపం సఏవపర్యగాత్ ప్రాప్తవాన్భవేత్
స్తోభవేదిత్యర్థః. యః పుమాన్ అర్థాన్ ద్రవ్యాదిపదార్థాన్ వ్యదధాద్వివేచితవాన్
దృశస్సన్పరిభూః ఇతరమతాన్పరిభవిష్ణుః వక్తృత్వాదిశూన్యస్య పరిభవనసామర్థ్య
నసంభవతీత్యతఆహ-కవిరితి, కవిః కవితాకల్పకః వక్తేతియావత్. జ్ఞానరహితస్యాప
తా కాననకాముదీత్యతఆహ-మనీషీతి, మనీషీబుద్ధిమాన్ అతఏవస్వయంభూః స్వయ
వతి ప్రభవతి సమర్థోభవతీతి యథాకథంచిత్పదార్థవివేచనం నఫలాయ కల్పతేఽత
హ-యాథార్థ్యతో యథార్థత్వేన, సకృత్పదార్థ వివేచనం నార్థాయ సంపద్యతే త
హ-శాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః అనేకసంవత్సరానిత్యర్థః. ఏవంచ మోక్షప్రయోజకీభూ
యత్పదార్థతత్త్వజ్ఞానం తస్మైతర్కసంగ్రహః క్రియతఇతినానుపపత్తిః. అన్నంభట్ట
సుఖేన అనాయాసేన బోధస్సుఖబోధఇతి వ్యాచష్ట-తద్వ్యాఖ్యానం కించిదపు
మాలంబతే, స్వతః పరమపురుషార్థభూత మోక్షంప్రతి స్వగ్రంథస్యోపయోగితామ
త్వాయ్య గ్రంథాదౌ బాలకస్య ప్రవర్తయితు మశక్యత్వాత్. అథపదార్థాన్విభజ
ద్రవ్యేతి. నన్వయంవిభాగోऽనుపపన్నః. సామాన్యలక్షణకథనానంతరమేవ విభాగ
కర్తవ్యత్వాత్-యథా తత్ర గంధవతీ పృథివీత్యనేన పృథివీసామాన్యలక్షణముక్త్వా

తత్ర ద్రవ్యాణి-పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశకాలదిగాత్మమనాంసి నవైవ। రూపరసగంధస్పర్శ సంఖ్యాపరిమాణపృథక్త్వసంయోగవిభాగ పరత్వాపరత్వగురుత్వద్రవత్వస్నేహశబ్దబుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మసంస్కారాశ్చతుర్వింశతిర్గుణాః। ఉత్క్షేపణాపక్షేపణాకుంచనప్రసారణగమనాని పంచకర్మాణి । సామాన్యంద్వివిధం।పరమపరం చేతి । నిత్యద్రవ్యవృత్తయోవిశేషాస్త్వనంతా ఏవ। సమవాయస్త్వేకఏవ॥అభావశ్చతుర్విధః—ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావోఽన్యోన్యాభావశ్చేతి ॥ తత్ర-గంధవతీపృథివీ ॥ సాద్వివిధా-నిత్యాఽనిత్యా చేతి।నిత్యా

(న్యా) వ్యాప్తిలాభాయ. నను శక్తిపదార్థస్యాష్టమస్య సత్త్వాత్కథం సప్తైవ? ఇతి, తథాహి మణ్యాదిసంయుక్తే ఇంధనాదౌ సత్యపి వహ్నిసంయోగే దాహోనజాయతే-తచ్ఛూన్యే తు జాయతే అతో మణిసమవధానే దాహానుకూలాశక్తిర్నశ్యతి మణ్యభావదశాయాం దాహానుకూలాశక్తిరుత్పద్యతే-తస్మాచ్ఛక్తిరతిరిక్తః పదార్థ ఇతి చేన్న-దాహం ప్రతిమణేః ప్రతిబంధకత్వేన తదభావస్య కారణత్వేనైవ నిర్వాహే మణిసమవధానాసమవధానాభ్యామనంతశక్తితత్ప్రాగభావతద్ధ్వంసకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్తస్మాత్సప్తైవ పదార్థా ఇతి సిద్ధం, ద్రవ్యాణి విభజతే-పృథివీతి. నన్వంధకారస్య దశమద్రవ్యస్య సత్త్వాత్కథం నవైవ? ఇతి-తథాహి నీలం తమశ్చలతీతి ప్రతీత్యా నీలరూపాశ్రయత్వేన క్రియాశ్రయత్వేన చ తమసో ద్రవ్యత్వం సిద్ధం. నచక్షుష ద్రవ్యేష్వంతర్భావాత్కుతో దశమద్రవ్యత్వం? ఇతి వాచ్యం-తమసో రూపవత్త్వాదాకాశాది పంచకస్య నీరూపత్వాద్వాయోశ్చ నీరూపత్వాన్న తేష్వంతర్భావస్తమసోనిర్గంధత్వాత్పృథివ్యాగంధవత్త్వాన్న తత్రాంతర్భావః-తమసో నిస్పర్శత్వాజ్జలతేజసోశ్శీతోష్ణస్పర్శవత్త్వాన్న తయోరంతర్భావస్తస్మాత్తమసో దశమద్రవ్యత్వం సిద్ధమితి చేన్న-తమసస్తేజోఽభావత్వేనైవోపపత్తావతిరిక్తత్వకల్పనాయాం మానాభావాత్. నచవినిగమనావిరహాత్తేజ ఏవాంధకారాభావస్వరూపమితి వాచ్యం-తేజసోఽభావరూపత్వే సర్వానుభూతోష్ణస్పర్శాశ్రయద్రవ్యాంతరకల్పనే గౌరవాత్తస్మాదుష్ణస్పర్శగుణాశ్రయతయా తేజసో ద్రవ్యత్వం సిద్ధం-తమసి నీలప్రతీతిస్తు భ్రాంతిరేవ. ఏవంకర్మవ

(సి) ద్వివిధేతి తద్విభాగః క్రియతే. తథా న చేహ పదార్థ సామాన్యలక్షణముక్తమతస్తదీశా గోఽపపన్న ఇతి చేన్న—తర్కసంగ్రహ ఇతి వాక్యఘటకీభూత తర్కపదేన తల్లక్ష క్తప్రాయత్వాత్. తథాహి తర్క్యంతే జ్ఞాయంత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా తర్కపదేన ద్ర దార్థా ఉచ్యంతే. తేన జ్ఞేయత్వం పదార్థసామాన్యలక్షణమితి లభ్యతే. అన్నంభట్టః

పరమాణురూపా । అనిత్యా కార్యరూపా । పునస్త్రివిధా—శరీరేంద్రి

(ని)స్యార్థకపదార్థ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా అభిధేయత్వంపదార్థసామాన్యలక్షణ మితిలభ్యతఇత్య
నేనగ్రంథేనవిభాగవాక్య ఘటకపదార్థపదేనైవసామాన్యలక్షణలాభం మన్యతే. సామా
న్యలక్షణకథనానంతరమేవ తేకతివిధాఇత్యాకాంక్షాయాం విభాగవాక్యస్యావతరణీయ
త్వేన నవయం తత్పక్షమాద్రియామహే. పదార్థేషు ప్రథమోద్దిష్టానిద్రవ్యాణి. తేషు
ప్రథమోద్దిష్టాం పృథివీంలక్షయతి—తత్రేతి. తత్రద్రవ్యాదిపదార్థసముదాయే, సప్త
మ్యాస్త్రల్, తదర్థశ్చఘటకత్వం, తథాచద్రవ్యాదిపదార్థసముదాయఘటకీభూతద్ర
వ్యఘటకీభూతా పృథివీగంధవతీత్యన్వయబోధః. అత్రలక్ష్యాపృథివీ, పృథివీత్వం లక్ష్య
తావచ్ఛేదకం, లక్ష్యతావచ్ఛేదకపదాద్యద్ధర్మవిశిష్టం ప్రత్యాయ్యతేసధర్మోలక్ష్యతావచ్ఛే
దకః, యోధర్మోయస్యామవచ్ఛేదకస్సతద్ధర్మావచ్ఛిన్నా, ప్రకృతేలక్ష్యతాయాం పృథి
వీత్వమవచ్ఛేదకం, అతఃపృథివీత్వావచ్ఛిన్నాలక్ష్యతా, లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం
లక్ష్యమిత్యుక్తా వవచ్ఛిన్నపదంవిశిష్టార్థకం ప్రత్యేతవ్యం అత్రగంధవత్త్వంలక్షణం. గం
ధవత్త్వంచ సమవాయసంబంధేన గంధాధికరణత్వం, గుణగుణినోస్సమవాయాత్, గం
ధస్యగుణత్వాత్పృథివ్యాగుణిత్వాత్, పృథివీంవిభజతే-సేతి. విధీయతేవిభజ్యతే ఆభ్యా
మితి వ్యుత్పత్త్యా విధాశబ్దోవిభాజకధర్మపరః, ద్వేవిధే విభాజకధర్మౌ యస్యాస్సాద్వి
విధా. తద్విశిష్టేత్యర్థః, తద్ద్వయమేవస్పష్టయతి—నిత్యాఽనిత్యా చేతి. నిత్యాఽనిత్య
పదే నిత్యత్వానిత్యత్వపరే తయోరభేదసంబంధేన విభాజకధర్మద్వయేఽన్వయః. తథా
చ పృథివీ నిత్యత్వానిత్యత్వాభిన్నవిభాజకధర్మద్వయవిశిష్టేత్యన్వయబోధః.నిత్యపృథివీం
దర్శయతి—నిత్యాపరమాణురూపేతి. పృథివీత్యనుషజ్యతే. తథా చ పరమాణు
రూపాయా సా పృథివీ నిత్యపృథివీత్యర్థః. అనిత్యపృథివీం దర్శయతి—కార్యరూ
పేతి. ఉత్పాదవినాశశాలినీ ద్వ్యణుకాదిరూపా యా పృథివీ సాఽనిత్యేత్యర్థః. పు
నస్త్రివిధేతి. నను అత్రకిం పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్యవిభాగః ? ఆహోస్విదనిత్య
పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్యవా? నాద్యః, పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ యద్యయం విభాగ
స్సాప్యాత్తర్హి నిత్యపృథివ్యాఅపి శరీరేంద్రియవిషయేషు క్వచిదంతర్భావోవాచ్యః, సచ
నసంభవతి తథాహి శరీరేంద్రియయోరనిత్యత్వాత్తత్ర నిత్యపృథివ్యానాంతర్భావః.
నాపివిషయే, మృత్పాషాణాదిరూపస్య విషయస్యానిత్యత్వాత్. నచాదిపదసం
గ్రాహ్యేషు పరమాణురూపపృథివీష్వంతర్భవతీతివాచ్యమ్, ఏవమపి తేజోవిషయే నిత్యతే
జసోఽంతర్భావాసంభవాత్, తత్రవిషయశ్చతుర్విధః, భౌమదివ్యౌదర్యాకరజభేదాది
తిలిఖితమ్, భౌమంభూమిజన్యం. దివ్యం ద్యుజన్యమ్, ఔదర్యముదరజన్యం ఆకరజ

యవిషయభేదాత్ । శరీరమస్మదాదీనాం । ఇంద్రియంగంధగ్రాహకం ఘ్రాణం । తచ్చనాసాగ్రవర్తి । విషయోమృత్పాషాణాదిః । శీతస్పర్శవత్యఆపః । తాద్వివిధాః—నిత్యాఅనిత్యాశ్చేతి । నిత్యాఃపరమాణురూపాః, అనిత్యాఃకార్యరూపాః । పునస్త్రివిధాః—శరీరేంద్రియవిష

(న్యా)త్త్రాప్రతీతిరపిదీపాపసరణక్రియయాపి నతత్రభానాత్.పృథివీం లక్షయతి-గంధవతీతి. గంధవత్త్వంపృథివ్యాలక్షణం. లక్ష్యాపృథివీ.పృథివీత్వంలక్ష్యతావచ్ఛేదకం-పృథివీత్వావచ్ఛిన్నా లక్ష్యతా-యద్ధర్మావచ్ఛిన్నంలక్ష్యం సధర్మోలక్ష్యతావచ్ఛేదకః.యోధర్మోయ

(ని)మాకరజన్యం నహ్యేషుజన్యరూపవిషయేషు నిత్యతేజోఽంతర్భావితుమీష్టే, అతో నాద్యపక్షస్సమీచీనః నాపిద్వితీయః,పునస్త్రివిధేతి పునశ్శబ్దేనపూర్వంవిభక్తస్యైవ విభాగాంతరం క్రియతఇతి సూచనాత్, నచ పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారార్థక ఇతివాచ్యమ్, వాక్యాదావస్యపునశ్శబ్దస్య వాక్యాలంకారార్థకతాయాః కుత్రాప్యదృష్టచరత్వాత్, యత్కించిత్పదోత్తరప్రయుజ్యమానస్యైవాస్య వాక్యాలంకారార్థకతాయాస్తత్రతత్రదృష్టచరత్వాత్. అన్నంభట్టస్యాప్యయం పక్షస్సంమతఇతి ప్రతిభాతి శరీరేంద్రియభిన్నో విషయఇతి తేన లిఖితత్వాత్. పునస్త్రివిధేతివాక్యస్య ప్రకారాంతరేణ విభజతఇత్యవతరణికాదానాచ్చ, తేనహి ప్రాగేకేన ప్రకారేణ విభక్తస్యైవేదానీం ప్రకారాంతరేణవిభాగః క్రియతఇత్యవగమ్యతే, అతోమహాదసమంజసమితి చేన్న—పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ విభజనాత్. నిత్యపృథివ్యాశ్చమృత్పాషాణాదిరిత్యాది పదసంగ్రాహ్యేషుపరమాణుష్వంతర్భావాన్నానుపపత్తిః,నచపృథివీజలతేజోవాయుష్వేకరీత్యా పునస్త్రివిధాపునస్త్రివిధాఃపునస్త్రివిధంపునస్త్రివిధఇతివాక్యానాంవర్ణనాత్తేష్వర్థరీతిరపి ఏకైవవాచ్యా,తచ్చనసంభవతి.నిత్యపృథివ్యా నిత్యజలస్య నిత్యవాయోశ్చ విషయేంతర్భావసంభవేఽపి నిత్యతేజసో విషయేఽంతర్భావోనసంభవతి భౌమాదీనాం జన్యత్వాదితి పూర్వమేవోక్తత్వాదితివాచ్యం,తత్రభౌమం భూమిసంబంధి, దివ్యంద్యుసంబంధి,ఔదర్యముదరసంబంధి, ఆకరజమాకరసంబంధీతి వ్యాఖ్యానాత్, ఏవంసతి నిత్యతేజసోఽపివిషయేఽంతర్భావస్సంభవతి,భూమ్యాదిసంబంధిత్వస్య నిత్యతేజసోఽపిసంభవాదిత్యాస్తాం విస్తరః, పార్థివశరీరంవర్ణయతి—అస్మదాదీనామితి. అత్రావచ్ఛేదకత్వంషష్ఠ్యర్థః, తథాచాస్మదాదిరూపాత్మావచ్ఛేదకీభూతం యచ్ఛరీరం తత్పార్థివశరీరమిత్యర్థః. ఆత్మాహిశరీరావచ్ఛిన్నః, తదవచ్ఛేదకం శరీరమితినవాక్యార్థానుపపత్తిః, పార్థివేంద్రియంవర్ణయతి- ఇంద్రియమితి. కీదృశం తదిత్యతఆహ—గంధగ్రాహకమితి. గంధస్య గ్రాహకం

యభేదాత్ । శరీరంవరుణలోకే । ఇంద్రియం రసగ్రాహకం రసనమ్। తచ్చజిహ్వాగ్రవృత్తి । విషయస్సరిత్సముద్రాదిః । ఉష్ణస్పర్శవత్తేజః, తద్ద్వివిధమ్—నిత్యమనిత్యంచేతి । నిత్యంపరమాణురూపం । అనిత్యంకార్యరూపం । పునస్త్రివిధం—శరీరేంద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరమాదిత్యలోకే । ఇంద్రియంరూపగ్రాహకం చక్షుః । తచ్చకృష్ణతారాగ్రవృత్తి। విషయశ్చతుర్విధః—భౌమదివ్యౌదర్యాకరజభేదాత్ ।భౌమంవహ్న్యాది। దివ్యమబింధనంవిద్యుదాది । భుక్తస్యపరిణామహేతురౌదర్యమ్ । ఆకరజంసువర్ణాది ॥ రూపరహితస్పర్శవాన్వాయుః।సద్వివిధః—నిత్యోఽనిత్యశ్చేతి । నిత్యఃపరమాణురూపః । అనిత్యఃకార్యరూపః । పునస్త్రివిధః—

(నా)స్యామవచ్ఛేదకస్సాతద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతిన్యాయాత్. తథా చలక్ష్యతావచ్ఛేదకం పృథివీత్వంపృథివీత్వావచ్ఛిన్నాలక్ష్యతా.ఏవంశీతస్పర్శవత్వాదిలక్షణేషు.జలాదీనాంలక్ష్యతాజలత్వాదీనాం లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వంచబోధ్యం. ఏవంపృథివ్యాదిత్రికం నిరూప్యవాయుం నిరూపయతి-రూపరహితేతి.రూపరహితత్వేసతిస్పర్శవత్త్వంవాయోర్లక్షణం.సతిసప్తమ్యా విశిష్టార్థకతయాసామానాధికరణ్యసంబంధేన రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవిశిష్ట స్పర్శవత్త్వం లక్షణమితి ఫలితార్థః.విశేషణానుపాదానే పృథివ్యాదిత్రికేఽతివ్యాప్తి

(ని)గంధగ్రాహకం,విషయత్వంషష్ఠ్యర్థః.గ్రహధాతోరానమర్థః, ణ్వుల్ప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః. తథాచగంధవిషయకజ్ఞానజనకమిత్యర్థః. నాసాగ్రవృత్తీతి. అయంసుగంధ ఇత్యాకారక జ్ఞానజనకంఘ్రాణం నామపార్థివేంద్రియంతు నాసాగ్రమేవ, తత్రవర్తతఇతివిశేషః. అథజలీయశరీరందర్శయతి-వరుణలోకఇతి. వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః. తథా చ జలీయశరీరం వరుణలోకవృత్తీత్యర్థః. తైజసవిషయం దర్శయతి-దివ్యమితి. విద్యుదాదిరూపంయత్తేజస్తద్దివ్యంతైజసమిత్యర్థః.కీదృశంతద్విద్యుదాదీత్యతఆహ-అబింధనమితి.ఆపః ఇంధనాని యస్యతమబింధనం నన్విదమనుపపన్నమ్, అప్స్వింధనత్వాసంభవాత్, ఇంధనత్వంకాష్ఠత్వమ్, నహ్యప్సుకాష్ఠత్వం సంభవతీతిచేన్న, ఇంధిదీప్తావితిధాతోః కరణాధికరణయోశ్చేతి కరణే ల్యుట్ యువోరనాకావిత్యనాదేశేచ సతి నిష్పన్నఇంధనశబ్దో దీప్తిసాధనపరః, నకాష్ఠత్వవిశిష్టపరః. అథవా అద్భిరింధనం దీపనంయస్య తదబింధనమ్, ఇదానీమింధనశబ్దోభావేల్యుడంతః. పూర్వంతు కరణేల్యుడంతఇతి విశేషః, వాయుం లక్షయతి—రూపేతి.రూపేణ రహితఃరూపరహితఇత్యత్ర,తృతీయార్థఃప్రతియోగిత్వం

శరీరేంద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరంవాయులోకే । ఇంద్రియంస్పర్శగ్రాహకం త్వక్ । సర్వశరీరవృత్తిః । విషయోవృక్షాదికంపనహేతుః। శరీరాంతస్సంచారీవాయుః ప్రాణశ్చ। సచైకోఽప్యుపాధిభేదాత్ప్రాణాపానాదిసంజ్ఞాం లభతే॥శబ్దగుణకమాకాశమ్।తచ్చైకం, విభు, నిత్యంచ.

(న్యా) స్తత్రాపిస్పర్శవత్త్వసత్త్వాదతస్తద్వారణాయ విశేషణోపాదానం-తావన్మాత్రోపాదానేఆకాశాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాపిరూపరహితత్వసత్త్వాదతఉక్తం స్పర్శవత్త్వమితి.అతివ్యాప్తిర్నామాలక్ష్యేలక్షణస్యసత్త్వం.యథా-గోశ్శృంగిత్వం లక్షణముక్తంచేదలక్ష్యభూతగోభిన్నమహిషాదా వతివ్యాప్తిః. తత్రాపిశృంగిత్వస్య సత్త్వాత్, అవ్యాప్తిర్నామలక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వం. లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వంచలక్ష్యతావచ్ఛేదకాశ్రయే క్వచిల్లక్ష్యేలక్షణాసత్త్వం.యథాగోర్నీలరూపవత్త్వంలక్షణముక్తంచేచ్ఛ్వేతగవినీలరూపాభావాదవ్యాప్తిః. అసంభవోనామ లక్ష్యమాత్రే కుత్రాపి లక్షణాసత్త్వం. యథాగోరేకశఫవత్త్వం లక్షణముక్తంచేద్గోసామాన్యస్య ద్విశఫవత్త్వేనైకశఫవత్త్వస్య కుత్రాప్యసత్త్వాదసంభవః. అతివ్యాప్త్యవ్యాప్త్యసంభవానాం నిష్కృష్టలక్షణం తు లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణత్వేసతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదసామానాధికరణ్యమతివ్యాప్తిః.లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణత్వేసతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనాధికణాత్యంతాభావ ప్రతియోగిత్వమవ్యాప్తిః. లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వమసంభవఇతి - ఆకాశం లక్షయతి—శబ్దగుణకమితి. అత్ర గుణపదమాకాశే శబ్దఏవవిశేషగుణఇతి ద్యోతనాయ నత్వతివ్యాప్తివారణాయ. సమవాయేన శబ్దవత్త్వమాత్రస్యసమ్యక్త్వాత్ -తదుక్తమ్· "రూపం గంధో రసస్స్పర్శస్స్నేహస్సాంసిద్ధికోద్రవః,బుద్ధ్యాదిభావనాంతాశ్చ శబ్దోవైశే

(ని)రహాధాతోరభావః. క్తప్రత్యయస్యాశ్రయః.తథాచరూపప్రతియోగికాభావాశ్రయత్వేసతి స్పర్శవత్త్వం వాయోర్లక్షణమిత్యర్థః. అత్రస్పర్శవత్త్వమాత్రోక్తౌపృథివ్యాదావతివ్యాప్తిః అతోవిశేషణదళముపాత్తం - తావన్మాత్రోక్తౌగగనాదావతివ్యాప్తిః, అతఏవవిశేష్యోపాదానం, నను ప్రాణాపానాద్యతిరిక్త ద్రవ్య సత్త్వాత్కథం నవైవద్రవ్యాణీత్యాశంకాం ప్రసంగాదిదానీంపరిహరతి—శరీరాంతస్సంచారీతి. యద్వా-ప్రాణస్య విషయాదిభేదేన విభాగోభాష్యేదర్శితః, సచానుపపన్నఇత్యతఆహ—శరీరాంతస్సంచారీతి విషయఇత్యనుషజ్యతే - తథాచ శరీరాంతస్సంచారీవాయురూపోయః ప్రాణస్సవిషయఏవేత్యర్థః. ఇతిరీత్యావ్యాఖ్యేయం. ఆకాశంలక్షయతి—శబ్దగుణకమితి. తచ్చైకం విభాజకధర్మద్వయశూన్యమ్. విభ్వితి. సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగీత్యర్థః. పృథివ్యప్తేజోవా

అతీతాదివ్యవహారహేతుః కాలః । స చైకో విభుర్నిత్యశ్చ ॥ ప్రాచ్యాదివ్యవహారహేతుర్దిక్ । సా చైకా, విభ్వీ, నిత్యా చ. జ్ఞానాధికరణమాత్మా. స ద్వివిధః—పరమాత్మా, జీవాత్మా చేతి। తత్రేశ్వరస్సర్వజ్ఞః పరమాత్మా ఏక ఏవ । జీవస్తు ప్రతిశరీరం భిన్నః । విభుర్నిత్యశ్చ ॥ సుఖాద్యుపలబ్ధిసాధనమింద్రి

(న్యా)షికాగుణా'' ఇతి. తచ్చైకమితి. అనేకత్వే మానాభావాదితిభావః. విభ్వితి. సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వం విభుత్వం. మూర్తత్వం చ క్రియాశ్రయత్వం. పృథివ్యప్తేజోవాయుమనాంసి మూర్తాని పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశపంచకం భూతపదవాచ్యం. భూతత్వం నామ బహిరింద్రియగ్రాహ్యవిశేషగుణవత్త్వం. కాలం లక్షయతి—అతీతేతి. వ్యవహారహేతుత్వస్య లక్షణత్వే ఘట ఇతి వ్యవహారహేతుభూతఘటాదావతివ్యాప్తిస్తద్వారణాయాతీతాదీతి-దిశో లక్షణమాహ—ప్రాచీతి. ఉదయాచలసన్నిహితా యా దిక్సా ప్రాచీ - అస్తాచలసన్నిహితా యా దిక్సా ప్రతీచీ- మేరోస్సన్నిహితా యా దిక్సోదీచీ. మేరోర్వ్యవహితా యా దిక్సావాచీ-ఆత్మానం నిరూపయతి—జ్ఞానాధికరణమితి. అధికరణపదం సమవాయేన జ్ఞానాశ్రయత్వలాభార్థం. మనో నిరూపయతి—సుఖాదీతి. ఉపలబ్ధిర్నామ

(ని)యుమనాంసి మూర్తద్రవ్యాణి, నిత్యం ధ్వంసాప్రతియోగి. కాలం లక్షయతి_అతీతాదీతి. అతీత ఆదిర్యేషాం తే అతీతాదయః, తేషాం వ్యవహారశ్శబ్దప్రయోగః, అతీతో, వర్తమానో, భవిష్యతీతి. తత్ర కాలః కారణం, వ్యవహారే వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకస్య కారణత్వాత్, యథాయం ఘట ఇతి శబ్దప్రయోగే ఘటో వ్యవహర్తవ్యః ఘటత్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తస్య ఘటశబ్దప్రయోగే కారణత్వం, ప్రకృతే చాతీతః అతీతకాలవానితి సర్వత్ర తత్తత్కాలవానేవ వ్యవహర్తవ్యః, అతీతకాలవత్త్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తత్తత్కాలవత్త్వం చ తత్తత్కాల ఏవ, అతస్తాదృశశబ్దప్రయోగే తత్కాల ఏవ కారణం, ఇత్యేవమతీతాది వ్యవహారహేతుత్వస్య కాలే విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః. దిశో లక్షణమాహ—ప్రాచ్యాదీతి. అత్రాపి సర్వం పూర్వవదేవ వాచ్యం. ప్రాచ్యాదిదిగ్వత్త్వం చ ప్రాచీ దిగేవ. ఏవమన్యత్రాపి, ప్రాచ్యశబ్దప్రయోగే ప్రాచీదిక్కారణం, ఇత్యేవం తాదృశప్రయోగేషు తస్యా ఏవ కారణత్వాల్లక్షణసమన్వయః. అత్ర యద్యపి బహు వ్యాఖ్యేయం, తథాపి గ్రంథగౌరవభియా బాలదురూహతయా చ విరమ్యతే, ఏతత్ప్రపంచస్త్వన్యత్ర దర్శితోఽస్మాభిః. ఆత్మనో లక్షణమాహ-జ్ఞానాధికరణమితి. జ్ఞానస్యాధికరణమితి షష్ఠీతత్పురుషః. నిరూపితత్వం షష్ఠ్యర్థః, అధికరణత్వమాశ్రయత్వం-తథా చ జ్ఞాననిరూపితాశ్రయత్వమాత్మనో లక్షణం. సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః. సర్వవిషయకజ్ఞా

యం మనః, తచ్చ ప్రత్యాత్మనియతత్వాదనంతం పరమాణురూపం నిత్యం చ॥ చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యో గుణో రూపమ్ । తచ్చ శుక్లనీలపీతరక్తహరితకపిశచిత్రభేదాత్సప్తవిధమ్ । పృథ్వీజలతేజోవృత్తి. తత్ర పృథివ్యాం సప్తవి

(న్యా)సాక్షాత్కారస్తథా చ సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారకారణత్వే సతీంద్రియత్వం మనసో లక్షణమింద్రియత్వమాత్రోక్తౌ చక్షురాదావతివ్యాప్తిరతస్సుఖేత్యాది-విశేష్యానుపాదానే ఆత్మన్యతివ్యాప్తిరాత్మనో జ్ఞానాదికం ప్రతిసమవాయికారణత్వాదత ఇంద్రియత్వోపాదానం. రూపం లక్షయతి——చక్షుర్మాత్రేతి. చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వవిశిష్టగుణత్వం రూపస్య లక్షణం. విశేష్యమాత్రోపాదానే రసాదావతివ్యాప్తిరతశ్చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వవిశేషణం. తావన్మాత్రోపాదానే రూపత్వనీలత్వాదావతివ్యాప్తిర్యో గుణో యదింద్రియగ్రాహ్యస్తన్నిష్ఠజాతిరపి తదింద్రియగ్రాహ్యేతి న్యాయాత్. అతస్తద్వారణాయ విశేష్యోపాదానం-చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం నామ చక్షుర్భిన్నేంద్రియాగ్రాహ్యత్వే సతి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం మాత్రపదానుపాదానే సంఖ్యాదావతివ్యాప్తిస్సంఖ్యాదావపి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వవిశిష్టగుణత్వస్య సత్త్వాదతస్తద్వారణాయ మాత్రపదం. సంఖ్యాదేస్తు చక్షుర్భిన్నత్వగింద్రియగ్రాహ్యత్వాచ్చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం నాస్తి-అతీంద్రియే గురుత్వాదావతివ్యాప్తివారణాయ చక్షుర్గ్రాహ్యేతి- అత్ర గ్రాహ్యత్వం (లౌకిక) ప్రత్యక్షవిషయత్వమగ్రాహ్యత్వం తదవిషయత్వం తథా చ త్వాచ సాక్షాత్కారావిషయత్వే సతి చాక్షుషప్రత్యక్షవిషయత్వమితి. (చక్షుర్భిన్నేంద్రియజన్యలౌకికసాక్షాత్కారావిషయత్వే సతి చాక్షుషలౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వమితి)ఫలి

(ని)నవాక్. మనో లక్షయతి——సుఖాదీతి. ఉపలబ్ధిర్జ్ఞానం విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః. తత్సాధనత్వం తూపలబ్ధినిరూపితకారణత్వం. తథా చాహం సుఖీ. అహం దుఃఖీత్యేవం సుఖాదివిషయకజ్ఞాననిరూపితకారణతాశ్రయత్వమితి పర్యవసన్నమ్ - ప్రత్యాత్మనియతత్వాదితి. అయమనంతమిత్యత్ర హేతుః. ఏకైకస్యాత్మన ఏకైకం మన ఆవశ్యకమిత్యాత్మనామనంతత్వాన్మనసోఽప్యనంతత్వమిత్యర్థః. ద్రవ్యమేవం నిరూపితమ్, అథ గుణా నిరూప్యంతే——తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం రూపం లక్షయతి——చక్షుర్మాత్రేతి. చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వే సతి గుణత్వం రూపస్య లక్షణం. రూపం చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యం గుణశ్చ భవతీతి లక్షణసమన్వయః. చక్షుర్మాత్రేణ గ్రాహ్య ఇత్యత్ర జన్యత్వం తృతీయార్థః. గ్రహధాతోర్జ్ఞానమర్థః. ణ్యత్ప్రత్యయస్య విషయోఽర్థః. తథా చ చక్షుర్మాత్రజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి గుణత్వస్య రూపే సత్త్వాల్లక్ష్యలక్షణసమన్వయః. తత్ర పృథివీజలతేజస్సముదాయే, ఘటకత్వం సప్తమ్యర్థః. పృథివ్యామిత్యత్ర వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః. తథా చ సప్తవిధమపి రూపం పృథివీజలతేజస్స

ధమ్—అభాస్వర శుక్లం జలే । భాస్వరశుక్లం తేజసి । రసనగ్రాహ్యో గుణో రసః । స చ మధురామ్లలవణకటుకషాయతిక్తభేదాత్షడ్విధః । పృథివీజలవృత్తిః । తత్ర పృథివ్యాం షడ్విధః । జలే మధుర ఏవ । ఘ్రాణగ్రాహ్యో గుణో గంధః । స ద్వివిధః—సురభిరసురభిశ్చేతి । పృథివీమాత్రవృత్తిః. త్వగింద్రియమాత్రగ్రాహ్యో గుణస్స్పర్శః । స త్రివిధః—శీతో

(న్యా) తోఽర్థః, నను ప్రభాఘటసంయోగేఽతివ్యాప్తిస్తస్య చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యగుణత్వాదితి చేన్న-గుణపదస్య విశేషగుణపరత్వాత్, న చైవం విశేషగుణత్వఘటితలక్షణే సంఖ్యాదావతివ్యాప్త్యభావాన్మాత్రపదవైయర్థ్యమితి వాచ్యం, సాంసిద్ధికద్రవత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయ తదుపాదానాదథవా చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యజాతిమద్గుణత్వస్య లక్షణత్వాన్న ప్రభాఘటసంయోగాదావతివ్యాప్తిస్సంయోగత్వజాతేశ్చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వాభావాద్ఘటపటసంయోగస్య త్వగింద్రియగ్రాహ్యత్వేన తద్గతజాతేరపి త్వగింద్రియగ్రాహ్యత్వాత్. న చైవం జాతిఘటితలక్షణే గుణత్వరూపవిశేషణస్య వైయర్థ్యం, జాతిమత్త్వాభావాదేవ రూపత్వాదావతివ్యాప్తివారణాదితి వాచ్యం-చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్య జాతిమతి సువర్ణాదావతివ్యాప్తివారణాయ తదుపాదానమ్-ఏవం రసాదిలక్షణే విశేషణానుపాదానే లక్ష్యభిన్నగుణేఽతివ్యాప్తిర్విశేష్యానుపాదానే లక్ష్యవృత్తిరసత్వాదావతివ్యాప్తిరతో విశేషణవిశేష్యయోరుభయోరుపాదానం. స్పర్శం లక్షయతి—త్వగింద్రియమాత్రేతి. అత్రాపి మాత్రపదం సంఖ్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ-అన్యత్సర్వం పూర్వవద్బోధ్యం. రూపాదిచతుష్టయం పృథివ్యాం పాకజమితి.

(ని) ముదాయఘటకీభూతపృథివీవృత్తీత్యన్వయబోధః. అభాస్వరశుక్లం జలవృత్తి, శుక్లభాస్వరం తేజోవృత్తీత్యర్థః. నను "గుణే శుక్లాదయః పుంసి గుణిలింగాస్తు తద్వతీ"తి కోశాత్ గుణవాచకశుక్లాదిశబ్దానాం పుల్లింగత్వాభిధానాత్, రూపాత్మక గుణవాచక శుక్లశబ్దస్య కథమత్ర నపుంసకత్వమితి చేన్న—"అస్త్రీనియతలింగానాం యోగేక్లింగతాపి చే"తి విశేషవచనబలేన ప్రకృతే రూపమితి కేవలం నపుంసకలింగం విశేష్యపదమనుషజ్య శుక్లపదస్య నపుంసకతాయా ఉపపాదయితుం శక్యత్వాత్, రసం లక్షయతి—రసనేతి. పృథివీప్రభృతీనాం నవానాం ద్రవ్యాణాం నిత్యానిత్యవివేకో దర్శితో హి అతో రూపాదీనాం చతుర్ణామపి తద్వివేకమేకోక్త్యాహ—పృథివ్యామితి. తద్వృత్తితచ్చతుష్టయమనిత్యమిత్యన్వయః. పాకజమితి హేతుగర్భం విశేషణమ్, తథా చ పృథివీవృత్తి రూపాదిచతుష్టయం పాకజత్వాదేవ నిత్యపృథివ్యామనిత్యపృథివ్యాం చ వర్తమానం సర్వమప్యనిత్యమిత్యర్థః. అన్యత్ర జలాదివృత్తి రూపాదిచతుష్టయం నిత్యమనిత్యం చేత్యర్థః. అనిత్యమే

ష్ణానుష్ణాశీతభేదాత్ । పృథివ్యప్తేజోవాయువృత్తిః । తత్ర శీతం జలే।
ఉష్ణస్తేజసి । అనుష్ణాశీతః పృథివీవాయ్వోః । రూపాదిచతుష్టయం పృథి
వ్యాంపాకజమనిత్యంచ । అన్యత్రాపాకజం నిత్యమనిత్యం చ।నిత్యగతం
నిత్యమనిత్యగతమనిత్యమ్ । ఏకాదివ్యవహారహేతుస్సంఖ్యా।నవద్రవ్య
వృత్తిః।ఏకత్వాదిపరార్థపర్యంతా।ఏకత్వంద్వివిధం-నిత్యగతంనిత్యమనిత్య

(న్యా)ఏతత్తత్త్వనిర్ణయ శ్చేత్థం, పాకో నామవిజాతీయ తేజస్సంయోగస్సచనానాజాతీయః.
రూపజనకో విజాతీయ తేజస్సంయోగస్తదపేక్షయా రసజనకో విజాతీయ తేజస్సంయోగః
ఏవం గంధజనకో విజాతీయ తేజస్సంయోగ ఏవం స్పర్శజనకోఽపి తథైవ-ఏవం ప్రకారేణ
భిన్నభిన్నజాతీయాః పాకాః కార్యవైలక్షణ్యేన కల్పనీయాః. తథాహి, తృణపుంజ
నిక్షిప్తే ఆమ్రాదావుష్ణత్వలక్షణవిజాతీయ తేజస్సంయోగాత్పూర్వహరితరూపనాశే రూపాం
తరస్య పీతరూపాదేరేవోత్పత్తిః పూర్వరసస్యామ్లరసస్యైవానుభవాత్ - క్వచిత్పూర్వ
రూపస్య సత్త్వేఽపి రసపరావృత్తిర్దృశ్యతే, విజాతీయ తేజస్సంయోగేన పూర్వతనామ్ల
నాశే మధురరసస్యానుభవాత్ తస్మాద్రూపజనకాపేక్షయా రసజనకో విలక్షణ ఏవ -
ఏవంగంధజనకోఽపి విలక్షణ ఏవేత్యంగీకార్యః, రూపరసయోరపరావృత్తావపి పూర్వగం
ధనాశే విజాతీయ తేజస్సంయోగేనసురభిగంధోపలబ్ధేః-ఏవంస్పర్శజనకోఽపి పాకవశాత్క
ఠిన స్పర్శనాశే మృదుస్పర్శానుభవాత్ - తస్మాద్రూపాది జనకా విజాతీయా ఏవ పాకాః
యథాకార్య మున్నేయాః - అతఏవపార్థివ పరమాణూనామేకజాతీయత్వేఽపి పాక

(ని)త్యత్ర పాకజశబ్దాభావాదిత్యత ఆహ—అపాకజమితి. తస్మాదేవనిత్యమనిత్యం చేత్యర్థః.
నన్వత్ర జలాదౌ వర్తమానం రూపాదిచతుష్టయమిత్యసంగతం, గంధాదేర్జలాద్యవృత్తి
త్వేన తద్ఘటిత చతుష్టయస్య జలాద్యవృత్తిత్వాదితిచేన్న— రూపాదిచతుష్టయమిత్యస్య
రూపాది చతుష్టయ మధ్యప్రవిష్టమిత్యర్థకత్వాత్, తథాచ రూపాది చతుష్టయ మధ్య
ప్రవిష్టానాం యేషాం జలాదివృత్తిత్వం సంభవతి తాన్యేవాత్ర రూపాది చతుష్టయ
పదేన గ్రాహ్యాణీతి నవాక్యార్థానుపపత్తిః. సంఖ్యాం లక్షయతి—ఏకాదీతి. 'అయమేకః
ఇమౌ ద్వౌ' ఇత్యాది వ్యవహారే ఏకత్వద్విత్వాదిరూపవ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకస్య కార
ణతయా ఏకత్వద్విత్వాదిసంఖ్యయా ఏకో ద్వావిత్యాదిశబ్దప్రయోగే కారణత్వస్యవిద్య
మానత్వాల్లక్షణసంగతిః. నిత్యగతంనిత్యమితి. ఏకత్వనాశం ప్రత్యాశ్రయనాశః కార
ణమ్, అతః పరమాణూనాం నాశాభావేన తద్గతమేకత్వమపి ననశ్యతీతి నిత్యగతమే
కత్వ మపి నిత్యం, అనిత్యం ద్వ్యణుకాదికం తు యదానశ్యతి తదా తద్గతమేకత్వమపి

గతమనిత్యమ్। ద్విత్వాదికంతు సర్వత్రానిత్యమేవ। మానవ్యవహారాసాధారణకారణం పరిమాణమ్। నవద్రవ్యవృత్తి। తచ్చతుర్విధమ్। అణు మహద్దీర్ఘం హ్రస్వంచేతి। పృథగ్వ్యవహారాసాధారణకారణం పృథక్త్వమ్। సర్వద్రవ్యవృత్తి। సంయుక్తవ్యవహారహేతుస్సంయోగః సర్వద్రవ్యవృత్తిః॥ సంయోగనాశకోగుణోవిభాగః। సర్వద్రవ్యవృత్తిః

(న్యా) మహిమ్నా విజాతీయద్రవ్యాంతరానుభవః, యథా-గోభుక్తతృణాదీనామాపరమాణ్వంతంభంగే తృణారంభకపరమాణుషు విజాతీయతేజస్సంయోగాత్పూర్వరూపాదిచతుష్టయనాశే తదనంతరం దుగ్ధే యాదృశం రూపాదికం వర్తతే తాదృశరూపరసగంధస్పర్శజనకాత్తేజస్సంయోగాజ్జాయంతే. తదనంతరం తైరేవ తాదృశరూపరసాదయ ఉత్పద్యంతే తాదృశరూపాదివిశిష్టపరమాణుభిర్దుగ్ధద్వ్యణుకమారభ్యతే తతస్త్ర్యణుకాదిక్రమేణ మహాదుగ్ధారంభః. ఏవం దుగ్ధారంభకైః పరమాణుభిరేవ దధ్యారభ్యతే పాకమహిమ్నా-దధ్యారంభకైః పరమాణుభిరేవ నవనీతాదికమితి దిక్, విభాగం లక్షయతి- సంయోగనాశక ఇతి. సంయోగనాశకత్వవిశిష్టగుణత్వం విభాగస్య లక్షణం. విశేషణమాత్రోపాదానే క్రియాయామతివ్యాప్తిః

(ని) నశ్యతీత్యనిత్యగతమేకత్వమనిత్యమ్. ద్విత్వాదికన్త్వితి. సర్వత్ర, నిత్యే అనిత్యే చేత్యర్థః ద్విత్వాదికం హి అపేక్షాబుద్ధ్యా ఉత్పద్యతే అపేక్షాబుద్ధినాశేన చ నశ్యతి. అయమేక ఇమౌ ద్వావిత్యాకారకాపేక్షాబుద్ధిర్యదా జాయతే తదానీం, ద్విత్వోత్పాదాత్తాదృశబుద్ధినాశే చ తన్నాశాదితిరీత్యా ద్విత్వాదికం త్వనిత్యమేవేత్యర్థః. పరిమాణం లక్షయతి—మానవ్యవహారేతి. అయమేతావత్పరిమాణవానిత్యాది వ్యవహారే తావత్పరిమాణవాన్ వ్యవహర్తవ్యః తావత్పరిమాణవత్త్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తచ్చ పరిమాణమేవ తాదృశవ్యవహారే హేతురిదమేవేతి కృత్వా లక్ష్యే లక్షణసమన్వయః, అణ్వాదీని చత్వారి భావప్రధానాని, పృథక్త్వం లక్షయతి—పృథగితి. ఇదమస్మాత్ పృథగితి వ్యవహారే వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకీభూతపృథక్త్వస్య కారణత్వాత్ సంయోగం లక్షయతి—సంయుక్తవ్యవహారేతి. ఇమౌ సంయుక్తావితి వ్యవహారే సంయుక్తత్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం తచ్చ సంయోగవత్త్వం, స చ సంయోగ ఏవ, తాదృశవ్యవహారే తస్య కారణత్వాల్లక్షణసమన్వయః. విభాగం లక్షయతి—సంయోగనాశక ఇతి. అత్ర షష్ఠ్యాః ప్రతియోగిత్వమర్థః. నాశధాతోర్ధ్వంసోఽర్థః ణ్వుల్ప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః. తథా చ సంయోగప్రతియోగికధ్వంసజనకత్వే సతి గుణత్వం విభాగస్య లక్షణం. కార్యమాత్రం ప్రతి కాలస్య కారణతయా సంయోగప్రతియోగికధ్వంసస్యాపి కార్యత్వాత్తం ప్రత్యపి కాలస్య కారణత్వేనాతి

పరాపరవ్యవహారాసాధారణకారణే పరత్వాపరత్వే। తే ద్వివిధే-దిక్కృతే కాలకృతే చేతి। దూరస్థే దిక్కృతం పరత్వమ్। సమీపస్థే దిక్కృతమపరత్వమ్। జ్యేష్ఠే కాలకృతం పరత్వమ్। కనిష్ఠే కాలకృతమపరత్వమ్॥ ఆద్యపతనాసమవాయికారణం గురుత్వమ్। పృథివీజలతేజోవృత్తి। ఆద్యస్యందనాసమవాయికారణం ద్రవత్వమ్. పృథివీజలతేజోవృత్తి. తద్ద్వివిధమ్। సాంసిద్ధికం నైమిత్తికం చేతి। సాంసిద్ధికం జలే। నైమిత్తికం పృథివీతేజసోః పృథివ్యాం ఘృతాదావగ్నిసంయోగజం ద్రవత్వమ్। తేజసి ద్రుతసువర్ణాదౌ. చూర్ణాదిపిండీభావహేతుర్గుణస్స్నేహః। జలమాత్రవృత్తిః. శ్రోత్ర

(న్యా) స్తస్యాఅపిసంయోగనాశకత్వాదత స్తద్వారణాయవిశేష్యం-గురుత్వంలక్షయతి-ఆద్యేతి. పతనంచాధో దేశసంయోగానుకూలక్రియాద్వితీయపతనక్రియాయాం వేగస్యాసమవాయికారణత్వాత్తత్రాతివ్యాప్తిస్స్యాదిత్యత ఆద్యేతి. ద్రవత్వంలక్షయతి—ఆద్యస్యందనేతి. స్యందనంనిమ్నదేశసంయోగానుకూలక్రియా. ఆద్యపద ప్రయోజనం పూర్వవద్బోధ్యం-స్నేహం లక్షయతి—చూర్ణాదీతి. చూర్ణాది పిండీభావహేతుత్వేసతి గుణత్వం స్నేహస్యలక్షణం- పిండీభావో నామధారణకర్షణహేతుభూతో విలక్షణసంయోగస్తాదృశసంయోగే స్నేహస్యైవాసాధారణకారణత్వం నతుజలాదిగతద్రవత్వస్య. తథాసతి ద్రుతసువర్ణాదిసంయోగేన చూర్ణాదేః పిండీభావాపత్తేః-అతస్స్నేహఏవతత్రాసాధా

(ని) వ్యాప్తివారణాయగుణపదమ్, రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయవిశేషణదళమ్. ఏకోక్త్యా పరాపరత్వయోర్లక్షణమాహ-పరాపరేతి. పరవ్యవహారాసాధారణకారణత్వంపరత్వస్య లక్షణమపరవ్యవహారాసాధారణకారణత్వమపరత్వస్యలక్షణమిత్యర్థః. పరాపరయోర్వ్యవహారయోర్వ్యవహర్తృతావచ్ఛేదకీభూతే పరత్వాపరత్వేఏవేతి లక్షణసమన్వయః, గురుత్వంలక్షయతి—ఆద్యేతి. ఆద్యంయత్పతనంతస్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః. తాళఫలేహి ప్రథమంపతనక్రియోత్పద్యతే, తాంప్రతిగురుత్వమసమవాయికారణం, కార్యేణపతనేన సహైకస్మిన్ ఫలరూపార్థేసమవేతం, క్రియాక్రియావతోస్సమవాయాత్, కారణంగురుత్వం తదపి ఫలేసమవేతమ్, గుణగుణినోశ్చసమవాయాత్. అతఆద్యపతనాసమవాయికారణంభవతీతిలక్షణం సంగతమ్. ద్రవత్వం లక్షయతి —ఆద్యేతి. ఇదానీంప్రథమం జలాదౌ యా స్యందనక్రియోత్పద్యతే తాంప్రత్యేతదసమవాయికారణమ్. స్నేహస్యలక్షణమాహ—చూర్ణాదీతి. ఆద్యజలసంయోగే చూర్ణాదీనాం పిండీభావోజాయతే తంప్రతి జలనిష్ఠస్నేహః కారణమితి కృత్వాల

గ్రాహ్యో గుణశ్శబ్దః। ఆకాశమాత్రవృత్తిః। సద్వివిధః—ధ్వన్యాత్మకో వర్ణాత్మకశ్చేతి। ధ్వన్యాత్మకో భేర్యాదౌ। వర్ణాత్మకస్సంస్కృతభాషాదిరూపః॥ సర్వవ్యవహారహేతుర్జ్ఞానంబుద్ధిః। సాద్వివిధా - స్మృతిరను

(వ్యా)రణకారణం - విశేషణమాత్రోపాదానే కాలాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయవిశేష్యోపాదానం-వస్తుతస్తు ద్రుతజలసంయోగస్యైవ చూర్ణాదిపిండీభావ హేతుత్వం స్నేహస్య పిండభావహేతుత్వే మానాభావాజ్జలే ద్రుతత్వవిశేషణాత్కరకాదివ్యావృత్తిః-శబ్దంలక్షయతి —శ్రోత్రేతి. శబ్దత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదం. రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ శ్రోత్రేతి - సత్రివిధః - సంయోగజో విభాగజశ్శబ్దజశ్చేతి. యథా భేరీదండసంయోగజన్యో ధాంకారాదిః - హస్తాభిఘాతసంయోగజన్యో మృదంగాదిశబ్దః- వంశే పాట్యమానే దళద్వయవిభాగజన్యః పటపటాశబ్దః - శబ్దోత్పత్తిదేశమారభ్యకర్ణపర్యంతం నిమిత్తపవనేన శబ్దధారాజాయంతే తత్రోత్తరశబ్దే పూర్వశబ్దః కారణం - ఆద్యశబ్దం విహాయ ద్వితీయాదిశబ్దాశ్శబ్దజాః - బుద్ధేర్లక్షణమాహ— సర్వవ్యవహారేతి. వ్యవహారశ్శబ్దప్రయోగః - జ్ఞానంవినాశబ్దప్రయోగాసంభవాచ్ఛబ్దప్రయోగరూపవ్యవహారహేతుత్వం జ్ఞానస్యలక్షణం - ఘటఇతివ్యవహారహేతుభూతఘటేఽతివ్యాప్తివారణాయ సర్వేతి. కాలేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యం, బుద్ధింవిభజతే-స్మృతిరనుభవశ్చేతి. స్మృతింలక్షయతి.-సంస్కారేతి. బహిరింద్రియాజన్యత్వవిశిష్టసంస్కారజన్యత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వంస్మృతేర్లక్షణం-సంస్కారజన్యత్వవిశేషణానుపాదానేఽనుభవేఽతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయతదుపాదానం-సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయవిశేష్యం-ధ్వంసంప్రతిప్రతియోగినఃకారణత్వాత్సంస్కారధ్వంసేఽపిసంస్కారజన్యత్వస్యసత్త్వాత్-ప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తివారణాయమాత్రపదం.

(ని)త్యేలక్షణసమన్వయః, శబ్దంలక్షయతిశ్రోత్రేతి—తృతీయాతత్పురుషసమాసః, జన్యత్వంతృతీయార్థః. గ్రహధాతోర్జ్ఞానమర్థః. ణ్యత్ప్రత్యయార్థోవిషయః, తథాచ శ్రోత్రేంద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వేసతి గుణత్వం శబ్దస్యలక్షణమ్. భేర్యాదావితి. అత్రావచ్ఛేద్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ భేర్యాద్యవచ్ఛేద్యఇత్యర్థః. బుద్ధింలక్షయతి —సర్వవ్యవహారేతి. సర్వేషాంవ్యవహారాణాం హేతురిత్యర్థః. "అర్థంబుద్ధ్వావాక్యరచనే"తి న్యాయేన సకలశబ్దప్రయోగకారణత్వరూపలక్షణస్య బుద్ధౌవిద్యమానత్వాల్లక్షణసమన్వయః. జ్ఞానమితి, బుద్ధిరేవ జ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అన్నంభట్టస్తుజ్ఞానత్వమేవ బుద్ధేర్లక్షణం వదన్ సర్వవ్యవహారహేతురిత్యస్యస్వరూపకథనమాత్రపరతాం మనుతే, తదాశయస్తు

భవశ్చేతి। సంస్కారమాత్రజన్యం జ్ఞానం స్మృతిః। తద్భిన్నం జ్ఞానమనుభవః। స ద్వివిధః—యథార్థోఽయథార్థశ్చేతి । తద్వతి తత్ప్రకారకోఽనుభవో

(న్యా) మాత్రపదార్థైకదేశసంస్కారేతరాజన్యత్వస్య బహిరింద్రియాజన్యత్వార్థకరణాన్నాసమ్భవః-అనుభవం లక్షయతి.—తద్భిన్నమితి. తద్భిన్నత్వం నామ స్మృతిభిన్నత్వం. తథా చ స్మృతిభిన్నత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వ మనుభవస్య లక్షణం-విశేషణానుపాదానే స్మృతావతివ్యాప్తిః-విశేష్యానుపాదానే ఘటాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ విశేషణవిశేష్యయోరుపాదానం. అనుభవం విభజతే-స ద్వివిధ ఇతి. యథార్థానుభవం లక్షయతి.-తద్వతీతి. తద్వతీత్యత్ర సప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వం- తచ్ఛబ్దేన ప్రకారీభూతధర్మో గ్రాహ్యః- తథా చ తద్వద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వం యథార్థానుభవస్య లక్షణం- ఉదాహరణం-రజతత్వవద్విశేష్యకత్వే సతి రజతత్వప్రకారకం రజతే ఇదం రజతమితి జ్ఞానం తద్వన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితతన్నిష్ఠ ప్రకారతాశాల్యనుభవత్వమితి నిష్కర్షః - అన్యథా యథాశ్రుతే రంగరజతయోరిమే రజతరంగే ఇత్యాకారకసమూహాలమ్బనభ్రమేఽతివ్యాప్తిస్తత్రాపి రజతత్వవద్విశేష్యకత్వ రజతత్వప్రకారకత్వయోః-రంగత్వవద్విశేష్యకత్వ రంగత్వప్రకారకత్వయోశ్చ సత్త్వాదుక్తనిష్కర్షే తు దర్శితభ్రమే నాతివ్యాప్తిః- తజ్జ్ఞానస్య రంగాంశే రజతత్వావగాహిత్వేన రజతాంశే రంగత్వావగాహిత్వేన చ రజ-

---

(ని) దీపికావ్యాఖ్యానావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే అస్మాభిః నేతి. బుద్ధిరిత్యర్థః. స్మృతిం లక్షయతి—సంస్కారేతి. స్మృతిర్హి భావనాఖ్యసంస్కారతో జన్యతే జ్ఞానం చ భవతీతి లక్షణసమన్వయః, అత్రానుభవేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేషణదళం. అనుభవస్యేంద్రియాదిజన్యత్వేన సంస్కారజన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః, సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యదళమ్. అనుభవం లక్షయతి.—తద్భిన్నమితి. స్మృతిభిన్నమిత్యర్థః జ్ఞానత్వమాత్రోక్తౌ స్మృతావతివ్యాప్తిః, అత ఏతద్విశేషణం తావన్మాత్రోక్తౌ ఘటాదావతివ్యాప్తిః- అతో జ్ఞానత్వమితి. స ఏవానుభవో ద్వివిధః—తత్ర యథార్థానుభవం లక్షయతి—తద్వతీతి. తదస్యాస్తీతి తద్వాన్, తచ్ఛబ్దేన ప్రకారతోపలక్షితో ధర్మో గ్రాహ్యః. తద్వతీత్యత్ర విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథా చ తద్వద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వం యథార్థానుభవస్య లక్షణమిత్యర్థః. యత్ర పురోవర్తిని ఘటేఽయం ఘట ఇత్యాకారకం జ్ఞానం జాతం, స యథార్థానుభవః. స ఏవ లక్ష్యః, వర్తతే చ తత్రేదం లక్షణం. తథాహి—తాదృశజ్ఞానే త్రయో విషయాః, విశేష్యః ప్రకారస్సంసర్గశ్చేతి. అత్ర పురోవర్తీ ఘటో విశేష్యః, ఘటత్వం ప్రకారః, సమ

యథార్థః। యథా ఽయం ఘటఇతి । సైవప్రమేత్యుచ్యతే । తదభావవతి తత్ప్రకారకానుభవో ఽయథార్థః. యథాశుక్తావిదంరజతమితి। సైవా ఽప్రమేత్యుచ్యతే। యథార్థానుభవశ్చతుర్విధః—ప్రత్యక్షానుమిత్యుపమితిశాబ్దభేదాత్ । తత్కరణమపిచతుర్విధమ్ । ప్రత్యక్షానుమానోపమాన

(న్యా) తత్ప్రకారతాయాఃరంగత్వవన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వే ఽపిరంగత్వనిష్ఠప్రకారతాయాఃరజతత్వవన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వే ఽపిరజతత్వప్రకారతాయాఃరజతత్వవన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాద్రంగత్వప్రకారతాయాఃరంగత్వవన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాచ్చ-అయథార్థానుభవంలక్షయతి.-తదభావవతీతి. అత్రాపిపూర్వవత్తదభావవన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపిత తన్నిష్ఠప్రకారతాశాల్యనుభవత్వం వివక్షణీయం - అన్యథాయథాశ్రుతేరంగరజతయోరిమే రంగరజతేఇత్యాకారక సమూహాలమ్బనప్రమాయామతివ్యాప్తిస్తస్యా రజతరంగోభయవిశేష్యకత్వేన రజతత్వరంగత్వోభయప్రకారకత్వేనచ రజతత్వాభావవద్రంగవిశేష్యకత్వరజతత్వప్రకారకత్వయోః రంగత్వాభావవద్రజతవిశేష్యకత్వరంగత్వప్రకారకత్వయోశ్చసత్త్వాత్. ఉక్తనిష్కర్షేతు నతత్రాతివ్యాప్తిస్తాదృశప్రమాయాఃరజతాంశే రజతత్వావగాహిత్వేన రంగాంశే రంగత్వావగాహిత్వేనచ రజతత్వప్రకారతాయాఃరజతత్వాభావవద్రంగనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాద్రంగత్వప్రకారతాయా రంగత్వాభావవద్రజతనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాచ్చ ఉదాహరణం- రజతత్వాభావవద్విశేష్యకత్వేసతి - రజతత్వప్రకారకం శుక్తావిదంరజతమితిజ్ఞానం. యథార్థానుభవంవిభజతే.—యథార్థానుభవఇతి. తత్కరణమితి. ఫలీ

(ని) వాయస్సంసర్గః, తథాచ జ్ఞానం ఘటవిశేష్యకం ఘటత్వప్రకారకం సమవాయసంసర్గకం చ భవతి. ఏవంచాత్ర తచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షితఘటత్వం గ్రాహ్యమ్ తద్వాన్ ఘటః స చాస్య జ్ఞానే విశేష్యః ఘటత్వం ప్రకార ఇతి. తద్వద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వం సిద్ధం. సైవేతి. యథార్థానుభవాత్మికా బుద్ధిరేవేత్యర్థః. అయథార్థానుభవం లక్షయతి—తదభావవతీతి. అత్రాపి తచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షితధర్మో గ్రాహ్యః, తదభావవతీత్యత్రాపి విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ తదభావవద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వమయథార్థానుభవస్య లక్షణం. యత్ర పురోవృత్తిశుక్తౌ ఇదం రజత మిత్యాకారకం జ్ఞానం జాతం,సో ఽయథార్థానుభవః.అత్ర ప్రథమోద్దిష్టం యథార్థానుభవం విభజతే. సచతుర్విధఇతి. ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షప్రమా, అనుమితి రనుమితిప్రమా, ఉపమితిరుపమితిప్రమా, శాబ్ద

శబ్దభేదాత్ । అసాధారణకారణంకరణమ్ । కార్యనియతపూర్వవృత్తి
కారణమ్ । కార్యంప్రాగభావప్రతియోగి । కారణంత్రివిధమ్—సమ

(న్యా)భూతప్రత్యక్షాదికరణమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదిచతుర్విధప్రమాణానాంప్రమాకరణత్వం
సామాన్యలక్షణం-ఏకైకప్రమాణలక్షణంతు వక్ష్యతే—ప్రత్యక్షజ్ఞానేత్యాదినా. కరణం
విభజతే—చతుర్విధమిత్యాదినా. కరణలక్షణమాహ—అసాధారణకారణమితి. వ్యా
పారవదసాధారణకారణం కరణమిత్యర్థః. అసాధారణకారణత్వంచ-కార్యత్వాతిరిక్త
ధర్మావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపిత కారణతాశాలిత్వం-యథా-దండాదేర్ఘటాదికంప్రత్య
సాధారణకారణత్వం-కార్యత్వాతిరిక్తో ఘటత్వరూపోధర్మః-తదవచ్ఛిన్నకార్యతాఘటే
తన్నిరూపితకారణతాదండే - అతోఘటంప్రతిదండోఽసాధారణ కారణంభ్రమ్యాది
రూపవ్యాపారవత్త్వాచ్చకరణం - సాధారణకారణత్వంచ - కార్యత్వావచ్ఛిన్నకార్య
తానిరూపితకారణతాశాలిత్వం - యథా, ఈశ్వరాదృష్టాదేః. కార్యత్వావచ్ఛిన్నం
ప్రత్యేవ కారణత్వాత్సాధారణకారణత్వం - కారణంలక్షయతి.—కార్యనియతేతి.
కార్యంప్రతినియతత్వేసతి పూర్వవృత్తిత్వంకారణత్వం. నియతత్వవిశేషణానుపాదానే
పూర్వవర్తినోరాసభాదేరపి కారణత్వంస్యాదతోనియతత్వేసతీతివిశేషణం- కార్యేఽతి
వ్యాప్తివారణాయ-పూర్వేతి - నియతపూర్వవర్తినోదండరూపాదేరపి ఘటకారణత్వం
స్యాదిత్యతోఽనన్యథాసిద్ధత్వమపి కారణలక్షణే నివేశనీయం-ఏవంచ-దండరూపాదీనా
మన్యథాసిద్ధత్వాన్నతత్రాతివ్యాప్తిః. అన్యథాసిద్ధత్వంచావశ్యక్లృప్తనియతపూర్వవృత్తిభిన్న
త్వం,అవశ్యక్లృప్తనియతపూర్వవృత్తిర్దండాది స్తద్భిన్నత్వం తద్రూపాదావితి- కార్యంలక్ష
యతి.—కార్యమితి. ప్రాగభావప్రతియోగిత్వం కార్యస్యలక్షణం-ఉత్పత్తేఃపూర్వమిహ
ఘటోభవిష్యతీతియాప్రతీతిర్జాయతేతత్ప్రతీతివిషయోయోఽభావస్సప్రాగభావః-తత్ప్ర

(ని)శ్శాబ్దప్రమా,తత్కరణం యథార్థానుభవకరణం-ప్రత్యక్షంప్రత్యక్షప్రమాణమిత్యర్థః
నను కిం నామకరణం? తదాహ.-అసాధారణకారణమితి. నను కిమిద మసాధారణత్వం
అతిశయితత్వమితి గృహాణ, తచ్చదీపికా వ్యాఖ్యానావసరేసమ్యగుపపాదయిష్యామః,
కారణలక్షణమాహ— కార్యనియతపూర్వవృత్తీతి. కార్యంప్రతి కార్యోత్పత్తింప్రతినియ
తం వ్యాపకంసత్పూర్వవృత్తి కారణం, యథా ఘటం ప్రతి దండః కారణం. అస్తి చ
తత్రేదంలక్షణమ్, కార్యోఘట స్తదుత్పత్తిం ప్రతి దండో వ్యాపకః యత్రయత్ర ఘటో
త్పత్తి స్తత్ర దండ ఇతి వ్యాప్తౌ దండస్య వ్యాపకత్వాత్ ; కార్యపూర్వవృత్తిశ్చ దండఇతి
కార్యోత్పత్తివ్యాపకత్వే సతి పూర్వవృత్తిత్వరూపలక్షణస్య దండే విద్యమానత్వాల్లక్ష
ణసమన్వయః. కార్యం లక్షయతి.-ప్రాగభావప్రతియోగీతి. ఉత్పత్తేః పూర్వం కార్య

వాయ్యసమవాయినిమిత్తభేదాత్ । యత్సమవేతం కార్యముత్పద్యతే తత్స
మవాయికారణమ్ । యథా తంతవః పటస్య । పటశ్చ స్వగతరూపాదేః ।

(న్యా)తియోగిఘటాదికార్యం-కారణం విభజతే.—కారణం త్రివిధమితి. సమవాయీతి. సమవాయికారణాసమవాయికారణ నిమిత్తకారణ భేదాదిత్యర్థః. సమవాయికారణంలక్షయతి, యత్సమవేతమితి. యస్మిన్ సమవేతం సత్సమవాయసంబన్ధేన వర్తమానం సత్కార్యముత్పద్యతే తత్సమవాయికారణమిత్యర్థః. ఉదాహరతి - యథా తంతవఇతి. యేషు తంతుషు సమవాయేన సంబద్ధం సత్పటాత్మకకార్య ముత్పద్యతే తత్తంతవ స్సమవాయికారణమిత్యర్థః- సామాన్యలక్షణం తు సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితతా దాత్మ్యసంబన్ధావచ్ఛిన్న కారణత్వం సమవాయికారణత్వమితి - సమవాయసంబంధేన ఘటాద్యధికరణే కపాలాదౌ కపాలాదేస్తాదాత్మ్య సంబంధేనైవ కారణత్వా త్సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపిత తాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్న కపాలత్వాద్యవచ్ఛిన్నకారణతాయాః కపాలాదౌ సత్త్వా ల్లక్షణసమన్వయః-సమవాయేన జన్యభావత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి తాదాత్మ్య సంబంధేన ద్రవ్యస్యైవ హేతుత్వా జ్జన్యభావేషు ద్రవ్యగుణకర్మసు త్రిషు ద్రవ్యమేవ సమవాయికారణ మతో గుణాదావపి ద్రవ్యమేవ సమవాయికారణ మిత్యాశయేనాహ—పటశ్చ స్వగతరూపాదే రితి. సమవాయికారణ మిత్యనుషజ్యతే-సమవాయేన పటాదిగతరూపాదికం ప్రతి తాదాత్మ్యేన పటాదేరేవ హేతుత్వా త్సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న రూపత్వాద్యవచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపి తతాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్న కారణతాశ్రయత్వం పటాదావస్తీతి లక్ష

(ని)స్య విద్యమానో యో౽భావ స్తత్ప్రతియోగి కార్యమిత్యర్థః.జన్యస్యైవహి ప్రాగభావో విద్యతే, ననిత్యస్య అతః కార్యమేవ తత్ప్రతియోగీతి నిశ్చయః, కారణం విభజతే. త్రివిధమితి తత్ర సమవాయికారణం లక్షయతి.—యదితి. కార్యంయస్మిన్ సమవాయసంబంధేన వర్తమానం సముత్పద్యతే, తత్సమవాయికారణ మిత్యర్థః. దృష్టాన్తముఖేన తత్ స్పష్టయతి-యథా తంతవః పటస్యేతి. సమవాయికారణ మిత్యనుషజ్యతే, అత్ర హి పటాత్మకం కార్యం తంతుషు సమవాయసంబంధేన విద్యతే అవయవావయవినో స్సమవాయాత్. విషమవ్యాప్త్యర్థ మన్యత్రాప్యుదాహరతి—పటశ్చ స్వగతరూపాదే రితి. రూపాద్యాత్మకం కార్యం పటే సమవాయసంబంధేన వర్తమానం సదేవోత్పద్యతే, గుణగుణినో స్సమవాయాత్, అత స్స్వగతరూపాదికం ప్రతి పట స్సమవా

కార్యేణ కారణేన వా సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణ మసమవాయికారణం। యథా తంతుసంయోగః పటస్య । తంతురూపం పటగత

(స్యా)ఽసమవాయికారణమిత్యర్థః: అసమవాయికారణం లక్షయతి—కార్యేణేతి. అసమవాయికారణం ద్వివిధం - కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమవాయికారణమిత్యేకం, కారణేన సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమవాయికారణమిత్యపరమిత్యర్థః. అత్ర కారణేనేత్యస్య స్వకార్యసమవాయి కారణేనేత్యర్థః. జన్యద్రవ్యమాత్రే ఽవయవసంయోగస్యైవా సమవాయికారణత్వ మితి దర్శయన్ప్రథమ ముదాహరతి—యథా తంతుసంయోగః పటస్యేతి. అసమవాయికారణమిత్యనుషజ్యతే. పటాత్మకకార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే తంతౌ సమవాయసంబంధేన విద్యమానత్వే సతి కారణత్వాత్పటాత్మకకార్యం ప్రతి తంతుసంయోగో ఽసమవాయికారణమిత్యర్థః. ద్వితీయ ముదాహరతి—తంతురూపమితి. స్వకార్యసమవాయికారణేన పటేన సహైకస్మిన్ తంతౌ సమవేతత్వే సతి కారణత్వా త్తంతురూపం పటరూపస్యా సమవాయికారణ మిత్యర్థః. సామాన్యలక్షణం తు సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపితసమవాయస్వసమవాయిసమవేతత్వాన్యతర సంబంధావచ్ఛిన్నకారణతాశ్రయత్వం. స్వసమవాయిసమవేతత్వనివేశే పటరూపాద్యసమవాయికారణీభూత తంతురూపాదావవ్యాప్తి స్సమవాయసంబంధానివేశే తాదృశ తంతుద్వయసంయోగాదావవ్యాప్తి రత అన్యతర సంబంధనివేశః - ఘటం ప్రతి కపాలసంయోగస్య ఘటరూపం ప్రతి కపాలరూపస్య చాసమవాయికారణత్వం బోధ్యం-సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితసమవాయసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నకపాలద్వయసంయోగత్వాద్యవచ్ఛిన్న కారణతా కపాలద్వయ సంయోగాదౌ వర్తతే, ఏవ

(ని) యికారణమిత్యర్థః: అసమవాయికారణం లక్షయతి—కార్యేణేతి. తత్కారణం ద్వివిధమ్—కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్. కించ, కారణేన సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్. తత్ర ప్రథమముదాహరతి-యథా తంతుసంయోగః పటస్యేతి. అత్ర పటాత్మకం కార్యం తంతుషు సమవేతం, అవయవావయవినో స్సమవాయాత్,అత స్తంతుసంయోగో ఽపి తంతుషు సమవేతః, గుణగుణినో స్సమవాయాత్. తథాచ కార్యేణ పటేన సహైకస్మిన్ తంతురూపార్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్, తంతుసంయోగః పటంప్రత్యసమవాయి కారణ మిత్యర్థః. ద్వితీయ ముదాహరతి-తంతురూపమితి. అత్ర కారణేనేత్యస్య స్వకార్యసమవాయికారణేనేత్యర్థః. స్వంతంతురూపం స్వకార్యం పటరూపం స్వకార్యసమవాయికారణం పటః, సచ

రూపస్య చ. తదుభయభిన్నం కారణం నిమిత్తకారణమ్ । యథా తురీవేమాదికం పటస్య । తదేతత్త్రివిధకారణమధ్యే యదసాధారణకారణం

(న్యా) మాద్యపతనక్రియాయా మాద్యస్యన్దనక్రియాయాం చ గురుత్వద్రవత్వేఽసమవాయికారణే భవతః - ఆద్యపతనక్రియాం ప్రత్యాద్యస్యందనక్రియాం ప్రతి చ సమవాయసమ్బన్ధేనైవ తయోః - కారణత్వాత్ - అవయవిగుణభూతఘటపటరూపాదౌ త్వవయవగుణభూతకపాలతన్తురూపాదేః స్వపదగ్రాహ్యకపాలరూపతన్తురూపాదిసమవాయికపాలతంత్వాదిసమవేతత్వసమ్బన్ధేనైవ కారణత్వాత్తత్సమ్బన్ధావచ్ఛిన్న కారణతాశ్రయత్వమవయవగుణభూత కపాలరూపతన్తురూపాదౌ వర్తత ఇతి లక్షణసంగతిః - నిమిత్తకారణం లక్షయతి—తదుభయభిన్నమితి. సమవాయికారణభిన్నత్వే సత్యసమవాయికారణభిన్నత్వే సతి కారణత్వం నిమిత్తకారణస్య లక్షణమిత్యర్థః సమవాయ్యసమవాయికారణయోరతివ్యాప్తివారణాయ తత్తద్భిన్నత్వం ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ కారణత్వం చ నివేశితం-నిమిత్తకారణముదాహరతి—తురీవేమాదికమితి. నిమిత్తకారణమిత్యనుషజ్యతే-కరణలక్షణముపసంహరతి—తదేతదితి. యదసాధారణకారణమితి, వ్యాపారవత్త్వే సతీతి పూరణీయమన్యథా కపాలతంతుసంయోగయోరతివ్యాప్తిః-కపాలతంతుసంయోగయోరపి కార్యత్వాతిరిక్తఘటత్వపటత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కారణత్వాదసాధారణకారణత్వమస్త్యేవాతస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయవ్యాపారవత్త్వే సతీతి కరణలక్షణే విశేషణం దేయమేవ. వ్యాపారత్వం చ తజ్జన్యత్వే సతి తజ్జన్యజనకత్వం భవతి హి దండజన్యత్వే సతి దండజన్యఘటజనకత్వాద్భ్రమణాత్మకవ్యాపారస్య-ఏవం కపాలసంయోగతంతుసంయోగాదేరపి కపాలతంత్వాదివ్యాపారత్వం కపాలతంత్వాదిజన్యత్వే సతి కపాలతంత్వాదిజన్యఘటపటాదిజనకత్వాత్ - కరణలక్షణేఽసాధారణత్వానుపాదానే ఈశ్వరాదృష్టాదేరపి వ్యాపారవత్త్వాత్కారణత్వం స్యాదతస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి - షడ్విధేంద్రియభూతప్రత్యక్షప్రమాణ

(ని) తంతుషు సమవేతః తంతురూపమపి తంతుషు సమవేతం, తథా చ స్వకార్యసమవాయికారణేన పటేన సహైకస్మిన్ తంత్వాత్మకార్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్తంతురూపం పటరూపస్యాసమవాయికారణ మిత్యర్థః. నిమిత్తకారణంలక్షయతి—తదుభయభిన్నమితి. సమవాయ్యసమవాయిభిన్నత్వే సతి కారణత్వం నిమిత్తకారణస్య లక్షణమ్, తదుదాహరతి—యథా తురీవేమాదికమితి. కరణలక్షణముపసంహరతి-తదేతదితి. ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణమాహ—తత్రేతి. ప్రత్యక్షానుమానాదిమధ్యే ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రతి

తదేవ కరణమ్ । తత్ర ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షం। ఇంద్రియార్థసన్నికర్షజన్యం జ్ఞానం ప్రత్యక్షమ్। తద్ద్వివిధమ్। నిర్వికల్పకం సవికల్పకం చేతి। తత్ర నిష్ప్రకారకం జ్ఞానం నిర్వికల్పకమ్। (కించిదిదమితి వస్తుమాత్రావగాహి జ్ఞానం) సప్రకారకం జ్ఞానం సవికల్పకం । యథా డిత్థోఽయం

(న్యా) లక్షణమాహ-తత్రేతి. ప్రమాభూతప్రత్యక్షాదిషు ప్రత్యక్షాత్మకం యజ్జ్ఞానం చాక్షుషాది ప్రత్యక్షం తత్ప్రతికరణం వ్యాపారవదసాధారణకారణమింద్రియం భవత్యతః ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణత్వం ప్రత్యక్షస్య లక్షణం. ఆద్యసన్నికర్షాతిరిక్తచతుర్విధసన్నికర్షాణాం సమవాయరూపత్వేన వ్యాపారత్వం నసమ్భవతీతీంద్రియ మనస్సంయోగస్యైవ బాహ్యప్రత్యక్షే జననీయే ఇంద్రియవ్యాపారతా బోధ్యా. మానసప్రత్యక్షే త్వాత్మమనస్సంయోగస్యైవ సా బోధ్యా. ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణముక్త్వా ప్రత్యక్షప్రమా లక్షణమాహ— ఇంద్రియార్థసన్నికర్షేతి. ఇదం లక్షణం జన్యప్రత్యక్షస్యైవ లక్ష్యత్వాభిప్రాయేణ. ఈశ్వరప్రత్యక్షసాధారణం లక్షణం తు జ్ఞానాకరణకం జ్ఞానమితి. జ్ఞానం వ్యాప్తిజ్ఞానం సాదృశ్యజ్ఞానం పదజ్ఞానం చ తదేవ కరణం యేషాం తాని జ్ఞానకరణకాన్యనుమిత్యుపమితిశాబ్దాని తద్భిన్నమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షే ఇంద్రియాణామేవ కరణత్వం న జ్ఞానస్య. తథా చ జ్ఞానాకరణకజ్ఞానత్వస్య ప్రత్యక్షసామాన్య ఏవ విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః ప్రత్యక్షం విభజతే—నిర్వికల్పకమితి. తల్లక్షయతి— నిష్ప్రకారకమితి. ప్రకారతాశూన్యజ్ఞానత్వమేవ నిర్వికల్పకత్వమిత్యర్థః. నిర్వికల్పకే చతుర్థవిషయతా స్వీక్రియతే త్రివిధవిషయతామధ్యే ఏకాపి తత్ర నాస్త్యతో విశేష్యతాశూన్యజ్ఞానత్వం సంసర్గతాశూన్యజ్ఞానత్వ మిత్యపి లక్షణం సంభవతి. సవికల్పకం లక్షయతి-సప్రకారకమితి. విషయతాయా జ్ఞాననిరూపితత్వాత్ జ్ఞానస్య విషయతానిరూపకత్వేన ప్రకారతానిరూపకజ్ఞానత్వం సవికల్పకస్య లక్షణం. ఏవం విశేష్యతానిరూపకజ్ఞానత్వం సంసర్గతానిరూపకజ్ఞానత్వమిత్యపి లక్షణం సంభవతి - ఉదాహరతి-యథేతి. ఇదంత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతా

(ని) యత్కరణం తదేవ ప్రత్యక్షప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణం కిం? తదాహ— ఇంద్రియేతి. ఇంద్రియం చక్షురాది. అర్థో ఘటాదిః, అనయోస్సన్నికర్షస్సంయోగాదిః తజ్జన్యం యదయం ఘట ఇత్యాకారకం జ్ఞానం తదేవ ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షజ్ఞానమ్, నిర్వికల్పక మిత్యత్ర ప్రకారతాఖ్యవిషయతాశూన్యమిత్యర్థః. యథేతి. ఇదంనిర్వికల్పాత్మకం జ్ఞానం కించిదనిర్వాచ్యం నిరాకారమిత్యర్థః. సవికల్పకం ప్రకారతాఖ్యవిషయతావిశిష్టమిత్యర్థః. తదుదాహరతి— యథాడిత్థేతి. ఇదంజ్ఞానండిత

శ్యామోఽయం పాచకోఽయమితి। ప్రత్యక్షజ్ఞానహేతు రింద్రి
న్నికర్ష షడ్విధః। సంయోగ స్సంయుక్తసమవాయ స్సంయుక్తస
సమవాయస్సమవాయస్సమవేతసమవాయో విశేషణవిశేష్యభావ
చక్షుషా ఘటప్రత్యక్షజననే సంయోగ స్సంనికర్షః। ఘటరూపప్ర
సంయుక్తసమవాయః. చక్షుస్సంయుక్తే ఘటే రూపస్య సమవాయ
రూపత్వసామాన్య ప్రత్యక్షే సంయుక్తసమవేతసమవాయ స్సన్ని
చక్షుస్సంయుక్తే ఘటేరూపం సమవేతం తత్ర రూపత్వస్యసమవా

(న్యా)నిరూపకండిత్థత్వాదిప్రకారకంజ్ఞానంసవికల్పకమిత్యర్థః-చాక్షుషాదిప్రత్యక్ష
భూతాన్ షడ్విధసన్నికర్షాన్ విభజ్య దర్శయతి-సంయోగఇత్యాదినా. ప్ర
లౌకికవిషయతాసమ్బంధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిచక్షుస్సంయోగస్యకార
ద్రవ్యసమవేతవృత్తిలౌకికవిషయతా సంబంధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి

(ని)త్వాది ప్రకారకం డిత్థశ్యామాది విశేష్యకంభవతీతి ప్రకారతాఖ్యవిషయతా
కత్వ రూపసప్రకారకత్వస్య తాదృశజ్ఞానే విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః, ఇం
ర్థసన్నికర్షా న్నిరూపయితుముపక్రమతే—తత్ర ప్రత్యక్షేతి. చక్షుషేతి. ఘటస్య
క్షం ఘటప్రత్యక్షమిత్యత్ర విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః, ఘటవిషయకప్రత్యక్ష
అయంఘటఇత్యాకారకం ఘటవిషయకప్రత్యక్షంయదాచక్షురింద్రియేణ జన్యతే
సంయోగఇంద్రియార్థ సన్నికర్షః. ఇంద్రియంచక్షురర్థోఘటః అనయోస్సంబ
యోగః అవయవావయవిభిన్నద్రవ్యయోరేవ సంయోగత్వాదిత్యర్థః. సంయుక్త
యముదాహరతి—ఘటరూపేతి. చక్షుషేత్యనుషజ్యతే. ఘటే రూపమితి. అత్ర
మ్యా స్సమవేతత్వమర్థః. ఘటసమవేత రూపస్య ప్రత్యక్షమిత్యత్ర షష్ఠ్యా విషయ
తయా ఘటసమవేత రూపవిషయకం, అస్మిన్ ఘటే ఈదృశం రూపమస్తీ
రకం జ్ఞానం యదా జాయతే. తదా ఇంద్రియం చక్షురర్థో ఘటరూపం,
స్సంబంధ స్సంయుక్తసమవాయః. చక్షుస్సంయుక్తో ఘట స్తస్మిన్ రూపస్య సమ
దిత్యాహ—చక్షుస్సంయుక్త ఇతి. సంయుక్తసమవేత సమవాయ ముదాహ
రూపత్వేతి. రూపత్వాత్మకంయత్సామాన్యం తద్విషయక ప్రత్యక్షజనన
అత్రాపి చక్షుషేత్యనుషజ్యతే. తథాచ చక్షుస్సంయుక్తో ఘట స్తత్సమవేతం రూప
వ్యక్తౌ స్సమవాయనియమేన తత్ర రూపే రూపత్వస్య సమవాయాత్. ఘట
విషయకచాక్షుషప్రత్యక్షజ్ఞానే సంయుక్తసమవేతసమవాయః. సమవాయ

త్ । శ్రోత్రేణ శబ్దసాక్షాత్కారే సమవాయస్సన్నికర్షః। కర్ణవివరవృత్త్యాకాశస్య శ్రోత్రత్వా చ్ఛబ్దస్యాకాశగుణత్వా ద్గుణగుణినో స్సమవాయాత్। శబ్దత్వసాక్షాత్కారే సమవేతసవాయ స్సన్నికర్షః । శ్రోత్రసమవేతే శబ్దే శబ్దత్వస్య సమవాయాత్ । అభావప్రత్యక్షే విశేషణ విశేష్యభావస్సన్ని

(న్యా)స్సంయుక్తసమవాయస్య కారణత్వం- ద్రవ్యసమవేతసమవేతవృత్తిలౌకికవిషయతా సమ్బంధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చక్షుస్సంయుక్తసమవేత సమవాయస్య కారణత్వం. ఏవం ద్రవ్యవృత్తిలౌకికవిషయతాసంబంధేన త్వాచప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి త్వక్సంయోగస్య కారణత్వం, ద్రవ్య సమవేత విషయకత్వాచప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్తసమవాయస్య కారణత్వం, ద్రవ్య సమవేత సమవేతోష్ణత్వాది జాతి ప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్య కారణత్వం, ఏవమాత్మమానసే మనస్సంయోగస్య కారణత్వం - ఆత్మసమవేతసుఖాదిమానసే మనస్సంయుక్తసమవాయస్య కారణత్వం ఆత్మసమవేతసమవేత సుఖత్వాదిమానసే మనస్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్య కారణత్వం. ద్రవ్యగ్రాహకాణీంద్రియాణి చక్షుస్త్వఙ్మనాంసి త్రీణ్యేవ అన్యాని ఘ్రాణరసనశ్రవణాని తు గుణాదిగ్రాహకాణి, తత్ర రసనఘ్రాణయోః రసగంధతద్గతజాతిగ్రాహకత్వేన ద్వితీయతృతీయయోః స్సన్నికర్షయో రేవ రసగంధాదిప్రత్యక్షే కారణత్వం వాచ్యం, శ్రవణేంద్రియస్యాకాశరూపత్వేన శబ్దస్యాకాశగుణత్వేన శ్రవణేంద్రియేణ సమం శబ్దస్య సమవాయస్సన్నికర్షః, శబ్దసమవేతశబ్దత్వజాతివిషయకశ్రావణప్రత్యక్షే సమవేతసమవాయస్య హేతుత్వం చ బోధ్యం. అభావప్రత్యక్షఇతి. విశేషణవిశేష్యభావో నామ విశేషణతాసన్నికర్షః పంచసన్నికర్షేషు మధ్యే సంయోగస్థానే సంయుక్తపదం ఘటయిత్వా సమవాయస్థానే సమవేతపదం ఘటయిత్వా అభావస్థలే నిర్వాహ్యం-తథాహి, ద్రవ్యాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇంద్రియ

(ని)రతి—శ్రోత్రేణేతి. శ్రోత్రేంద్రియేణ శబ్దవిషయకస్యాయం శబ్ద ఇత్యాకారకప్రత్యక్షజ్ఞానస్యోత్పత్తావింద్రియార్థయో శ్శ్రోత్రశబ్దయో స్సన్నికర్ష స్సమవాయః. తత్ప్రకారం ప్రదర్శయతి—కర్ణవివరేతి. సమవేతసమవాయముదాహరతి-శబ్దత్వేతి. అత్రాపి శ్రోత్రేణేత్యనుషజ్యతే. శబ్దే శబ్దత్వ మిత్యాకారక శబ్దత్వవిషయక శ్రోత్రేంద్రియజన్యప్రత్యక్షే ఇంద్రియార్థయోః శ్రోత్రశబ్దత్వయో స్సన్నికర్షసమవేతస్సమవాయః తత్ప్రకారమాహ-శ్రోత్రసమవేతేత్యాదినా. విశేషణవిశేష్యభావసన్నికర్షముదాహరతి- అభావప్రత్యక్ష ఇతి. అభావవిషయకప్రత్యక్ష ఇత్యర్థః. ఘటాభావవద్భూతల మిత్యా

కర్షః । భూతలం ఘటాభావవదిత్యత్ర చక్షుస్సంయుక్తే భూతలే ఘటాభావస్య విశేషణత్వాత్ । ఏవం సన్నికర్షషట్కజన్యం జ్ఞానం ప్రత్యక్షమ్, తత్కరణ మింద్రియమ్ । తస్మాదింద్రియం ప్రత్యక్షప్రమాణమితి సిద్ధమ్.

ఇతి తర్కసంగ్రహే ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

అథానుమానపరిచ్ఛేదః.

అనుమితికరణ మనుమానమ్ । పరామర్శజన్యం జ్ఞానమనుమితిః।

సంయుక్తవిశేషణతా-ద్రవ్యసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇంద్రియసంయుక్తసమవేతవిశేషణతా-ద్రవ్యసమవేతసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇంద్రియసంయుక్తసమవేతసమవేతవిశేషణతా చ సన్నికర్షః యథా ఘటే పటత్వాభావః సంయుక్తవిశేషణతయా గృహ్యతే-ఘటసమవేతఘటత్వాదౌ పృథివీత్వాభావః - సంయుక్తసమవేతవిశేషణతయా గృహ్యతే-ఘటసమవేతసమవేతరూపత్వాదౌ నీలత్వాభావశ్చ సంయుక్తసమవేతసమవేతవిశేషణతయా గృహ్యత ఇతి సంక్షేపః.

ఇతి న్యాయబోధిన్యాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

అనుమానం లక్షయతి— అనుమితికరణమితి. అనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞానం కరణం-పరామర్శో వ్యాపారః-అనుమితిః ఫలం-పరామర్శస్య వ్యాప్తిజన్యత్వా ద్వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యానుమితి జనకత్వాచ్చ-తజ్జన్యత్వే సతి తజ్జన్యజనకత్వరూపవ్యాపారత్వముపపన్నం అనుమితికరణత్వ మనుమానస్య లక్షణం-అనుమానం వ్యాప్తిజ్ఞానం-ఏతస్య పరామర్శరూపవ్యాపారద్వారా అనుమితిం ప్రత్యసాధారణకారణతయాఽనుమితికరణత్వ ముప

కారకం జ్ఞానం యదా చక్షురింద్రియేణ జన్యతే తదేంద్రియం చక్షుః - ఇంద్రియసంబద్ధం భూతలం తత్ర ఘటాభావో విశేషణమ్, భూతలం విశేష్యం- తథా చ ఇంద్రియసంబద్ధవిశేషణ విశేష్యభావోఽత్ర సన్నికర్షః - అధికం తు దీపికావ్యాఖ్యానావసరే నిరూపయిష్యామః. ఇతి వ్యాఖ్యాతం ప్రత్యక్షం.

అథానుమానం నిరూపయతి.—అత్ర తల్లక్షణమాచష్టే— అనుమితీతి. అనుమిత్యాః కరణమిత్యత్ర షష్ఠ్యా నిరూపితత్వార్థతయా అనుమితిప్రమా నిరూపితకరణత్వ మనుమానస్య లక్షణమ్. అనుమానలక్షణఘటకీభూతానుమితిలక్షణమాచష్టే— పరామ

వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం పరామర్శః। యథా—వహ్నివ్యాప్యధూమవానయం పర్వత ఇతి జ్ఞానం పరామర్శః । తజ్జన్యం పర్వతోవహ్ని

(వ్యా) జన్యం-అనుమితేర్లక్షణమాహ—పరామర్శజన్యమితి. పరామర్శజన్యత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణం-అత్ర జ్ఞానత్వమాత్రోపాదానే ప్రత్యక్షాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ పరామర్శజన్యత్వే సతీతి విశేషణోపాదానం-పరామర్శజన్యత్వమాత్రోక్తౌ పరామర్శధ్వంసేఽతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ జ్ఞానత్వోపాదానం. అనుమితిలక్షణఘటకీభూతపరామర్శలక్షణమాచష్టే—వ్యాప్తివిశిష్టేతి. వ్యాప్తివిశిష్టంచ తత్పక్షధర్మతాజ్ఞానంచేతి కర్మధారయః - అత్ర విశిష్టపదస్య ప్రకారతానిరూపకపరత్వాత్పక్షధర్మతాయాః జ్ఞానమిత్యత్ర షష్ఠ్యా విషయత్వబోధనాత్-ధర్మతాపదస్య సంబంధార్థకత్వాత్కర్మధారయసమాసేన సమస్యమానపదార్థయో రభేదసంసర్గలాభాచ్చ వ్యాప్తిప్రకారకాభిన్నం యత్పక్షసంబంధవిషయకజ్ఞానం తత్పరామర్శ ఇతి లభ్యతే- ఏవం సతి ధూమో వహ్నివ్యాప్యః ఆలోకవాన్ పర్వత ఇత్యాకారక సమూహాలంబనేఽప్యుక్తపరామర్శలక్షణమస్తీత్యతివ్యాప్తిః-తద్వారణాయ పక్షనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితహేతునిష్ఠప్రకారతానిరూపితవ్యాప్తినిష్ఠప్రకారతాశాలిజ్ఞానం పరామర్శ ఇతి నిష్కర్షః కర్తవ్యః-ఏతాదృశపరామర్శజన్యత్వే సతి జ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణం. అనుమితిపరామర్శయో ర్విశిష్య కార్యకారణభావ శ్చేత్థం - వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నసంయోగసంబంధావచ్ఛిన్న విధేయతానిరూపిత పర్వతత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాశాల్యనుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి వహ్నిత్వా

(ని) ర్శేతి. పరామర్శజన్యత్వే సతి జ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణమిత్యర్థః. ధ్వంసం ప్రతి ప్రతియోగినః కారణత్వేన పరామర్శజన్యత్వస్య ధ్వంసేఽపి విద్యమానత్వా దతివ్యాప్తిస్స్యాదతస్తద్వారణాయ జ్ఞానత్వమితి. తావన్మాత్రోక్తౌ ప్రత్యక్షాత్మకజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిస్తద్వారణార్థం విశేష్యదళం. అనుమితిలక్షణఘటకీభూత పరామర్శలక్షణమాహ— వ్యాప్తివిశిష్టేతి. వ్యాప్త్యాదివిశిష్టస్య పక్షధర్మతాయాః జ్ఞానమిత్యర్థః. తల్లక్షయతి—యథేతి. వహ్నినా వ్యాప్యః వహ్నివ్యాప్యః నిరూపితత్వం తృతీయార్థః, వ్యాప్యో వ్యాప్తివిశిష్టః తథాచ వహ్నినిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టో యో ధర్మ స్తద్వాన్ పర్వత ఇత్యాకారకజ్ఞానం లక్ష్యం. తత్ర వ్యాప్తివిశిష్టస్య ధూమరూపహేతోః పక్షధర్మతా పర్వతాదివృత్తిత్వం భాసత ఇతి వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వరూపలక్షణస్య సత్త్వాల్లక్ష్యే లక్షణసమన్వయః. పరామర్శజన్యత్వే సతి జ్ఞానత్వరూపమనుమితిలక్షణమనుమితౌ లక్ష్యే సంగమయన్ తల్లక్ష్యా మనుమితిం దర్శయతి— తజ్జన్యమితి.

మానితి జ్ఞాన మనుమితిః । యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్ని రితి సాహచర్యని

(వ్యా)వచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపితవ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితధూమత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలినిర్ణయః కారణం-వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితవ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాయాః ధూమత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతాయాశ్చ అభేదానంగీకర్తృమతే-వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితవిశేష్యత్వావచ్ఛిన్న వ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపితవిశేష్యత్వావచ్ఛిన్న ధూమత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలినిర్ణయః కారణమితి వాచ్యః - స చ నిర్ణయో వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వత ఇత్యాకారకో బోధ్యః. యత్ర యత్రేతి యత్ర పదవీప్సాధూమాధికరణేయావతి వహ్నిమత్త్వలాభాయ - యావత్పదమహిమ్నా వహ్నేర్ధూమవ్యాపకత్వం లబ్ధం తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరితి. తదేవ స్పష్టయతి—సాహచర్యనియమ ఇతి నియతసాహచర్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః - నియతత్వంవ్యాపకత్వం సాహచర్యం సామానాధికరణ్యం తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః. వహ్నౌ ధూమవ్యాపకత్వం చ ధూమసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకధర్మవత్త్వం - తథాహి ధూమాధికరణే చత్వరమహానసాదౌ వర్తతే యోఽభావః ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావః నతు వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగికాభావః కుతః పర్వతాదౌ వహ్నేః సత్త్వాదేవంసతి ధూమాధికరణే పర్వతాదౌ వర్తమానస్య ఘటాద్యభావస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ఘటత్వాదికమనవచ్ఛేదకం వహ్నిత్వం తద్వత్త్వం వహ్నౌవర్తతే అతో ధూమ వ్యాపకత్వం వహ్నౌవర్తతే తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరితి ఫలితం - వహ్నిమాన్ధూమాదిత్యత్ర సద్ధేతౌ ధూమేఽవ్యాప్తిరితి లక్షణసంగతిః-ధూమవాన్వహ్నేరిత్యత్ర ధూమాధికరణేఽయోగోళకే వర్తతే యోఽభావః ధూమాద్యభావః తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకమేవ ధూమత్వ మితినాతిప్రసంగః-ఇతీయ మన్వయవ్యాప్తిస్సిద్ధాంతానుసారేణ-పూర్వపక్షీయవ్యాప్తిస్తు సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వం-సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్య

(ని)పరామర్శజన్యమిత్యర్థః. పరామర్శలక్షణఘటకీభూత వ్యాప్తిస్వరూపమాచష్టే.— యత్ర ధూమఇతి. సహచరత ఇతి సహచరౌ సమానాధికరణౌ ఏకాధికరణవృత్తీ, తయో ర్భావస్సాహచర్యం తస్య సామానాధికరణ్యస్య నియమోఽవశ్యంభావః, తథాచావశ్యంభావిసాధ్యసామానాధికరణ్యం హేతో ర్వ్యాప్తిరితి ఫలితం, తాదృశవ్యాప్తే రేవాభినయః, యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి. వ్యాప్తిం నిరూప్య పక్షధర్మ

యమో వ్యాప్తిః । వ్యాప్యస్య పర్వతాదివృత్తిత్వం పక్షధర్మతా । అనుమానం ద్వివిధం । స్వార్థం పరార్థం చేతి । స్వార్థం స్వానుమితిహేతుః। తథాహి । స్వయమేవ భూయోదర్శనేన యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి మహానసాదౌ వ్యాప్తిం గృహీత్వా పర్వతసమీపం గత స్తద్గతే చాగ్నౌ సందిహానః పర్వతే ధూమం పశ్యన్వ్యాప్తిం స్మరతి యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి । తదనంతరం వహ్నివ్యాప్యధూమవానయం

(న్యా) తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవైయ్యధికరణ్యావచ్ఛిన్నాభావవన్నిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావో వ్యాప్తిరిత్యర్థః-తచ్చ కేవలాన్వయివ్యాప్తమితి సిద్ధాన్తానుసరణం-పక్షధర్మతాం నిరూపయతి—వ్యాప్యస్యేతి. వ్యాప్యస్య వ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానవిశేష్యస్య హేతోరిత్యర్థః - పర్వతాదివృత్తిత్వం చ పర్వ

(ని) తాం నిరూపయతి—వ్యాప్యస్యేతి. వ్యాప్యస్య వ్యాప్తివిశిష్టస్యధూమాదిరూపహేతోర్యత్పర్వతాదివృత్తిత్వం తదేవ పక్షధర్మతేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వం వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానమితి పరామర్శలక్షణే వ్యాప్తివిశిష్టం వ్యాప్తివిషయకం యత్పక్షధర్మతాజ్ఞానం తత్పరామర్శ ఇత్యర్థ ఇతి వ్యాప్తివిశిష్టపదస్య పక్షధర్మతాజ్ఞాన పదేన సహ కర్మధారయ మభిప్రేత్య వ్యాచఖ్యావన్నంభట్టః. తత్తు వ్యాప్యస్య పర్వతాదివృత్తిత్వం పక్షధర్మతేతి ఇమం గ్రంథం విరుంధే— వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతేతి అస్మద్వ్యాఖ్యానం తు గ్రంథమిమ మనురుంధే. అనుమానం విభజతే— ద్వివిధమితి. తత్రాద్యం లక్షయతి.— స్వార్థమితి. అనుమానస్వరూపం దర్శయితుం ప్రక్రియా మాచష్టే— స్వయమేవేతి. తద్గతే పర్వతగతే, అగ్నావిత్యత్ర సప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వం, తథాచ పర్వతవృత్తివహ్నివిషయకసందేహవానిత్యర్థః. పర్వత ఇత్యత్ర విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః. ధూమమితి ద్వితీయార్థః ప్రకారత్వం, పశ్యన్నితి దృశధాత్వర్థః చాక్షుషప్రత్యక్షం, ఇత్థం చ పర్వతవిశేష్యకధూమప్రకారకం పర్వతో ధూమవానితి ప్రత్యక్షం, తద్వాన్ పురుషః. వ్యాప్తిమితి ద్వితీయార్థో విషయత్వం, స్మృధాత్వర్థః. స్మృత్యాత్మకం జ్ఞానం. ఆఖ్యాతార్థ ఆశ్రయత్వం యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్ని రితి వ్యాప్తివిషయకస్మరణాకారప్రదర్శనమ్. తథాచ యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరిత్యాకారకవ్యాప్తివిషయకం స్మృత్యాత్మకం జ్ఞానం తదాశ్రయ ఇత్యర్థః. తదనంతరం, వ్యాప్తిస్మరణానం

పర్వత ఇతి జ్ఞాన ముత్పద్యతే అయమేవ లింగపరామర్శ ఇత్యుచ్యతే తస్మాత్పర్వతో వహ్నిమానిత్యనుమితి రుత్పద్యతే । తదేతత్స్వార్థాను మానం । యత్తు స్వయ మేవ ధూమాదగ్ని మనుమాయ పరప్రతిపత్త్యర్థం పంచావయవవాక్యం ప్రయుఙ్క్తే తత్పరార్థానుమానం । యథా।పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమవత్త్వాద్యో యోధూమవాన్సోఽగ్నిమా న్యథా మహానస స్తథాచాయం తస్మాత్తథేతి । అనేన వాక్యేన ప్రతిపాదితా

(ని)తరమిత్యర్థః. అయమేవేతి. లింగపరామర్శమపేక్ష్యపుల్లింగనిర్దేశఃతస్మాత్, లింగపరామర్శాదేవేత్యర్థః. తదితి. తాదృశలింగపరామర్శజ్ఞానమిత్యర్థః. స్వార్థానుమానమపేక్ష్య నపుంసకలింగనిర్దేశః. స్వార్థానుమానం ప్రదర్శ్య పరార్థానుమానం ప్రదర్శయతి—యత్త్వితి. అనుమానవాక్యమిత్యనేనాన్వయః. పంచావయవమనుమానవాక్య మిత్యర్థః.పరార్థానుమానమితి. నన్విదమసంగతం. వాక్యస్యానుమానత్వాసంభవాత్. అనుమితికరణం హ్యనుమానమ్. న హి పంచావయవవాక్య మనుమితికరణీభవితుం ప్రభవతి. ఆచష్టే చోపరిష్టాత్ గ్రంథకృదపిస్పష్టమ్. స్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యో ర్లింగపరామర్శఏవ కరణం తస్మాల్లింగపరామర్శోఽనుమానమితి. అతః పంచావయవ వాక్యాదుత్పద్యమానః శ్రోతృలింగపరామర్శఏవ తదీయానుమితౌ కరణీభవితుం ప్రభవే న్నతు పంచావయవవాక్యం, అతః కథం పరార్థానుమాన మితి చేన్న - పరార్థానుమాన మిత్యత్ర న కర్మధారయః, కింతు పరార్థమనుమానం యస్మాదితి పంచమీగర్భబహువ్రీహిః తతశ్చ పంచావయవవాక్యం పరార్థానుమానజనక మితి లభ్యతే, సంభవతి చేదం, పంచావయవవాక్య జన్యలింగపరామర్శవ్యాపారార్థానుమానత్వేన పంచావయవవాక్యస్య పరామర్శజనకత్వోపపత్తేః. పంచావయవవాక్యం వర్ణయతి— యథా పర్వతఇత్యాది. తథా చాయమితి. అయం, పర్వతశ్చ, తథా, ధూమవాన్-తస్మాత్, ధూమవత్త్వాత్, తథా, వహ్నిమాన్. అనేనేతి. పంచావయవవాక్యేనేత్యర్థః. అగ్నిం ప్రతిపద్యత ఇత్యత్ర ద్వితీయార్థో విషయత్వం - ప్రతిపూర్వకపదధాతో రనుమిత్యాత్మకజ్ఞానమర్థః. ఆఖ్యాతార్థ ఆశ్రయత్వం- తథాచ వహ్నివిషయకానుమిత్యాత్మకజ్ఞానాశ్రయో భవతీత్యర్థః. పంచావయవవాక్యఘటకీభూతానా మవయవానాం నామాని ప్రతిపాదయతి— ప్రతిజ్ఞేత్యాది. ఉక్తానుమానవాక్యే ప్రతిజ్ఞాదీన్విభజ్య దర్శయతి— పర్వతోవహ్నిమానిత్యాది. అనుమితికరణత్వ రూపలక్షణమనుమానే సంగమయతి— స్వార్థేతి. అనుమానం నిష్కర్షయతి— తస్మాదితి. అనుమితికరణత్వాదిత్యర్థః లింగం, హేతుః. అన్వయవ్యతి

ంగా త్పరోఽప్యగ్నిం ప్రతిపద్యతే। ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపన
యనిగమనాని పంచావయవాః। పర్వతో వహ్నిమానితి ప్రతిజ్ఞా।
ధూమవత్త్వాదితి హేతుః। యో యో ధూమవాన్ సోఽగ్నిమాన్యథా
మహానస ఇత్యుదాహరణమ్। తథా చాయ మిత్యుపనయః। తస్మా
త్తథేతి నిగమనం। స్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యో ర్లింగపరామర్శ
ఏవ కరణం తస్మాల్లింగపరామర్శోఽనుమానం। లింగం త్రివిధమ్। అన్వ
యవ్యతిరేకి కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేకి చేతి। అన్వయేన వ్యతిరేకేణ
వ్యాప్తిమదన్వయవ్యతిరేకి। యథా వహ్నౌ సాధ్యే ధూమవత్త్వం।
యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్ని ర్యథా మహానస ఇత్యన్వయవ్యాప్తిః।

(వ్యా)ప్త్యాదిసంబంధః పక్షధర్మతేత్యర్థః- అనుమానం విభజతే—స్వార్థమితి. స్వార్థానుమానం
నామ న్యాయాప్రయోజ్యానుమానం తత్ప్రయోజ్యానుమానం పరార్థానుమానం-న్యా
యత్వం-చ ప్రతిజ్ఞాద్యవయవపఞ్చకసముదాయత్వం-అవయవత్వం చ ప్రతిజ్ఞాద్యన్య
తమత్వం. హేతుం-విభజతే—అన్వయవ్యతిరేకీతి. అన్వయవ్యతిరేకిలక్షణమాహ—అన్వ
యేనేతి. వ్యాపకసామానాధికరణ్యరూపాన్వయవ్యాప్తిమానిత్యర్థః. వ్యతిరేకేణేతి-వ్యతి
రేకో నామాభావ స్తథా చ సాధ్యాభావహేత్వభావయో ర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః
అన్వయవ్యాప్తిం దర్శయతి— యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్ని రితి. వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి—

(ని)రేకేతి. అన్వయోఽన్వయవ్యాప్తిః. వ్యతిరేకో వ్యతిరేకవ్యాప్తిః. అన్వయశ్చ వ్యతిరే
కశ్చాన్వయవ్యతిరేకౌ తావస్య స్త ఇత్యన్వయవ్యతిరేకి. తదేతదభిప్రేత్యాహ— అన్వ
యేన వ్యతిరేకేణ చేతి. అభేదే తృతీయార్థః. తథా చాన్వయాభిన్నవ్యతిరేకాభిన్న
వ్యాప్తిమత్త్వమన్వయవ్యతిరేకిహేతో ర్లక్షణం-లక్ష్యం దర్శయతి— యథేతి. వహ్ని
త్వావచ్ఛిన్నే సాధ్యే ధూమవత్త్వం ధూమః. అన్వయవ్యతిరేకీ, హేతురిత్యర్థః. అత్రా
న్వయవ్యాప్తిం వ్యతిరేకవ్యాప్తిం చాభినీయ దర్శయతి— యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి.
ఇదమత్ర బోధ్యమ్. హేతుసాధ్యయో ర్వ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః - సాధ్యాభావహేత్వ
భావయో ర్వ్యాప్తి ర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః, అన్వయవ్యాప్తౌ హేతుర్వ్యాప్యః- సాధ్యం
వ్యాపకం. వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సాధ్యాభావో వ్యాప్యః. హేత్వభావో వ్యాపకః - వ్యా
ప్యస్య వచనం పూర్వం వ్యాపకస్య తతః పరం-అతోఽన్వయవ్యాప్తౌ హేతోః ప్రథమ
ముద్దేశః అనంతరం-సాధ్యస్య ప్రకృతే చ వహ్నివ్యాప్తో ధూమో హేతుః. ప్రథమం
నిర్దిష్టః. తత స్సాధ్యో వహ్నిః. యత్ర వహ్నిర్నాస్తి తత్ర ధూమోఽపి నాస్తీతి వ్యతిరేక

[illegible] యథా [illegible]
[illegible] అన్వయ [illegible] కేవలాన్వయి [illegible]
[illegible] ప్రమేయ
[illegible] ప్రమేయ

[illegible] ఘటత్వాభావ [illegible] లక్ష్యతే [illegible] వ్యతిరేకి [illegible] కేవలాన్వయి [illegible] కేవలాన్వయిత్వం [illegible]

[illegible] కేవలాన్వయి [illegible] వ్యతిరేకవ్యాప్తి [illegible] కేవలాన్వయి [illegible] యథా ఘట ఇతి. అత్ర ఘటః [illegible] అభిధేయత్వం [illegible] అభిధేయత్వం [illegible] ప్రమేయత్వం చ [illegible] ప్రమేయత్వాత్ [illegible] అభిధేయత్వాత్ [illegible] అత్ర ప్రమేయత్వ [illegible] వ్యతిరేకవ్యాప్తిః [illegible] అత్ర ప్రమేయత్వాత్ అభిధేయత్వ [illegible] అత్ర [illegible]

త్వాచ్చ । వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికం కేవలవ్యతిరేకి । యథా । పృథివీతరేభ్యోభిద్యతే। గంధవత్త్వాత్ ।యదితరేభ్యోనభిద్యతేనతద్గంధవత్ ।

(న్యా)చావ్యాప్తిరితివాచ్యం-స్వవిరోధివృత్తిమదత్యంతాభావప్రతియోగిత్వస్యైవతదర్థత్వాత్-ఆకాశాభావేఽవ్యాప్తివారణాయవృత్తిమత్త్వం-సంయోగాభావే అవ్యాప్తివారణాయ విరోధిత్వం ఏకజాతీయసంబంధేనసర్వత్రవిద్యమానత్వం కేవలాన్వయిత్వ మితిన వ్యాః. కేవలవ్యతిరేకిణో లక్షణమాహ—వ్యతిరేకేతి నిశ్చితాన్వయవ్యాప్తిశూన్యత్వే సతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమత్త్వం. కేవలవ్యతిరేకిత్వం ఉదాహరతి—యథేతి. అత్ర పృథివీత్వావచ్ఛిన్నంపక్షః-పృథివీతరజలాదిభేదస్సాధ్యః, గంధవత్త్వంహేతుః-అత్ర యద్గంధవత్తదితరేభ్యో భిద్యతే యథేత్యన్వయదృష్టాంతాభావాద్గంధవ్యాపకేతరభేదసామానాధికరణ్యరూపాన్వయవ్యాప్తిగ్రహాసంభవః కింతు యత్ర యత్ర పృథివీతరభేదాభావస్తత్రగంధాభావః-యథా జలాదికమితి వ్యతిరేకదృష్టాంతే జలాదావితరభేదాభావరూపసాధ్యాభావవ్యాపకతాగంధాభావే గృహ్యతే-ఇమమేవార్థం మనసి నిధాయ, యదితరేభ్యోన భిద్యతే నతద్గంధవద్యథా జల మితి, గ్రంథేన మూలకారో వ్యతిరేకవ్యాప్తిమేవ ప్రదర్శితవాన్.ఏవం ప్రకారేణ వ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రహానంతర మితరభేదాభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిగంధవతీ పృథివీత్యాకారకవ్యతిరేకపరామర్శాత్పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితేతరభేదత్వావచ్ఛిన్నవిధేయతాకా పృథివీ-ఇతరభేదవతీ త్యాకారకానుమితిర్జాయత ఇతి తత్త్వం-యథాశ్రుతమూలార్థస్తు-యత్ జలం - ఇతరేభ్యో న భిద్యతే,

---

(ని)వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సత్యాం హి యత్రాభిధేయత్వం నాస్తి,తత్ర ప్రమేయత్వం నాస్తీతి వక్తవ్యం యథాఽముక ఇతి దృష్టాంతో నాస్తి, అభిధేయత్వాభావవతః ప్రమేయత్వాభావవతశ్చాప్రసిద్ధేరిత్యర్థః. కేవలవ్యతిరేకిణో లక్షణమాహ— వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికమితి. కేవలవ్యతిరేకో వ్యతిరేకవ్యాప్తిర్యస్య తత్కేవల వ్యతిరేకి, యస్మిన్ హేతౌ కేవలం వ్యతిరేకవ్యాప్తిరేవ విద్యతే, అన్వయవ్యాప్తిః పరం నాస్తి స హేతుః కేవలవ్యతిరేకీత్యర్థః, అయమేవార్థో వ్యతిరేకమాత్ర వ్యాప్తికమిత్యనేనాపి దర్శితః, కేవలవ్యతిరేకిహేతు ముదాహరతి— యథా పృథివీతి. ఇతరేభ్యో జలాదిభ్యః ప్రతియోగిత్వం పంచమ్యర్థః. భిదిర్ధాతోర్భేదోఽర్థః, భేదశ్చాన్యోన్యాభావః. ఆఖ్యాతార్థ ఆశ్రయత్వం తథాచ జలాదిప్రతియోగికాన్యోన్యాభావవతీత్యర్థః. అత్ర వ్యతిరేకవ్యాప్తావుదాహరణమాహ— యదితరేభ్యో న భిద్యత ఇతి. ఇతరప్రతియోగికభేదాభావవదిత్యర్థః, ఇయం చ, పృథివీ, న తథా, గంధాభావవతీ న, అపితు గంధవ

పర్వత ఇతి జ్ఞాన ముత్పద్యతే అయమేవ లింగపరామర్శ ఇ
తస్మాత్పర్వతో వహ్నిమానిత్యనుమితి రుత్పద్యతే । తదేతత
మానం । యత్తు స్వయమేవ ధూమాదగ్నిమనుమాయ పరప్ర
పంచావయవవాక్యం ప్రయుఙ్క్తే తత్పరార్థానుమానం । యథా
వహ్నిమాన్ ధూమవత్త్వాద్యో యోధూమవాన్సోఽగ్నిమ
మహానస స్తథాచాయం తస్మాత్తథేతి । అనేన వాక్యేన ప్ర

(ని)తరమిత్యర్థః. అయమేవేతి. లింగపరామర్శమపేక్ష్యపుల్లింగనిర్దేశః తస్మాః
మర్శాదేవేత్యర్థః. తదితి. తాదృశలింగపరామర్శజ్ఞానమిత్యర్థః. స్వార్థా
త్స్య నపుంసకలింగనిర్దేశః. స్వార్థానుమానం ప్రదర్శ్య పరార్థానుమాః
తి—యత్త్వితి. అనుమానవాక్యమిత్యనేనాన్వయః. పంచావయవమనుమా
ర్థః. పరార్థానుమానమితి. నన్విదమసంగతం. వాక్యస్యానుమానత్వాసంభవాః
రణం హ్యనుమానమ్. న హి పంచావయవవాక్య మనుమితికరణీభవితుం ః
ష్టే చోపరిష్టాత్ గ్రంథకృదపిస్పష్టమ్. స్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యో
ర్శఏవ కరణం తస్మాల్లింగపరామర్శోఽనుమానమితి. అతః పంచావయవ :
మానః శ్రోతృలింగపరామర్శఏవ తదీయానుమితౌ కరణీభవితుం ప్రభవే
వయవవాక్యం, అతః కథం పరార్థానుమాన మితి చేన్న - పరార్థానుమ
కర్మధారయః, కింతు పరార్థమనుమానం యస్మాదితి పంచమీగర్భబహు
పంచావయవవాక్యం పరార్థానుమానజనక మితి లభ్యతే, సంభవతి చేద
వవాక్య జన్యలింగపరామర్శవ్యాపారార్థానుమానత్వేన పంచావయవవా
ర్శజనకత్వోపపత్తేః. పంచావయవవాక్యం వర్ణయతి— యథా పర్వత
చాయమితి. అయం, పర్వతశ్చ, తథా, ధూమవాన్ - తస్మాత్, ధూమవ
వహ్నిమాన్. అనేనేతి. పంచావయవవాక్యేనేత్యర్థః. అగ్నిం ప్రతిప
ద్వితీయార్థో విషయత్వం - ప్రతిపూర్వకపదధాతో రనుమిత్యాత్మకజ్ఞా
తార్థ ఆశ్రయత్వం- తథాచ వహ్నివిషయకానుమిత్యాత్మకజ్ఞానా
ర్థః. పంచావయవవాక్యఘటకీభూతానా మవయవానాం నామాని ప్ర
ప్రతిజ్ఞేత్యాది. ఉక్తానుమానవాక్యే ప్రతిజ్ఞాదీన్విభజ్య దర్శయతి— ప
నిత్యాది. అనుమితికరణత్వ రూపలక్షణమనుమానే సంగమయతి— స్వా
నిష్కర్షయతి— తస్మాదితి. అనుమితికరణత్వాదిత్యర్థః లింగం, హేః

ల్లింగాత్పరోఽప్యగ్నిం ప్రతిపద్యతే। ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనాని పంచావయవాః। పర్వతో వహ్నిమానితి ప్రతిజ్ఞా। ధూమవత్త్వాదితి హేతుః। యో యో ధూమవాన్ సోఽగ్నిమాన్యథా మహానస ఇత్యుదాహరణమ్। తథాచాయ మిత్యుపనయః। తస్మాత్తథేతి నిగమనం। స్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యో ర్లింగపరామర్శ ఏవ కరణం తస్మాల్లింగపరామర్శోఽనుమానం। లింగం త్రివిధమ్। అన్వయవ్యతిరేకి కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేకి చేతి। అన్వయేన వ్యతిరేకేణ వ్యాప్తిమదన్వయవ్యతిరేకి। యథా వహ్నౌ సాధ్యే ధూమవత్త్వం। యత్ర ధూమస్తత్రాగ్ని ర్యథా మహానస ఇత్యన్వయవ్యాప్తిః।

(న్యా)తాదిసంబంధః పక్షధర్మతేత్యర్థః- అనుమానం విభజతే — స్వార్థమితి. స్వార్థానుమానం నామ న్యాయాప్రయోజ్యానుమానం తత్ప్రయోజ్యానుమానం పరార్థానుమానం- న్యాయత్వం-చ ప్రతిజ్ఞాద్యవయవపంచకసముదాయత్వం- అవయవత్వం చ ప్రతిజ్ఞాద్యన్యతమత్వం. హేతుం-విభజతే — అన్వయవ్యతిరేకీతి. అన్వయవ్యతిరేకిలక్షణమాహ — అన్వయేనేతి. వ్యాపకసామానాధికరణ్యరూపాన్వయవ్యాప్తిమానిత్యర్థః, వ్యతిరేకేణేతి-వ్యతిరేకో నామాభావ స్తథాచ సాధ్యాభావహేత్వభావయోర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః అన్వయవ్యాప్తిం దర్శయతి — యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి. వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి —

(ని) రేకేతి. అన్వయోఽన్వయవ్యాప్తిః. వ్యతిరేకో వ్యతిరేకవ్యాప్తిః. అన్వయశ్చ వ్యతిరేకశ్చాన్వయవ్యతిరేకౌ తావస్య స్త ఇత్యన్వయవ్యతిరేకీ. తదేతదభిప్రేత్యాహ— అన్వయేన వ్యతిరేకేణ చేతి. అభేద స్తృతీయార్థః. తథాచాన్వయాభిన్నవ్యతిరేకాభిన్నవ్యాప్తిమత్త్వమన్వయవ్యతిరేకిహేతో ర్లక్షణం- లక్ష్యం దర్శయతి — యథేతి. వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నే సాధ్యే ధూమవత్త్వం ధూమః. అన్వయవ్యతిరేకీ, హేతురిత్యర్థః. అత్రాన్వయవ్యాప్తిం వ్యతిరేకవ్యాప్తిం చాభినీయ దర్శయతి — యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి. ఇదమత్ర బోధ్యమ్. హేతుసాధ్యయో ర్వ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః - సాధ్యాభావహేత్వభావయో ర్వ్యాప్తి ర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః, అన్వయవ్యాప్తౌ హేతుర్వ్యాప్యః- సాధ్యం వ్యాపకం. వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సాధ్యాభావో వ్యాప్యః. హేత్వభావో వ్యాపకః - వ్యాప్యస్య వచనం పూర్వం వ్యాపకస్య తతః పరం- అతోఽన్వయవ్యాప్తౌ హేతోః ప్రథమముద్దేశః అనంతరం- సాధ్యస్య ప్రకృతే చ వహ్నివ్యాప్తో ధూమో హేతుః. ప్రథమముద్దిష్టః. తత స్సాధ్యో వహ్నిః. యత్ర వహ్ని ర్నాస్తి తత్ర ధూమోఽపి నాస్తీతి వ్యతిరేక

యత్రాగ్ని ర్నాస్తి తత్ర ధూమోఽపినాస్తి యథా మహాహ్రద ఇతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిః । అన్వయమాత్రవ్యాప్తికం కేవలాన్వయి । యథా ఘటోఽభిధేయః ప్రమేయత్వాత్పటవదిత్యత్ర ప్రమేయత్వాభిధేయత్వయో ర్వ్యతిరేకవ్యాప్తి ర్నాస్తి సర్వస్యాపి ప్రమేయత్వాభిధేయ

(న్యా)యత్ర వహ్నిర్నాస్తీత్యాదినా.యత్ర వహ్న్యభావస్తత్ర ధూమాభావ ఇతి యత్రపదవీప్సయా వహ్న్యభావవతి యావతి ధూమాభావగ్రహణే యావత్త్వస్య వ్యాపకత్వపరతయా ధూమాభావే వహ్న్యభావవ్యాపకత్వం లభ్యతే వహ్న్యభావే ధూమాభావవ్యాప్యత్వం చ లభ్యతే వహ్న్యభావనిష్ఠవ్యాప్యత్వం చ స్వాశ్రయవహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వసంబన్ధేన ధూమనిష్ఠతయా గృహ్యత ఇతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమత్త్వేనాన్వయవ్యాప్తిమత్త్వేన చాన్వయవ్యతిరేకిత్వేన గీయతే-వ్యతిరేకపరామర్శాకారశ్చ వహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిధూమవాన్పర్వత ఇత్యాకారకో బోధ్యః కేవలాన్వయినో లక్షణమాహ— అన్వయేతి. వ్యతిరేకవ్యాప్తిశూన్యత్వే సత్యన్వయవ్యాప్తిమత్త్వం కేవలాన్వయిత్వం - అథవా కేవలాన్వయిసాధ్యకత్వం తత్, ఏతచ్చ లక్షణం హేతో ర్వ్యతిరేకిత్వేఽపి సంగచ్ఛతే-సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వాదేవ వ్యతిరేకవ్యాప్తేరభావాదన్వయమాత్రవ్యాప్తికం కేవలాన్వయీతి మూలోక్తలక్షణముపపన్నం-అత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వం కేవలాన్వయిత్వం. నచైవ మాకాశాభావే సంయోగాభావే

(ని)వ్యాప్తౌ సాధ్యాభావః ప్రథమం తతో హేత్వభావో నిర్దిష్టః. కేవలాన్వయినం లక్షయతి— అన్వయమాత్రేతి. కేవల మన్వయో యస్య తత్కేవలాన్వయి యస్య లింగస్యాన్వయవ్యాప్తి రేవ వర్తతే వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ నాస్తి తత్కేవలాన్వయిలింగం - అయమేవార్థోఽన్వయవ్యాప్తిమాత్రకమిత్యనేనాపి దర్శితః, కేవలాన్వయిస్థలే పంచావయవవాక్యం దర్శయతి— యథా ఘట ఇతి. అత్ర ఘటః పక్షోఽభిధేయత్వం సాధ్యం, ప్రమేయత్వం హేతుః, అభిధేయత్వం నామ వాచ్యత్వం ప్రమేయత్వం చ ప్రమావిషయత్వం. పటవదితి. యో యః ప్రమేయత్వవాన్ ససోఽభిధేయత్వవాన్ యథా పట ఇత్యర్థః-అత్ర తథాచాయం తస్మాత్తథేత్యుపనయనిగమనావయవద్వయం పూరణీయం, తదర్థస్తు అయం, ఘటశ్చ, తథా, ప్రమేయత్వవాన్ తస్మాత్, ప్రమేయత్వవత్త్వాత్, తథా, అభిధేయత్వవానితి, అత్ర ప్రమేయత్వరూపహేతావన్వయవ్యాప్తిర్వర్తతే, ఇహ దృష్టాంతేఽన్వయవ్యాప్తేర్దర్శితత్వాత్, వ్యతిరేకవ్యాప్తిః పరం నాస్తీత్యాహ— అత్ర ప్రమేయత్వాభిధేయత్వయోరితి. తత్ర హేతుమాహ— సర్వస్యాపీతి. అత్ర

త్వాచ్చ । వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికం కేవలవ్యతిరేకి । యథా । పృథి
తరేభ్యోభిద్యతే। గంధవత్త్వాత్ ।యదితరేభ్యోనభిద్యతేనతద్గంధవత్ ।

న్వ్యా)చావ్యాప్తిరితివాచ్యం-స్వవిరోధివృత్తిమదత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వస్యైవతదర్థ
త్వాత్-ఆకాశాభావేఽవ్యాప్తివారణాయవృత్తిమత్త్వం-సంయోగాభావే అవ్యాప్తివార
ాయ విరోధిత్వం ఏకజాతీయసంబంధేనసర్వత్రవిద్యమానత్వం కేవలాన్వయిత్వ మితిన
ర్థః. కేవలవ్యతిరేకిణో లక్షణమాహ——వ్యతిరేకేతి నిశ్చితాన్వయవ్యాప్తిశూన్యత్వే సతి
్యతిరేకవ్యాప్తిమత్త్వం. కేవలవ్యతిరేకిత్వం ఉదాహరతి——యథేతి. అత్ర పృథివీత్వావ
చ్ఛిన్నం పక్షః-పృథివీతరజలాదిభేదస్సాధ్యః, గంధవత్త్వం హేతుః-అత్ర యద్గంధవత్తదిత
రేభ్యో భిద్యతే యథేత్యన్వయదృష్టాన్తాభావాద్గంధవ్యాపకేతరభేదసామానాధికరణ్యరూ
పాన్వయవ్యాప్తిగ్రహాసంభవః కింతు యత్ర యత్ర పృథివీతరభేదాభావస్తత్రగంధా
భావః-యథా జలాదికమితి వ్యతిరేకదృష్టాంతే జలాదావితరభేదాభావరూపసాధ్యాభావ
వ్యాపకతాగంధాభావే గృహ్యతే-ఇమమేవార్థం మనసి నిధాయ, యదితరేభ్యోన భిద్య
తే నతద్గంధవద్యథా జల మితి, గ్రంథేన మూలకారో వ్యతిరేకవ్యాప్తిమేవ ప్రదర్శిత
వాన్. ఏవం ప్రకారేణ వ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రహానంతర మితరభేదాభావవ్యాపకీభూతాభా
వప్రతియోగిగంధవతీ పృథివీత్యాకారకవ్యతిరేకపరామర్శాత్పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్య
తానిరూపితేతరభేదత్వావచ్ఛిన్నవిధేయతాకా పృథివీ-ఇతరభేదవతీ త్యాకారకానుమితి
ర్జాయత ఇతి తత్త్వం-యథాశ్రుతమూలార్థస్తు-యత్ జలం - ఇతరేభ్యో న భిద్యతే,

---

౨)వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సత్యాం హి యత్రాభిధేయత్వం నాస్తి, తత్ర ప్రమేయత్వం నా
స్తీతి వక్తవ్యం యథాఽముక ఇతి దృష్టాంతో నాస్తి, అభిధేయత్వాభావవతః ప్రమే
యత్వాభావవతశ్చాప్రసిద్ధేరిత్యర్థః. కేవలవ్యతిరేకిణో లక్షణమాహ—— వ్యతిరేకమాత్ర
వ్యాప్తికమితి. కేవలవ్యతిరేకో వ్యతిరేకవ్యాప్తిర్యస్య తత్కేవల వ్యతిరేకి, యస్మిన్ హే
తౌ కేవలం వ్యతిరేకవ్యాప్తిరేవ విద్యతే, అన్వయవ్యాప్తిః పరం నాస్తి స హేతుః
కేవలవ్యతిరేకీత్యర్థః, అయమేవార్థో వ్యతిరేకమాత్ర వ్యాప్తికమిత్యనేనాపి దర్శితః,
కేవలవ్యతిరేకిహేతు ముదాహరతి—— యథా పృథివీతి. ఇతరేభ్యో జలాదిభ్యః ప్రతి
యోగిత్వం పంచమ్యర్థః. భిదిర్ధాతోర్భేదోఽర్థః, భేదశ్చాన్యోన్యాభావః. ఆఖ్యా
తార్థ ఆశ్రయత్వం తథాచ జలాదిప్రతియోగికాన్యోన్యాభావవతీత్యర్థః. అత్ర
వ్యతిరేకవ్యాప్తావుదాహరణమాహ—— యదితరేభ్యో న భిద్యత ఇతి. ఇతరప్రతియోగిక
భేదాభావవదిత్యర్థః, ఇయం చ, పృథివీ, న తథా, గంధాభావవతీ న. అపితు గంధవ

యథా జలమ్ । న చేయం తథా। తస్మాన్న తథేతి। అత్ర యద్గంధవత్తదితర-
భిన్న మిత్యన్వయదృష్టాంతో నాస్తి। పృథివీమాత్రస్య పక్షత్వాత్।
సందిగ్ధసాధ్యవాన్ పక్షః। యథా ధూమవత్త్వే హేతౌ పర్వతః. నిశ్చి

(న్యా) ఇతరభేదాభావవత్-న తద్గంధవత్, జలమితరభేదాభావవ్యాపకగంధాభావవత్
చేయం తథా-ఇయం పృథివీ-న తథా, గంధాభావవతీ న, కింతు తదభావగంధవతీ.
తస్మాన్న తథా, తస్మాత్ గంధాభావాభావవత్త్వాత్ గంధవత్త్వాత్ న తథా, ఇతరభేదా
భావవతీ న, కింత్వితరభేదాభావాభావవతీ, ఇతరభేదవతీతి పర్యవసన్న ఇతి-నను గంధ
వ్యాపకేతరభేదసమానాధికరణగంధవతీత్యాకారకాద్యథోక్తానుమితి రిత్యాశంకాం
అత్ర యద్గంధవదితి. అత్ర హేతుమాహ—పృథివీమాత్రస్యేతి... పక్షలక్షణమాహ. సంది
గ్ధేతి. సాధ్యప్రకారకసందేహవిశేష్యత్వం పక్షత్వం-సందేహశ్చ పర్వతో వహ్నిమాన్న
వేత్యాకారకః-ఇదం చ లక్షణం అనుమితేః పూర్వం సాధ్యసందేహో నియమేన పక్షే
జాయత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రాచీనైః కృతం - గగనవిశేష్యకమేఘప్రకారకసందేహా
భావదశాయామపి గృహమధ్యస్థపురుషస్య ఘనగర్జితశ్రవణేన గగనం మేఘవదిత్యా
కారకగగనత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితమేఘత్వావచ్ఛిన్న విధేయతాకానుమితిదర్శ
నాత్ప్రాచీన లక్షణం విహాయ నవీనై రనుమిత్యుద్దేశ్యత్వం పక్షత్వమితి స్థిరీకృతం
సపక్షలక్షణమాహ-నిశ్చితసాధ్యేతి. సాధ్యప్రకారకనిశ్చయవిశేష్యత్వం సపక్షత్వం. నిశ్చ
యశ్చ మహానసో వహ్నిమానిత్యాకారకః-విపక్షలక్షణమాహ—నిశ్చితసాధ్యాభావవా

(ని) త్యేవేత్యర్థః-తస్మాత్, గంధవత్త్వాత్ న తథా-ఇతరభేదాభావవతీ న, కింత్వితరభేద
త్యేవేత్యర్థః. అత్ర గంధవత్త్వరూపహేతౌ వ్యతిరేకవ్యాప్తిః, యదితరేభ్య ఇత్యా
నా దర్శితా అన్వయవ్యాప్తిస్తు న సంభవతీత్యాహ— అత్ర యదితి. అన్వయదృష్టాంతః
అన్వయవ్యాప్తౌ దృష్టాంతః - నను యద్గంధవత్తదితరభిన్నం యథా పట ఇతి. అన్వయ
దృష్టాంతో భవేత్. తత్కథ ముక్తమన్వయదృష్టాంతో నాస్తీతి చేదాహ. పృథివీమా
త్రస్యేతి. తథాచ పక్షాతిరిక్తస్యైవ దృష్టాంతత్వేన పటస్య చ పక్షాంతర్గతత్వాన్న దృ
ష్టాంతత్వం సంభవతీతి భావః- ప్రసంగాత్పక్షలక్షణమప్యాహ— సందిగ్ధసాధ్యవానితి.
అత్ర పూర్వం సందిగ్ధం చ తత్సాధ్యం చేతి కర్మధారయః తదస్యాస్తీతి సందిగ్ధసాధ్య
వాన్ స ఏవ పక్ష ఇత్యర్థః. ధూమానుమానే ధూమవత్త్వహేతుస్థలే పర్వతే వహ్ని
మత్త్వరూపం సాధ్యం సందిగ్ధమ్, అతస్స పక్షః, ప్రసంగాత్సపక్షం లక్షయతి—
నిశ్చితేతి. తత్రైవ ధూమానుమాన ఏవేత్యర్థః, విపక్షం లక్షయతి—నిశ్చితసాధ్యా

ాధ్యవాన్ సపక్షః । యథా౽త్రైవ మహానసః । నిశ్చితసాధ్యాభా
వాన్ విపక్షః । యథా౽త్రైవ మహాహ్రదః । సవ్యభిచారవిరుద్ధసత్ప్రతి
పక్షాసిద్ధబాధితాః పంచ హేత్వాభాసాః । సవ్యభిచారో౽నైకాంతికః ।
స త్రివిధః । సాధారణాసాధారణానుపసంహారిభేదాత్ । తత్ర సాధ్యా
భావవద్వృత్తిస్సాధారణః । యథా పర్వతో వహ్నిమాన్ ప్రమేయ

ప్రతిసాధ్యాభావప్రకారకనిశ్చయవిశేష్యత్వం విపక్షత్వంనిశ్చయశ్చహ్రదో వహ్న్యభా
వవానిత్యాకారకః-సద్ధేతూన్నిరూప్య హేత్వాభాసాన్నిరూపయతి—సవ్యభిచారేతి.
హేతువదాభాసంత ఇతి హేత్వాభాసాఃదుష్టహేతవః-దోషాశ్చ వ్యభిచారవిరోధసత్ప్రతి
పక్షాసిద్ధిబాధాః-ఏకజ్ఞానవిషయప్రకృతహేతుతావచ్ఛేదకవత్త్వసంబంధేనఏతద్విశిష్ట
హేతవ ఇత్యర్థః. యద్విషయకత్వేన జ్ఞానస్యానుమితితత్కారణాన్యతరప్రతిబంధకత్వం
త్త్వం దోషసామాన్యలక్షణం - హేతౌ దోషజ్ఞానే సత్యనుమితిప్రతిబంధ స్తత్కారణ
ప్రతిబంధో వా జాయతే౽తో వాదినిగ్రహార్థం వాదినోద్భావితహేతౌ దోషోద్భావ
నార్థం దుష్టనిరూపణ మితి భావః. సవ్యభిచారం విభజ్య దర్శయతి— సాధారణేతి.
సాధారణాద్యన్యతమత్వంసవ్యభిచారసామాన్యలక్షణం.సాధారణంలక్షయతి—సాధ్యేతి.
ఉదాహరతి— యథేతి. అత్ర ప్రమేయత్వరూపహేతౌ వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వ
రూపవ్యభిచారే జ్ఞాతే వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధకఃఫలం - అసా

ధ్యాభావవానితి. తత్ర ధూమానుమాన ఇత్యేవ - ఏతావతా ప్రబంధేన సద్ధేతవో
నిరూపితాః, ఇదానీ మసద్ధేతవోనిరూపణీయాః, అత స్తాన్విభజతే— సవ్యభిచారఇతి.
హేత్వాభాసా ఇతి. హేతువదాభాసంత ఇతి తథోక్తాః, అసద్ధేతవ ఇత్యర్థః. తత్ర
ప్రథమోద్దిష్టం సవ్యభిచారం నిరూపయతి— అనైకాంతికఇతి. ఏకాంతో నియమః
అవ్యభిచారఇతి యావత్. సో౽స్యాస్తీత్యైకాంతికః, అవ్యభిచారీత్యర్థః, స న భవతీత్య
నైకాంతికః, అత స్సవ్యభిచారో౽నైకాంతికః, తత్ర, సాధారణాసాధారణానుప
సంహారిమధ్య ఇత్యర్థః, సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి.సాధ్యస్యాభావ ఇత్యత్ర ప్రతియో
గిత్వం షష్ఠ్యర్థః,తథాచ సాధ్యప్రతియోగికాభావవద్వృత్తిర్యో హేతుస్ససాధారణానై
కాంతిక హేత్వాభాస ఇత్యర్థః, తముదాహరతి—పర్వత ఇత్యాది. అత్ర వహ్నిమత్త్వం
సాధ్యం, తత్ప్రతియోగికాభావవా న్మహాహ్రదః, తద్వృత్తిత్వం ప్రమేయత్వరూప
హేతోరితి సాధారణానైకాంతికత్వంతస్యేత్యాహ—సాధ్యాభావవతీతి. విద్యమానత్వా
దిత్యనంతరం సాధారణానైకాంతికత్వం తస్యేతి పూరణీయం. అసాధారణానైకాం

త్వాత్. అత్ర ప్రమేయత్వస్య వహ్న్యభావవతి హ్రదే
త్వాత్ । సర్వసపక్షవిపక్షవ్యావృత్తోఽసాధారణః । యథా
శ్శబ్దత్వాత్ । అత్ర శబ్దత్వం హి సర్వేభ్యో నిత్యేభ్యో
శబ్దమాత్రవృత్తి । అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతరహితోఽను

(సా)ధారణం లక్షయతి. సర్వేతి — నిశ్చితసాధ్యవద్వ్యావృత్తత్వే సతి నిశ్చి
వవద్వ్యావృత్తత్వ మసాధారణత్వం. హేతౌ సాధ్యవదవృత్తిత్వే నిశ్చితే
త్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధః ఫలమ్, అనుపసంహారిణం లక్షయతి — అన్వ
యదృష్టాంతాభావా దన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానోభయసామగ్
త్యర్థః. కించిద్విశేష్యకనిశ్చయావిషయసాధ్యకత్వే సతి కించిద్విశేష్యక ని
య సాధ్యాభావకత్వమేవానుపసంహారిత్వ మేతజ్జ్ఞానస్య వ్యాప్తిసంశయజ
వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధః ఫలమితి భావః - వస్తుతస్తు అత్యంతాభావాప్రతియో

(సి)తికం లక్షయతి — సర్వేతి. సర్వసపక్షవ్యావృత్త ఇత్యత్ర సర్వసపక్షవిపక్ష
ఇతి బహుషు పుస్తకేషు పాఠో దృశ్యతే. తథా నిశ్చితసాధ్యవన్నిశ్చిత సాధ్యా
భావవద్వ్యావృత్తత్వం చ తత్ప్రవృత్తిత్వమసాధారణానైకాంతికలక్షణ మిద
ముదాహరతి — యథా నిత్యశ్శబ్ద ఇతి. అత్ర శబ్దః పక్షః. నిత్యత్వం సాధ్యం
హేతుః. అయం చాసాధారణానైకాంతికః - సర్వసపక్షవిపక్షవ్యావృత్తత్వాత్
నిత్యా ఆకాశాదయః - విపక్షా అనిత్యా ఘటాదయః. తదుభయవ్యావృత్త శ
బ్దహేతుః, సహ్యాకాశాదౌ ఘటాదౌ చ వర్తతే. శబ్దత్వస్య శబ్దమాత్రవృ
త్త్యాహ — శబ్దత్వం హీతి. నిత్యేభ్యో నిత్యత్వరూపసాధ్యవద్భ్య ఆకాశాది
స్సపక్షేభ్యః - అనిత్యేభ్యః నిత్యత్వరూపసాధ్యాభావవద్భ్యః ఘటాదిభ్యః
భ్యో వ్యావృత్తం - తర్హి తత్కుత్ర వర్తత ఇత్యాహ — శబ్దమాత్రవృత్తీతి.
అనుపసంహార్యనైకాంతికం లక్షయతి — అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతరహిత ఇతి. అన్వయ
వ్యతిరేకవ్యాప్త్యోః చ దృష్టాంతరహితో యో హేతుస్సోఽనుపసంహార్యనైకాం
తికాభాస ఇత్యర్థః, తముదాహరతి — యథా సర్వమితి. అత్ర సర్వం పక్షః అ
సాధ్యం, ప్రమేయత్వం హేతుః. సచానుపసంహారీ, అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాం
తాభావాత్, సర్వస్యాత్రాన్వయవ్యాప్తౌ వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ కశ్చిద్దృష్టాంత స్సంభవతు
పతి, పక్షాతిరిక్తస్య దృష్టాంతత్వాత్, సర్వస్యాత్ర పక్షాతిరిక్తః కశ్చినాస్తి, స
పక్షత్వాదిత్యాహ — సర్వేత్యాది. ఏవం త్రిప్రకారం సవ్యభిచారం నిరూప్య

యథా సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాత్ । అత్ర సర్వస్యాపి పక్షత్వాద్దృష్టాంతో నాస్తి । సాధ్యాభావవ్యాప్తో హేతుర్విరుద్ధః - యథా. శబ్దో నిత్యః కార్యత్వాద్ఘటవత్ । అత్ర కార్యత్వం నిత్యత్వాభావేనానిత్యత్వేన వ్యాప్తం యస్య సాధ్యాభావసాధకం హేత్వంతరం విద్యతే స సత్ప్రతిపక్షః । యథా శబ్దో నిత్యశ్శ్రావణత్వాచ్ఛబ్దోఽనిత్యః కార్య

(న్యా)దికమేవానుపసంహారిత్వ మితి బోధ్యం-విరుద్ధం లక్షయతి—సాధ్యాభావవ్యాప్త ఇతి. సాధ్యాభావవ్యాప్తి స్సాధ్యాభావనిరూపితవ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వం-తథాచ పక్షవిశేష్యకసాధ్యాభావవ్యాప్యహేతుప్రకారకజ్ఞానాత్ పక్షవిశేష్యక సాధ్యప్రకారకానుమితిప్రతిబంధఃఫలమ్, సత్ప్రతిపక్షంలక్షయతి—యస్యేతి. యస్య హేతో స్సాధ్యాభావసాధకహేత్వంతరం విద్యతే ససత్ప్రతిపక్ష ఇతి యోజనా-తాదృశహేతు ముదాహరతి—శబ్దో నిత్యఇతి. సాధ్యాభావవ్యాప్యహేతుమత్తాపరామర్శకాలీనసాధ్యవ్యాప్య హేతుమత్తాపరామర్శవిషయత్వం సత్ప్రతిపక్షత్వం, ఏతాదృశసత్ప్రతిపక్షజ్ఞానస్య పక్షే సాధ్యానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్, విరుద్ధసత్ప్రతిపక్షయో ర్విశేషస్తు హేతో రేకత్వేన హేతో ర్ద్విత్వేన చ జ్ఞాతవ్యః - సాధ్యాభావ వ్యాప్యప్రకృత హేతు ర్విరోధః - సాధ్యాభావవ్యాప్యప్రతిహేతుమత్పక్ష స్స

(ని)నిరూపయతి—సాధ్యాభావవ్యాప్త ఇతి. సాధ్యస్యాభావ ఇత్యుక్త్యా ప్రతియోగిత్వంషష్ఠ్యర్థః, తథాచ సాధ్యప్రతియోగికాభావ ఇత్యర్థః. వ్యాప్తః వ్యాప్త్యాశ్రయః వ్యాప్తివిశిష్ట ఇత్యర్థః. సాధ్యాభావేన వ్యాప్త ఇత్యుక్త్యా తృతీయార్థో నిరూపితత్వం, ఏవంచ సాధ్య ప్రతియోగికాభావనిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టో యో హేతు స్సవిరుద్ధహేత్వాభాస ఇత్యర్థః. తదుదాహరణం. యథా నిత్య శ్శబ్దఇతి. అత్ర శబ్దే పక్షే నిత్యత్వరూప సాధ్యస్య కృతకత్వరూపో హేతు ర్విరుద్ధః - సాధ్యప్రతియోగికాభావ నిరూపితవ్యాప్తి విశిష్టత్వాత్. తథాహి - యత్ర యత్ర కృతకత్వం తత్ర తత్ర నిత్యత్వ మిత్యుక్తే నాస్తి - తత్ర తత్ర నిత్యత్వాభావ ఏవ వర్తతే-అతః కృతకత్వం వ్యాప్యంనిత్యత్వాభావో వ్యాపకః తథాచ కృతకత్వరూపహేతో ర్నిత్యత్వరూపసాధ్యప్రతియోగికాభావనిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టత్వాద్విరుద్ధ మిత్యాహ—అత్రకృతకత్వమితి. నిత్యత్వాభావ రూపం యదనిత్యత్వం తేన వ్యాప్తం-తన్నిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టమిత్యర్థః. సత్ప్రతిపక్షం నిరూపయతి— యస్యేదితి. సన్ విద్యమానః ప్రతిపక్షః ప్రకృతసాధ్యస్యాభావసాధనీభూతోఽన్యో హేతు ర్యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా లభ్యమేవార్థంయస్యేత్యాది లక్షణవా

త్వాద్ఘటవత్ । అసిద్ధస్త్రివిధః । ఆశ్రయాసిద్ధస్స్వరూపాసిద్ధో
వ్యాప్యత్వాసిద్ధశ్చేతి । ఆశ్రయాసిద్ధో యథా । గగనారవిందం సు
రభ్యరవిన్దత్వాత్సరోజారవిందవత్ । అత్ర గగనారవిందమాశ్రయః స చ
నాస్త్యేవ । స్వరూపాసిద్ధో యథా । శబ్దో గుణశ్చాక్షుషత్వా
ద్రూపవత్ । అత్ర చాక్షుషత్వం శబ్దే నాస్తి, శబ్దస్య శ్రావణత్వాత్

(వ్యా)త్ప్రతిపక్ష ఇతి యావత్. విరుద్ధే సాధ్యాభావసాధకో హేతుః సాధ్యసాధ
కస్తు ఇత్యసామర్థ్యసూచనమపి. అసిద్ధిం విభజ్య దర్శయతి— అసిద్ధస్త్రివిధ ఇ
రూపాసిద్ధ్యాద్యన్యతమత్వమసిద్ధహేతోర్లక్షణం - పక్షతావచ్ఛేదకవిరహవ
తదర్థః - ఆశ్రయాసిద్ధం దర్శయతి—యథేతి. అత్రారవిందే గగనీయత్వాభా
గగనీయత్వవిశిష్టారవిందే సౌరభ్యానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్, స్వరూపాసిద్ధం
శబ్దో గుణ ఇతి. స్వరూపాసిద్ధిర్నామ పక్షే హేత్వభావస్తథా చ హేత్వ
పక్షజ్ఞానాత్పక్షవిశేష్యక హేతుప్రకారకపరామర్శప్రతిబంధః ఫలం వ్యాప్య
దర్శయతి—సోపాధిక ఇతి. ఉపాధిసహిత ఇత్యర్థః. ఉపాధిం దర్శయతి—స

(ని)త్యేన స్పష్టీకృత్యోదాహరతి—యథా నిత్యశ్శబ్ద ఇతి. అత్ర ప్రథమే శబ్దః
త్వం సాధ్యం. శ్రావణత్వం హేతుః. శ్రావణత్వం చ శ్రవణేంద్రియజన్యప్ర
యత్వం ద్వితీయే శబ్దః పక్షః. అనిత్యత్వం సాధ్యం కృతకత్వం హేతుః. కృత
త్వాదవినాశశాలిత్వం - అత్ర శ్రావణత్వరూపహేతోర్యత్సాధ్యం నిత్యత్వ
వః-అనిత్యత్వమ్, తత్సాధకం కృతకత్వరూపహేత్వంతరం విద్యత ఇతి కృత
ణత్వరూపహేతుః సత్ప్రతిపక్షః. అసిద్ధభేదమాహ— త్రివిధ ఇతి. ఆశ్రయ
అసిద్ధో యస్య హేతోః స ఆశ్రయాసిద్ధః-తదుదాహరతి.— గగనారవిందః
నారవిందం పక్షః. సురభిత్వం సాధ్యం - అరవిందత్వం హేతుః, స చాశ్రయాసి
యస్య గగనారవిందస్యాసిద్ధత్వాత్, న హి గగనే కించిదరవిందమస్తీత్యాహ—
స్వరూపం హేతుః-తచ్చ పక్షే అసిద్ధం, యత్ర హేతౌ స స్వరూపాసిద్ధః
ణం తు. యథా శబ్దో గుణ ఇతి. అత్ర శబ్దం పక్షీకృత్య గుణత్వే సాధ్యే
ద్రియజన్యలౌకిక ప్రత్యక్షవిషయత్వరూపహేతు స్స్వరూపాసిద్ధః ఈదృ
స్వరూపస్య పక్షే అప్రసిద్ధత్వాత్ - న హి శబ్దశ్చాక్షుషప్రత్యక్షవిషయః
శ్రావణప్రత్యక్షవిషయత్వాదాహ— అత్ర చాక్షుషత్వమితి. వ్యాప్యత్వాసిద్ధం నిరు
సోపాధిక ఇతి. ఉపాధివిశిష్టో యో హేతుస్స ఏవ వ్యాప్యత్వాసిద్ధః - ఉపా

ోద్ధవ్య ఇతీశ్వరసంకేతశ్శక్తిః । ఆకాంక్షా యోగ్యతాసన్నిధిశ్చ
ర్థజ్ఞాన హేతుః । పదస్య పదాంతరవ్యతిరేకప్రయుక్తాన్వయాన

కారకేశ్వరసంకేతః-ఈశ్వరసంకేతో నామఈశ్వరేచ్ఛా-సైవశక్తిరిత్యర్థః-శక్తి
వమేవ పదేశక్తత్వం-విషయతాసంబంధేనశక్త్యాశ్రయత్వమర్థేశక్యత్వం-శక్య
లక్షణా. సా ద్వివిధా-గౌణీ ముఖ్యా చేతి. గౌణీనామ సాదృశ్యవిశిష్టేలక్షణా-
హో మాణవక ఇత్యాదౌ సింహపదస్య సింహసాదృశ్యవిశిష్టే లక్షణా-ముఖ్యా
ఃహల్లక్షణాఽజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా చేతి-లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణ
ర్బోధప్రయోజికా లక్షణా జహల్లక్షణా, యథాగంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర
శక్యప్రవాహసంబద్ధస్య తీరే సత్త్వా త్తాదృశశక్యసంబంధరూపలక్షణాజ్ఞానా
త్తీరోపస్థితిః - లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణ లక్ష్యశక్యోభయబోధప్రయోజికా
ఃహల్లక్షణా-యథా కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యత్ర కాకపదస్య దధ్యుప
క్షణా లక్ష్యతావచ్ఛేదకదధ్యుపఘాతుకత్వేన రూపేణ దధ్యుపఘాతుకానాం
ల కుక్కుటాదీనాం శక్యలక్ష్యాణాం సర్వేషాం బోధాత్-శక్యతావచ్ఛేదక
న వ్యక్తిమాత్రబోధప్రయోజికా జహదజహల్లక్షణా-యథా తత్త్వమసీత్యత్ర
ంచిజ్జ్ఞత్వపరిత్యాగేన వ్యక్తిమాత్రబోధనా జ్జహదజహల్లక్షణా-ఇయం చ లక్ష
హ్మణోరైక్యం బ్రువతాం వేదాన్తినాం సిద్ధాన్తరీత్యా. ఆకాంక్షేతి. ఆకాం
యోగ్యతాజ్ఞానం సాన్నిధ్యజ్ఞానం చ శాబ్దబోధే హేతురిత్యర్థః - ఆకాంక్షాం
దస్యేతి. యత్పదస్యేత్యర్థః-తథాచ యత్పదస్యఅవ్యవహితోత్తరత్వాదిసంబం
ప్రదప్రకారకజ్ఞానవ్యతిరేకప్రయుక్తో హి యాదృశశాబ్దబోధాభావ స్తాదృశ
తత్పదస్య తాదృశసంబంధేన తత్పదవత్త్వమాకాంక్షేతి భావః-యథా ఘట
లేఽవ్యవహితోత్తరత్వాదిసంబంధేన అంపదం ఘటపదవదిత్యాకారకాం
కఘటపదప్రకారకజ్ఞానసత్త్వే ఘటీయం కర్మత్వ మితి బోధో జాయతే
ఇతి విపరీతోచ్చారణే తు తాదృశజ్ఞానాభావాత్తాదృశశాబ్దబోధో న జాయ

తచ్చ జ్ఞానజననఇతి - తథా చ జ్ఞానజనన సమర్థం పదమితి లబ్ధమ్ - ఏపంచ
లక్షణే న శాంతో వ్యాధిరితివత్ - శక్తం పద మిత్యుక్తావపి పూర్వోక్త
సముదాయేఽతివ్యాప్తేరవారితత్వాదిత్యత ఆహ— అస్మాదితి.— ప్రసంగా
హణేన శాబ్దబోధే జననీయే యాని సహకారీణి తాన్యుపపాదయతి—ఆకాం
క్యస్యార్థో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యత్వం షష్ఠ్యర్థః - వాక్యప్రతిపాదితార్థ

నుభావకత్వ మాకాంక్షా । అర్థాబాధో యోగ్యతా । పదానా మవిల
మ్బేనోచ్చారణం సన్నిధిః । ఆకాంక్షాదిరహితం వాక్యం న ప్రమాణం।
యథా గౌరశ్వఃపురుషోహస్తీతి వాక్యం న ప్రమాణం । ఆకాంక్షావిర
హాత్ ॥ అగ్నినా సిఞ్చతీతివాక్యం న ప్రమాణం । యోగ్యతా విరహా
త్ । ప్రహరేప్రహరేఽసహోచ్చరితాని గామానయేత్యాది పదానిన

(న్యా) తేఽతస్తాదృశాకాంక్షాజ్ఞానం శాబ్దబోధే కారణం యోగ్యతాం నిరూపయతి— అర్థాబాధ ఇతి. బాధాభావో యోగ్యతేత్యర్థః-అగ్నినా సిఞ్చతీత్యత్ర సేకకరణత్వస్య జలధర్మస్య వహ్నౌ బాధనిశ్చయసత్త్వాన్న తాదృశవాక్యాచ్ఛాబ్దబోధః-సన్నిధిం నిరూపయతి-పదానామితి. ఆకాంక్షాదిరహితం వాక్యం శాబ్దబోధాజనక మిత్యుదాహరతి— యథా గౌ రశ్వఇతి. ఆకాంక్షావిరహాదితి. అశ్వపదేఽవ్యవహితోత్తరత్వసంబంధేనగోపదవత్త్వరూపాకాంక్షావిరహా దిత్యర్థః-యోగ్యతావిరహవాక్యముదాహరతి. అగ్నినా సిఞ్చతీతి. సాన్నిధ్యరహితవాక్య ముదాహరతి. ప్రహరే ప్రహర ఇతి. అసహోచ్చరితా

(ని)ఇత్యర్థః-వాక్యార్థస్య జ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానం షష్ఠ్యా విషయత్వార్థకత్వే వాక్యార్థవిషయకజ్ఞాన మిత్యర్థః, శాబ్దబోధ ఇతి యావత్, నచాఽఽకాంక్షానామేచ్ఛా. తథా చేచ్ఛాయాశ్శాబ్దబోధహేతుత్వ మాపతితం,తన్న యుజ్యతే,అనిచ్ఛతోఽపి వాక్యాచ్ఛాబ్దబోధోత్పత్త్యా ఇచ్ఛాయా శ్శాబ్దబోధకారణత్వాసంభవా దిత్యత ఆకాంక్షాం నిర్వక్తి-పదస్యేతి. యత్పదస్య యత్పదవ్యతిరేకప్రయుక్తం యత్పదాభావప్రయోజ్య మననుభావకత్వం శాబ్దబోధాజనకత్వం తత్పదస్య తత్పదేన సహాకాంక్షేత్యర్థః, యథా గామానయ దండేనేత్యత్ర గోపదస్యామ్వ్యతిరేకప్రయుక్త మన్వయాననుభావకత్వం వర్తతే-నహ్యామ్పదవ్యతిరేకే గోపదమన్వయమనుభావయతి, గో ఆనయేత్యత శ్శాబ్దబోధానుదయాత్ - అతో గోపదస్య అమ్పదేన సహాకాంక్షా; నన్విదమసంగతం గామానయేతి వాక్యఘటకీభూతగోపదస్య స్వసమభివ్యాహృతాంపదేన సహాకాంక్షానుపపత్తిః న హి తాదృశవాక్యఘటకీభూతగోపదస్య అమ్పదవ్యతిరేకోఽస్తి - నవా తత్పదవ్యతిరేకప్రయుక్తమన్వయాననుభావకత్వ మత ఇద మనుపపన్న మితి చేన్న - యత్పదజాతీయస్య యత్పదజాతీయవ్యతిరేకే సత్యన్వయాననుభావకత్వం తత్పదస్య తత్పదేన సహాకాంక్షేతి వివక్షణాత్, వర్తతే హి గోపదజాతీయస్యామ్పదజాతీయవ్యతిరేకే సత్యన్వయాననుభావకత్వ మతో గోపదస్యామ్పదేనాకాంక్షేతి కిమనుపపన్నం - నను వాక్యస్య యోగ్యత్వం శ్రావ్యత్వం సుఖవిశేషజనకీభూతశ్రావణప్రత్యక్షవిషయత్వ మితి యా

ప్రమాణమ్ । సాన్నిధ్యాభావాత్ । వాక్యం ద్వివిధమ్ । వైదికం లౌకికంచేతి ॥ వైదికమీశ్వరోక్తత్వాత్సర్వమపి ప్రమాణమ్ ॥ లౌకికం త్వాప్తవాక్యం ప్రమాణమ్ । అన్యదప్రమాణమ్ । వాక్యార్థజ్ఞానం శాబ్దజ్ఞానమ్ । తత్కరణంశబ్దః । ఏవం యథార్థానుభవో నిరూపితః.

ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదః.

అయథార్థానుభవస్త్రివిధః । సంశయవిపర్యయతర్కభేదాత్ ।

(న్యా) ని విలమ్బేనోచ్చరితాని. న ప్రమాణమితి. న శాబ్దబోధజనక మిత్యర్థః-వాక్యం విభజతే. వైదికమిత్యాదినా. వైదికం వేదవాక్యమిత్యర్థః-ఇద ముపలక్షణమ్, వేదమూల స్మృత్యాదీన్యపి గ్రాహ్యాణి. లౌకికమితి. వేదవాక్యభిన్నమిత్యర్థః.

ఇతి న్యాయబోధిన్యాంశబ్దపరిచ్ఛేదః.

యథార్థానుభవం నిరూప్యాయథార్థానుభవంవిభజతే—సంశయేత్యాదినా. సంశయస్య లక్షణమాహ—ఏకస్మిన్నితి. ఏకధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యకవిరుద్ధభావాభావప్రకారక జ్ఞానం సంశయఇత్యర్థః-భావద్వయకోటికసంశయాప్రసిద్ధేః, ఉదాహరతి—యథేతి.

(ని)వత్-తచ్చ న శాబ్దబోధే కారణం-అశ్రావ్యవాక్యాదపి బోధోదయాదిత్యతో యోగ్యతాం నిర్వక్తి—అర్థాబాధ ఇతి. అబాధో సంబంధాభావ స్సంబంధ ఇతి యావత్. అర్థయోః పరస్పరసంబంధః - ఏకపదార్థేఽపరపదార్థసంబంధో యోగ్యతేతి ఫలితమ్-వర్తతే హి గామానయేత్యత్రామ్పదార్థకర్మత్వే గోపదార్థసంబంధ ఆధేయత్వరూపః అత స్తత్ర యోగ్యతాస్త్యేవ - నను సన్నిధిర్నామ సామీప్యం పదపదార్థానాం వక్తృసమీపవృత్తిత్వమితి యావత్ - తచ్చ న శాబ్దబోధే కారణీ భవితుం క్షమతే - దూరతరవర్తినోఽప్యర్థస్య శాబ్దబోధోదయాత్-ఇత్యతస్సన్నిధిం నిర్వక్తి. పదానామితి. అవిళంబేనావ్యవధానేన - వైశిష్ట్యం తృతీయార్థః - పదానామిత్యత్ర కర్మత్వం షష్ఠ్యర్థః - తథాచ పరస్పరవ్యవధానాభావవిశిష్టం యత్పదకర్మకముచ్చారణం ససన్నిధిరిత్యర్థః.

ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదః.

ఏవం సకరణకం యథార్థానుభవం నిరూప్య సంప్రత్యయథార్థానుభవం నిరూపయతి—అయథార్థ ఇత్యాది.తత్ర సంశయం లక్షయతి—ఏకస్మిన్నితి.ధర్మిపదం వస్తుపరం సప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వం విరుద్ధాః పరస్పరాసమానాధికరణాః యే ధర్మా స్తేషాం యద్వైశిష్ట్యం సంబంధ స్తస్య జ్ఞానం విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః - తథాచైకధర్మివిశేష్యక

ఏకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధనానాధర్మవైశిష్ట్యజ్ఞానంసంశయః। యథా
స్థాణుర్వా పురుషో వేతి ॥ మిథ్యాజ్ఞానం విపర్యయః । యథా—
రజతమితి ॥ వ్యాప్యారోపేణ వ్యాపకారోపస్తర్కః । యథా
వహ్నిర్నస్యాత్తర్హి ధూమోఽపి నస్యాదితి।స్మృతిరపి ద్వి
ధా ఽయథార్థాచేతి । ప్రమాజన్యా యథార్థా । అప్ర
యథార్థా । సర్వేషా మనుకూలతయా వేదనీయం సుఖమ్
లతయా వేదనీయం దుఃఖమ్ । ఇచ్ఛా కామః । క్రోధో ద్వే

(న్యా)స్థాణుర్వేత్యాదేఃస్థాణుత్వస్థాణుత్వాభావపురుషత్వపురుషత్వాభావ
విన్నార్థః. విపర్యయస్య లక్షణమాహ—మిథ్యాజ్ఞానమితి. అయథార్థజ్ఞానమ
యో నామ భ్రమః - తర్కస్య లక్షణమాహ—వ్యాప్యారోపణేతి. తదే
వ్యాపకస్య చ బాధనిశ్చయః కారణం - అన్యథేష్టాపత్తిదోషేణ తరా
సుఖం నిరూపయతి—సర్వేషామితి. ఇతరేచ్ఛానధీనేచ్ఛావిషయత్వమితి
అన్యథా యథాశ్రుతే ఘటోఽనుకూల ఇత్యాకారకానుకూలత్వప్రకార
త్వస్య ఘటాదావపి సత్త్వాత్తత్రాతివ్యాప్తేః-సుఖేచ్ఛాధీనే భోజనాదావతి
యేతరేచ్ఛానధీనేతీచ్ఛావిశేషణం-సుఖేచ్ఛా తు సుఖత్వప్రకారకజ్ఞానజ
నిరూపయతి—ప్రతికూలతయేతి.అత్రాపీతరద్వేషానధీనద్వేషవిషయత్వమి
ద్వేషవిషయత్వమాత్రోక్తౌ సర్పాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాపి ద్వేషవిషయ
స్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయేతరద్వేషానధీనేతి. ద్వేషవిశేషణం, సర్పజన్యదు

(ని)విరుద్ధనానాధర్మసంబంధవిషయకజ్ఞానత్వం సంశయలక్షణం-లక్ష్యం భూత
యతి—యథా స్థాణురితి. మిథ్యాజ్ఞానంబాధితార్థనిశ్చయః.వ్యాప్యేతి. ఆ
ర్యజ్ఞానం బాధకాలీనేచ్ఛాజన్యత్వ మాహార్యత్వం. వ్యాప్యారోపేణేత్యత్ర
ర్థో జన్యత్వం తథాచ వ్యాప్యవిషయకాహార్యజ్ఞానజన్యవ్యాపకవిషయ
నత్వం తర్కలక్షణ మితిపర్యవసన్నం-లక్ష్యం దర్శయతి—యదీతి. తత్ర
ద్రియరూపం ప్రత్యక్షం కరణం-విపర్యయే తు ఇంద్రియాదీని చత్వారి కరణ
మనః కరణ మితిబోధ్యం. ప్రమాజన్యేత్యత్ర ప్రమాణజన్యేతి పాఠే భావ
ధ్యం-ఏతావతా ప్రపంచేన సప్రపంచం బుద్ధింనిరూప్య సుఖం నిదర్శయతి—
తి. అనుకూలతయా ఇచ్ఛావిషయతయా - ఇత్యతస్సకలపురుషీయేచ్ఛావిషయ
స్య లక్షణమిత్యర్థః - దుఃఖం లక్షయతి—ప్రతికూలతయేతి. ద్వేషవిషయః

ధికో వ్యాప్యత్వాసిద్ధః। సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వ ముపాధిత్వమ్ । సాధ్యసమానాధికరణాత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వం సాధ్యవ్యాపకత్వమ్।సాధనవన్నిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగిత్వం సాధనావ్యాపకత్వం । యథా పర్వతో ధూమవా న్వహ్నేరిత్యత్రార్ద్రేంధన సంయోగ ఉపాధిః । యత్ర ధూమ స్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి

(న్యా)కత్వే సతీతి. సాధ్యవ్యాపకత్వం దర్శయతి.సాధ్యసమానాధికరణేతి. సాధనావ్యాపకత్వం దర్శయతి. సాధనవన్నిష్ఠేతి. వ్యాప్యత్వాసిద్ధహేతు ముదాహరతి— పర్వతో ధూమవా నిత్యాదినా. ఉపాధౌ సాధ్యవ్యాపకత్వ ముపపాదయతి—యత్రేతి. సాధనావ్యాపకత్వ ముపపాదయతి— యత్ర వహ్నిరితి. ప్రకృతే ధూమవ్యాపకత్వ మార్ద్రేంధనసంయోగే గృహీతం చేద్ధూమే ఆర్ద్రేంధనసంయోగవ్యాప్యత్వం గృహ్యతే - ఏవం వహ్న్యవ్యాప్యత్వ మార్ద్రేంధనసంయోగే గృహీతం చేద్వహ్నౌ తదవ్యాప్యత్వం గృహ్యతే - తదేవ వ్యభిచరితత్వం - తథాచోపాధివ్యభిచరితత్వం సాధనే గృహీతం చేదుపాధిభూతార్ద్రేంధన సంయోగవ్యాప్యధూమవ్యభిచరితత్వం గృహ్యత ఏవ - అనుమానప్రకారశ్చ పూర్వానుమానే హేతుం పక్షీకృత్య వహ్నిర్ధూమవ్యభిచారీ ధూమవ్యాపకార్ద్రేంధనసంయోగవ్యభిచరితత్వాద్ఘటత్వాదివత్. యో యద్వ్యాపకవ్యభిచారీ

(ని)శ్చోపాధిః. ఉపాధిత్వం కిం తదాహ—సాధ్యవ్యాపకత్వే సతీతి.సాధ్యవ్యాపకతాం (ని)ర్వక్తి— సాధ్యసమానాధికరణేతి. సమాన మధికరణంయస్య స సమానాధికరణః - అథతృతీయాతత్పురుషే తుసాధ్యాధికరణవృత్తిరిత్యర్థః- తాదృశో యోఽత్యంతాభావః తదప్రతియోగిత్వం తదిత్యాహ-సాధనావ్యాపకత్వం నిర్వక్తి— సాధనేతి. సాధనాధికరణవృత్తిర్యోఽత్యంతాభావ స్తత్ప్రతియోగిత్వమిత్యర్థః- తాదృశహేతుస్థలే ఉపాధిరస్తితాదృశహేతు ముదాహరతి—యథేతి.అత్ర పర్వతః పక్షః ధూమవత్త్వం సాధ్యం, వహ్నిమత్త్వం హేతుః. స చ వ్యాప్యత్వాసిద్ధః సోపాధికత్వాత్. ఉపాధిశ్చాత్రార్ద్రేంధనసంయోగః, సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వాత్ తథాచ యత్ర ధూమ స్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి వ్యాప్తావార్ద్రేంధనసంయోగస్యవ్యాపకతా సంభవతి సాధనవ్యాపకత్వ మార్ద్రేంధనసంయోగే న సంభవతి, తథాహి, ఆర్ద్రేంధనసంయోగస్సాధనస్య యది వ్యాపకస్స్యాత్ తదా సాధనంవ్యాప్యమితి వక్తవ్యమ్, సాధనంత్వత్ర వహ్నిః, తథాచ యత్ర వహ్ని స్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి వాచ్యం తచ్చన సంభవతి, వహ్నిమత్యయోగోళకే ఆర్ద్రేంధనసంయోగాభావాత్ అత స్సాధనావ్యాపకత్వం,ఏవం సాధ్యవ్యాపకత్వ మప్యార్ద్రేంధనసంయోగస్యసంభవతి, తథాహి,సాధ్యో ధూమఃసాధ్యాధికరణం మహానస పర్వతాది, తద్వృత్తిర్యోఽత్యంతాభావః నతావదార్ద్రేంధనసంయోగాత్యంతాభావ ధూమవత్యార్ద్రేంధనసంయోగస్యావశ్యకత్వాత్ - అపితుజలా

సాధ్యవ్యాపకతా. యత్ర వహ్ని స్తత్రార్ద్రేన్ధనసంయోగ ఇతి నాస్తి
యోగోళకే ఆర్ద్రేన్ధనసంయోగాభావాత్ । ఏవం సాధ్యవ్యా
కత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వాదార్ద్రేన్ధనసంయోగ ఉపాధిః । సోపా
కత్వాద్వహ్నిమత్వం వ్యాప్యత్వాసిద్ధం । యస్య సాధ్యాభావః ప్రమా
ణాంతరేణ నిశ్చిత స్సబాధితః । యథావహ్ని రనుష్ణః పదార్థత్వా
జలవత్ । అత్ర అనుష్ణత్వం సాధ్యం తదభావ ఉష్ణత్వం త్వాచప్ర
త్యక్షేణ గృహ్యత ఇతి బోధ్యం. వ్యాఖ్యాత మనుమానమ్॥

(న్యా)స సర్వోఽపి తద్వ్యభిచారీతి రీత్యా బోధ్యః-ఏవం ప్రకారేణ ప్రకృతానుమా
హేతుభూతపక్షే సాధ్యవ్యభిచారోత్థాపకతయా దూషకత్వముపాధేః ఫలం-తథాచ ధూ
మాభావవదవృత్తిత్వాభావరూపధూమవ్యభిచారే గృహీతే వహ్నౌ ధూమాభావవదవృ
త్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధః ఫలం, నచ వ్యాప్యత్వాసిద్ధే ర్వ్యభిచారాద్భేద ఇ
వాచ్యం - ధూమాభావవద్వృత్తిత్వత్వేన వ్యభిచారత్వమితి భేదాత్ - బాధితహే
ముదాహరతి— యస్యేతి. యస్య హేతో స్సాధ్యాభావ స్సాధ్యబాధః ప్రమాణాం
రేణ ప్రత్యక్షప్రమాణేన పక్షే నిర్ణీత స్సబాధిత ఇత్యర్థః.ఉదాహరతి— యథేతి. తథా
ప్రాత్యక్షికసాధ్యాభావనిశ్చయే జాతే సాధ్యానుమితి ప్రతిబంధః ఫలం, బాధితసా
కత్వాద్బాధితహేతు రిత్యుచ్యతే.

ఇతి న్యాయబోధిన్యామనుమానపరిచ్ఛేదః

(ని)త్యంతాభావః తత్ప్రతియోగిత్వం జలస్య,అప్రతియోగిత్వమార్ద్రేన్ధనసంయోగస్యా
స్తీతి సాధ్యవ్యాపకత్వం. ఏవం సాధనస్యా వ్యాపకత్వమపి వర్తతే, తథాహి - సా
నం వహ్నిః-సాధనాధికరణం పర్వతాదికమివాయోగోళకమపి - తద్వృత్తిర్యోత్యంతా
భావ ఆర్ద్రేన్ధనసంయోగాత్యంతాభావ ఏవతత్ప్రతియోగిత్వస్యా ర్ద్రేన్ధనసంయో
ఏవ విద్యమానత్వాత్ - తథాచోక్తోపాధిలక్షణస త్త్వేనార్ద్రేన్ధనసంయోగస్యోపా
త్వం సంప్రతిపన్న మిత్యాహ—ఏవమితి. దర్శితోపాధివిశిష్టత్వేన వహ్నిమ త్త్వరూ
హేతో ర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధత్వం సుస్థిరమిత్యాహ. సోపాధికత్వాదితి. బాధితం ల
యతి—యస్యేతి. సాధ్యస్యాభావస్సాధ్యాభావ ఇత్యత్ర-షష్ఠ్యాః ప్రతియోగిత్వ మర్థ
ఏవం చ సాధ్యప్రతియోగికాభావ ఇత్యర్థః-స ప్రమాణాంతరేణ ప్రత్యక్షాది ప్రమా
ణేన నిశ్చితో నిశ్చయవిషయీభూతః. స బాధిత ఇతి.తముదాహరతి—యథేతి.అత్ర
వహ్నౌ పక్షేఅనుష్ణత్వే సాధ్యే ద్రవ్యత్వరూపహేతు ర్బాధితః-తత్సాధ్యస్యానుష్ణత్వస్
యః అభావః - ఉష్ణత్వం-తస్య స్పార్శన ప్రత్యక్షరూపేణ ప్రమాణాంతరేణ నిశ్చి
తత్వాదిత్యాహ—అత్రేతి. స్పార్శనప్రత్యక్షేణత్వగింద్రియజన్యప్రత్యక్షప్రమాణేన గృ
హీతం నిశ్చితమ్, అతః పదార్థత్వరూపహేతో ర్బాధితత్వమిత్యర్థః.

ఏవంవ్యాఖ్యాత మనుమానమ్.

ఉపమితికరణ ముపమానమ్ । సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబంధజ్ఞానముపమితిః। తత్కరణం సాదృశ్యజ్ఞానమ్ ॥ అతిదేశవాక్యార్థస్మరణం వ్యాపారః ॥ తథాహి, కశ్చిద్గవయశబ్దార్థమజానన్ కుతశ్చిదారణ్యకపురుషా ద్గోసదృశో గవయ ఇతి శ్రుత్వా వనం గతో వాక్యార్థం స్మరన్ గోసదృశపిండం పశ్యతి॥తదనంతరమయం గవయపదవాచ్య ఇత్యుపమితిరుత్పద్యతే । వ్యాఖ్యాతముపమానమ్.

ఇత్యుపమానపరిచ్ఛేదః.

(న్యా) ఉపమానం లక్షయతి—ఉపమితికరణమితి. ఉపమితిం లక్షయతి-సంజ్ఞాసంజ్ఞీతి. సంజ్ఞానామ పదం సంజ్ఞీ అర్థః తయోస్సంబంధశ్శక్తిః-తథాచ పదపదార్థసంబంధజ్ఞానముపమితిరిత్యర్థః - ఉపమానం నామాతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానం. అతిదేశవాక్యార్థస్మరణం వ్యాపారః - ఉపమితిః ఫలం గోసదృశో గవయపదవాచ్య ఇత్యాకారకవాక్యాద్గోసాదృశ్యావచ్ఛిన్నవిశేష్యకగవయపదవాచ్యత్వప్రకారకం యత్ జ్ఞానం జాయతే తదేవ కరణం.

ఇతి న్యాయబోధిన్యాముపమానపరిచ్ఛేదః,

(ప) ఏవం ప్రత్యక్షానుమానే నిరూప్యేదానీ ముపమానం నిరూపణీయ మిత్యత స్తల్లక్షణమాచష్టే. ఉపమితికరణమితి. ఉపమితేః కరణమిత్యుక్తౌ షష్ఠ్యా నిరూపితార్థత్వేన ఉపమితినిరూపితకరణత్వముపమానస్య లక్షణమిత్యర్థః. ఉపమానలక్షణఘటకీభూతాముపమితిం లక్షయతి—సంజ్ఞాసంజ్ఞీతి. సంజ్ఞాపదం - సంజ్ఞ్యర్థః తయోః స్సంబంధో వాచ్యవాచకభావః - తజ్జ్ఞానత్వస్యోపమితౌ విద్యమానత్వా ల్లక్షణసంగతిః-ఉక్తార్థం స్పష్టయితుం ప్రక్రియాం దర్శయతి—కశ్చిదిత్యాది. గోసదృశం పశ్యతీత్యత్ర ద్వితీయాయా విషయత్వమర్థః; దృశధాతోశ్చక్షురింద్రియజన్యప్రత్యక్షజ్ఞానమర్థః - ఆఖ్యాతస్యాశ్రయత్వమర్థః-తథాచగోసదృశవిషయకచాక్షుషజ్ఞానవాన్ భవతీత్యర్థః, చాక్షుషజ్ఞానం చాయం గోసదృశ ఇత్యాకారకం తద్వాన్ భవతీత్యర్థః. తదనంతరం సాదృశ్యవిశిష్టపిండజ్ఞానానంతరం, అయం గవయపదవాచ్య ఇత్యుపమితి రుత్పద్యత ఇతి గవయపదతదర్థయోశ్శక్తిరూపసంబంధజ్ఞానం జాయత ఇత్యర్థః. తత్కరణమితి, ఉపమితికరణమిత్యర్థః.

వ్యాఖ్యాతమేవముపమానమ్,

ఆప్తవాక్యం శబ్దః । ఆప్తస్తు యథార్థవక్తా । వా
మూహః । యథా గామానయేతి ॥ శక్తం పదమ్ । అ

(న్యా) శబ్దం లక్షయతి—ఆప్తేతి. ఆప్తోచ్చరితత్వే సతి వాక్యత్వం
శబ్దత్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం - వాక్యత్వమాత్రోక్తావనాప్తోచ్చరితవాక్యే
ఆప్తోచ్చరితత్వనివేశః - తావన్మాత్రోక్తౌ జబగడదశాదా పతివ్యాప్తి ర
ఆప్తత్వంచ ప్రయోగహేతుభూతయథార్థజ్ఞానవత్త్వం - తథాచ ప్రయో
యథార్థజ్ఞానజన్యశబ్దత్వమితి పర్యవసన్నార్థః - వస్తుతస్తు పదజ్ఞానం కర
హాకృతపదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిర్వ్యాపారః-వాక్యార్థజ్ఞానం శాబ్దబో
ర్నామ శక్తిలక్షణాన్యతరరూపా వాక్యస్య లక్షణమాహ—పదసమూ
లక్షణమాహ—శక్తమితి. శక్తిస్వరూపమాహ-అస్మాదితి. ఘటాదిపదజన్య

(ని) అథ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణచతుష్టయే నిరూపితేభ్యస్త్రిభ్యోఽవశిష్ట
మపి నిరూపయతి—ఆప్తవాక్యమితి. ఆప్తస్య వాక్య మిత్యుక్తౌ సంబంధి
సంబంధశ్చాప్తోచ్చరితత్వం - తథాచాప్తోచ్చరితత్వే సతి వాక్యత్వం శబ్ద
విశేష్యమాత్రోక్తావనాప్తోచ్చరితే వాక్యేఽతివ్యాప్తి రతఆప్తోచ్చరితత్వవ
న్మాత్రోక్తౌ నిరర్థకజబగడదశాదావతివ్యాప్తిః, అతో వాక్యత్వముపాత్త
నేష్టజనేనోచ్చరితత్వే సతి వాక్యత్వరూపశబ్ద ప్రమాణలక్షణ మనుపపన్న
రితబాధితార్థకవాక్యేఽతివ్యాప్తేరిత్యత ఆహ—ఆప్తస్త్వితి. నను వాక్యత
తసుబంతసముదాయత్వం - 'తిఙ్సుబంతచయో వాక్య' మిత్యమరో
యత్ర- ఘట స్త్వయా నేతవ్య ఇత్యభిధాయి తత్ర న వ్యాప్నోతీదంలక్
క్తవాక్యత్వస్య తత్రాసంభవాదిత్యత ఆహ—వాక్యం పదసమూహ ఇతి.
రోక్తికాత్సర్గికస్థలాభిప్రాయేణేతిభావః - నను పద్యతే గమ్యతేఽనేనే
పదశబ్దో నిష్పన్నః పదధాతుశ్చ గత్యర్థకత్వాజ్జ్ఞానార్థకోఽపి తేనజ్ఞానసాధన
తత్ర యద్యపి ఘటాదిపదస్య ఘటాదిజ్ఞానసాధనత్వాత్సంభవత్యేవాయమ
పదశబ్దస్య జ్ఞానసాధనార్థకత్వే జ్ఞానసాధనసముదాయత్వం వాక్యలక్షణ
తచ్చాతివ్యాప్నోతి తథాహి, యత్ర పథి ప్రవర్తమానే దేవదత్తే త్రిచ
ధ్వనిభి ర్యజ్ఞదత్తేన నివారితే సతి తదా తేషాం ధ్వనీనాం సముదాయే
వతి తస్య తాదృశపథప్రవృత్తినివారణజ్ఞానసాధనసముదాయత్వం వర్తతే
తల్లక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి చేదాహ.—శక్తం పదమితి. శక్తం శక్తిమత్

ప్రయత్నః । విహితకర్మజన్యో ధర్మః । నిషిద్ధకర్మజన్యో ఽధర్మః।బుద్ధ్యాదయోఽష్టావాత్మమాత్రగుణాః । బుద్ధిచ్ఛాప్రయత్నా నిత్యాఽనిత్యాశ్చ । నిత్యా ఈశ్వరస్య । అనిత్యా జీవస్య।సంస్కార స్త్రివిధః। వేగో, భావనా, స్థిత స్థాపకశ్చేతి! వేగః పృథివ్యాదిచతుష్టయమనోవృత్తిః । అను

(న్యా)షాత్సర్వే ద్వేషఇతిసర్వ ద్వేషస్యసర్వజన్యదుఃఖ ద్వేషజన్యత్వాదన్య ద్వేషాజన్య ద్వేషవిషయత్వ రూపలక్షణస్య సర్వాదా నాతివ్యాప్తిః-ఫలేచ్ఛా ఉపాయేచ్ఛాం ప్రతి కారణమతః ఫలేచ్ఛావశా దుపాయేచ్ఛా భవత్యేవంఫలద్వేషా దుపాయద్వేషః - ధర్మాధర్మౌ నిరూపయతి—విహితేతి. వేదవిహితేత్యర్థః-అధర్మం నిరూపయతి—నిషిద్ధేతి. వేదనిషిద్ధేత్యర్థః-సంస్కారం విభజతే. వేగ ఇత్యాదినా—భావనాం లక్షయతి. అనుభవేతి.

(ని)అత్రాపిసర్వేషా మిత్యనుషజ్యతే-తథాచ సకలపురుషద్వేషవిషయత్వమితితల్లక్షణం లభ్యతే, ఇచ్ఛాయాః కామత్వం ద్వేషస్య క్రోధత్వం ప్రయత్నస్య కృతిత్వం లక్షణం బోధ్యం- ధర్మం లక్షయతి—విహితేతి. వేదవిహితాని యాని కర్మాణియాగాదీని తజ్జన్యో ధర్మ ఇత్యర్థః. అధర్మస్తు వేదనిషిద్ధాని యాని కర్మాణి కళంజభక్షణాగమ్యాగమనసురాపానాదీని తజ్జన్య ఇత్యర్థః - బుద్ధ్యాదీనా మష్టానామాశ్రయమాహ—బుద్ధ్యాదీతి. ఆత్మనో గుణా ఇత్యుక్తౌ సమవేతత్వం షష్ఠ్యర్థః. ఆత్మసమవేతగుణా ఇత్యర్థః. సంస్కారం విభజతే— త్రివిధ ఇతి. వేగం లక్షయతి—పృథివ్యాదీతి. పృథివ్యాదిచతుష్టయమనోవృత్తి రిత్యత్ర పృథివ్యాదిచతుష్టయవృత్తిర్మనోవృత్తిశ్చేతి పాఠే తత్రాద్యం వేగస్య స్వరూపకథనం-మనోవృత్తిరితి లక్షణం - మనసి వర్తత ఇతి నిరూపితత్వం సప్తమ్యర్థః. మనోనిరూపితవృత్తిత్వాశ్రయ ఇత్యర్థః.తత్త్వం వేగస్య లక్షణం, నను జన్యమాత్రం కాలోపాధి, మూర్తమాత్రం దిగుపాధీతి న్యాయేన జన్యమాత్రే కాలికసంబంధేన సర్వం వర్తతే, మూర్తమాత్రే చ దైశికవిశేషణతాసంబంధేన సర్వం వర్తతే, తథాచ మనోనిరూపిత దైశికసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వస్య ఘటాదౌ సత్త్వా దతివ్యాప్తిరితిచేన్న. మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తిత్వాశ్రయత్వస్య వివక్షితత్వాత్, మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నా యా వృత్తితా తదాశ్రయత్వం వేగే వర్తతే, తథాహి, యో యేన సంబంధేన యత్ర వర్తతే స సంబంధః. తన్నిరూపితా యా తన్నిష్ఠా వృత్తితా తస్యామవచ్ఛేదకః యథా భూతలే సంయోగ సంబంధేన ఘటో వర్తతేచేద్భూతలనిరూపితాయాం ఘటనిష్ఠాయాం వృత్తితాయాం సంయోగసంబంధోఽవచ్ఛేదకః - అతో భూతలనిరూపితసంయోగ సంబంధావచ్ఛిన్న

భవజన్యా స్మృతిహేతు ర్భావనా । ఆత్మమాత్రవృత్తిః । అన్య

(న్యా)అనుభవజన్యత్వే సతి స్మృతిహేతుత్వం భావనాయా లక్షణం-అత్రానుభః సతీతి విశేషణానుపాదానే ఆత్మమనస్సంయోగేఽతివ్యాప్తిరాత్మమనస్సంయోగ మాత్రం ప్రత్యసమవాయికారణత్వేన స్మృతిం ప్రత్యపి కారణత్వా దత దానమాత్మమనస్సంయోగస్యానుభవ జన్యత్వాభావా న్నాతివ్యాప్తిః, తావన్మాత్రే నుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తిః-ధ్వంసం ప్రతి స్వప్రతియోగినః కారణత్వేనానుభవధ ప్యనుభవజన్యత్వాదతస్స్మృతిహేతుత్వోపాదానం, అనుభవధ్వంసే స్మృతిహే భావా న్నాతివ్యాప్తిః - నన్వత్ర విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కారణతా తాంత్రికమతసిద్ధా యథా దండవిశిష్టబుద్ధి ర్నామ దండప్రకారకజ్ఞానం దండప్రకారక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి దండజ్ఞానత్వేన కారణత్వమిత్యాపతిత ప్రకారకబుద్ధిర్దండీ పురుష ఇత్యాకారకబుద్ధి స్తత్ర దండజ్ఞానం కారణం న పి మజానానః పుమాన్ దండీ పురుష ఇతి ప్రత్యేతి ఏవం చ యత్రాయం దం ప్రత్యక్షం జాతం తదనంతరం దండీ పురుష ఇత్యాకారక ప్రత్యక్ష ముత్పన్న దండీ పురుష ఇత్యాకారక ప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తి స్తద్ధి స్వావ్యవహితపూర్వక్షణే దండజ్ఞానాత్మకానుభవజన్యం జనిష్యమాణే దండీపురుషఇత్యాకారక స్మరణే చ స్మృతిం ప్రత్యనుభవస్య కారణత్వాత్-తథాచానుభవజన్యత్వే సతి స్మృతిహే

(ని)వృత్తితాశ్రయో ఘటః, ప్రకృతే చ వేగస్సమవాయసంబంధేన మనసివర్తతే మనోనిరూపితాయాం వేగనిష్ఠాయాం వృత్తితాయాం సమవాయసంబంధో దకః, అతో మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తితాశ్రయత్వస్య విద్యమానత్వా ల్లక్ష్యే లక్షణసమన్వయః, నన్వేవమపి జాతివ్యక్త్యో స్సమవాయ ధాన్మనసి మనస్త్వజాతిస్సమవాయ సంబంధేన వర్తత ఇతి మనోనిరూపిత సమ సంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తిత్వాశ్రయత్వస్య మనస్త్వజాతౌ విద్యమానత్వాదతివ్యా చ గుణత్వే సతీతి విశేషణం దీయతే మనస్త్వజాతే ర్గుణత్వాభావా న్నాతివ్యా వాచ్యం - ఏవమపి మనస్సమవేతసంఖ్యాపరిమాణాదౌ మనోనిరూపిత సమవాయ ధావచ్ఛిన్న వృత్తిత్వాశ్రయత్వే సతి గుణత్వరూప లక్షణస్య విద్యమానత్వే నా ప్తేర్దుర్వారత్వాదితి చేన్న - న వయం గుణత్వ విశేషణం ప్రక్షిపామః కింతు సం రత్వం-తథాచ మనోనిరూపిత సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తిత్వాశ్రయత్వే సంస్కారత్వం వేగలక్షణం పర్యవసన్నం. భావనాం లక్షయతి. అనుభవేతి. అన న్యత్వే సతి స్మృతిహేతుత్వం భావనాలక్షణం. భావనాహి అనుభవేనోద్బుద్ధా య స్మ

స్యా)రూపభావనాలక్షణస్యయథోక్తదండీ పురుష ఇత్యాకారకానుభవే విద్యమానత్వా
ది వ్యాప్తిరితిచేత్-అత్ర బ్రూమః-అనుభవజన్యత్వం అనుభవనిష్ఠకారణతానిరూపితకా
ర్యతాశ్రయత్వం తత్ర కారణతాయా మనుభవత్వావచ్ఛిన్నత్వం నివేశ్యతే తథాచ
నుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వ మనుభవజన్యత్వమితి ఫలిత
తో నోక్తాతివ్యాప్తిః, తథాహి దండప్రకారక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపిత
దజ్ఞాననిష్ఠా యా కారణతా తస్యాం న దండానుభవత్వ మవచ్ఛేదకం దండానుభవా
దస్మరణాదపి దండప్రకారకబుద్ధే రుత్పత్తే రతో దండప్రకారక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం
త్యనుభవస్మరణ సాధారణదండజ్ఞానత్వేనైవ దండజ్ఞానస్య కారణతాయా స్స్వీకర
యత్వేన దండజ్ఞానత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వాత్తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతా
రూపిత కార్యతాశ్రయత్వస్యయథోక్తప్రత్యక్షానుభవేఽభావా న్నాతివ్యాప్తిః-భావ
నాయాం తు లక్షణమిదం వర్తతే, తథాహి-అనుభవేనైవ భావనాఖ్య సంస్కారోత్ప
త్తి భావనాత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యనుభవస్యానుభవత్వేనైవ కారణతయా భావనాత్వా
వచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితానుభవనిష్ఠా యా కారణతా తస్యామనుభవత్వమవచ్ఛేదక
తోఽనుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వం భావనాయాం
ర్తత ఇతి నాసంభవః. నన్వేవం స్మృతిహేతుత్వవిశేషణవైయర్థ్య మాపద్యతే, తద్ధి
భవధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ ప్రాగుపాత్తం; న హి యథోక్తానుభవజన్యత్వ వివ
యా మనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తిః ప్రసజ్యతే, తథాహి, ధ్వంసత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి
తియోగినః కారణత్వం-ప్రతియోగిత్వేన రూపేణ తత్తద్ధ్వంసత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి
తత్ప్రతియోగివ్యక్తే స్తత్తద్వ్యక్తిత్వేన చ కారణత్వ మిత్యేవ ధ్వంసప్రతియోగినోః
ర్యకారణభావః-తథాచ ధ్వంస నిష్ఠకార్యతానిరూపితా యాఽనుభవనిష్ఠా కారణతా
స్యాం ప్రతియోగిత్వ మవచ్ఛేదకం తత్తద్వ్యక్తిత్వం చ, నత్వనుభవత్వమపీతి సిద్ధాం
దన్యత్ర దూషితత్వాత్,తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపితకార్యతాశ్ర
యత్వ రూపానుభవజన్యత్వవిరహాన్నైవాతివ్యాప్తివారణసంభవా త్కృతం స్మృతి
హేతుత్వ విశేషణేనేతి చేన్న—స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయైవ తద్విశేషణప్రవేశాత్
తథాహి; స్మృతిం ప్రత్యనుభవ ఏవ కారణం న తు స్మృతి రప్యతో ఘటస్మృతిత్వా
వచ్ఛిన్నం ప్రతి ఘటానుభవస్యఘటానుభవత్వేనైవ కారణత్వం న తు ఘటజ్ఞానత్వేన

---

1)జనయతి - అత స్తల్లక్షణాం సంగచ్ఛతే-అత్రానుభవజన్యత్వవిశేషణానుపాదానే ఆత్మ
మనస్సంయోగేఽతివ్యాప్తిః ఆత్మమనస్సంయోగస్య జ్ఞానసామాన్యం ప్రత్యసమవాయికా
రణత్వేన స్మృతిం ప్రత్యపి కారణత్వాత్-అత స్తదుపాదానం. ఏవం చేదాత్మమనస్సం

(స్యా) తథాచ ఘటస్మృతినిష్ఠ కార్యతానిరూపితాయా ఘటానుభవనిష్ఠాకార
ఘటానుభవత్వమవచ్ఛేదకం తేనానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపితకా
ర్యత్వస్య స్మృతావుపద్యమానత్వా దతివ్యాప్తివారణాయ స్మృతిహేతుత్వముక్త

---

(౩) యోగస్యానుభవజన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః- తావన్మాత్రోపాదానేఽ
ఽతివ్యాప్తిః-ధ్వంసం ప్రతి ప్రతియోగినః కారణత్వేనానుభవధ్వంసస్యాను
త్-అత స్మృతిహేతుత్వమితి. అనుభవధ్వంసేత్వనుభవజన్యత్వమాత్రస్య
స్మృతిహేతుత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః - నన్వత్ర విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి వి
కారణతా సకలతాన్త్రికమతసిద్ధా- యథా దండవిశిష్టబుద్ధిం ప్రతి దండ
నం-దండవిశిష్టబుద్ధిర్నామ దండప్రకారకజ్ఞాన మిత్యర్థః - తథాచ దం
బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి దండజ్ఞానత్వేన కారణత్వమిత్యాపతితం - దండ
ష్ఠ దండీ పురుష ఇత్యాకారికా బుద్ధిః-తత్ర దండజ్ఞానం కారణం-న హి
జానః పుమాన్ దండీ పురుష ఇతి ప్రత్యేతి-ఏవం చ ప్రథమ మయం దండ
జ్ఞానుభవో జాతః - తదనంతరం తాదృశదండవానయం పురుష ఇత్యా
తజ్జ్ఞాన ముత్పద్యతే-అత స్తత్ర దండీ పురుష ఇత్యాకారక ప్రత్యక్షేఽతివ
స్త్వావ్యవహిత పూర్వక్షణోత్పన్న దండజ్ఞానాత్మకానుభవాజ్జన్యతే - కించ
'దండీపురుష' ఇత్యాకారకస్మరణేఽపి కారణం భవతి తథాచానుభవజన్యత్వే
హేతుత్వరూపలక్షణం యథోక్త 'దండీపురుష' ఇత్యాకారక ప్రత్యక్షానుభ
వ్యాప్తిరితి చేత్ - బ్రూమః - అనుభవజన్యత్వం చానుభవనిష్ఠకారణతానిరూ
తాశ్రయత్వం తత్ర కారణతాయా మనుభవత్వావచ్ఛిన్నత్వం నివేశ్యతే
నుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వ మనుభవజన్యత్వ
ఫలతి - అతో నోక్తాతివ్యాప్తిః - తథాహి - దండప్రకారకబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్న
నిరూపితా దండజ్ఞాననిష్ఠా యా కారణతా తస్యాం న దండానుభవత్వ వ
దకః - దండానుభవాదివ ద్దండస్మరణాదపి దండప్రకారక జ్ఞానస్య జాయమా
స్వీకరణీయత్వేన దండజ్ఞానత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వాత్ : ఏవం చాన
చ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వస్య యథోక్తప్రత్యక్షానుభవే
సత్త్వా న్నాతివ్యాప్తిః - భావనాయాం త్విదం లక్షణం వర్తతే- తథాహి .
నైవ భావనాఖ్యసంస్కారోత్పత్త్యా భావనాత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి అనుభ
వత్వే నైవ కారణతయా భావనాత్వావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపితానుభవ
కారణతా తస్యామనుభవత్వమేవావచ్ఛేదకం అతోఽనుభవత్వావచ్ఛిన్నకా

తస్య పునస్తాదవస్థ్యాపాదకః స్థితస్థాపకః।కటాదిపృథివీమాత్రవృత్తిః।చలనాత్మకం కర్మ । ఊర్ధ్వదేశసంయోగహేతు రుత్క్షేపణమ్।అధోదేశసం

(ని)రూపితకార్యతాశ్రయత్వం భావనాయాం వర్తత ఏవ-నన్వేవంసతిస్మృతిహేతుత్వ నివేశనం వ్యర్థమాపాద్యతే - తద్ధి అనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయేతి ప్రాగుపాత్తం- న యథోక్తానుభవజన్యత్వ వివక్షాయామనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తిః - ప్రసజ్యతే - తథాహి - ధ్వంసత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి ప్రతియోగినః కారణత్వం - ప్రతియోగిత్వేన రూపేణాథవాతత్తద్ధ్వంసవ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి తత్తత్ప్రతియోగివ్యక్తే స్తత్తద్వ్యక్తిత్వేన కారణత్వమిత్యేవ ధ్వంసప్రతియోగినోః కార్యకారణభావః-తథాచ ధ్వంసనిష్ఠకార్యతా నిరూపితానుభవనిష్ఠా యా కారణతా తస్యాం ప్రతియోగిత్వ మవచ్ఛేదకం-అథవా తత్తద్వ్యక్తిత్వం - నత్వనుభవత్వం అపసిద్ధాంతా దన్యత్ర దూషితత్వాచ్చ - తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వరూపానుభవజన్యత్వ విశేషణవిరహాదై వానుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణ సంభవా త్కృతం స్మృతిహేతుత్వప్రవేశనేనేతి చేన్న - స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయైవ తద్విశేషణప్రవేశనాత్ - తథాహి - స్మృతిం ప్రత్యనుభవ ఏవ కారణం - నతు స్మృతిరపి - అతో ఘటస్మృతిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి ఘటానుభవస్య ఘటానుభవత్వేనైవ కారణత్వం-న తు ఘటజ్ఞానత్వేన - తథాచ ఘటస్మృతినిష్ఠకార్యతా నిరూపితా యా ఘటానుభవనిష్ఠా కారణతా తస్యాం ఘటానుభవత్వ మవచ్ఛేదకం-తేనానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వస్య స్మృతౌ విద్యమానత్వా దతివ్యాప్తిః - అత స్తద్వారణాయ స్మృతిహేతుత్వముక్తం - న హి స్మృతి స్స్మృతిహేతు రతో న తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యలం పల్లవతల్లజకల్పానల్పజల్పనేన. స్థితస్థాపకం లక్షయతి——అన్యథేతి. అన్యథా ప్రకారాంతరేణ పూర్వావస్థాన భిన్నత్వేనేతియావత్. వైశిష్ట్యం తృతీయార్థః స్థితస్యేత్యత్ర ష్ఠాధాత్వర్థావస్థానేఽన్వేతి - క్తప్రత్యయార్థ ఆశ్రయః వృత్తిత్వంషష్ఠ్యర్థః-సాఅవస్థా-అవస్థానం యస్య తస్య భావస్తాదవస్థ్యమ్-తదవస్థానవత్త్వం తదవస్థాన మితి యావత్-తథాచ పూర్వావస్థానభిన్నావస్థానాశ్రయీభూతవ్యక్తి నిష్ఠపూర్వావస్థానసంపాదకత్వం స్థితస్థాపకత్వమితి - యావల్లక్షణం పర్యవసన్నం- అన్యథాకృతస్యేతి పాఠే తు అన్యథా ప్రకారాంతరేణ పూర్వావస్థానభిన్నావస్థానత్వేనేత్యర్థః - ప్రకారత్వం తృతీయార్థః. కృఞ్ ధాత్వర్థఃకృతిః - ప్రత్యయార్థో విషయః - శేషం పూర్వవత్ - తథాచ పూర్వావస్థాన భిన్నావస్థానవత్త్వప్రకారక కృతివిషయీభూత వ్యక్తినిష్ఠపూర్వదేశావస్థానసంపాదకత్వమిదానీం స్థితస్థాపకలక్షణం పర్యవస్యతీతి బోధ్యం.

నిత్యసంబంధ స్సమవాయః। అయుతసిద్ధవృత్తిః। యయోర్మధ్యే ఏక మవినశ్యదవస్థ మపరాశ్రిత మేవావతిష్ఠతే తావయుతసిద్ధౌ।యథా— అవయవావయవినౌ। గుణగుణినౌ। క్రియాక్రియావంతౌ। జాతివ్యక్తీ। విశేషనిత్యద్రవ్యే చేతి। అనాది స్సాంతః ప్రాగభావః। ఉత్పత్తేః పూర్వం కార్యస్య। సాదిరనంతః ప్రధ్వంసాభావః। ఉత్పత్తే రనంతరం కార్యస్య త్రైకాలికసంసర్గాభావోఽత్యంతాభావః।యథా—భూతలే ఘటో నాస్తీతి। తాదాత్మ్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగికాభావోఽన్యోన్యాభావః।యథా—

(న్యా)దితి ప్రత్యుక్తమ్. యయో ర్మధ్య ఇతి. యన్నిష్ఠకాలనిరూపితాధేయతాసామాన్యం యదవచ్ఛిన్నం తదుభయాన్యతరత్వ మయుతసిద్ధత్వ మిత్యర్థః. త్రైకాలికేతి, ప్రాగభావాప్రతియోగిత్వే సతి ధ్వంసాప్రతియోగిత్వే సత్యన్యోన్యాభావభిన్నత్వే సత్యభావత్వ మత్యంతాభావస్య లక్షణం, ధ్వంసప్రాగభావాన్యోన్యాభావాకాశాదీనాం వారణాయ యథాక్రమం విశేషణోపాదానం, వస్తుతస్తు, సంసర్గాభావత్వం తాదాత్మ్యభిన్న సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావత్వం ధ్వంసప్రాగభావయోశ్చ న సంసర్గావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వ మితి తేనైవ తద్వారణే త్రైకాలికేతి స్వరూపాఖ్యానమే వేతి బోధ్యం. తాదాత్మ్యేతి. అభావత్రయవారణాయ విశేషణం. ఘటాభావవాన్నేతి ప్రతీతివిషయఘటాదివారణాయవిశేష్యం. నను సాదృశ్యాదీనా మతిరిక్తపదార్థానా మని

(ని) గేఽతివ్యాప్తివారణాయసత్యంతం- ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయవిశేష్యాంశః, కౌ తావయుతసిద్ధౌ? తదాహ—యయోరితి. తంతుపటయో ర్మధ్యే పట స్తంత్వాశ్రితఏవావతిష్ఠతే, అత స్తావయుతసిద్ధావిత్యర్థః, తత్రాధేయా స్సమవాయప్రతియోగినః ఆధారా స్సమవాయానుయోగిన ఇతి బోధ్యం. అనాదిరితి. ఆదిరుత్పత్తి స్తచ్ఛూన్యత్వ మనాదిత్వం.సాంతత్వం చ వినాశప్రతియోగిత్వం, సాదిత్వ ముత్పత్తిమత్త్వం, అనంతత్వం నాశాప్రతియోగిత్వం త్రైకాలికత్వే సతి సంసర్గాభావత్వ మత్యంతాభావస్య లక్షణం, సోఽపి సంసర్గాభావ స్త్రివిధః—ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావ శ్చేతి, తత్ర త్రైకాలిక సంసర్గాభావోఽత్యంతాభావ ఏవ, న ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావావితి నానుపపత్తిః, భూతలే ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతివిషయీభూతో యోఽభావ స్సోఽత్యంతాభావ ఇత్యర్థః, అన్యోన్యాభావం లక్షయతి—తాదాత్మ్యేతి. తాదాత్మ్య మవచ్ఛేదకసంబంధః, తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో యోఽభావ స్సోఽన్యోన్యాభావ ఇత్యర్థః,ఘటే హి పటతాదాత్మ్యం నాస్తి,కింతు తాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్న పటనిష్ఠ

యోగహేతు రపక్షేపణమ్। శరీరసన్నికృష్టసంయోగహేతు
నమ్। విప్రకృష్టసంయోగహేతుః ప్రసారణమ్। అన్యత్సర్వంగమ
మేకమనేకానుగతం సామాన్యమ్ । ద్రవ్యగుణకర్మవృత్తి । ప
అపరం ద్రవ్యత్వాది । నిత్యద్రవ్యవృత్తయో వ్యావర్తకా

(న్యా)తిస్మృతిహేతుః-అతోనతత్రాతివ్యాప్తిరిత్యలంపల్లవతల్లజకల్పానల్ప
మాన్యం నిరూపయతి—నిత్యమేకమితి. నిత్యత్వేసత్యనేకసమవేతత్వంసామ
నిత్యత్వానుపాదానే సంయోగాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాప్యనేకసమవేతత్వస
ణాయ నిత్యత్వవిశేషణం, అనేకసమవేతత్వానుపాదానే ఆకాశాదావతివ
రణాయానేకసమవేతత్వవిశేషణం-అనేకత్వానుపాదానే జలపరమాణు రూ
వ్యాప్తి రతోఽనేకేతి. నిత్యద్రవ్యవృత్తయఇతి. నిత్యద్రవ్యేషు పరమాణ
మానాఃఅతఏవవ్యావర్తకా ఇతరభేదానుమితిహేతవఃనిత్యద్రవ్యవృత్తిత్వర
తాప్రయోజ్యేతరభేదానుమాపకతా శాలినఇత్యర్థః. నిత్యద్రవ్యనిష్ఠవిశేష్యత
మాత్రవృత్తిభేదానుమితిజనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతాశ్రయత్వం విశేషః
మితి భావః, పార్థివపరమాణౌ జలాదిభేదానుమాపకే గంధేఽతివ్యాప్తివార
మాత్రవృత్తిత్వం భేదవిశేషణం, ఘటాదౌ తదితరభేదానుమాపకే తద్ర
వ్యాప్తి వారణాయ నిరూపితాంతం ప్రకారతావిశేషణం, ఏతేన వ్యావ
స్య నిత్యద్రవ్య విశేష్యకేతరభేదానుమితిప్రయోజకా ఇత్యర్థకతయా
త్వేన సాఫల్యేఽపి నిత్యద్రవ్యవృత్తయ ఇతి విఫలమేవ. స్వరూపాఖ్యానస్య

(ని)ఊర్ధ్వదేశేతి. క్రియయా విభాగః-తతః పూర్వదేశసంయోగనాశః-తత
సంయోగోత్పత్తిరతిక్రమః సచోత్తరదేశ సంయోగో యద్యూర్ధ్వదేశ సం
త్తదా తాదృశ సంయోగ జనకీభూతముత్క్షేపణ మిత్యుచ్యతే-ఏవ ముత్తరత్రా
సామాన్యం లక్షయతి— నిత్యమితి. అనేకానుగతత్వ మనేకసమవేతత్వం అ
తసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వమితి యావత్. నిత్యద్రవ్యవృత్తయ ఇ
ష్టాద్విశేషా ఇత్యతోఽధస్తాత్ క్వచిత్పుస్తకే వ్యావర్తకా ఇత్యస్తి-తత్రవి.
తవృత్తుధాతో రితరభేదానుమితిరర్థః అకప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః తథా
నుమితి జనకా ఇతిఫలితం - విశేషాహి పరమాణుషు పరం భేదానుమితిం జనయ
పరమాణురితరపరమాణుభ్యో భిద్యతే ఏతద్విశేషాదితి తత్ప్రకారః, సమవా
యతి— నిత్యసంబంధ ఇతి. నిత్యత్వే సతి సంబంధత్వం సమవాయస్య లక్ష

ఘటః పటో న భవతీతి ॥ సర్వేషామపి పదార్థానాముక్తేష్వే
వాత్సప్తైవ పదార్థా ఇతి సిద్ధమ్ ॥ కాణాదన్యాయమతయో
త్పత్తిసిద్ధయే।అన్నంభట్టేన విదుషా రచితస్తర్కసంగ్రహః.

ఇతి శ్రీమదన్నంభట్టవిరచిత తర్కసంగ్రహః సమా

(న్యా)రూపణేనన్యూనతేత్యతఆహ—సర్వేషామితి. తద్భిన్నత్వవిశిష్ట తద్గత
రూపసాదృశ్యస్యాపిఘటపటాదిరూపత్వేననాతిరిక్తత్వం.ఏవమన్యేషామప్యూ
దేతి. కణాదస్యేదం కాణాదం కాణాదన్యాయమతే ఇతి ద్వంద్వగర్భకర్మ్మధ
దప్రోక్తగౌతమప్రోక్తమతయో రితి యావత్. కాణాదన్యాయాభిన్నమత
కబాలసమవేతాభిన్నవ్యుత్పత్తిసిద్ధి ప్రయోజకాన్నంభట్టాభిన్నవిద్వన్నిష్ఠకృ
తివిషయాభిన్నస్తర్కసంగ్రహాఖ్యగ్రంథ ఇత్యన్వయబోధః.

కృష్ణావలంబితో గాః పుపోష గోవర్ధనస్తమభ్యర్చన్,
విపులాభీరసభాజన జనితబుధేంద్రస్తవాభిరచనాభిః.

ఇతి శ్రీపణ్డిత గోవర్ధనవిరచితాయాం తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యాయా
న్యాయబోధిన్యాఖ్యాయాం అయథార్థానుభవాదినిరూపణమ్.
సమాప్తశ్చాయం గ్రన్థః.

(సి)ప్రతియోగితా నిరూపకాభావ ఏవ వర్తతేసఏవాన్యోన్యాభావః, యేనస
న్నాస్తీత్యుచ్యతే, తన్నిష్ఠప్రతియోగితాయాం స సంబంధోఽవచ్ఛేదకః, (
తలే సంయోగసంబంధేన ఘటో నాస్తీత్యుచ్యమానే సంయోగసంబంధావచ్ఛి
న్నిష్ఠప్రతియోగితా నిరూపకాభావోఽస్తీత్యర్థః. తాదృశాభావీయఘటనిష్ఠ
తాయామవచ్ఛేదకత్వాత్, ప్రకృతే ఘటే తాదాత్మ్యేన పటో నాస్తీత
తాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్న పటనిష్ఠప్రతియోగితానిరూపకాభావోఽస్తీత్య
దృశాభావీయ ప్రతియోగితాయాం తు తాదాత్మ్యసంబంధస్యావచ్ఛేదకత్వా
సమన్వయః, ఘటః పటో న భవతీతి ప్రతీతివిషయీభూతాభావ ఏవాన్యో
ఇత్యర్థః. ప్రమాణప్రమేయేతి సూత్రోక్తసర్వపదార్థాశ్చ ఇహైవ యథా
తర్భూతా ఇతి సర్వేషా మిత్యనేనసూచితం, తత్ప్రకారస్త్విహ విస్తరభియా
ఇతిసర్వం సమంజసమ్.

అయుక్తమపి శాస్త్రజ్ఞా యదుక్తం పునరుక్తిమత్,
బాలబోధనిమిత్తార్థం క్షమ్యతాం తదశేషతః.

ఇతి నిరుక్తిస్సమాప్తా.

నీలకంఠప్రకాశసహితా

తర్కసంగ్రహదీపికా

ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

విశ్వేశ్వరం సాంబమూర్తిం ప్రణిపత్య గిరాం గురుమ్ । టీకాం శిశుహితాం కుర్వే తర్కసంగ్రహదీపికామ్. ౧. చికీర్షితస్య గ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థం శిష్టాచారానుమిత శ్రుతిబోధితకర్తవ్యతాకమిష్టదేవతానమస్కారాత్మకం మంగళం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతో నిబద్ధ్నం శ్చికీర్షితం ప్రతిజానీతే * నిధాయేతి * నను మంగళస్య సమాప్తిసాధనత్వం నాస్తి మంగళే కృతేఽపి కిరణావళ్యాదౌ సమాప్త్యదర్శనాన్మంగళాభావేఽపి కాదంబర్యాదౌ సమాప్తిదర్శనాచ్చాన్వయవ్యతిరే

వందే గురుం శివం సాంబం దక్షిణామూర్తి మవ్యయమ్, యద్వందనేన మందోఽపి విందేద్గురుసమానతామ్. ప్రారిప్సితగ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయే సమాచరితం మంగళ మీశ్వరనత్యాత్మకం శిష్యశిక్షాయై నిబధ్నన్ చికీర్షితం ప్రతిజానీతే—విశ్వేశ్వరమితి. గిరాం గురుం నిఖిలవిద్యానా ముపదేష్టారం - ఇదమపీశ్వరే విశేషణమ్. గిరం గురు మితి పాఠేతు సరస్వతీం విద్యాగురుం చ ప్రణిపత్యేత్యర్థో బోధ్యః - స్వగ్రంథస్యేతరగ్రంథేనాగతార్థతాం దర్శయతి—శిశుహితామితి. తర్కసంగ్రహదీపికాం తర్కసంగ్రహార్థప్రకాశికాం, ఆచరితస్య మఙ్గళస్య తన్నిబంధనస్య చ ఫలం దర్శయతి—చికీర్షితస్యేత్యాదినా. శిష్యేతి. శిక్షా నామానుమితిరూపం జ్ఞానం, అనుమానప్రకారస్తు—గ్రంథాః, మంగళోత్తరకాలావచ్ఛిన్నారంభవిషయాః, కృతమంగళగురుకర్తృకత్వాత్, తర్కసంగ్రహవదితి. ప్రతిజానీత ఇతి. శిష్యావధానాయేతి శేషః, అవధానం చ జాగరూకతా, విషయాంతరసంచారరహితమనస్కత్వ మితి యావత్, నను సమాప్తిం ప్రతి మంగళస్య కారణతా స్యాచ్చేత్తదా తదాచరణం యుజ్యతే, సైవ నసంభ

కాభ్యాం వ్యభిచారాదితి చేన్న। కిరణావల్యాదౌ విఘ్న
త్సమాప్త్యభావః. కాదంబర్యాదౌ గ్రంథాద్బహిరేవ మ
మతోనవ్యభిచారః।నను మంగళస్య కర్తవ్యత్వే కిం ప్రమాణం వి
శిష్టాచారానుమితశ్రుతే రేవ ప్రమాణత్వాత్ । తథాహి

పత్తిత్యాశంకతే—నన్వితి. వ్యభిచారాదితి.అన్వయవ్యతిరేకవ్యభిచారజ్ఞాన
ధక సత్త్వాన్నియతాన్వయ వ్యతిరేకసహచారనిశ్చయరూపకారణాసంభ
ణత్వనిశ్చయ ఇత్యభిసంధిః. సమాప్త్యభావ ఇతి. అతో న వ్యభిచారఇత్య
విఘ్నాన్యూనసంఖ్యాకస్య బలవత్తరస్య వా మంగళస్య విఘ్ననిరసనద్వా
సాధనత్వేన తాదృశమంగళాభావా న్నాన్వయవ్యభిచార ఇతి భావః -
జన్మాంతర ఏవేత్యర్థః - అతః పతశ్చిద్గ్రంథకర్తుర్నాస్తికత్వేఽపిన క్షతిః అ
శమంగళస్య విఘ్నధ్వంసద్వారా సత్త్వా న్నవ్యతిరేకవ్యభిచార ఇత్యర్థః. స
ణత్వం సిధ్యతీతి భావః - పరేతు, అతః ఉక్తహేతుద్వయా న్న వ్యభిచార
వ్యతిరేకవ్యభిచారఇత్యాహుః-మణికృతస్తు, మంగళస్య విఘ్నధ్వంస ఏవ
ప్తిస్తు స్వసామగ్రీవశా దేవేత్యాహుః-ఏతత్తత్త్వ మస్మదీయచింతామణి
మనుసంధేయం - మంగళస్య శ్రుతిబోధితకర్తవ్యతాకత్వం వ్యవస్థాపయితుం
నన్వితి. అనుమితశ్రుతే రేవేతి. అత్రాయమాశయః-శ్రుతే ర్వేదబోధితక
రూపవక్ష్యమాణవిధేయకోటిప్రవిష్టత్వేఽపి తదంతర్భావేణ విధేయత్వమశ
తచ్ఛ్రుతే రనుమితేః పూర్వమసిద్ధత్వాత్-ఏతేన వహ్న్యాదిసాధ్యకానుమితి
మాదాయ వహ్నిత్వాదిక మనుమితమితి వ్యవహారాభావేన శ్రుతావనుమితత
కత్వమితి శంకా నిరస్తా, శ్రుతౌ విధేయత్వాభ్యుపగమేన తాదృశ వ్యవహా
భావాత్-వహ్నిత్వస్యానుమితేః పూర్వం సిద్ధత్వాత్.ఏవకారోఽప్యర్థకః తే
కర్తవ్యం, సమాప్తిఫలకత్వాదిత్యనుమానరూపప్రమాణాంతరసత్త్వేఽపిన క్ష
స్వబోధితకర్తవ్యతాకత్వసంబంధేన శ్రుతేరేవ సాధ్యతా అగ్రిమగ్రంథస
త్వ్యం. ఏవం చ శ్రుతే రనుమితత్వోపపత్తే రిత్యాహుః. అలౌకికేతి. వి
రాగాదిప్రాప్తిభిన్నేత్యర్థః. అవిగీతేతి. ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధేత్యర్థః. శిష్టేతి. వే
నేన వేదవిహితకర్మకారీత్యర్థః-వేదోక్తాహింసాకర్తరి బౌద్ధేఽతివ్యాప్తివార
ణాయాంతం. ఆచారవిషయత్వాదితి. ఆచారః కృతిః తస్యాః ప్రవృత్త్యనియామక
సంబంధేన హేతుతా వివాదగ్రస్తేతి తద్విషయత్వస్య హేతుత్వానుధావనం.

వేదబోధితకర్తవ్యతాకం । అలౌకికాఽవిగీతశిష్టాచారవిషయత్వాత్। దర్శాదివత్ । భోజనాదౌ వ్యభిచారవారణాయాఽలౌకికేతి । రాత్రిశ్రాద్ధాదౌ వ్యభిచారవారణాయాఽవిగీతేతి । శిష్టపదం స్పష్టార్థమ్ । నకుర్యాన్నిష్ఫలం కర్మేతి జలతాడనాదేరపి నిషిద్ధత్వాత్ । తర్క్యంతే ప్రతిపాద్యంత ఇతి తర్కాః । ద్రవ్యాదిపదార్థాస్తేషాం సంగ్రహస్సంక్షేపేణ స్వరూపకథనం క్రియత ఇత్యర్థః కస్మై ప్రయోజనాయేత్యత ఆహ—సుఖబోధాయేతి। సుఖేనానాయాసేన బోధః పదార్థజ్ఞానం తస్మా ఇత్యర్థః। నను బహుషు తర్కగ్రంథేషు సత్సు కిమర్థమపూర్వోఽయం గ్రంథః క్రియత ఇత్యత ఆహ—బాలానామితి. తేషామతివిస్తృతత్వాద్బాలానాం బోధో నజాయత ఇత్యర్థః । గ్రహణధారణపటుర్బాలః న తు స్తనంధయః । కిం కృత్వా క్రియత ఇత్యత ఆహ—నిధాయేతి. విశ్వేశం జగ

మం హేతువిశేషణప్రయోజనమాహ— భోజనాదావిత్యాదినా. నన్వలౌకికావిగీతాచార విషయత్వస్యైవ హేతుతాస్తు అశిష్టాచారవిషయే తాదృశహేతోరసత్త్వేన వ్యభిచారాసంభవాదిత్యాశంకా మిష్టాపత్త్యా పరిహరతి—శిష్టపదమితి. జలతాడనాదావశిష్టాచారవిషయే తాదృశహేతోరసత్త్వం స్ఫుటయతి—న కుర్యాదితి. స్వర్గాదిఫలే వ్యభిచారవారణాయ ఆచారవిషయత్వేతి. విధేయతాఖ్యాచారవిషయత్వార్థకమితి సంక్షేపః తర్కపదస్యారోపార్థకత్వభ్రమంవారయితుంద్రవ్యాదిసాధారణ తర్కత్వం నిర్వక్తి—తర్క్యంతఇతి. ఉపాదానరూప సంగ్రహస్యా సంభవాదాహ—సంక్షేపేణేతి. స్వరూపకథనం-స్వరూపజ్ఞానానుకూలశబ్దః-ఏతావతా ద్రవ్యాదిపదార్థా విషయాః, పదార్థతత్త్వావధారణం ప్రయోజనం, సంబంధశ్చ, ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావః, పదార్థతత్త్వావధారణకామోఽధికారీత్యనుబంధిచతుష్టయం ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగం సూచితం-షష్ఠీతత్పురుషభ్రమవారణాయాహ— సుఖేనేతి. సుఖబోధరూపప్రయోజనస్యావగమేఽపి తస్యాన్యతస్సిద్ధత్వేనైతద్గ్రంథకరణప్రయోజనాకాంక్షానశామ్యతీత్యాశయేనావతారయతి—నన్వితి. తేషాం భాష్యాదిగ్రంథానాం, మూలే. సప్తపదార్థా ఇతి.ద్రవ్యత్వాదిరూపా యే సప్తోపాధయస్తదన్యతమవంతః పదార్థా ఇత్యర్థః-తత్ర సప్తత్వమపేక్షాబుద్ధివిశేషవిషయత్వం ఏవమగ్రిమగ్రంథస్యాపి పర్యవసానమవసేయం. నను సామాన్యధర్మజ్ఞానస్య విశేషజిజ్ఞాసాం ప్రతి హేతుత్వాత్సామాన్యలక్షణకథనానంతరమేవ విభాగో యుక్తః మూలే కథమాదౌ విభాగ ఇతి, న్యూనతాం పరిహరతి—దీపికా

ద్రవ్యం విభజతే—తత్రేతి।తత్ర ద్రవ్యాదిమధ్యే। ద్రవ్యాణి నవైవేత్యన్వయః। కాని తానీత్యత ఆహ—పృథివీతి. నను తమసో దశమద్రవ్యస్య విద్యమానత్వాత్కథం నవ ద్రవ్యాణీతి। తథాహి। నీలం తమశ్చలతీత్యబాధితప్రతీతిబలాన్నీలరూపాధారతయా క్రియాధారతయా చ తమసో ద్రవ్యత్వం తావత్సిద్ధం। తత్ర తమసో నాకాశాదిపంచకేఽన్తర్భావః। రూపవత్త్వాత్। అతఏవ న వాయౌ।స్పర్శాభావాత్సదాగతిమత్త్వాభావాచ్చ। నాపి తేజసి।భాస్వరరూపాభావాదుష్ణస్పర్శాభావాచ్చ।నాపి జలే। శీతస్పర్శాభావాన్నీలరూపవత్త్వాచ్చ। నాపి పృథివ్యాం। గంధాభావాత్స్పర్శరహితత్వాచ్చ। తస్మాత్తమోదశమద్రవ్యమితి చేన్న। తమసస్తేజోఽభావరూపత్వాత్।తథాహి। తమో న రూపిద్రవ్యం। ఆలోకాసహకృతచక్షుర్గ్రాహ్యత్వాత్। ఆలోకాభావవత్।రూపి

మానం ప్రమాణయతి—నీలరూపాధారతయేతి. సమవాయేన నీలరూపవత్తయేత్యర్థః. తేన కాలికాదిసంబంధేన తస్యాతిప్రసక్తత్వేఽపి న క్షతిః-ఏవమగ్రేఽపి బోధ్యం-తత్ర ద్రవ్యత్వే సిద్ధే సత్యతిరిక్తత్వంవ్యవస్థాపయితుం క్లృప్తద్రవ్యేష్వంతర్భావం నిరాచష్టే—తమస ఇత్యాదినా. అతఏవ. రూపవత్త్వాదేవ. నవాయావితి. అంతర్భావఇత్యనుషజ్యతే - సంబంధభేదాభిప్రాయేణాహ—స్పర్శాభావాదితి. ఇదం ధ్వంసప్రాగభావాధికరణేఽత్యంతాభావో నాంగీక్రియత ఇతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ. సమవాయావచ్ఛిన్నస్పర్శసామాన్యాభావస్య దైశికవిశేషణతయోత్పత్తికాలావచ్ఛేదేన వాయావపి సత్త్వాద్వ్యభిచరితత్వాపత్తేః-వస్తుతస్తు-నిరవచ్ఛిన్నదైశికవిశేషణతయా తస్య హేతుత్వమితి ధ్యేయం-విషమహేతుమభిధాయసమవ్యాప్తంతమాహ—సదాగతీతి. సదాగతిర్విజాతీయక్రియా, ఉపసంహరతి—తస్మాదితి. క్లృప్తద్రవ్యేష్వనంతర్భావాదిత్యర్థః. తేజోఽభావరూపత్వాదితి. ప్రౌఢప్రకాశక తేజోఽభావరూపత్వాంగీకారాదిత్యర్థః, అతస్తమోవత్యపి దేశే తేజః పరమాణ్వాదిసత్త్వేన తేజస్సామాన్యాభావాభావేఽపి న క్షతిః త్ర్యణుకాదివారణాయ ప్రౌఢేతీతిదిక్, ఘటాదౌ వ్యభిచారవారణాయాలోకాసహకృతేతి, చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం చక్షుర్జన్యలౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వం, తేన తమశ్చాక్షుషే తమోవాన్ ఘట ఇతి ఘటాదీనాముపనయమర్యాదయాభానేఽపిన క్షతిః. విశేషాభావం దృష్టాంతయతి—ఆలోకాభావవదితి. ఆలోకం వినా రూపవత్త్వేన తమోవిషయక చాక్షుషభ్రమోదయాదాహ—ప్రమాయామితి. కారణత్వాదితి. అన్యథాంధ

న్నియంతారం హృది నిధాయ నితరాం స్థాపయిత్వా సద
పరో భూత్వేత్యర్థః । గురూణాం విద్యాగురూణాం । నమ
స్కారం । విధాయ కృత్వేత్యర్థః. పదార్థాన్విభజతే- ద్రవ్యేతి.
పదార్థ ఇతి వ్యుత్పత్త్యాఽభిధేయత్వం పదార్థసామాన్యలక్షణ
ననువిభాగాదేవ సప్తత్వే సిద్ధే సప్తగ్రహణం వ్యర్థమితి చే
సంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాత్ । నన్వతిరిక్తః పదార్థః ప్రమితో
నాద్యః । ప్రమితస్య నిషేధాయోగాత్, న ద్వితీయః । ప్ర
మితిం వినా నిషేధానుపపత్తేరితి చేన్న । పదార్థత్వం ద్రవ్యా
మత్వవ్యాప్యమితి వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాత్. నను సప్తాన్యతమత
న్న భిన్నత్వమితి వక్తవ్యం సప్తభిన్నస్యాప్రసిద్ధ్యా కథం సప్త
వ్యాప్తినిశ్చయ ఇతి చేన్న । ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వం నావ
భేదసప్తకాభావవత్త్వమతో దోషవిరహాత్ ఏవమగ్రేఽపి

యాం—పదస్యేతి. పదస్యార్థోఽభిధేయ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా పదసంబంధ్యభిధా
లాభేఽపి పదసంబంధిత్వాంశస్యావ్యావర్తకత్వాదాహ— అభిధేయత్వమితి
భ్యత ఇతి శేషః. తథా చ నన్యూనతేతి భావః విభాగాదేవేతి. పదార్థ
ర్మపురస్కారేణ ధర్మి ప్రతిపాదనాదేవేత్యర్థః - అధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేద
తాదృశసంఖ్యానిషేధ సిద్ధిఫలకత్వాదిత్యర్థః - ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్థలే ఉ
దకేవిధేయవ్యాప్యత్వభానమౌత్సర్గిక మిత్యాశయేనాహ.— పదార్థత్వమి
దార్థకత్వాదితి. ఏతత్ప్రాప్తో యో వ్యవచ్ఛేదో నిర్ణయ స్తదర్థకత్వాదిత్యర్థ
భిన్నత్వమితి. ద్రవ్యాదయో యే సప్తపదార్థా స్తద్భేదకూటవిశిష్టభిన్నత
మిత్యర్థః. ద్రవ్యాదిభేదసప్తకాభావవత్త్వమితి. ద్రవ్యాదిభేదానాం ప్ర
ద్ధానాం సప్తానాం ప్రత్యేకసత్త్వేన తాదృశభేదసప్తకత్వావచ్ఛిన్నా భావ
సత్త్వాన్న దోష ఇతి భావః—వస్తుతస్తు—పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యత
మిత్యస్య పదార్థత్వం ద్రవ్యత్వాదిసప్తోపాధ్యన్యతమవత్త్వవ్యాప్య మిత
బహుషు పుస్తకేషు సప్తాన్యతమత్వాప్రసిద్ధిశంకాతత్సమాధానపరస్య 'నను స
మి త్యాదిగ్రంథస్యాసత్త్వేఽపి న క్షతిరితి ధ్యేయం. ఏవమగ్రేఽపీతి. ఏవంరీ
ణీత్యాదావపీత్యర్థః. ద్రవ్యమితి జాత్యేకవచనం- మీమాంసకమతం దూషయి
ష్యతి— నన్విత్యాదినా. ప్రతీతిబలాత్ ప్రత్యక్షప్రతీతిబలాత్ - తస్య ద్ర

ప్రత్యక్ష[illegible] మాలోకస్య కారణత్వాత్ । తస్మా [illegible]తేజోఽభావ[illegible] తత్ర నీలం తమశ్చలతీతి ప్రత్యయో భ్రమః అతో నవ ద్రవ్యాణీతి సిద్ధమ్ । ద్రవ్యత్వజాతిమత్త్వం గుణవత్త్వం వా ద్రవ్యసామాన్యలక్షణం లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వమవ్యాప్తిః యథా—గోః కపిలత్వం । అలక్ష్యే లక్షణస్య వర్తనమతివ్యాప్తిః యథా—గోః శృఙ్గిత్వం లక్ష్యమాత్రావృత్తిత్వమసంభవః యథా—గోరేకశఫవత్త్వమ్ । ఏతద్దూషణత్రయరహితధర్మో లక్షణం యథా—గోః సాస్నాదిమత్త్వం । స ఏవాసాధారణధర్మ ఇత్యుచ్యతే ।

[illegible] ఇతి చేత్-నను తమసోఽభావరూపత్వే తమసి రూపవత్త్వప్రతీతిః క్రియావత్త్వప్రతీతిశ్చ కథమభావే రూపకర్మణో రభావాదిత్యత ఆహ—ప్రత్యయ ఇతి. తమసోఽతిరిక్తత్వే అనన్తావయవకల్పనా ప్రాగభావాది కల్పనాగౌరవమత ఆవశ్యకతేజోఽభావరూపత్వం సిద్ధమితి బోధ్యం-ముక్తి సాధనీభూతపదార్థతత్త్వజ్ఞానం లక్షణం వినా నోపపద్యత ఇత్యత ఆహ—ద్రవ్యత్వేతి. సంయోగజనకతావచ్ఛేదకతయా ద్రవ్యత్వజాతిసిద్ధిరితి భావః. నను లక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకయోః ఐక్యేన ఇత్యత ఆహ— గుణవత్త్వమితి. ద్రవ్యసామాన్యలక్షణమితి. ఏవం చ సామాన్యధర్మకథనేన న న్యూనతేతి భావః-దూషణత్రయరహితధర్మస్యైవ లక్షణత్వస్య లక్ష్యమాణతయా తజ్జ్ఞానం విశేషణీభూతదూషణత్రయ రహితత్వజ్ఞానం వినా న సంభవతీతి దూషణత్రయరహితత్వజ్ఞానం తు విశిష్య దూషణత్రయజ్ఞానాధీనం అభావబుద్ధిం ప్రతి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశిష్టప్రతియోగి జ్ఞానస్య హేతుత్వాదిత్యాశయేన దూషణత్రయం వక్ష్యతి—లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వమితి.లక్షణతావచ్ఛేదకీభూతసంబన్ధేన కించిల్లక్ష్యావృత్తిత్వమిత్యర్థః. లక్ష్యమాత్రేతి. మాత్రపదం కృత్స్నార్థకం సంబన్ధవిశేషావచ్ఛిన్న లక్ష్యవృత్తిత్వసామాన్యాభావవత్త్వమితి-ఏకశఫవత్త్వమితి. న చాత్రాలక్ష్యవృత్తిత్వరూపాతివ్యాప్తేరపి సత్త్వాత్సంకర ఇతి వాచ్యం, దుష్టదుష్టేఽపి దోషాసంకర ఇతి న్యాయాత్-ఏతద్దూషణత్రయరహిత ఇతి. ఉక్తదూషణాభావత్రయవిశిష్ట ఇత్యర్థః. నన్వసాధారణధర్మో లక్షణమితి సిద్ధాన్తః తస్మాత్ కథం దూషణత్రయరహితో ధర్మో లక్షణ మిత్యత ఆహ—స ఏవేతి. ఉచ్యత ఇతి. అభియుక్తైరితి శేషః. నను సాధారణ్యస్య లక్ష్యాలక్ష్యవృత్తితయా తదభావరూపాసాధారణస్య [illegible] దోషత్రయ[illegible]ఽపి సత్త్వాత్ [illegible] దోషత్రయ

లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వ మసాధారణత్వం । వ్యావర్తకస్యైవ లక్షణత్వేవ్యావృత్తావభిధేయత్వాదావతివ్యాప్తిరత స్తద్వారణాయ

రహితఏవాసాధారణఇత్యాశంకాం పరిజిహీర్షురసాధారణత్వ మన్యాదృశంనిర్వక్తి— లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వమితి. లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాపకత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వ మిత్యర్థః, అవ్యాప్త్యసంభవగ్రస్తయో ర్వారణాయ సత్యంతం - అతివ్యాప్తస్య వారణాయ విశేష్యం - ధర్మపదం లక్షణతాఘటకసంబంధేన వ్యాపకత్వాదితాత్పర్యగ్రాహకమితి భావః, అత్రేదం బోధ్యం, ఏతద్దోషా అసాధారణత్వస్య విఘటకాః అతివ్యాప్తా వ్యాప్యత్వస్యేతరయోశ్చ వ్యాపకత్వస్య చ భంగాత్ - ఏతేషాం దూషకతాబీజం లక్షణే నేతరభేదసాధనేఽతివ్యాప్తా వ్యభిచారః ఇతరయోశ్చ భాగాసిద్ధిస్స్వరూపాసిద్ధీ ఇతి-లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్య లక్షణలక్షణత్వే లక్షణస్య వ్యావృత్తిరేవ ప్రయోజనమితి మతే వ్యావర్తకస్యైవ లక్షణలక్షణలక్ష్యతయా వ్యావృత్త్యాదావతివ్యాప్తి రిత్యాశఙ్కాం తన్మతానుసారేణ నిరాకరోతి—వ్యావర్తకస్యైవేతి. ఇతరభేదానుమితిజనకస్యైవేత్యర్థః. ఇతరభేదవిధేయకానుమితి జనకతావచ్ఛేదకవిషయతావిశేషాశ్రయస్యేతి యావత్. ఏతేన వ్యావహారికవ్యవచ్ఛేదః. లక్షణత్వే, గవాదిలక్షణత్వే. - ఉక్తలక్షణలక్షణలక్ష్యత్వ ఇతి యావత్. లక్ష్యత్వ ఇతి పాఠేత్వయమేవార్థో బోధ్యః. వ్యావృత్తావితి. గవాదీతరభేదే గోత్వాదిరూపలక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్య అభిధేయత్వ ప్రమేయత్వాదా పదార్థత్వ సమనియతత్వస్య చ సత్త్వేనాతివ్యాప్తివారణాయ వ్యావృత్తిభిన్నత్వ మభిధేయత్వాదిభిన్నత్వం చ లక్షణే నివేశనీయమిత్యర్థః - యద్యపి వ్యావృత్తేరపి వ్యావహారికత్వస్య వక్ష్యమాణతయా తేనైవ రూపేణ వ్యావహారికత్వేన సంగ్రహాసంభవా త్పృథగభిధాన మనుచితం తథాపి హేతుసాధ్యయో రైక్యే హేతు మత్తానిశ్చయకాలే సాధ్యసంశయ రూపపక్షతాయా అసత్త్వేనానుమితిరితి ప్రాచీనమతే ఇతరభేదస్య వ్యావర్తకత్వాభావేన తత్రాతివ్యాప్తిస్సిషాధయిషావిరహ విశిష్టసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాంతిమతేతు వ్యావృత్తేరపి వ్యావర్తకత్వేన లక్ష్యతయా తత్ర లక్షణసంగమనస్యేష్టత్వేన నాతివ్యాప్తిరిత్యావేదయితుం పృథక్కథనమితి ధ్యేయం - నను కిమిదం నామలక్షణలక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకం వ్యావర్తకత్వం న తావత్సామాన్యతో భేదానుమాపకత్వం వ్యావృత్త్యభిధేయత్వాదేరపి యత్కించిదుభయత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకభేదానుమాపకతయా తత్రాతివ్యాప్తికథనాసంగతేః సర్వేషామపి వ్యతిరేకిధర్మాణాం యత్కించిద్వ్యావర్తకతయాఽసాధారణ్యాది ఘటకవ్యాపకత్వాదివైయర్థ్యాపాతాచ్చ - నాపి

ద్రవ్యచాక్షుషప్రమాయా మాలోకస్య కారణత్వాత్ । తస్మా
త్ప్రౌఢప్రకాశకతేజస్సామాన్యాభావస్తమః । తత్ర నీలం తమశ్చలతీతి
ప్రత్యయో భ్రమః । అతో నవ ద్రవ్యాణీతి సిద్ధమ్ । ద్రవ్యత్వజాతి
మత్త్వం గుణవత్త్వం వా ద్రవ్యసామాన్యలక్షణం । లక్ష్యైకదేశావృ
త్తిత్వమవ్యాప్తిః । యథా—గోః కపిలత్వం । అలక్ష్యే లక్షణస్య వర్తన
మతివ్యాప్తిః । యథా—గోశ్శృంగిత్వం । లక్ష్యమాత్రావృత్తిత్వమసం
భవః । యథా-గోరేకశఫవత్త్వమ్ । ఏతద్దూషణత్రయరహితధర్మో లక్ష
ణం । యథా—గోస్సాస్నాదిమత్త్వం । స ఏవాసాధారణధర్మ ఇత్యుచ్యతే ।

కారస్థ ఘటాదే శ్చాక్షుషత్వాపత్తే రితి దిక్-నను తమసోఽభావరూపత్వే తమసి
రూపవత్త్వప్రతీతిః కర్మవత్త్వప్రతీతిశ్చ కథమభావేరూపకర్మణో రభావాదిత్యత ఆహ—
తత్రేతి. తమసోఽతిరిక్తత్వే ఽనంతావయవతత్ప్రాగభావాది కల్పనాగౌరవమ
త ఆవశ్యకతేజోఽభావరూపత్వం సిద్ధ్యతీత్యపిబోధ్యం-ముక్తి సాధనీభూతపదార్థత
త్త్వజ్ఞానం లక్షణం వినా నోపపద్యత ఇత్యత ఆహ—ద్రవ్యత్వేతి. సంయో
గజనకతావచ్ఛేదకతయా ద్రవ్యత్వజాతిసిద్ధిరితి భావః. నను లక్షణలక్ష్యతా
వచ్ఛేదకయో రభేద ఇత్యత ఆహ— గుణవత్త్వమితి. ద్రవ్యసామాన్యలక్షణ
మితి. ఏవం చ సామాన్యధర్మకథనేన న న్యూనతేతి భావః-దూషణత్రయరహితధర్మ
స్యైవ లక్షణత్వస్య వక్ష్యమాణతయా తజ్జ్ఞానం విశేషణీభూతదూషణత్రయరహి
తత్వజ్ఞానం వినా నసంభవతి దూషణత్రయరహితత్వజ్ఞానం తు విశిష్య దూషణత్రయ
జ్ఞానాధీనం అభావబుద్ధిం ప్రతి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశిష్టప్రతియోగి జ్ఞానస్య
తంత్రత్వా దిత్యాశయేన దూషణత్రయం దర్శయతి—లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వమితి.లక్ష
ణతావచ్ఛేదకత్వాభిమత సంబంధేన కించిల్లక్ష్యావృత్తిత్వమిత్యర్థః. లక్ష్యమాత్రేతి.
మాత్రపదం కృత్స్నార్థకం సంబంధవిశేషావచ్ఛిన్న లక్ష్యవృత్తిత్వసామాన్యాభావ
స్ఫోరకం-ఏకశఫవత్త్వమితి. న చాత్రాలక్ష్యవృత్తిత్వరూపాతివ్యాప్తేరపి సత్త్వాత్సంకర
ఇతి వాచ్యం, దుష్టసంకరేఽపి దోషాసంకర ఇతి న్యాయాత్ -ఏతద్దూషణత్రయరహిత
ఇతి. ఉక్తదూషణాభావత్రయవిశిష్ట ఇత్యర్థః. నన్వసాధారణధర్మో లక్షణమితి సిద్ధాం
తః తస్మాత్ప్రకారాంతరేణ కథం దూషణత్రయరహితో ధర్మో లక్షణ మిత్యత ఆహ—సఏ
వేతి. ఉచ్యత ఇతి. అభియుక్తై రితి శేషః. నను సాధారణ్యస్య లక్ష్యాలక్ష్యవృత్తితయా
తదభావరూపాసాధారణస్యావ్యాప్త్యాదిదోషగ్రస్తధర్మేఽపి సత్త్వాత్కథం దోషత్రయ

లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వ మసాధారణత్వం । వ్యావర్తకస్యైవ లక్షణత్వేవ్యావృత్త్యావభిధేయత్వాదా చాతి వ్యాప్తిరత స్తద్వారణాయ

రహితఏవాసాధారణఇత్యాశంకాం పరిజిహీర్షురసాధారణత్వ మస్యాదృశంనిర్వక్తి— లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వమితి. లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాపకత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వ మిత్యర్థః, అవ్యాప్త్యసంభవగ్రస్తయో ర్వారణాయ సత్యంతం - అతివ్యాప్తస్య వారణాయ విశేష్యం - ధర్మపదం లక్షణతాఘటకసంబంధేన వ్యాపకత్వాదితాత్పర్యగ్రాహకమితి భావః, అత్రేదం బోధ్యం, ఏతద్దోషా అసాధారణత్వస్య విఘటకాః అతివ్యాప్తౌ వ్యాప్యత్వస్యేతరయోశ్చ వ్యాపకత్వస్య చ భంగాత్ - ఏతేషాం దూషకతాబీజం లక్షణే నేతరభేదసాధనేఽతివ్యాప్తౌ వ్యభిచారః ఇతరయోశ్చ భాగాసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధీ ఇతి-లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్య లక్షణలక్షణత్వే లక్షణస్య వ్యావృత్తిరేవ ప్రయోజనమితి మతే వ్యావర్తకస్యైవ లక్షణలక్షణలక్ష్యతయా వ్యావృత్త్యాదావతివ్యాప్తి రిత్యాశఙ్కాం తన్మతానుసారేణ నిరాకరోతి—వ్యావర్తకస్యైవేతి. ఇతరభేదానుమితిజనకస్యైవేత్యర్థః. ఇతరభేదవిధేయకానుమితి జనకతావచ్ఛేదకవిషయతావిశేషాశ్రయస్యేతి యావత్. ఏతేన వ్యావహారికవ్యవచ్ఛేదః. లక్షణత్వే, గవాదిలక్షణత్వే. - ఉక్తలక్షణలక్షణలక్ష్యత్వ ఇతి యావత్. లక్ష్యత్వ ఇతి పాఠేప్యయమేవార్థో బోధ్యః. వ్యావృత్త్యావితి. గవాదీతరభేదే గోత్వాదిరూపలక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్య అభిధేయత్వ ప్రమేయత్వాదౌ పదార్థత్వ సమనియతత్వస్య చ సత్త్వేనాతివ్యాప్తివారణాయ వ్యావృత్తిభిన్నత్వ మభిధేయత్వాదిభిన్నత్వం చ లక్షణే నివేశనీయమిత్యర్థః - యద్యపి వ్యావృత్తేరపి వ్యావహారికత్వస్య వక్ష్యమాణతయా తేనైవ రూపేణ వ్యావహారికత్వేన సంగ్రహాసంభవా త్పృథగభిధాన మనుచితం తథాపి హేతుసాధ్యయో రైక్యే హేతు మత్తానిశ్చయకాలే సాధ్యసంశయ రూపపక్షతాయా అసత్త్వేనానుమితిరితి ప్రాచీనమతే ఇతరభేదస్య వ్యావర్తకత్వాభావేన తత్రాతివ్యాప్తిస్సిషాధయిషావిరహ విశిష్టసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాంతిమతేతు వ్యావృత్తేరపి వ్యావర్తకత్వేన లక్ష్యతయా తత్ర లక్షణసంగమనస్యేష్టత్వేన నాతివ్యాప్తిరిత్యావేదయితుం పృథక్కథనమితి ధ్యేయం - నను కిమిదం నామలక్షణలక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకం వ్యావర్తకత్వం న తావత్సామాన్యతో భేదానుమాపకత్వం వ్యావృత్త్యభిధేయత్వాదేరపి యత్కించిదుభయత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకభేదానుమాపకతయా తత్రాతివ్యాప్తికథనాసంగతేః సర్వేషామపి వ్యతిరేకిధర్మాణాం యత్కించిద్వ్యావర్తకతయాఽసాధారణ్యాది ఘటకవ్యాపకత్వాదివైయర్థ్యాపాతాచ్చ - నాపి

తద్భిన్నత్వం ధర్మవిశేషణం దేయమ్ । వ్యవహారస్యాపి లక్షణప్రయోజనత్వే తన్న దేయం వ్యావృత్తేరపి వ్యవహారసాధనత్వాత్ । నను గుణవత్త్వం న ద్రవ్యలక్షణమాద్యక్షణావచ్ఛిన్నఘటే ఉత్పన్నవినష్టఘటే చావ్యాప్తేరితి చేన్న—గుణసమానాధికరణసత్తాభిన్నజాతిమత్త్వస్య

విశిష్య తత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమాపకత్వం - తథాసతి గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమాపకస్య సాస్నాదిమత్త్వస్య గోత్వసమనియతత్వం లక్షణమిత్యేవంరీత్యా విశిష్య తత్తల్లక్షణస్య వక్తవ్యతయా గోత్వాదిరూప లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వస్య గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదాదిరూపవ్యావృత్తావతివ్యాప్తేస్సంభవేఽప్యభిధేయత్వాదావతివ్యాప్త్యలగ్నకతాపత్తేర్గోత్వాదిసమనియతత్వస్య తత్రాసత్త్వాదితి చేత్ - మైవం - యతః సాస్నాదిమత్త్వం పక్షీకృత్య గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమాపకత్వే సాధ్యే విశేషవ్యాప్త్యావన్వయదృష్టాంతాలాభేన యద్యద్ధర్మసమనియతం తత్తదవచ్ఛిన్నవ్యావర్తకమితి రీత్యా సామాన్యముఖేన వ్యాప్తేరభ్యుపగంతవ్యతయా తత్ర సిద్ధసాధనాప్రసిద్ధిభ్యాం వ్యావర్తకయోర్వ్యావృత్త్యభిధేయత్వయోస్తత్తద్ధర్మసమనైయత్యరూపప్రకృతహేతోస్తత్తుల్యస్య వా హేతోస్సత్త్వేన ప్రకృతసాధ్యస్య తత్తుల్యస్య వా సాధ్యస్యాసత్త్వేన వ్యభిచారస్స్యాదత స్తద్దోషవారణాయ తత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతరభేదరూపవ్యావృత్తిభిన్నత్వమభిధేయత్వాదిభిన్నత్వం చ తాదృశలక్షణే నివేశనీయమిత్యభిప్రాయకోఽయం గ్రంథ ఇతి న పూర్వోక్తదోషావసరః- అధికవిచారస్త్వన్యత్రానుసంధేయః - నను లక్షణస్య వ్యవహారోఽపి ప్రయోజనం తేనరూపేణ వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానం వినా తద్రూపావచ్ఛిన్నబోధకశబ్దరూప వ్యవహారాసంభవాత్, ఏవంచ వ్యావహారిక లక్షణస్యాపి లక్ష్యత్వాత్తద్భిన్నత్వం న దేయమిత్యాహ—వ్యవహారస్యాపీతి. నను వ్యావృత్తావతివ్యాప్తివారణాయ తద్భిన్నత్వమావశ్యకం వ్యావృత్తేర్వ్యావహారికత్వాభావాదితి భ్రమంవారయతి—వ్యావృత్తేరపీతి. అపినాభిధేయత్వాది పరిగ్రహః దృష్టాంతలాభాయ. నన్వాద్యక్షణావచ్ఛిన్నద్రవ్యే గుణవత్త్వస్యాసత్త్వేఽపి కాలాంతరావచ్ఛిన్నే తత్ర తత్సత్త్వమక్షతం ఏవంచ గుణాశ్రయత్వలక్షణం సాధ్విత్యత ఆహ—ఉత్పన్నవినష్టేతి. యాదృశద్రవ్యారంభక సంయోగజనకక్రియోత్పత్తితృతీయక్షణేఽవయవాంతరే తాదృశసంయోగనాశికా క్రియా జాతా తాదృశద్రవ్య ఇత్యర్థః-నవీనాః పునరసమవాయికారణస్యకార్యసహభావేన కారణతామవలంబ్యోత్పన్నవినష్టం నాంగీకుర్వంతి-గుణాదావతివ్యాప్తివారణాయ గుణసమానాధికరణేతి జాతివిశేషణం-సత్తామాదాయాతివ్యాప్తివారణాయ సత్తాభిన్నేతి - ద్రవ్యగుణాన్యతరత్వమాదాయాతివ్యాప్తివారణాయ జాతీతి

వివక్షితత్వాత్ । నన్వేవమప్యేకం రూపం రసాత్పృథగితి వ్యవహారా ద్రూపాదా వతివ్యాప్తిరితి చేన్న-ఏకార్థసమవాయాదేవ తాదృశవ్యవహారోపపత్తౌ గుణే గుణానంగీకారాత్ । గుణాన్విభజతే—రూపేతి. ద్రవ్యకర్మభిన్నత్వే సతి సామాన్యవాన్ గుణత్వజాతిమాన్వా । నను లఘుత్వకఠినత్వమృదుత్వాదీనాం విద్యమానత్వాత్కథం చతుర్వింశతిర్గుణా ఇతి చేన్న—లఘుత్వస్యగురుత్వాభావరూపత్వాన్మృదుత్వకఠిన

సమవాయేన తాదృశధర్మవత్త్వ తాత్పర్యగ్రాహకం-అతః కాలికాదిసంబంధేన తద్వత్త్వ మాదాయ నాతివ్యాప్తిరితి భావః. ఏవమపీతి.ఉక్తవివక్షయాఽవ్యాప్తివారణేఽపి. ఏకార్థసమవాయాదేవేతి. ఏకస్మిన్నర్థే సమవాయేన సత్త్వాదేవేత్యర్థః-గుణానంగీకారాదితి. తథాచ క్లృప్తేన సమవాయఘటితసామానాధికరణ్యేనైవ గుణేగుణవత్త్వావ్యవహారోపపత్తౌ తత్రాక్లృప్తగుణవత్త్వకల్పనం న సంభవతి గౌరవాదితి భావః. సామాన్యవానితి. సమవాయేన సామాన్యవత్త్వం బోధ్యం-తేన కాలికాదిసంబంధేన తద్వతి ధ్వంసే నాతివ్యాప్తిః-గుణఇతి లక్ష్యనిర్దేశః.లాఘవాదాహ—గుణత్వజాతిమాన్వేతి.యద్యపి లక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకయో రభేదః తథాపి లక్షణేనేతరభేదే సాధ్యే హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య నిశ్చయేఽపి హేతుధర్మితావచ్ఛేదకక సాధ్యనిశ్చయస్యా నియతత్వాభిప్రాయేణేదం లక్షణమితిసంక్షేపః-ఏవమగ్రేఽపిబోధ్యం-గుణత్వజాతిసిద్ధిస్తు గుణపదశక్యతావచ్ఛేదకతయేతి గుణదీధితౌ భట్టాచార్యాః. నచైవం విభుపదశక్యతావచ్ఛేదకతయా విభుత్వజాతిస్సిద్ధ్యేరితి వాచ్యమ్, భూతత్వసంకరస్య బాధకస్య సత్త్వేన తస్య జాతిత్వాసంభవాత్-జాతిత్వేనాభిమతసంకరస్యైవ జాతిత్వబాధకత్వాత్. తథాచోక్తం ద్రవ్యకిరణావళ్యా ముదయనాచార్యైః "వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం సంకరోఽథానవస్థితిః,రూపహానిరసంబంధో జాతిబాధకసంగ్రహః" ఇతి, వ్యక్తే రభేద స్సాశ్రయ వ్యక్తైరైక్యమాకాశత్వాదే ర్జాతిత్వే బాధకం, వ్యక్తేస్తుల్యత్వమన్యూనానతిరిక్తవ్యక్తికత్వం ఘటత్వకలశత్వాద్యో ర్భిన్నజాతిత్వే, సంకరః పరస్పరాత్యంతాభావసమానాధికరణయో ర్ధర్మయో రేకత్ర సమావేశః భూతత్వమూర్తత్వాదేర్జాతిత్వే, అనవస్థితిరనవస్థా జాతే ర్జాతిమత్వే, రూపహాని స్స్వతో వ్యావర్తకత్వాత్మకరూపహాని ర్విశేషస్య జాతిమత్త్వే అసంబంధోఽసమవేతత్వ మభావాదే ర్జాతిమత్త్వ ఇతి సంక్షేపః. లఘుత్వాదీనాం ప్రామాణికత్వేఽపి క్లృప్తేష్వంతర్భావో న్యాయ్య ఇతిసమాధత్తే—లఘుత్వస్యేతి. సంయోగాసమవాయికారణే సంయోగేఽతివ్యాప్తివారణాయ సంయోగభిన్నత్వే సతీతి, సంయోగసమవాయికారణద్రవ్యేఽతి వ్యాప్తివారణాయాసమవాయీతి, భ్రమణాదీనాము

త్వే మూర్తావయవసంయోగవిశేషత్వాత్. కర్మ విభజతే— ఉత్క్షే
సంయోగభిన్నత్వే సతి సంయోగాసమవాయికారణం కర్మ కర్మత్వ
జాతిమద్వా। భ్రమణాదీనామపి గమనేఽన్తర్భావాన్న పంచత్వవిరో
ధః। సామాన్యం విభజతే-పరమితి. నిత్యత్వే సత్యనేకసమవేతత్వం సామా
న్యలక్షణమ్। పరమధికదేశవృత్తి। అపరం న్యూనదేశవృత్తి। సామా
న్యాదిచతుష్టయే జాతిర్నాస్తి। విశేషం విభజతే-నిత్యేతి. పృథివ్యాది
చతుష్టయపరమాణవః ఆకాశాదిపంచకం చ నిత్యద్రవ్యాణి। సమవాయస్య
భేదో నాస్తీత్యాహ—సమవాయస్త్వితి. అభావం విభజతే—ప్రా
వేతి. తత్రోద్దేశక్రమానుసారాత్ప్రథమం పృథివ్యా లక్షణమా
తత్రేతి. నామ్నా పదార్థసంకీర్తనముద్దేశః। ఉద్దేశక్రమే
సర్వత్రేచ్ఛైవ నియామికా। నను సురభ్యసురభ్యవయవారబ్ధే ద్ర
వ్యే పరస్పరవిరోధేన గన్ధానుత్పాదాదవ్యాప్తిః। న చ తత్ర గన్ధ

త్వాదినా రేచనస్యాన్దనోర్ధ్వజ్వలనతిర్యగ్గమనానాం సంగ్రహః, గమనేఽన్తర్భా
వేతి. న చోత్క్షేపణాదీనామపి గమనేఽన్తర్భావోఽస్త్వితి శంక్యం స్వతన్త్రేచ్ఛస్య
యోగకస్యాసంయోగానర్హస్య మునేస్స్వమతత్వాదితి భావః. పరమిత్యాది. సామా
న్యలక్షణం తు మూలకృతైవ వక్ష్యత ఇతి నన్యూనతేతి ధ్యేయం, సత్తాయాః, ద్ర
వ్యత్వాపేక్షయాధికదేశవృత్తిత్వేన పరత్వమేవ ఘటత్వాదీనాం న్యూనదేశవృత్తిత్వే
నాపరత్వమేవ ద్రవ్యత్వాదీనాం సత్తాతోఽపరత్వం ఘటత్వాదితః పరత్వమితి వివేక
సమవాయస్య భేదో నాస్తీతి. న చ సమవాయస్యాభేదే స్పర్శసమవాయవతి వాయౌ
రూపవత్తాప్రతీతిస్స్యాదితి శంక్యం రూపసమవాయసత్త్వేఽపి రూపాభావేన తథా
ప్రతీతేరభావాదితి దిక్, పృథివీలక్షణస్య ప్రాథమ్యే బీజమాహ—తత్రేతి. పృథివ్యాః
మత్ర ఇత్యర్థః. గన్ధసమవాయికారణతావచ్ఛేదకతయా పృథివీత్వజాతిసిద్ధిరితి బోధ్యమ్
నామ్నేతి. తృతీయార్థోఽభేదస్సంకీర్తనే ప్రతిపాదకశబ్దేఽన్వేతి, తథాచ వస్తు
ప్రతిపాదకనామమాత్రముద్దేశ ఇతి లక్షణం పర్యవస్యతి, అత్ర ఘట ఇతి పదేఽతి
వ్యాప్తివారణాయ వస్తుపదం లక్షణీయవస్తుపరం, లక్షణీయస్య పృథివ్యాదే స్సామా
న్యతః ప్రతిపాదకప్రమేయపదేఽతివ్యాప్తివారణాయ నామపదం లక్ష్యతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛిన్నపరం-లక్షణవాక్యే నామసత్త్వాదతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదమితి ధ్యేయం,
అకర్తే, ఇత్యర్థః. పరస్పరవిరోధేనేతి. సురభిగన్ధం ప్రత్యసురభిగన్ధస్యాసురభిగన్ధం ప్రతి

తీత్యనుపపత్తిరితి వాచ్యం । అవయవగంధస్యైవ తత్ర ప్రతీతిసంభవేన చిత్రగంధానంగీకారాత్ క్షణోత్పన్నవినష్టఘటాదావవ్యాప్తిరితి చేన్న గంధసమానాధికరణద్రవ్యత్వాపరజాతిమత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ । నను జలాదావపి గంధప్రతీతేరతివ్యాప్తిరితి చేన్న-అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం పృథివీగంధస్యైవ తత్ర భానాంగీకారాత్ । నను కాలస్య సర్వాధారతయా సర్వేషాం లక్షణానాం కాలేఽతివ్యాప్తిరితి చేన్న-సర్వాధారతాప్రయోజకభిన్నసంబన్ధేన లక్షణసత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ । పృథివీం విభజతే—సా ద్వివిధేతి. నిత్యత్వం ధ్వంసాప్రతియోగిత్వం అనిత్యత్వం ధ్వంసప్రతియోగిత్వం । ప్రకారాంతరేణ విభజతే—పునరితి. ఆత్మనో భోగాయతనం శరీరం యదవచ్ఛిన్నాత్మని భోగో జాయతే తద్భోగాయ

సురభిగంధస్య ప్రతిబంధకత్వేనేత్యర్థః. ప్రతీత్యనుపపత్తిరితి. అత శ్చిత్రగంధ ఏవా ప్రతిబధ్య స్స్వీకార్య ఇతి భావః. అవయవగంధస్యేతి. స్వాశ్రయసమవేతత్వ సంబం నేనేత్యర్థః-'తుష్యతు దుర్జన' ఇతి న్యాయేనాంగీకృత్యాహ—క్షణేతి. జలత్వాదికమా దాయాతివ్యాప్తివారణాయ గంధసమానాధికరణేతి - సత్తావారణాయ ద్రవ్యత్వాప రేతి. ద్రవ్యత్వన్యూనవృత్త్యర్థకం-తేన ద్రవ్యత్వ వ్యుదాసః. గంధప్రతీతేరితి. సురభి లమిత్యాదిప్రతీతేరిత్యర్థః. పృథివీగంధస్యైవేతి. స్వాశ్రయసంయుక్తసంబన్ధేనే త్యర్థః - తత్ర-జలాదౌ-యథాశ్రుతగ్రాహీ శంకతే—నన్వితి. అనుగతరూపేణ లక్షణ ఘటకసంబంధా న్నివేశ్య కాలాదావతివ్యాప్తిం వారయతి—సర్వాధారేతి. వస్తు స్తు సమవాయాదీనాం సమవాయత్వాదినైవ సంసర్గతయా తేనైవ రూపేణ తత్సంబంధస్య తత్తల్లక్షణఘటకత్వం బోధ్యం - నిత్యపృథివీత్వాదిరూపలక్షణగతం త్యత్వాదికం దర్శయతి—నిత్యత్వమితి. ప్రకారాంతరేణేతి. పృథివీ మిత్యనుషజ్యతే-త్ర నిత్యపృథివ్యా శ్శరీరేంద్రియభిన్నత్వరూపవిషయలక్షణాక్రాంతత్వేన విషయాం- ర్గతత్వ మితి పృథివ్యాస్త్రివిధత్వం అతఏవ మూలే పునస్త్రివిధేత్యుక్తి స్సంగచ్ఛత తి ధ్యేయం-కేచిత్త్వనిత్యపృథివ్యాఏవ త్రైవిధ్యం దర్శయంతి— ఉద్దేశక్రమానుసా ణ ప్రథమం శరీరలక్షణమాహ—ఆత్మన ఇతి. ఆయతన మవచ్ఛేదకం, తథాచమిళితం ాదృశం లక్షణం సంపన్నం తాదృశమాహ—యదవచ్ఛిన్నేతి. సుఖదుఃఖసాక్షా ్కారావచ్ఛేదకమితి యావత్ అత్రాంత్యావయవిత్వే సతీతి విశేషణం దేయం - న పాదాదీనా మవచ్ఛేదకత్వేఽపి తత్ర నాతివ్యాప్తిః - శరీరత్వం న జాతిః పృథివీ

తనం । సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారో భోగః । శబ్దేతరోద్భూతవిశే
షాశ్రయత్వే సతి జ్ఞానకారణమనస్సంయోగాశ్రయత్వమింద్రి
శరీరేంద్రియభిన్నో విషయః । ఏవంచ గంధవచ్ఛరీరం పార్థి
గంధవదింద్రియం పార్థివేంద్రియం గంధవాన్ విషయః పార్థివః
ఇతి తత్తల్లక్షణంబోధ్యం ॥ పార్థివశరీరం దర్శయతి-శరీరమితి. ఇం
దర్శయతి—ఇంద్రియమితి. గంధగ్రాహకమితి ప్రయోజనం
మితి సంజ్ఞా । నాసాగ్రేత్యాశ్రయోక్తిః । ఏవ ముత్తరత్ర
పార్థివవిషయం దర్శయతి—మృత్పాషాణాదీతి. అపాం లక్షణాః
శీతేతి. ఉత్పన్నవినష్టజలే అవ్యాప్తివారణాయ శీతస్పర్శసమానా
ద్రవ్యత్వాపరజాతిమత్త్వం వివక్షితం । శీతం శిలాతల మిత్యా

త్వాదినా సంకరాత్ తథేంద్రియత్వం న జాతిరిత్యాశయేనాహ—శబ్దేతరోద
ఆత్మాదావతివ్యాప్తివారణాయ సత్యంతం-శ్రోత్రేఽవ్యాప్తివారణాయ శబ్దేతరేతి
రాదౌ విశేషగుణస్యానుద్భూతరూపాదే స్సత్త్వేనావ్యాప్తివారణాయో ద్భూ
ఉద్భూతత్వం న జాతిశ్శుక్లత్వాదినా సాంకర్యాత్. న చ శుక్లత్వాదివ్యాప్యం
వోద్భూతత్వమితి వాచ్యం, చాక్షుషాదావుద్భూతరూపత్వాదినా కారణా
పత్తేః, కిం తు శుక్లత్వాదివ్యాప్యమనుద్భూతత్వం నానా తదభావకూటవత్త్వ
తత్త్వం తచ్చ సంయోగాదావపి తథా చ శబ్దేతరోద్భూతగుణం సంయోగ మా
సంభవవారణాయ విశేషేతి, కాలాదావతివ్యాప్తి వారణాయ విశేష్యదళం,
వాతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానకారణేతి - ప్రాచీనమతే విషయేంద్రియావం
యోగస్య ప్రత్యక్షకారణతయా తదాశ్రయస్యేంద్రియావయవస్య నవీనమతే
దౌ రూపాభావప్రత్యక్షే సన్నికర్షఘటకతయా కారణీభూతచక్షుస్సంయో
యస్య కాలాదేశ్చ వారణాయ మనఃపదం, నచాత్మాస్యత్వే సతీత్యనేనైవాత్మని
చారవారణసంభవే కిం గురుతరశబ్దేతరోద్భూత విశేషగుణేత్యాది విశేషణేనేతి వా
తథాసతి చర్మమనస్సంయోగస్య జ్ఞానమాత్రం ప్రతి హేతుత్వా త్తత్రాతివ్యా
లం విస్తరేణ. ఏవం చేతి. తత్తదర్థస్య శరీరాదిసామాన్యలక్షణత్వే నేత్యర్థః, నను
త్వనివేశేనైవ తల్లక్షణ సామంజస్యే గంధగ్రాహకత్వనివేశన మనుచితం ఏవం
ద్రియంగంధగ్రాహకమితి మూలమనుచిత మిత్యాశంకాం పరిజిహీర్షు స్తన్మూలం
యోజన కథనపురస్సరతయా వ్యాచష్టే. గంధగ్రాహకమితి. ఉత్తరత్ర ఇంద్రి

జలసంబంధాదేవ శీతస్పర్శభానమితినాతివ్యాప్తిః । అన్యత్సర్వం పూర్వరీత్యా వ్యాఖ్యేయం । తేజసో లక్షణమాహ—ఉష్ణస్పర్శవదితి. ఉష్ణం జలమితి ప్రతీతే స్తేజస్సంయోగానువిధాయిత్వా న్నాతివ్యాప్తిః । విషయం విభజతే-భౌమేతి. నను సువర్ణం పార్థివం పీతత్వాత్ గురుత్వాత్ హారిద్రావదితి చేన్న—అత్యన్తానలసంయోగే సతి ఘృతాదౌ ద్రవత్వనాశదర్శనేన జలమధ్యస్థఘృతాదౌ తన్నాశాదర్శనేన చాసతి ప్రతిబంధకే పార్థివద్రవత్వనాశాగ్నిసంయోగయోః కార్యకారణభావావధారణా త్సువర్ణస్యాత్యంతానలసంయోగే సత్యనుచ్ఛిద్యమాన ద్రవత్వాధిక

రస గ్రాహక మిత్యాదౌ. శీతస్పర్శసమానాధికరణేతి. తత్ర విశేషణప్రయోజనం పూర్వోక్తరీత్యా ఊహ్యం - జలత్వజాతి సిద్ధిస్తు స్నేహజనకతావచ్ఛేదకతయేతి ధ్యేయం - అన్యత్సర్వం పూర్వరీత్యేతి. నిత్యత్వాదికం జలశరీరాదిలక్షణం చగంధవత్త్వస్థానే శీతస్పర్శవత్త్వం నివేశ్య పృథివీనిరూపణోక్తరీత్యేత్యర్థః-ఏవ మగ్రేఽప్యూహ్యం మాలే, అబింధనమితి. అప్భిరింధనం దీపనం యస్యేత్యర్థః. భుక్తస్యేతి. భుక్తస్యోదనాదేః పరిణామః పరిపాక స్తత్ర హేతురిత్యర్థః. ఆకరజమితి. ఆకరః ఖనిః తత్ర జాత మిత్యర్థః - సువర్ణస్య తైజసత్వం వ్యవస్థాపయితుం శంకతే—దీపికాయాం.నన్వితి. పార్థివత్వసాధకం పీతత్వహేతుముక్త్వా తేజస్త్వాభావసాధకం హేతుమాహ—గురుత్వాదితి. ఏతేన సువర్ణస్య తేజసో విజాతీయ పీతరూపం స్వీక్రియతే పీతం సువర్ణమిత్యాద్యబాధిత ప్రతీతిబలాత్ ఏవం చ తైజసత్వస్య నిర్బాధతయా పృథివీత్వం న సిధ్యతీతి కస్యచిద్వ్యాఖ్యానంతి ర్నిరస్తా. గురుత్వస్యాప్రత్యక్షత్వేన తథా వక్తుమశక్యత్వాదితిదిక్-సువర్ణస్యపీతిమగురుత్వాశ్రయతోఽతిరిక్తత్వం వ్యవస్థాపయితు మనుమానే అప్రయోజకశంకావారణాయ కార్యకారణభావ మనుకూలతర్కం వ్యవస్థాపయతి—అత్యంతానలేతి—సువర్ణస్యేత్యాదిః-అనుమానప్రయోగస్త్వేత్థ మవసేయః-సువర్ణ పార్థివమసతి ప్రతిబంధకే అత్యంతానలసంయోగే సత్యనుచ్ఛిద్యమానద్రవత్వాధికరణత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం యథా పృథివీ. జలమధ్యస్థఘృతాదౌ వ్యభిచార వారణాయాసతి ప్రతిబంధక ఇతి. అగ్నిసంయోగా సమానాధికరణద్రవత్వవతి ఘృతాదౌ వ్యభిచారవారణాయాత్యంతానలసంయోగే సతీతి. ద్రవద్రవ్యాంతరసిద్ధావితి—అత్యంతానలసంయోగేపీతిమాశ్రయః ద్రవత్వనాశప్రతిబంధకద్రవద్రవ్యాంతరసంయుక్తః అత్యంతానలసంయోగేఽప్యనుచ్ఛిద్యమాన ద్రవత్వాధికరణత్వే సతి గురుత్వా జ్జలమధ్యస్థఘృతాదివదిత్యనుమానేన తస్సి

రణత్వేన పార్థివత్వానుపపత్తేః । పీతద్రవ్యద్రవత్వనాశప్రతిబంధక తయా ద్రవద్రవ్యాంతరసిద్ధౌ నైమిత్తికద్రవత్వాధికరణతయా జల త్వానుపపత్తేః । రూపవత్తయా వాయ్వాదిష్వనంతర్భావాత్ తే జస్త్వసిద్ధిః తస్యోష్ణస్పర్శభాస్వరరూపయోరుపష్టంభక పార్థివరూపస్పర్శా భ్యాం ప్రతిబంధాదనుపలబ్ధిస్తస్మాత్సువర్ణం తైజసమితి సిద్ధమ్ । వాయుం లక్షయతి—రూపరహితేతి. ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ స్పర్శ వానితి । పృథివ్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ రూపరహితేతి । నను ప్రాణస్య కుత్రాంతర్భావ ఇత్యత ఆహ—శరీరేతి.సచేతి. ఏక ఏవ ప్రాణః స్థానభేదాత్ ప్రాణాపానాదిశబ్దైర్వ్యవహ్రియత ఇత్యర్థః । స్పర్శాను మేయో వాయుస్తథాహి । యోఽయం వాయౌ వాతి సత్యనుష్ణాశీత స్పర్శః ఉపలభ్యతే సక్వచిదాశ్రితః గుణత్వాద్రూపవత్ । నచాస్యా శ్రయః పృథివీ । ఉద్భూతస్పర్శవత్పార్థివస్యోద్భూతరూపవత్త్వనియ మాత్ । న జలతేజసీ । అనుష్ణాశీతస్పర్శవత్త్వాత్ । న విభుచతుష్టయం సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసంగాత్ । న మనః । పరమాణుస్పర్శస్యాతీంద్రియ త్వాత్ । తస్మాద్యః ప్రతీయమానస్పర్శాశ్రయ స్సవాయుః । నను వాయుః । ప్రత్యక్షః ప్రత్యక్షస్పర్శాశ్రయత్వాద్ఘటవదితి చేన్న ఉద్భూతరూపస్యోపాధిత్వాద్యత్ర ద్రవ్యత్వే సతి బహిరింద్రియజన్య

ద్రిక్షిప్తవ్యా,జలాదిక మాదాయార్థాంతరపర్యవసానం వారయతి—నైమిత్తికేతి—నను ష్ణస్పర్శభాస్వరరూపయోరుపలబ్ధ్యభావేన సువర్ణస్య తైజసత్వ మనుపపన్న మిత్యత ఆహ.—తస్యేతి—ప్రతిబంధాదితి. దోషవిధయేత్యాదిః. శరీరేతీతి—తథాచ ప్రాణస్య విషయేఽంతర్భావఇతి భావః. స్థానభేదాదితి—హృది ప్రాణ ఇత్యాదిశ్లోక్తస్థానభే దాదిత్యర్థః - స్వమతం దర్శయతి—స్పర్శానుమేయ ఇతి. అస్యోపలభ్యమానస్పర్శస్యా శ్రయః పృథివీన చేత్యన్వయః. చతుష్టయమితి—ఇద మాకాశాది ప్రత్యేకభేద సాధనాభిప్రాయేణ. సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసంగాదితి. స్పర్శస్యేత్యాదిః-ఆకాశాదీనాం విభు త్వాదితి భావః-ప్రత్యక్షః బహిరింద్రియజన్యప్రత్యక్షవిషయః - అనుద్భూతస్పర్శా శ్రయే త్వగింద్రియే వ్యభిచారవారణాయ ప్రత్యక్షేతి—ఉపాధిత్వాదితి. తథాచ. హేతౌ వ్యుపాధేర్వ్యభిచారేణ సాధ్యవ్యభిచారోన్నయనసంభవాన్న ప్రత్యక్షత్వసిద్ధి

ప్రత్యక్షత్వం తత్రోద్భూతరూపవత్త్వమితి సాధ్యవ్యాపకత్వం పక్షే సాధనావ్యాపకత్వం । నచైవంతప్తవారిస్థతేజసోఽప్యప్రత్యక్షత్వాపత్తిః ఇష్టత్వాత్ తస్మాద్రూపరహితత్వాద్వాయు రప్రత్యక్షః।ఇదానీం కార్యరూప పృథివ్యాదిచతుష్టయస్యోత్పత్తివినాశక్రమః కథ్యతే । ఈశ్వరస్య చికీర్షావశాత్పరమాణుషు క్రియా జాయతే । తతః పరమాణుద్వయ సంయోగే ద్వ్యణుక ముత్పద్యతే । త్రిభిరేవ ద్వ్యణుకై స్త్ర్యణుక ముత్పద్యతే । ఏవం చతురణుకాది క్రమేణ మహతీ పృథివీ మహత్య ఆపో మహత్తేజో మహాన్వాయు రుత్పద్యతే । ఏవ ముత్పన్నస్య కార్యస్య సంజిహీర్షావశాత్క్రియయా పరమాణుద్వయవిభాగే ద్వ్యణుకనాశ ఇత్యేవం పృథివ్యాదినాశః । అసమవాయికారణనాశా ద్ద్వ్యణుకనాశః సమవాయికారణనాశా త్త్ర్యణుకనాశ ఇతి సంప్రదాయః । సర్వత్రాసమవాయికారణనాశా ద్ద్రవ్యనాశఇతి నవీనాః । కింపునః పరమాణుసద్భావే ప్రమాణం? ఉచ్యతే । జాలసూర్యమరీచిస్థం సర్వతస్సూక్ష్మతమం యద్ద్రవ్య ముపలభ్యతే తత్సావయవం చాక్షుషద్రవ్యత్వాద్ఘటవత్ త్ర్యణుకావయవోఽపి సావయవః మహదారంభకత్వాత్తంతువత్ యోద్వ్యణుకావయవస్సపరమాణుస్సచనిత్యః కార్య

రితి భావః - నను తాదృశప్రత్యక్షత్వస్య గుణాదావపి సత్త్వేన తత్రోద్భూతరూపాభావేన సాధ్యావ్యాపకత్వాత్కథం తస్యోపాధిత్వ మిత్యత ఆహ—యత్రేతి- తథాచ పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకోఽయ ముపాధిరితి భావః-ఏవం ప్రత్యక్షస్పర్శాశ్రయస్యాప్యుద్భూతరూపాభావేన ప్రత్యక్షత్వానంగీకారే. అప్రత్యక్షత్వాపత్తిరితి—ఉద్భూతరూపాభావాదితి భావః-నను పరమాణుపుంజస్యైవ ఘటాదిరూపత్వే నాతిరిక్తావయవినో సత్త్వాత్పృథివ్యాదిచతుష్టయస్య నిత్యత్వానిత్యత్వాభ్యాం విభాగకథన మనుపపన్న మిత్యాశంకాం వారయతి—ఇదానీ మితి. పృథివ్యాదిచతుష్టయ నిరూపణానంతర మిత్యర్థః-ద్వ్యణుకనాశ ఇత్యస్య పరమాణుద్వయసంయోగనాశ ఇత్యాదిః, సర్వత్రేతి—జన్యద్రవ్యసామాన్య ఇత్యర్థః - ఏకరీతిరేవోచితేతి భావః— చాక్షుషద్రవ్యత్వాదితి—చాక్షుషత్వే సతి ద్రవ్యత్వాదిత్యర్థః. రూపాదావాత్మనిచ వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యవిశేషణే- న చేదమప్రయోజక మితి శంక్యం చాక్షుషం ప్రతి కారణస్య మహ

త్త్వేఽనవస్థాప్రసంగాత్। నను సృష్టిప్రళయసద్భావే కిం ప్రమాణం? ధాతా యథా పూర్వమకల్పయదితి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం। సర్వకార్యద్రవ్య ధ్వంసోఽవాంతరప్రళయః। సర్వభావకార్యధ్వంసో మహాప్రళయ ఇతి వివేకః. ఆకాశం లక్షయతి—శబ్దగుణకమితి. నన్వాకాశమపి పృథివ్యాదివన్నానా కిం? నేత్యాహ—తచ్చైకమితి. భేదే ప్రమాణాభావా దిత్యర్థః। ఏకత్వాదేవ సర్వత్ర శబ్దోపలబ్ధే ర్విభుత్వ మంగీకర్తవ్యమిత్యాహ—విభ్వితి. సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వం విభుత్వం। మూర్తత్వం పరిచ్ఛిన్నపరిమాణవత్త్వం వా। విభుత్వాదేవాత్మవన్నిత్య మిత్యాహ—నిత్యం చేతి. కాలం లక్షయతి—అతీతేతి. సర్వాధారః కాల స్సర్వకార్యనిమిత్తకారణం. దిశో లక్షణమాహ—ప్రాచ్యాదీతి. దిగపి కార్య

త్త్వస్య కృత్యాపేక్షితతయా సావయవత్వం వినావయవసంఖ్యాజన్యస్య తస్య కర్తుమశక్యత్వాదితి సంక్షేపః - యత్కించిజ్జన్యధ్వంసస్యేదానీమపి సత్త్వా త్సర్వేతి-నిత్యద్రవ్యాణాం ధ్వంసాసంభవా త్కార్యేతి-పరమాణుశిష్టరూపాదీనాం తదానీమపి సత్త్వాద్ద్రవ్యేతి-ధ్వంసానాం ధ్వంసాసంభవేన మహాప్రళయేఽపి సత్త్వాద్భావేతీతి దిక్. శబ్దగుణకమిత్యత్ర శబ్దవదితి వక్తవ్యే తథాకథనమాకాశే శబ్ద ఏవ విశేషగుణః ఇతి ద్యోతనాయ. ఘటాకాశో మఠాకాశ ఇత్యాదివ్యవహారస్యోపాధికృతత్వేనాసాధకత్వాదాకాశస్యానేకత్వే ప్రమాణం నేత్యాహ—భేద ఇతి. ఏకత్వాదితి—ఆకాశస్యేత్యాదిః-తస్యైకత్వేఽప్యవిభుత్వమస్త్విత్యత ఆహ—సర్వత్రేతి. సర్వదిగవచ్ఛేదేనేత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నపరిమాణవత్త్వమితి. యదిపరిచ్ఛిన్నత్వస్యాపకర్షాశ్రయత్వాత్మకతయా పరమాణోరణుతరత్వేన ద్వ్యణుకపరిమాణాపేక్షయా పరమాణుపరిమాణస్యాపకృష్టత్వాభావాత్ పరమాణుష్వవ్యాప్తమిదం లక్షణ మిత్యుచ్యతే తదాహ—క్రియావత్త్వమితి. వస్తుతస్తు లాఘవమేవోక్తతర్కస్యానుసరణే బీజమితి ధ్యేయం-అతీతాదివ్యవహారహేతుః కాల ఇతి మూలే ఆదినానాగతాదిపరిగ్రహః అతీతత్వం చ వర్తమానధ్వంసప్రతియోగిత్వం వర్తమానత్వమిహ శబ్దప్రయోగాధికరణ కాలవృత్తిత్వం భవిష్యత్త్వం చ వర్తమానప్రాగభావప్రతియోగిత్వం-అత్ర సర్వత్ర కాలస్య ఘటకతయాఽతీతాదివ్యవహారహేతుత్వం తస్యేతి ధ్యేయం. న చ తాదృశవ్యవహార స్సూర్యపరిస్పందోపాధిమాదాయ సంభవతీతి వాచ్యం అనుగతస్య వ్యవహారస్యానుగతవిషయం వినాఽసంభవేనాతిరిక్తకాలస్వీకారాదితి దిక్. సర్వాధార ఇతి. కాలికసంబంధేనేత్యాదిః - అత్ర విభిన్నకాలికయోరాధారాధేయ

మాత్ర నిమిత్తకారణం । ఆత్మనో లక్షణమాహ—జ్ఞానేతి. ఆత్మానం విభజతే—సద్వివిధ ఇతి. పరమాత్మనో లక్షణమాహ-తత్రేతి. నిత్యజ్ఞానాధికరణత్వమీశ్వరత్వం । నన్వీశ్వరసద్భావే కిం ప్రమాణం? న తావత్ప్రత్యక్షం । తద్ధి బాహ్యమాంతరం వా। నాద్యః । అరూపిద్రవ్యత్వాత్ । నద్వితీయః । ఆత్మసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తత్వాత్ । నాప్యనుమానం లింగాభావాదితి చేన్న । అంకురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ । ఉపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్త్వం కర్తృత్వం । ఉపాదానం సమవాయికారణం । సకలపరమాణ్వాది సూక్ష్మవస్తుదర్శిత్వాత్సర్వజ్ఞత్వం । యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాగమోఽపి తత్ర ప్రమాణం॥ జీవస్య లక్షణమాహ—జీవ ఇతి. సుఖా

భావవిరహాత్ప్రాచ్యాదే స్సర్వాధారత్వశంకైవ నావతరతీతి భావః. ప్రాచ్యాదివ్యవహారహేతురితి మూలే ఆదినా ప్రతీచ్యాది పరిగ్రహః - ఉదయాచలసన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నా దిక్ప్రాచీ-అస్తాచలసన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నా దిక్ప్రతీచీ - మేరోస్సన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నా దిగుదీచీ - తద్వ్యవహితమూర్తావచ్ఛిన్నా తు దక్షిణా, మూలే జ్ఞానాధికరణమితి—సమవాయేన జ్ఞానవానిత్యర్థః-తత్ర ద్వయోర్మధ్యే-దీపికాయాం. నిత్యజ్ఞానాధికరణత్వమితి—న చ 'నిత్యం విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'తి శ్రుత్యా విరోధ ఇతి వాచ్యం, ఆనందపదస్యానందవదర్థకతాయా ఇవ విజ్ఞానపదస్యాపి విజ్ఞానవదర్థకతాస్వీకారేణావిరోధాత్ - న చానందపదస్యైవ తాదృశార్థకత్వమసిద్ధమితి వాచ్యం - అర్శఆద్యజంతత్వాంగీకారేణ తాదృశార్థసిద్ధేః అన్యథా నపుంసకత్వానుపపత్తేః-అత్రానందో భారాపగమే సుఖీ సంవృత్తోఽహమితివద్దుఃఖాభావే ఉపచర్యతే-నవీనాస్తు నిత్యసుఖమీశ్వరస్యాంగీకుర్వంతీత్యలమధికజల్పనేన. అరూపిద్రవ్యత్వాదితి—బాహ్యప్రత్యక్షం ప్రత్యుద్భూతరూపస్య హేతుత్వాదితి భావః-ఆత్మసుఖదుఃఖాదీతి. విజాతీయాత్మమనస్సంయోగస్య మానసప్రత్యక్షహేతోరీశ్వరేఽభావాదితి భావః. ప్రమాణత్వాదితి—నచేదమప్రయోజకమితి శంక్యం, కార్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కృతిత్వావచ్ఛిన్నస్య హేతుత్వేనాప్రయోజకత్వాభావాదితి దిక్. ఉపాదానేతి—యద్యపి కర్తృత్వం కృతిమత్త్వమేవ సంభవతి తథాప్యపరోక్షజ్ఞానాదేశ్చికీర్షాదికం ప్రతి కారణత్వ ప్రదర్శనాయ తథోక్తిరితి ధ్యేయం. సర్వవిదితి—విదధాత్వర్థో విశేషరూపేణ జ్ఞానం. లక్షణమాహేతి. స్వరూపమాహేత్యర్థః-మూలే. ప్రతిశరీరం భిన్న ఇతి.

స్వప్రకాశకత్వం జీవలక్షణం । నను 'మనుష్యోఽహం బ్రాహ్మణోఽహ మిత్యాదౌ సర్వత్రాహం ప్రత్యయే శరీరస్యైవ విషయత్వాచ్ఛరీరమే వాత్మేతి చేన్న । శరీరస్యాత్మత్వే కరపాదాదినాశే శరీరనాశాదాత్మనోఽపి నాశప్రసంగాత్ । నాపీంద్రియాణామాత్మత్వం । యోఽహం చక్షుషా ద్రాక్షం సోఽహమిదానీం స్పృశామీత్యనుసంధానాభావప్రసంగాదన్యానుభూతేఽర్థేఽన్యస్యానుసంధానాయోగాత్ ।తస్మాద్దేహేంద్రియవ్యతిరిక్తో జీవ స్సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యాత్ప్రతిశరీరం భిన్నః స చ న పరమాణుః సర్వశరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగాత్ । న మధ్యమపరిమాణః తథా సత్యనిత్యత్వప్రసంగేనకృతహానాకృతాభ్యాగమప్రసంగాత్ । తస్మాన్నిత్యో విభుర్జీవః । మనసో లక్షణమాహ—సుఖేతి. స్పర్శ

ర్శావయవోపచయాపచయాభ్యాం తత్తచ్చైత్రాది శరీరాణాం విభిన్నత్వేఽపి జీవభేదాభావాదిదమసంగతం ఏవం కాయవ్యూహస్థలేఽపీతి వాచ్యం, సమానకాలికయోగజధర్మాజన్యశరీరభేదేన జీవభేదస్యైవ వివక్షితతయాఽదోషాత్ ఏవంచైతచ్ఛరీరావచ్ఛిన్నభోగవాన్ సమానకాలికయోగజధర్మాజన్యతచ్ఛరీరావచ్ఛిన్నభోగవద్భిన్న ఇతి రీత్యా ప్రతిశరీరం జీవభేదస్సాధ్య ఇత్యలం-దీపికాయాం. శరీరస్యైవేతి—అన్యథా మనుష్యత్వాదీనాం శరీరధర్మత్వేన తదా ప్రత్యయస్యైవాసంగతిరిత్యభిమానః. నాశప్రసంగాదితి సమవాయికారణనాశస్య ద్రవ్యనాశకత్వాదితిభావః. యోఽహమితి. భూతకాలికవర్తమానకాలికస్పర్శవత్త్వం ప్రత్యాయ్యతే తచ్చ భవతాం మతే న సంభవతి చాక్షుషస్పర్శనయోర్భేదాదితి భావః. అనుసంధానాయోగాదితి—అన్యథా చైత్రేణానుభూతస్య వస్తునో మైత్రేణ స్మరణాపత్తేరితి భావః - నను సర్వశరీరావచ్ఛేదేనాత్మని సుఖాదిసాక్షాత్కారోపపత్తయే సర్వశరీరవ్యాపిత్వమాత్మనోఽస్తు తథాపి విభుత్వాంగీకారే ప్రయోజనాభావ ఇత్యత ఆహ—న మధ్యమేతి. అనిత్యత్వప్రసంగేనేతి యన్మధ్యమపరిమాణం తదనిత్యమితి వ్యాప్తేరితి భావః. కృతస్యేతి. కృతస్య యాగాదేః ఫలానుపాదితస్య ధర్మాదేర్హానం నాశః అకృతస్యాభ్యాగమః ప్రాప్తిః తత్ప్రసంగాదిత్యర్థః-పూర్వాత్మనః ఉత్తరజన్మన్యసత్త్వాదకర్తుశ్చ సత్త్వాదితి భావః - నను జీవస్యాణుత్వేఽపి తావతా నోక్తదోష స్సూక్ష్మదీపస్య సర్వగృహావచ్ఛేదేనేవాణురూపస్యాపి జీవస్య సర్వశరీరావచ్ఛేదేన ప్రభాప్రసరణాంగీకారాదితి చేన్న-తథాసతి కాయవ్యూహస్థలే సుఖాదిసాక్షాత్కారానుపపత్తేరితి దిక్-మనస్సంయోగాద్యతివ్యాప్తివారకేంద్రి

రహితత్వే సతి క్రియావత్త్వం మనసో లక్షణం। తద్విభజతే—తచ్చేతి. ప్రత్యేకస్యాత్మనః ప్రత్యేకం మన ఇత్యాత్మనామనేకత్వా న్మనసోఽప్యనేకత్వమిత్యర్థః. పరమాణురూపమితి. మధ్యమపరిమాణత్వే అనిత్యత్వప్రసంగాదిత్యర్థః। ననుమనో విభు స్పర్శరహితత్వే సతి ద్రవ్యత్వాదాకాశాదివదితి చేన్న। మనసో విభుత్వే ఆత్మమనస్సంయోగస్యాసమవాయికారణస్యాభావాత్ జ్ఞానానుత్పత్తిప్రసంగః। న చ విభుద్వయసంయోగోఽస్త్వితి వాచ్యం। తత్సంయోగస్య నిత్యత్వేన సుషుప్త్యభావప్రసంగాత్। పురీతద్వ్యతిరిక్తస్థలే ఆత్మమనస్సంయోగస్య సర్వదా విద్యమానత్వాత్ అణుత్వే తు యదా మనః పురీతత్ప్రవిశతి తదా సుషుప్తిః యదా నిస్సరతి తదా జ్ఞానోత్పత్తి రిత్యణుత్వసిద్ధిః। రూపం లక్షయతి-చక్షురితి. సంఖ్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం. రూపత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదం। నన్వవ్యాప్యవృత్తినీలాదిసముదాయ ఏవ చిత్రరూపమితి చేన్న। రూపస్య వ్యాప్యవృత్తిత్వనియమాత్।

క్రియత్వఘటితమూలోక్తలక్షణాపేక్షయా లఘులక్షణమాహ—స్పర్శరహితత్వే సతీతి. ప్రత్యేకం మన ఇతి. సర్వాత్మనామేకస్య మనస స్వీకారే ఏకస్య జ్ఞానదశాయా మపరస్య తదనుపపత్తిః తస్యాణుత్వేన సకలేంద్రియైరేకదా సంయోగాభావాదితి భావః. విభ్వితి. తథాచ తస్య పరమమహత్పరిమాణవత్త్వేన పూర్వోక్తదోషానవకాశ ఇతి భావః. అభావాదితి. విభుద్వయసంయోగానభ్యుపగమాదితి భావః. జ్ఞానానుత్పత్తీతి—భావకార్యస్యాసమవాయికారణజన్యత్వనియమాదితి భావః. విభుద్వయసంయోగోఽస్త్వితి—తస్య నిత్యత్వేనాసమవాయికారణక్రియాద్యసత్త్వేఽపి న క్షతి రితి భావః. మాత్రపదమితి — యద్యపి చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం చక్షురితరాగ్రాహ్యత్వేసతి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం తచ్చనరూపే సంభవతి,తథాపిత్వగింద్రియాగ్రాహ్యత్వే సతి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం తదితి ధ్యేయం.గుణపదమితి న చైవమపి ప్రభాభిత్తిసంయోగేఽతివ్యాప్తిరితివాచ్యం.త్వగగ్రాహ్యచక్షుర్గ్రాహ్యగుణవిభాజకధర్మవత్త్వపర్యవసానేనాదోషాత్,అతఏవ పరమాణురూపాదౌ నావ్యాప్తిరితి బోధ్యం. సముదాయఏవేతి. ఏవకారేణాతిరిక్తచిత్రరూపవ్యవచ్ఛేదః, వ్యాప్యవృత్తిత్వేతి. దైశికవ్యాప్యవృత్తిత్వేత్యర్థః - ఇదముపలక్షణం, ఏకైకచిత్రరూపస్థలేఽనేకరూపాణామేకైకత్వాగ్రభావాదిస్థలేచానేకప్రాగభావాదీనాం

నను చిత్రపటే౽వయవ రూపస్యైవ ప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న । రూపర
హితత్వే పటస్యాప్రత్యక్షత్వప్రసంగాత్ । న చ రూపవత్సమవేతత్వ
ప్రత్యక్ష ప్రయోజకమ్ । గౌరవాత్ । తస్మాత్పటస్య ప్రత్యక్షత్వా
నుపపత్త్యాతిరిక్త చిత్రరూపసిద్ధిః। రూపస్యాశ్రయమాహ—పృథివీ
త్యాశ్రయం విభజ్య దర్శయతి-తత్రేతి. రసం లక్షయతి—రసనేతి. రసత్వే౽
తివ్యాప్తివారణాయగుణపదం। రసస్యాశ్రయమాహ—పృథివీతి. ఆశ్ర
యం విభజ్య దర్శయతి—తత్రేతి. గంధం లక్షయతి—ఘ్రాణేతి. గంధ
త్వే౽తివ్యాప్తివారణాయ గుణపదం। స్పర్శంలక్షయతి-త్వగితి. స్పర్శత్వే
౽తివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । సంయోగాదావతివ్యాప్తివారణాయ
మాత్రపదం. పాకజమితి. పాకస్తేజస్సంయోగస్తేన పూర్వరూపం
నశ్యతి. రూపాంతరముత్పద్యత ఇత్యర్థః । తత్ర పరమాణుష్వేవ పాకో
న ద్వ్యణుకాదౌ । ఆమనిక్షిప్తే ఘటే పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తౌ
శ్యామఘటనాశే పునర్ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ రక్తఘటోత్పత్తిః తత్ర పర

కల్పనేనానేకరూపేషు చిత్ర ఇత్యాకారక ప్రతీతి విషయత్వకల్పనేనచ గౌరవమితి,
రూపరహితత్వే నేతి. సమవాయేనేత్యాదిః. - ప్రసంగాదితి. ద్రవ్యచాక్షుషం ప్రతి సమ
వాయేన రూపస్య కారణత్వాదితి భావః. రూపవత్సమవేతత్వమితి. స్వాశ్రయసమ
వేతత్వసంబంధేన రూపం. ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమితి. ప్రత్యక్షవిషయత్వ ప్రయోజ
కమస్త్విత్యర్థః. గౌరవాదితి. సాక్షాత్సంబంధేన కారణత్వాపేక్షయా గౌరవాదిత్యర్థః-
చిత్రాద్యనేకావయవకకపాలైరారబ్ధఘటస్య చాక్షుషత్వానురోధేన స్వసమవాయి
సమవేతసమవేతత్వసంబంధేన రూపస్య తత్ప్రయోజకత్వమంగీకర్తవ్యం,
[illegible]చాక్షుషత్వానుపపత్తిరపి ద్రష్టవ్యా. ప్రత్యక్షత్వానుపపత్త్యేతి. ఏతేన
చిత్రరూపవచ్చిత్రరసో౽పి సిద్ధ్యేదితిశంకా నిరస్తా, ద్రవ్యతాళికరాసనస్యాప్రసిద్ధ్యాత్తద
[illegible]ఘాతేన నచిత్రరసాంగీకార ఇతి సంక్షేపః. రసత్వ ఇతి. రసనగ్రాహ్య గుణవిభాజ
[illegible] - ఏవంగంధలక్షణే౽పి. మాత్రపదమితి. చక్షురగ్రాహ్యత్వగిం
ద్రియగ్రాహ్యగుణవిభాజకోపాధిమత్త్వమితిఫలితో౽ర్థః. పరమాణుష్వేవ పాక ఇతి.
పరమాణుష్వేవ పూర్వరూపపరావృత్త్యాదిజనక తేజస్సంయోగ ఇత్యర్థః - ఏవ కారవ్యవ
చ్ఛేద్యం స్పష్టయతి—నద్వ్యణుకాదావితి. ఆమనిక్షిప్తే ఘటఇతి. ఘటేఆమనిక్షిప్తేసతి
శ్యామఘటనాశే పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తావిత్యన్వయః-తత్ర పరమాణురూపే.

మాణవ స్సమవాయికారణం । తేజస్సంయోగోఽసమవాయికారణమదృష్టాదికం నిమిత్తకారణం. ద్వ్యణుకాదిరూపేద్వ్యణుకం సమవాయి కారణం. కారణ రూపమసమవాయికారణమితి పీలుపాకవాదినో వైశేషికాః। పూర్వఘటస్య నాశం విన్నైవావయవిన్యవయవేషు చ పరమాణు పర్యంతేషు యుగపద్రూపాంతరోత్పత్తిరితి పిఠరపాకవాదినో నైయాయికాః।అతఏవ పార్థివపరమాణురూపాదికమనిత్య మిత్యర్థః।అన్యత్ర। జలాదావిత్యర్థః. నిత్యగతమితి. పరమాణుగతమిత్యర్థః. అనిత్యగతమితి. ద్వ్యణుకాదిగత మిత్యర్థః। రూపాదిచతుష్టయ ముద్భూతం ప్రత్యక్ష మనుద్భూత మప్రత్యక్షం ఉద్భూతత్వం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకో ధర్మః। తదభావోఽనుద్భూతత్వం । సంఖ్యాంలక్షయతి-ఏకేతి. పరిమాణం లక్షయతి—మానేతి. పరిమాణం విభజతే-తచ్చేతి. భావప్రధానో నిర్దేశః।

అవయవినిపాకానంగీకారాదాహ—కారణరూపమితి. పరమాణుష్వేవ పాకంవదతాం వైశేషికాణామయమాశయః - వేగాతిశయవతా తేజసా పరమాణూనామభిఘాతసంయోగే సత్యవశ్యం తేషు క్రియాజాయతే తతోవిభాగ స్తతః ఆరంభకసంయోగనాశే సత్యవశ్యం యావదవయవినాశ స్తతస్స్వతంత్రేషు పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తౌ పునరదృష్టాదిఘటితసామగ్రీవశాత్పరమాణుషు క్రియానిభాగాదిక్రమేణ యథావస్థితమహావయవిపర్యంతముత్పత్తిరితి - అవయవిన్యపి పాకంవదతాం నైయాయికానాం త్వయమాశయః - తేజసాపరమాణూనామభిఘాతసంయోగేఽపి తస్యనియమతః ఆరంభకసంయోగ ప్రతిద్వంద్విభాగజనకక్రియాజనకత్వే మానాభావేనావయవిన్యపి పాకస్వీకార ఉచితః అతఏవసోఽయం ఘటఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాపి సంగచ్ఛతే,అనంతావయవినాశాద్యకల్పనేనలాఘవం చేతి-నచావయవిరూపం ప్రత్యవయవరూపస్యతన్నాశంప్రత్యాశ్రయనాశస్యచహేతుతాయాం వ్యభిచార ఇతివాచ్యం.కార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ వైజాత్యనివేశనేనవ్యభిచారవారణసంభవాత్. అన్యత్రజలాదావిత్యర్థః. ఇతి. యద్యపిరూపాదిచతుష్టయంజలాదౌ బాధితంతథాపియథాయోగమన్వయే తాత్పర్యం. ఉద్భూతత్వమితి.ఉద్భూతత్వం జాతిః, నచ శుక్లత్వాదినా సాంకర్యం, గుణగతసాంకర్యం నదోష ఇతి నవీనమతాభిప్రాయకోఽయంగ్రంథ ఇతి న దోషః. కేచిత్తు, శుక్లత్వాదివ్యాప్యమనుద్భూతత్వం నానా తదభావకూటత్వ మేవోద్భూతత్వ మిత్యాహుః-మూలే, ద్విత్వాదికంసర్వత్రానిత్యమేవేతి. నేపాతుభూతాపేక్షాబుద్ధినాశేన ద్విత్వాదినాశాదితి భావః - ఘరి

అణుత్వం మహత్త్వం దీర్ఘత్వం హ్రస్వత్వం చేత్యర్థః। పృథక్త్వం లక్షయతి—పృథగితి. ఇద మస్మాత్పృథగితి వ్యవహారకారణం పృథక్త్వమిత్యర్థః। సంయోగం లక్షయతి—సంయుక్తేతి. ఇమౌ సంయుక్తావితి వ్యవహారహేతు రిత్యర్థః। సంఖ్యాదిలక్షణే సర్వత్ర దిక్కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి విశేషణీయం।సంయోగో ద్వివిధః కర్మజః సంయోగజశ్చేతి। ఆద్యో హస్తక్రియయా హస్తపుస్తకసంయోగః।ద్వితీయో హస్తపుస్తకసంయోగాత్కాయపుస్తకసంయోగః। అవ్యాప్యవృత్తి స్సంయోగః। స్వాత్యంతాభావసమానాధికరణత్వ మవ్యాప్యవృత్తిత్వం। విభాగం లక్షయతి—సంయోగేతి. కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయ గుణ ఇతి। రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ సంయోగనాశక ఇతి।విభాగోఽపి ద్వివిధః। కర్మజో విభాగజశ్చేతి। ఆద్యో హస్తపుస్తకవిభాగః। ద్వితీయో హస్తపుస్తకవిభాగాత్కాయపుస్తకవిభాగః।పరత్వాపరత్వయోర్లక్షణమాహ-పరాపరేతి. పరవ్యవహారాసాధారణకారణం పరత్వం అపరవ్యవహారాసాధారణకారణమపరత్వమిత్యర్థః। తే విభజతే—తే ద్వివిధే ఇతి. దిక్కృతయో రుదాహరణమాహ—దూరస్థ ఇతి. కాలకృతే ఉదాహరతి—జ్యేష్ఠ ఇతి. గురుత్వం లక్షయతి—ఆద్యేతి. ద్వితీయాదిపతనస్య వేగాసమవాయికారణకత్వాత్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయాద్యేతి। ద్రవత్వం లక్షయతి—ఆద్యేతి.

[illegible] గుణేభ్యోఽస్య ద్వైవిధ్యకథనమసంగత మతో దీపికాయాం. భావప్రధానఇతి. అసాధారణేతి. కాలాదేస్సాధారణకారణత్వేన తత్ర నాతివ్యాప్తిరితి భావః. స్వాత్యంతాభావేతి.స్వప్రతియోగికస్వసామానాధికరణ్యోభయసంబంధేనాభావత్త్వమితి నిష్కర్షః. సంయోగనాశకత్వేతి. నచ తథాపి సంయోగేఽతివ్యాప్తిః, తస్య ప్రతియోగివిధయా [illegible] వాచ్యం. ప్రతియోగితాసంబంధేనావచ్ఛిన్న నాశనిష్ఠజన్యతానిరూపితజనకత్వ వివక్షణేనాదోష ఇతి కేచిత్ - పరేతు, సంయోగనాశత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న కారణత్వమితి నిష్కర్షః [illegible] గుణపద మిత్యాహుః. విభాగఇతి. ఆయ మప్యవ్యాప్యవృత్తి [illegible] ఆద్యేతి, ఆద్యత్వ మిహ స్వసమానాధికరణపతన ప్రతియోగికధ్వంసా

స్యందనం ద్రవణం। తేజస్సంయోగజం నైమిత్తికం । తద్భిన్నం సాంసిద్ధికం। పృథివ్యాం నైమిత్తిక ముదాహరతి—ఘృతాదావితి. తేజసి తదాహ—సువర్ణాదావితి. స్నేహం లక్షయతి—చూర్ణేతి. కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదం । రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ పిండీభావేతి। శబ్దం లక్షయతి—శ్రోత్రేతి. శబ్దత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదం। రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ శ్రోత్రేతి । శబ్దస్త్రివిధః।సంయోగజో విభాగజశ్శబ్దజశ్చేతి । తత్రాద్యో భేరీదండసంయోగజన్యః. ద్వితీయో వంశే పాట్యమానే దళద్వయవిభాగజన్యశ్చటచటశబ్దః । భేర్యాదిదేశమారభ్య శ్రోత్రదేశపర్యంతం ద్వితీయాదిశబ్దా శ్శబ్దజాః।బుద్ధేర్లక్షణమాహ—సర్వవ్యవహారేతి. జానామీత్యనువ్యవసాయగమ్యం జ్ఞానత్వమేవ లక్షణమితి భావః।బుద్ధింవిభజతే—సేతి. స్మృతేర్లక్షణమాహ—సంస్కారేతి. భావనాఖ్యస్సంస్కారః । సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానమితి. అనుభవేఽతివ్యాప్తివారణాయ సంస్కారజన్యమితి।

మానకాలికత్వం-ద్వితీయపతనాదీనాం ప్రాథమిక పతనధ్వంససమానకాలికత్వాన్నిరాస ఇతి భావః. తదాహేతి నైమిత్తికమాహేత్యర్థః. పిండీభావేతి. పిండీభావస్సంయోగవిశేషః భేరీదండసంయోగజన్యఇతి. ఆద్యే అసమవాయికారణం భేర్యాకాశసంయోగః,నిమిత్తకారణం భేరీదండసంయోగః,ద్వితీయే వంశదళాకాశవిభాగోఽసమవాయికారణం దళద్వయవిభాగో నిమిత్తకారణం,తృతీయే తు పూర్వపూర్వశబ్దోఽసమవాయికారణం పవనాదిర్నిమిత్తకారణమితి వివేకః. జానామీతీతి. జ్ఞానత్వమాత్రం లక్షణం - జానామీత్యనువ్యవసాయగమ్యత్వంతు జ్ఞానత్వస్య ప్రమాసిద్ధత్వసూచనాయ-తథాహి, ఘటం జానామీత్యనుగతానువ్యవసాయస్యానుగతధర్మమంతరానుపపన్నత్వేన తస్య స్వీకర్తవ్యత్వేన లాఘవా జ్జాతిత్వసిద్ధిః. ఇత్థం చ మూలే సర్వవ్యవహారహేతురితి బుద్ధేస్స్వరూపకథనమితి భావః-సంస్కారస్య త్రివిధత్వాదాహ - భావనాఖ్య ఇతి. ప్రత్యభిజ్ఞాయా మతివ్యాప్తిరితి. సోఽయం దేవదత్త ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయాం తద్దేశకాలవృత్తిత్వరూప తత్తాసంస్కారజన్యత్వస్య సత్త్వేన తత్రాతివ్యాప్తిరితి భావః. మాత్రేతి. యద్యపి సంస్కారమాత్ర జన్యత్వం సంస్కారేతరాజన్యత్వే సతి సంస్కారజన్యత్వం తచ్చ స్మృతావసంభవి తత్ర సంస్కారేతరాత్మాదిజన్యత్వస్య సత్త్వాత్,తథాపిచక్షు

ప్రత్యక్షజ్ఞానామతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం ! అనుభవం । లక్షయతి—తద్భిన్నమితి. స్మృతిభిన్నం జ్ఞానమనుభవ ఇత్యర్థః । అనుభవం విభజతే—స ద్వివిధ ఇతి. యథార్థానుభవస్య లక్షణమాహ—తద్వతీత్యాదినా ఘటే ఘటత్వమితి ప్రమాయా మవ్యాప్తిః ఘటత్వే ఘటాభావాదిత్యత ఆహ యత్ర యత్సంబన్ధోఽస్తి తత్ర తత్సంబంధానుభవ ఇత్యర్థాద్ఘటత్వే ఘటసంబంధోఽస్తీతి నావ్యాప్తిః. సైవేతి. యథార్థానుభవ ఏవ శాస్త్రే ప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః । అయథార్థానుభవం లక్షయతి—తదభావవతీతి. నన్విదం సంయోగీతి ప్రమాయామతివ్యా

ప్తిః ...త్వజన్యత్వేసతి సంస్కారజన్యత్వే తాత్పర్యమవసేయం-మూలే. తద్వతితత్ప్రకారక ఇతి. తద్వృత్తి విశేష్యత్వ మాశ్రయతా సంబన్ధేనానుభవాన్వయి, తథాచ తద్వద్విశేష్యకతత్ప్రకారకానుభవత్వం యథార్థానుభవస్యలక్షణం-తత్పదార్థః ప్రకారః. తద్వత్వం ప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన గ్రాహ్యం. తేనకాలికసంబన్ధేన ఘట్యాదౌ రజతత్వసత్త్వాదిదం రజతమితి భ్రమే నాతివ్యాప్తిః.నచ తథాపి రంగత్వేన రజతావగాహినిరజతత్వేన రంగావగాహిని ఇమేరంగరజతే ఇత్యాకారకసమూహాలంబనభ్రమేఽతివ్యాప్తిః తత్ర రంగవిశేష్యకత్వరంగత్వప్రకారకత్వయోః రజతవిశేష్యకత్వరజతత్వప్రకారకత్వయోశ్చసత్త్వాదితి వాచ్యం, తద్వద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నతత్ప్రకారకత్వరూపార్థవివక్షణేనాదోషాత్,తథాహి,యయో ర్విషయతయో ర్నిరూప్యనిరూపకభావ స్తన్నిరూపితవిషయతయో రవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావ ఇతి సిద్ధాంతః, దర్శితభ్రమే రంగత్వప్రకారతాయాం రంగవిశేష్యతా నిరూపితత్వస్య రజతత్వప్రకారతాయాం రజతవిశేష్యతానిరూపితత్వస్య చాభావేన రంగవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న రంగత్వప్రకారకత్వ రజతవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నరజతత్వ ప్రకారకత్వయోశ్చాసత్త్వాన్నాతివ్యాప్తిః,స్మృతివ్యావృత్తయేఅనుభవపదనివేశః, తత్కృత్యమనుపదం స్ఫుటీభవిష్యతి. నను తద్వతీత్యస్యాధికరణఇత్యర్థకత్వేన ఘటే ఘటత్వమితి ప్రమాయా మవ్యాప్తిః ఆధేయతాయాః వృత్త్యనియామకత్వేన తేన సంబంధేన ఘటరూపప్రకారాధికరణాప్రసిద్ధే రిత్యాశయేన శంకతే నను ఘటే ఘటత్వమితీతి. తద్వతీత్యస్యతత్సంబంధినీత్యర్థః. ఏవంచ ఘటత్వస్యాపిఘటసంబంధిత్వాత్ తాదృశప్రమాయా మాధేయతయా ఘటసంబంధిఘటత్వవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నఘటప్రకారకత్వస్య సత్త్వాన్నావ్యాప్తిరితి సమాధత్తే—యత్రేతి. యథార్థానుభవ ఇత్యత్ర—ఏవకారేణ యథార్థస్మృతివ్యవచ్ఛేదః, యథార్థజ్ఞానమాత్రస్య

రితి చేన్న । యదవచ్ఛేదేనయత్సంబంధాభావ స్తదవచ్ఛేదేన తత్సం
బంధజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాత్ । సంయోగాభావావచ్ఛేదేన సంయో
గజ్ఞానస్య భ్రమత్వాత్సంయోగావచ్ఛేదేనసంయోగసంబంధస్యసత్త్వా
న్నాతివ్యాప్తిః । యథార్థానుభవం విభజతే—యథార్థేతి. ప్రసంగా
త్ప్రమాకరణం విభజతే-తత్కరణమపీతి. ప్రమాకరణమిత్యర్థః. ప్రమా
కరణం ప్రమాణమితి. ప్రమాణసామాన్యలక్షణం। కరణలక్షణమాహ-
అసాధారణేతి. దిక్కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి ।
కారణలక్షణమాహ—కార్యేతి. పూర్వవృత్తికారణ మిత్యుక్తే రాసభా

ప్రమాత్వే స్మృతికరణస్యప్రమాణాన్తరతాపత్తేరితి భావః. అతివ్యాప్తిరితీతి·
సంయోగాభావవతి సంయోగప్రకారకత్వస్యసత్త్వాదితి భావః. యదవచ్ఛేదేనేతి.
యదవచ్ఛేదేన యత్సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకయదభావ స్తదవచ్ఛేదేన తత్సం
బంధేన తత్ప్రకారకానుభవస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః. సంయోగాభావావచ్ఛేదేనేతి.
సంయోగాభావావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనేత్యర్థః. సంయోగావచ్ఛేదేనేతి—సంయోగావచ్ఛే
దకావచ్ఛేదేనేత్యర్థః. సంయోగసంబంధస్యేతి—సమవాయసంబంధేన సంయోగస్యేత్య
ర్థః. అత్రేదమవధేయం, ఇదమవ్యాప్యవృత్తిసంయోగాదిప్రకారకభ్రమానురోధేన
వ్యాప్యవృత్తిరజతత్వాదిప్రకారక భ్రమలక్షణం తు,తత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
కతదభావవా న్య స్తద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వవిశిష్టానుభవత్వం, ప్రతి
యోగితాయాం ప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వనివేశా త్పర్వతో వహ్ని
మానితి ప్రమాయాం సమవాయావచ్ఛిన్నవహ్న్యభావవత్పర్వతవిశేష్యకత్వస్యసత్త్వేఽపి
నాతివ్యాప్తిః. విశేష్యత్వప్రకారత్వయో రవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావనివేశనేనేమే రంగ
రజతే ఇత్యాకారకప్రమాయాం రంగత్వాద్యభావవద్రజతాదివిశేష్యకత్వరంగత్వాది
ప్రకారకత్వయో స్సత్త్వేఽపి నాతివ్యాప్తిరిత్యలమతివిస్తరేణ. ప్రసంగాదితి—స్మృత
స్యోపేక్షానర్హత్వం ప్రసంగ స్తస్మాదిత్యర్థః, సామాన్యతోఽవగతస్యైవ విశేషరూపేణ
ప్రతిపాదనం సంభవతీతి సామాన్యలక్షణం స్ఫుటయతి—ప్రమాకరణం ప్రమాణమితీతి.
అసాధారణేతీతి—దిక్కాలాదృష్టాదేః కార్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యేవ కారణత్వా
దనుభవత్వవ్యాప్యధర్మావచ్ఛిన్నప్రమావృత్తికార్యతానిరూపిత కారణత్వస్యాసత్త్వా
న్నాతివ్యాప్తిః - వ్యాపారవత్త్వే సతీత్యపి వక్తవ్యం, అతశ్చక్షుస్సంయోగాదౌ నాతి
వ్యాప్తిః - శ్రోత్రమనస్సంయోగశ్శబ్దో వా వ్యాపార స్సంభవతి తేన న శ్రోత్రేంద్రియే

దావతివ్యాప్తిస్స్యాదతో నియతేతి । తావన్మాత్రే కృతే కార్యేఽతివ్యా-
ప్తిః పూర్వవృత్తీతి। నను తంతురూపమపి పటం ప్రతి కారణం స్యాదితి
చేత్ అనన్యథాసిద్ధత్వే సతీతి విశేషణాత్ । అనన్యథాసిద్ధత్వ మన్యథాసిద్ధి
రహితత్వం. అన్యథాసిద్ధిస్త్రివిధా। యేన సహైవ యస్య యం ప్రతి పూర్వవృ
త్తిత్వమవగమ్యతే తం ప్రతి తత్తేనాన్యథాసిద్ధం । యథా తంతునా తంతు
రూపం తంతుత్వం చ పటం ప్రతి । అన్యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వే జ్ఞాత
ఏవ యస్య యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వ మవగమ్యతే తం ప్రతి తదన్యథాసిద్ధం
యథా శబ్దం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వే జ్ఞాత ఏవ పటం ప్రత్యాకాశస్య అన్య
త్ర క్లృప్తనియతపూర్వవర్తిన ఏవ కార్యసంభవే తత్సహభూత మన్యథా

కరణమితి ప్రాంచ ఇతి వదంతి - యద్విలంబాత్ప్రకృత కార్యానుత్పాద స్తత్కా
రణత్వమిత్యసాధారణ కారణత్వాత్మకతయా కాలాదిషు తాదృశ కారణత్వాభావా
న్నాతివ్యాప్తిః, వ్యాపారత్వేనాభిమతేంద్రియ సంయోగాదికమేవ కరణమేతచ్చ లింగ
పరామర్శ ఏవానుమానమితి మూల ఏవ స్ఫుటీభవిష్యతి, అత ఏవ మణికృద్భిరుక్తం తచ్చ
లింగపరామర్శ ఇతి గ్రంథేనేతి తు నవ్యాః - అధిక మస్మదీయచింతామణిప్రభాయా
మనుసంధేయం. నియతేతీతి—నియతత్వం హి వ్యాపకత్వం తచ్చ రాసభాదేర్నసంభ
వతీతి తత్ర న ఘటకారణత్వాతిప్రసక్తిరితి భావః. పూర్వవృత్తీతీతి. స్వవ్యాపకత్వస్య
ఘటస్యాపి సత్త్వేఽపి స్వపూర్వకాలవృత్తిత్వస్యాసత్త్వేన నాతిప్రసంగ ఇతి భావః- కార్య
తావచ్ఛేదకసంబంధేన కార్యాధికరణే కార్యావ్యవహితప్రాక్క్షణావచ్ఛేదేన విద్య
మానాత్యంతాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదక తద్ధర్మవత్త్వం తేన రూపేణ కారణత్వ
మితి పదకృత్యోద్ధారో బోధ్యః. కారణం స్యాదితి—తస్య నియతపూర్వవృత్తిత్వాదితి
భావః-నిబంధాంతరేష్వన్యథాసిద్ధేః పంచవిధత్వేఽపి మణికారమతాభిప్రాయేణాహ -
త్రివిధేతి—యేన సహైవేత్యాది. యేన, తంతునా, సహైవ, యస్య, తంతురూపస్య,
యం, పటం ప్రతి, పూర్వవృత్తిత్వమవగమ్యతే, తం, పటం ప్రతి, తత్, తంతు
రూపం తేన, తంతునా, అన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః - సహితత్వ మేకజ్ఞానవిషయత్వం
బోధ్యం - తంతురూపస్య పటపూర్వ వృత్తిత్వజ్ఞానేఽవతి ప్రసక్తతంతురూపత్వే
నైవ విషయతా వాచ్యా, తథా చ తంతురూప మన్యథాసిద్ధ మితి. ఏవం తంతుత్వస్య
పూర్వవృత్తిత్వజ్ఞానమపి తంతువిషయకమేవేతి తదన్యథాసిద్ధమితి భావః. అత్ర
కేచిత్తు స్వాతంత్ర్యాన్వయ వ్యతిరేకశాలినేతి యస్యేత్యస్య చ స్వతంత్రాన్వయ

సిద్ధం। యథా పాకజస్థలే గంధం ప్రతి రూపప్రాగభావః। ఏవ మనన్యథాసిద్ధ
నియత పూర్వవృత్తిత్వం కారణత్వం। కార్యలక్షణమాహ — కార్యమితి.
కారణం విభజతే — కారణమితి. సమవాయికారణలక్షణమాహ- యత్స
మవేతమితి. యస్మింత్సమవేతమిత్యర్థః. అసమవాయికారణంలక్షయతి —
కార్యేణేతి. కార్యేణేత్యేతదుదాహరతి-తంతుసంయోగ ఇతి. కార్యేణ
పటేన సహ ఏకస్మింస్తంతౌ సమవేతత్వాత్తంతు సంయోగః పటస్యాస

వ్యతిరేకశూన్యస్యేతి విశేషణం బోధ్యం - తేనాతథాభూతేన తంతుత్వేన తంతోరనన్య
థాసిద్ధిర్న వా తంతుసంయోగస్య తంతునాన్యథాసిద్ధిరితి సంక్షేపః - ఇతరాన్వయవ్యతిరేక
ప్రయుక్తాన్వయవ్యతిరేకశాలియత్తదన్యథాసిద్ధమితి తు పరే. శబ్దం ప్రతీతి. ఆకాశత్వం
హి శబ్దసమవాయికారణత్వం తథాచశబ్దకారణత్వ మగృహీత్వాఽఽకాశత్వేన ఘట
పూర్వవృత్తిత్వం గృహీతుమశక్య మిత్యాకాశోఽన్యథాసిద్ధ ఇత్యర్థః. అన్యత్రక్లృప్తేతి.
అపాకజస్థలే గంధం ప్రతి క్లృప్తనియతపూర్వవృత్తినా గంధప్రాగభావేనైవ పాకజస్థ
లేఽపి తత్సంభవే రూపప్రాగభావోఽన్యథాసిద్ధ ఇత్యర్థః- అత్రైవం నియతపదం వ్యర్థ
మనియతరాసభాదేస్తృతీయాన్యథాసిద్ధత్వేన సత్యంతేనైవవారణసంభవాదితిచేన్న —
ఘటసామాన్యం ప్రత్యన్యథాసిద్ధ్యసంభవాదన్యత్ర ఘటభిన్నే పటాదౌ క్లృప్తపూర్వవ
ర్తిన స్తంత్వాదితో ఘటోత్పత్త్యసంభవాదితి. నవీనాః పునరేవ మాహుః — లఘునియత
పూర్వవర్తిన ఏవ కార్యసంభవే తద్భిన్నత్వ మన్యథాసిద్ధత్వం, లఘుత్వం చ, శరీరకృ
తముపస్థితికృతం సంబంధకృతం చ, తత్ర ప్రథమ మనేకద్రవ్యసమవేతత్వాపేక్షయా
మహత్త్వే, ద్వితీయం గంధం ప్రతి రూపప్రాగభావాపేక్షయా గంధప్రాగభావే, గం
ధస్య ప్రతియోగినః ఉపస్థితత్వేన శీఘ్రం తదుపస్థితేః, తృతీయం దండత్వదండరూ
పాద్యపేక్షయా దండాదౌ, స్వాశ్రయదండసంయోగాదిరూపపరంపరాయా గురుత్వాత్,
ఏవంచైతావతైవ నిర్వాహేఽన్యథాసిద్ధిస్త్రివిధా పంచవిధా చేతి ప్రపంచో వ్యుత్పత్తివై
చిత్ర్యాయ - న చానియతరాసభాదేస్తృతీయాన్యథాసిద్ధత్వేనైవ వారణాన్నియతపదం
వ్యర్థమితి వాచ్యం, యతోఽన్యథాసిద్ధత్వస్యానుగతస్యాదుర్వచతయా యత్ర ప్రామాణి
కానా మన్యథాసిద్ధత్వవ్యవహారస్తత్తద్భేద కూటం నివేశనీయం లఘునియతేత్యాదికం
తత్తద్భేదప్రతియోగితత్తద్వ్యక్తిపరిచాయకం.ఇత్థం చానియతానంతరాసభాదీనా మేకేన
నియతత్వవిశేషణేనైవ వారణాద్భేదకూటనివేశే గౌరవం నియతానాం దండత్వాదీనాం
తు తత్తద్భేదకూటవత్త్వం నివేశనీయమిత్యభిసంధిః— యస్మిన్ సమవేతమిత్యర్థ ఇతి.య

మవాయికారణమిత్యర్థః । కారణేనేత్యేతదుదాహరతి—తంతురూప తి. కారణేనపటేనసహ । ఏకస్మిం స్తంతౌ సమవేతత్వా త్తంతురూప పటరూపస్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః । నిమిత్తకారణం లక్షయతి— తదుభయేతి. సమవాయ్యసమవాయిభిన్నం కారణం నిమిత్తకార మిత్యర్థః । కరణలక్షణముపసంహరతి—తదేతదితి. ప్రత్యక్షలక్ష మాహ—తత్రేతి. ప్రమాణ చతుష్టయమధ్య ఇత్యర్థః । ప్రత్య జ్ఞానస్య లక్షణమాహ—ఇంద్రియేతి ఇంద్రియం చక్షురాదికం అర్థో ఘటాదిః । తయో స్సన్నికర్ష స్సంయోగాదిః । తజ్జన్యం జ్ఞాన త్యర్థః । తద్విభజతే—తద్ద్వివిధేతి. నిర్వికల్పకస్య లక్షణమాహ— నిష్ప్రకారకమితి. విశేష్యవిశేషణసంబంధానవగాహిజ్ఞాన మిత్యర్థః। నను నిర్వికల్పకే కిం ప్రమాణమితి చేన్న । గౌరితి విశిష్టజ్ఞానం విశేషణ జ్ఞానజన్యం। విశిష్టజ్ఞానత్వాద్దండీతిజ్ఞానవదిత్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్ విశేషణజ్ఞానస్యాపి సవికల్పకత్వేఽనవస్థాప్రసంగాన్నిర్వికల్పకత్వసిద్ధిః। సవికల్పకం లక్షయతి—సప్రకారకమితి. నామజాత్యాదివిశేష్యవిశేషణ సంబంధావగాహిజ్ఞానమిత్యర్థః । సవికల్పకముదాహరతి—యథేతి. ఇంద్రి

ధర్మావచ్ఛిన్నం యద్ధర్మావచ్ఛిన్నే సమవాయేనోత్పద్యతే తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం ప్రతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం సమవాయికారణమితి పరమార్థః— కారణేనపటేనేతి—స్వకార్యకారణేన పటేనేత్యర్థః. స్వం, తంతురూపం, పటాదికం ప్రతి, తురీతంతుసంయోగాదీనామసమవాయికారణత్వవారణాయ తత్రాసమవాయికారణ లక్షణే తత్తద్భిన్నత్వం దేయ మితి దిక్- నను తురీయవిషయతానిరూపకస్య నిర్వికల్పకజ్ఞానస్య నిరూపకతాసంబంధేన ప్రకారతాశూన్యత్వమివ, విశేష్యతాశూన్యత్వం సంసర్గతాశూన్యత్వమపి లక్షణం భవతి వినిగమనావిరహా దిత్యతో లక్షణత్రయం దర్శయతి—విశేష్యవిశేషణేతి—విశేష్యాదివిధయా విశేష్యాద్యనవగాహిజ్ఞాన మిత్యర్థః - తథాచ జ్ఞానత్వఘటితం విశేష్యతాశూన్యత్వం విశేషణతాశూన్యత్వం సంసర్గతాశూన్యత్వం చ లక్షణం పర్యవసితమితి భావః— కేచిత్తు నిష్ప్రకారకత్వం, ప్రకారతాశూన్యత్వం, ప్రకారతాచ భాసమానవైశిష్ట్యప్రతియోగిత్వం, సంసర్గావచ్ఛిన్నవిషయతేతి యావత్, తథాచ సంసర్గానవగాహిజ్ఞానత్వమేవ సంసర్గతాశూన్యజ్ఞానత్వమేవ వా లక్షణమాస్తాం లాఘవాదిత్యత స్తథైవ మూలార్థ

యార్థసన్నికర్షం విభజతే—ప్రత్యక్షేతి. సంయోగసన్నికర్ష ముదాహరతి—చక్షుషేతి. ద్రవ్యప్రత్యక్షే సర్వత్ర సంయోగస్సన్నికర్షః। ఇంద్రియాణాం ప్రాప్యప్రకాశకారిత్వనియమాత్ । ఆత్మామనసాసంయుజ్యతే । మనఇంద్రియేణ । ఇంద్రియమర్థేన తతః ప్రత్యక్షజ్ఞానముత్పద్యత ఇత్యర్థః । సంయుక్తసమవాయముదాహరతి—ఘటరూపేతి. తత్రయుక్తిమాహ—చక్షుస్సంయుక్త ఇతి. సంయుక్తసమవేత సమవాయముదాహరతి—రూపత్వేతి. సమవాయ ముదాహరతి—శ్రోత్రేణేతి. తదుపపాయతి—కర్ణేతి.- నను దూరస్థశబ్దస్య కథం శ్రోత్రసంబంధ ఇతి చేన్న । వీచీతరంగన్యాయేన కదంబముకుళన్యాయేన వా శబ్దాచ్ఛబ్దాంతరోత్పత్తిక్రమేణ శ్రోత్రదేశే జాతస్య శ్రోత్రేణ సంబంధాత్ప్రత్యక్షసంభవః । సమవేతసమవాయముదాహరతి—శబ్దత్వేతి. విశే

మాహ - విశేష్యవిశేషణేతీత్యాహుః - తచ్చింత్యం, సిద్ధాంతే సంసర్గతాయా ఇవ ప్రకారతాయా అపి విలక్షణ విషయతాత్మకత్వేన నిష్ప్రకారకత్వరూపలక్షణే గౌరవానవకాశాదితి దిక్ - నిర్వికల్పకజ్ఞానస్యాతీంద్రియతయా తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాణాసంభవాదనుమానం ప్రమాణయతి.—గౌరితీతి. విశిష్టజ్ఞానత్వాదితి—విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాన్నాప్రయోజకతాశంకేతి భావః. అనవస్థాప్రసంగాదితి—సవికల్పకస్య విశిష్టబుద్ధిత్వేన విశేషణజ్ఞానజన్యత్వనియమాదితి భావః. విశేష్యవిశేషణసంబంధావగాహీతి—అత్ర ప్యుక్తరీత్యా లక్షణత్రయంబోధ్యం. మనఇంద్రియేణేతి. సంయుజ్యత ఇత్యనేనాన్వయః-ఏవమగ్రేఽపి, ఆత్మప్రత్యక్షసంగ్రహాస్తు, ఆత్మా మనసా సంయుజ్యతే తతః ప్రత్యక్షజ్ఞానముత్పద్యత ఇతి యోజనాంతరేణ. కథంశ్రోత్రసంబంధ ఇతి. న చ శ్రోత్రస్య నభోరూపత్వేన తత్సమవాయో దూరస్థశబ్దప్రత్యక్షజనక ఇతి వాచ్యం, అతిప్రసంగభంగాయ కర్ణవివరావచ్ఛిన్ననభోఽనుయోగిత్వవిశిష్టసమవాయస్యైవ ప్రత్యక్షహేతుత్వాంగీకారేణ తాదృశసంబంధస్య దూరస్థశబ్దేఽభావాదితి భావః-ప్రథమతో భేరీదండసంయోగేన నభసి శబ్ద ఉత్పద్యతే తేన శబ్దాస్తైశ్చపునశ్శబ్దా ఇత్యేవం క్రమేణ నిఖిలదిగవచ్ఛేదేన శబ్దోత్పత్తేరంగీకరణపరతయా తదంశేఽపి సామ్యనిర్వాహాయాహ—కదంబేతి. ద్రష్టవ్యమితి. అత్రేదమవధేయం, విశేషణతానాం సంయుక్తవిశేషణతాత్వాదిరూపేణ బహువిధత్వేఽపి విశేషణతాత్వేనైవ పరిగణనాన్న షడ్విధత్వహానిః, నచైవం సమవాయత్వేనైవ సంయుక్తసమవాయాదీనా మనుగమః స

షణవిశేష్యభావముదాహరతి—అభావేతి. తదుపపాదయతి—ఘటా
వవదితి. భూతలే ఘటో నాస్తీత్యత్రాభావస్య విశేష్యత్వం ద్రష్టవ
ఏతేనానుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వం నిరస్తం । యద్యత్ర ఘటోఽభవిష
త్తర్హి భూతలమివ ద్రక్ష్యేత తద్దర్శనాభావాన్నాస్తీతి తర్కితప్ర
యోగి సత్త్వవిరోధ్యనుపలబ్ధిసహకృతేంద్రియేణైవాభావజ్ఞానోత్పత్తే
రనుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వాసంభవాత్ । అధికరణజ్ఞానార్థ మపేక్ష

తోన కృత ఇతి వాచ్యం, స్వతంత్రేచ్ఛస్యేత్యాదిన్యాయానుసారేణాదోషాదితి, ఏతేన, అ
స్య ప్రమాయా విశేషణవిశేష్యభావసన్నికర్ష జన్యత్వప్రదర్శనేన - ప్రమాణాంతరత్వ
ప్రత్యక్షాద్యతిరిక్తప్రమాణత్వం, నన్వనుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వానంగీకారే ఘటోపల
దశాయాం తదభావప్రత్యక్షాపత్తిః, మమ మతే త్వనుపలబ్ధ్యాత్మక ప్రమాణాంతరాభ
వాన్నాపత్తిరితి భాట్టశంకాం పరిజిహీర్షుర్యోగ్యానుపలబ్ధే రింద్రియసహకారిత్వ మాత్రే
ణైవ నిర్వాహేఽతిరిక్తప్రమాణత్వం న సంభవతీత్యాహ—యద్యత్రేత్యాదినా. అత్ర చక్షు
స్సంయోగాది మద్భూతలే తర్కస్యాపాదకాభావసాధకవిపర్యయప్రతియోగ్యాపాద
కత్వరూపం విపర్యయ తత్కోటిపర్యవసాయిత్వం దర్శయతి.—దర్శనాభావాన్నా
స్తీతి. తద్దర్శనాభావాన్నాస్తీత్యర్థః. తర్కితా, ఆపాదితా, ప్రతియోగినః, ఘటాదేః
సత్త్వస్య సత్త్వప్రసక్తేః విరోధినీ యా. ఉపలబ్ధిస్తత్ప్రతియోగికోఽభావోఽనుపలబ్ధి
స్తత్సహకృతేనేత్యర్థః, విరోధిత్వ విశేషణముపలబ్ధేరనాహార్యత్వసూచనాయ - ప్రతి
యోగిసత్త్వాపాదనా పాదితోపలంభప్రతియోగికత్వ రూపయోగ్యతావిశిష్టానుపలబ్ధిసహ
కృతేనేతి తు పరమార్థః, ఆలోకసంయోగాద్యసత్త్వదశాయాం యద్యత్ర ఘటస్స్యాత్తర్హ్యు
పలభ్యేతేత్యాపాదనాసంభవేన యోగ్యానుపలబ్ధ్యభావాన్న తత్ర ఘటాభావప్రత్యక్ష
మితి సంక్షేపః- కేచిత్తు తర్కితేత్యాది-తర్కితమారోపితం యత్ప్రతియోగిసత్త్వం తద్విరో
ధినీ యానుపలబ్ధిస్తత్సహకృతేనేత్యర్థః-ఏతావతా ప్రతియోగిసత్త్వరూపకారణాభావ
ప్రయోజ్యోపలబ్ధ్యభావోఽభావప్రత్యక్షే కారణం నత్వితరకారణవిరహప్రయోజ్యోపల
బ్ధ్యభావ ఇతి సూచితమతఏవాంధకారే ఉపలంభాభావసత్త్వేఽపి న ఘటాభావప్రత్యక్ష
మిత్యాహుః-నన్వభావప్రమాయామింద్రియస్య కరణత్వమనుపలబ్ధేస్సహకారిత్వం చ త్వ
యా కల్పనీయం తదపేక్షయానుపలబ్ధేరేవ కరణత్వకల్పనం వరమిత్యాశంక్య భావాధి
కరణభూతలప్రత్యక్షే ఇంద్రియస్యావశ్యమపేక్షణీయతయా క్లృప్తేనైవేంద్రియకరణత్వే
నాభావప్రత్యక్షోత్పత్తావనుపలబ్ధేర్విజాతీయప్రమితికరణత్వకల్పనమయుక్తమిత్యాహ—

యేంద్రియస్యైవ కరణత్వోపపత్తావనుపలబ్ధేః కరణత్వాయోగాత్ । విశేషణవిశేష్యభావో విశేషణవిశేష్యరూపమేవ । నాతిరిక్తస్సంబంధః । ప్రత్యక్షజ్ఞానముపసంహరన్ తస్య కరణమాహ—ఏవమితి. అసాధారణకారణత్వాదింద్రియం ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణమిత్యర్థః । ప్రత్యక్షప్రమాణ ముపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

అధికరణేతి. నను విశేషణవిశేష్యభావాఖ్యోఽతిరిక్తస్సంబంధః కల్పనీయస్త్వయేత్యత ఆహ—విశేషణవిశేష్యభావేతి.అత్రేదం బోధ్యం-ప్రత్యక్షం ద్వివిధం, లౌకిక మలౌకికం చేతి, లౌకికత్వంచ విషయతావిశేషః. లౌకికే షోఢా సన్నికర్షాః కారణం- అలౌకికేతు సామాన్యలక్షణాజ్ఞానలక్షణాయోగజధర్మశ్చేతి త్రివిధప్రత్యాసత్తిః.తత్ర సామాన్యలక్షణా ధూమత్వాది రూపా తజ్జ్ఞానరూపా వా సామాన్యం జాతి స్తజ్జ్ఞానం వా లక్షణం స్వరూపం విషయో వా యస్యా ఇతివ్యుత్పత్తేః, సా చాశ్రయాణాం నిఖిలధూమాదీనా మలౌకికప్రత్యక్షే ఉపయుజ్యతే, అతీతానాగతధూమాదిషు చక్షుస్సంయోగాదే రభావాదింద్రియాణామసన్నికృష్టానాం ప్రత్యక్షాజనకత్వాత్-జ్ఞానలక్షణా తు సురభిచందన మితి చాక్షుషోపనీతభానే సౌరభేణ చక్షుషో యోగ్యసన్నికర్షాభావాత్. ఏవంయోగినాం దేశకాలవిప్రకృష్టపదార్థప్రత్యక్షేయోగజధర్మః ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః.

ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికా ప్రకాశే భగవదన్వితే, ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

అనుమానపరిచ్ఛేదః.

అనుమానం లక్షయతి—అనుమితికరణమితి. అనుమితిం లక్షయతి—పరామర్శేతి. నను సంశయోత్తరప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తిః స్థాణుపురుషసంశయానంతరం పురుషత్వవ్యాప్య కరాదిమానయమితి పరామర్శే సతి పురుష ఏవేతి ప్రత్యక్షజననాత్ । న చ తత్రానుమితిరేవేతి వాచ్యం పురుషం సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసాయవిరోధాదితి చేన్న—పక్షతాసహకృతపరామర్శజన్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావః పక్షతా । సాధ్యసిద్ధిరనుమితిప్రతిబంధికా । సిద్ధిసత్త్వేఽపి

అనుమానం లక్షయతీతి—ప్రత్యక్షోపజీవకత్వసంగత్యానుమానం నిరూపయతీత్యర్థః. పరామర్శేతి—తథాచ ప్రత్యక్షప్రమిత్యపేక్షయాఽనుమితేర్విలక్షణప్రమాత్వాదనుమానస్య ప్రమాణాంతరత్వం సిధ్యతీతి భావః, విపరీతజ్ఞానోత్తరప్రత్యక్షం ప్రతి విశేషదర్శనస్య హేతుత్వమంగీకుర్వతాం మతమవలంబ్య శంకతే—నన్వితి. స్థాణుపురుషసంశయేతి. ఇదం విరుద్ధభావద్వయకోటికసంశయాంగీకారేణ, పరేతు స్థాణుపురుషేతి - స్థాణుత్వతదభావ పురుషత్వతదభావకోటికేత్యర్థ ఇత్యాహుః - పురుష ఏవేతి, నిర్ణయసూచనాయ-తత్ర, సంశయోత్తరప్రత్యక్షస్థలే. అనువ్యవసాయవిరోధాదితి. ఇదముపలక్షణం. పురుషమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాభావేన ప్రమాణాభావాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం, సంశయోత్తరప్రత్యక్షే జననీయే పక్షతాయాః పరామర్శసహకారిత్వే ప్రయోజనాభావేన పక్షతాసహకృతపరామర్శజన్యత్వవివక్షణాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ—పక్షతేతి. ఏతేన వహ్నివ్యాప్య ధూమవత్పర్వతవానయం దేశ ఇతి విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిబుద్ధిం ప్రతి విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిర్ణయవిధయా వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వతఇతి పరామర్శస్య కారణత్వేఽపి న తత్రాతివ్యాప్తిః, పక్షతాసహకృత పరామర్శజన్యత్వస్యాసత్త్వేనాతివ్యాప్తేరభావాదితి సంక్షేపః - యద్యపి సాధ్యసంశయస్య పక్షతాత్వేఽపి సాధ్యనిశ్చయకాలేఽనుమితివారణం సంభవతి, తథాపి ఘనగర్జితేన మేఘానుమితౌ వ్యభిచారః-అతోఽన్యాదృశీం పక్షతామాహ—సిషాధయిషేతి. సిషా

నుమినుయామితీచ్ఛాయా మనుమితిదర్శనాత్సిషాధయిషాఉత్తేజికా ।
తతశ్చోత్తేజకాభావవిశిష్టమణ్యభావస్య దాహకారణత్వవత్సిషాధయి
షావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావస్యాప్యనుమితికారణత్వం - పరామర్శం లక్ష
యతి—వ్యాప్తీతి. వ్యాప్తివిషయకం యత్పక్షధర్మతాజ్ఞానం స పరా
మర్శ ఇత్యర్థః । పరామర్శమభినీయ దర్శయతి—యథేతి. అనుమితి
మభినీయ దర్శయతి—తజ్జన్యమితి. పరామర్శజన్యమిత్యర్థః । వ్యాప్తి
లక్షణమాహ—యత్రేతి. యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరితి వ్యాప్తేరభి
నయః సాహచర్యనియమ ఇతి లక్షణం । సాహచర్యం సామానాధిక
రణ్యం । తస్య నియమః హేతుసమానాధికరణాత్యన్తాభావాప్రతి

ధయిషాయాస్సాధ్యానుమితీచ్ఛాయా స్సమవాయేన యోఽభావః. స్వరూపసమవాయో
భయఘటితసామానాధికరణ్యసంబంధేన తద్విశిష్టాయా స్సిద్ధే స్సమవాయేనాభావ
ఇత్యర్థః - సాధ్యసిద్ధిః, పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహి
నిశ్చయః - సిద్ధౌసిషాధయిషావిరహవైశిష్ట్యనివేశనస్య ప్రయోజనం దర్శయతి—సిద్ధి
సత్త్వేఽపీతి. అత్ర సిద్ధిశ్చ పర్వతో వహ్నిమాన్ వహ్నివ్యాప్య ధూమవాంశ్చేతి సమూ
హాలంబనరూపా- అతః పరామర్శసంపత్తిరితి ధ్యేయం - వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞాన
మిత్యత్ర వ్యాప్తివిశిష్టే పక్షధర్మతా వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతా, తజ్జ్ఞానమితి సప్తమీతత్పు
రుషాంగీకారే వ్యభిచారిలింగకానుమితౌ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వాభావేనా
వ్యాప్తిః. అతో వ్యాప్తివిశిష్టపదస్య వ్యాప్తివిషయకేత్యర్థమవలంబ్య జ్ఞానాంతపదేన కర్మ
ధారయ మంగీకరోతి—వ్యాప్తివిషయక మితి. వ్యాప్త్యవచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపిత
పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలినిశ్చయః పరామర్శ ఇతి తు నిర్గళితార్థః.
అభినీయ, అభిలాపకశబ్దముచ్చార్య - నియతసామానాధికరణ్యం సాధ్యాభావవదవృత్తి
త్వాది రూపం న సంభవతి ఇదం వాచ్యం జ్ఞేయత్వాదిత్యాదావవ్యాప్తేః సాధ్యాభావా
ప్రసిద్ధేరిత్యాలోచ్యాహ— హేతుసమానాధికరణేతి—వహ్నిమాన్ ధూమా దిత్యాదౌ
ధూమసమానాధికరణో యోఽత్యంతాభావః ఘటాత్యంతాభావః తదప్రతియోగీ వహ్నిః
తత్సామానాధికరణ్యం ధూమేఽస్తీతి లక్షణసమన్వయః, ధూమవా న్వహ్నే రిత్యా
దౌ ధూమసామాన్యాభావస్య హేతుసమానాధికరణతయా తత్ప్రతియోగ్యేవ ధూమ
ఇతి నాతివ్యాప్తిః. నచవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ తత్తద్వహ్న్యభావస్యచాలినీన్యాయేన
ధూమసమానాధికరణతయా తాదృశాభావాప్రతియోగిత్వం న కస్యాపి వహ్నే రిత్య

యోగిసాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః । పక్షధర్మతాస్వరూపమాహ—వ్యాప్యస్యేతి. అనుమానం విభజతే—అనుమానమితి. స్వార్థానుమానం దర్శయతి—స్వయమేవేతి. నను పార్థివత్వలోహలేఖ్యత్వాదౌ శతశస్సహచారదర్శనేఽపి వజ్రమణౌ వ్యభిచారోపలబ్ధేః భూయోదర్శ

వ్యాప్తిరితి వాచ్యం - అప్రతియోగిసాధ్యే త్యస్య ప్రతియోగితాన వచ్ఛేదక సాధ్య తావచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నే త్యర్థతాత్పర్యక తయాఽదోషాత్. ప్రతియోగితాయాం సాధ్యతావచ్ఛేదక సంబంధావచ్ఛిన్నత్వం నివేశనీయం, తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ సమవాయేన వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావస్య ధూమ సమానాధికరణత్వేఽపి న క్షతిః- హేతుపదం హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపరం, అతో ద్రవ్యం విశిష్టసత్త్వాదిత్యాదౌ విశిష్టస్యశుద్ధానతిరేకితయా హేత్వధికరణగుణాదినిష్ఠత్వేఽపి ద్రవ్యత్వాభావస్య నావ్యాప్తిః - హేత్వధికరణతా హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నా గ్రాహ్యా తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్నిసామాన్యాభావస్య ధూమసమవాయినిష్ఠత్వేఽపి నావ్యాప్తిః - నచైవమపి కపిసంయోగీ ఏతద్వృక్షత్వాదిత్యాదావవ్యాప్తిః సాధ్యస్య హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాదితి వాచ్యం, హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావే ప్రతియోగివైయ్యధికరణ్యస్య నివేశనీయత్వాత్, కేవలాన్వయిసాధ్యకే తాదృశస్య ఘటాభావాదేః ప్రసిద్ధత్వాన్నావ్యాప్తిః - అధిక మస్మదీయమణిదీధితివ్యాఖ్యాయాం బుద్ధికుశలై రనుసంధేయం. స్వార్థానుమానమితి. స్వస్యార్థః ప్రయోజనం సాధ్యసంశయనివృత్తిరూపం యస్మాదితి వ్యుత్పత్త్యా స్వీయసంశయనివృత్తిప్రయోజనకానుమానమిత్యర్థః - మూలే. పశ్యన్నితి. ఏకసంబంధిజ్ఞాన మపరసంబంధిస్మారక మితి రీత్యా దర్శనస్య స్మృతిహేతుత్వాదిత్యర్థః. కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతీతి. వ్యభిచారజ్ఞానదశాయాం న కశ్చిదపి వ్యాప్తినిశ్చయ మభ్యుపైతీతి భూయోదర్శనస్య వ్యాప్తినిశ్చయహేతుత్వం న సంభవతీతి భావః - ఇదముపలక్షణం, భూయోదర్శనమిత్యస్య భూయసాం దర్శనానాం సమాహార ఇతి భూయసాం సాధ్యహేతూనాం దర్శనమితి భూయస్స్వధికరణేషు దర్శనమితి వార్థః. నాద్యః, ఏకత్రైవ సహచారదర్శనధారయా వ్యాప్తినిశ్చయప్రసంగాత్, న ద్వితీయతృతీయౌ, ఏకద్రూపవానేకత్రసాదిత్యాదౌ సాధ్యహేత్వో రధికరణే చ భూయస్త్వాభావేన వ్యాప్త్యనిశ్చయప్రసంగాదిత్యపి బోధ్యం - మణికారసిద్ధాంత మవలంబ్యాహ—వ్యభిచారజ్ఞానేతి. వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాదితి. వ్యాప్తిశ్చ హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభా

నేన కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతి చేన్న—వ్యభిచారజ్ఞానవిరహసహకృత
సహచారజ్ఞానస్య వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాత్ । వ్యభిచారజ్ఞానం నిశ్చయః ।
శంకా చ తద్విరహః క్వచిత్తర్కాత్క్వచిత్స్వతస్సిద్ధ ఏవ । ధూమాగ్న్యో
ర్వ్యాప్తిగ్రహే కార్యకారణభావభంగప్రసంగలక్షణస్తర్కో వ్యభి

చారప్రతియోగితానవచ్ఛేదక సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న సాధ్యాధికరణవృత్తితావిశిష్ట
హేతుతావచ్ఛేదకరూపైవ, సామానాధికరణ్యాంశస్య రాసభాదిసాధారణ్యాత్, ధూమ
త్వాదేః స్వరూపతో వ్యాప్యతావచ్ఛేదకత్వం తాదృశధూమత్వత్వాదిరూపేణ చ
వ్యాప్తిత్వ మిత్యవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకయో రైక్యేఽపి న క్షతిః-ఇత్థం చ సాధ్యతావచ్ఛే
దకే తథావిధ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వరూపవ్యభిచారగ్రహాభావో విపరీతగ్రహా
భావవిధయా హేతుః సాధ్యసమానాధికరణవృత్తిహేతుతావచ్ఛేదకాంశగ్రహే తు
విశేషణజ్ఞానవిధయా సామానాధికరణ్యజ్ఞానం హేతురితి రీత్యా వ్యభిచారజ్ఞానాభావ
సామానాధికరణ్యజ్ఞానయో ర్వ్యాప్తిగ్రహహేతుత్వ మితి ధ్యేయం - వస్తుతస్తు-
హేతువ్యాపకసాధ్యసామానాధికరణ్యమేవ వ్యాప్తిః - నచవ్యాప్తేః రాసభాది
సాధారణ్యేన ప్రమాత్మకరాసభలింగకపరామర్శా ద్భ్రమాత్మకవహ్న్యనుమిత్యాపత్తిః
ప్రమాత్మకపరామర్శస్య భ్రమాత్మక వహ్న్యనుమిత్యజనకత్వనియమస త్త్వే నేష్టాపత్తేర
యోగాదితి వాచ్యం-యద్ధర్మావచ్ఛిన్నవ్యాపకత్వం వ్యాప్తిఘటకం తద్ధర్మధర్మితావచ్ఛేదక
క వ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయస్యైవానుమితిహేతుత్వోపగమేనాదోషాత్, అతఏవ వ్యాప్తి
శరీరే ధూమత్వత్వాప్రవేశేన లాఘవమితి దిక్. శఙ్కా చేతి. వ్యభిచారసంశయస్యాపి
వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధకత్వానుభవా త్తత్సాధారణవ్యభిచారజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నాభావో
హేతు రితి హృదయం-తద్విరహః, వ్యభిచారశంకావిరహః. క్వచిదితి. తర్కాభావేతర
నిఖిలకారణసమవధానస్థల ఇత్యర్థః. క్వచిత్స్వతస్సిద్ధ ఏవేతి. ఇతరకారణవిరహస్థలే
తాదృశకారణవిరహప్రయుక్త ఏవేత్యర్థః-తథాచ తత్ర తర్కాపేక్షా నేతి భావః.
ధూమాగ్న్యోరితి. ధూమాగ్న్యోర్వ్యాప్తిగ్రహే ఉత్పత్స్యమానే వ్యభిచారశఙ్కా
నివర్తకః కార్యకారణభావభంగప్రసంగలక్షణ స్తర్క ఇత్యన్వయః. స చ తర్కః
ధూమో యది వహ్నివ్యభిచారీ స్యాత్తర్హి వహ్నిజన్యో న స్యాదిత్యాకారకో బోధ్యః,
నను మహానసీయవహ్నిధూమయో స్సన్నికృష్టత్వేన సహచారగ్రహేఽప్యన్యేషాం వహ్ని
ధూమానా మసన్నికర్షేణ సహచారప్రత్యక్షాసంభవేన నిఖిలధూమేషు వ్యాప్తిప్రత్యక్షం న
సంభవతి తథాచ పర్వతీయధూమదర్శనేన వ్యాప్తిస్మరణాసంభవా త్పరామర్శానుపపత్తి

చారశంకానివర్తకః । నను సకలవహ్నిధూమయో రసన్నికర్షాత్కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతి చేన్న । వహ్నిత్వధూమత్వరూపసామాన్యప్రత్యాసత్త్యా సకలవహ్నిధూమజ్ఞానసంభవాత్. తస్మాదితి. లింగపరామర్శాదిత్యర్థః. పరార్థానుమానమాహ—యత్త్వితి. యచ్ఛబ్దస్య తత్పరార్థానుమానమితి తచ్ఛబ్దేనాన్వయః । పంచావయవవాక్యముదాహరతి—యథేతి. అవయవస్వరూపమాహ—ప్రతిజ్ఞేతి. ఉదాహృతవాక్యే ప్రతిజ్ఞాదివిభాగమాహ—పర్వతో వహ్నిమానితి. సాధ్యవత్తయా పక్షప్రతిపాదకవచనం ప్రతిజ్ఞా । పంచమ్యంతం లింగప్రతిపాద

రిత్యాశయేనా శంకతే—నన్వితి. సకలవహ్నిధూమేషు లౌకికసన్నికర్షాభావేఽపి సామాన్యప్రత్యాసత్త్యాత్మకాలౌకికసన్నికర్షసద్భావాద్వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్యత్వేన నిఖిలవహ్నిధూమసహచారప్రత్యక్షసంభవాన్నిఖిలధూమేషు వ్యాప్తిగ్రహస్సంభవతి- ఏవం చ పర్వతీయధూమేఽపి వ్యాప్తేర్గృహీతత్వేన ధూమదర్శనేన వ్యాప్తిస్మరణసంభవాన్న పరామర్శానుపపత్తిరితి సమాధత్తే—వహ్నిత్వధూమత్వేతి. యద్యపి పరార్థానుమానశబ్దస్య పరస్య మధ్యస్థస్యార్థః ప్రయోజనం సాధ్యానుమితిరూపం-యస్మాదితి వ్యుత్పత్త్యా పరసమవేతానుమితికరణం లింగపరామర్శోఽర్థః - అతఏవ స్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యోర్లింగపరామర్శ ఏవ కరణమిత్యగ్రే మూలం సాధు సంగచ్ఛతే, తథాపి పరార్థానుమానప్రయోజకే పంచావయవవాక్యే పరార్థానుమానశబ్దస్యౌపచారికప్రయోగ ఇతి మనసి కృత్వా మూలమవతారయతి—పరార్థానుమానమాహేతి—పంచావయవవాక్యమిత్యనేన పంచ అవయవాః యస్య వాక్యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రతిజ్ఞాద్యవయవపంచకసముదాయత్వం న్యాయలక్షణం బోధ్యం. అనేన ప్రతిపాదితాల్లింగాదితి మూలస్య ప్రతిజ్ఞాద్యవయవపంచకసముదాయప్రయోజ్య లింగపరామర్శాదిత్యర్థః. సాధ్యవత్తయా పక్షప్రతిపాదకవచనమితి. సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యప్రకారకపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపక్షవిశేష్యకబోధజనకవాక్యమిత్యర్థః- ఉదాహరణాద్ధేతువిశిష్టే సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానం న పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే, ఉపనయాచ్చ పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానం, న తు సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టజ్ఞానమితి తయోర్నిరాసః, వాక్యపదస్య న్యాయావయవవాక్యపరత్వాన్న్యాయబహిర్భూతవాక్యవ్యుదాసః; ఏవమగ్రేఽపి, అయం న దండాద్దండసంయోగాజ్జన్యద్రవ్యత్వాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాయాం పంచమ్యంతత్వస్య సత్త్వాదతివ్యాప్తేర్వారణాయ లింగ

కంవచనం హేతుః. వ్యాప్తిపాదకం వచనముదాహరణం. వ్యాప్తివిశిష్టలింగప్రతిపాదకం వచన ముపనయః । హేతుసాధ్యవత్తయా పక్షప్రతిపాదకం వచనం నిగమనం. పక్షే సాధ్యజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాప్రయోజనం । లింగజ్ఞానం హేతుప్రయోజనం. వ్యాప్తిజ్ఞానముదాహరణప్రయోజనం । పక్షధర్మతాజ్ఞాన ముపనయప్రయోజనమ్ ॥ అబాధితత్వం నిగమనప్రయోజనం । అనుమితికరణమాహ—వ్యాపారేతి. నను వ్యాప్తిస్మృతి పక్షధర్మతాజ్ఞానాభ్యా మేవానుమితి సంభవే విశిష్టపరామర్శః కిమర్థ మంగీకర్తవ్య ఇతి చేన్న । వహ్నివ్యాప్య వానయమితి

ప్రతిపాదకమితి. హేతుప్రతిపాదకమిత్యర్థః. వ్యాప్తిప్రతిపాదకమితి. ప్రకృతహేతుమతి ప్రకృతహేతువ్యాపకసాధ్యబోధకవాక్య మిత్యర్థః, కథముదాహరణస్య వ్యాపకత్వబోధకతేతి చేత్, ఇత్థం సాధ్యపదస్య హేతువ్యాపకత్వవిశిష్టే సాధ్యే నిరూఢలక్షణయా, న చ ద్వితీయత్పదస్య వైయర్థ్యమితి శంక్యం, తాదృశతాత్పర్యగ్రాహకతయా సార్థక్యాత్, అథవా ప్రథమయత్పదార్థే మహానసే ద్వితీయయత్పదార్థే మహానసాన్యస్మిన్ ప్రకృతహేతుమత్త్వస్య తత్పదార్థే తస్మిన్ సాధ్యస్య చ శాబ్దబోధే జాతే ఉత్తరకాలే వ్యాపకతాబోధో మానసః తథాచ వ్యాప్తిప్రతిపత్తిపరత్వముదాహరణవాక్యస్యాక్షతమితి న కశ్చిద్దోష ఇతి దిక్,. వ్యాప్తివిశిష్టలింగప్రతిపాదకమితి. పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టవిశేష్యకప్రకృతసాధ్యవ్యాప్యహేతుప్రకారకబోధజనకవాక్యమిత్యర్థః. పక్షధర్మతాజ్ఞానార్థ ముపనయ ఇతి పాఠే తు ప్రయుజ్యత ఇతి శేషపూరణేన ప్రదర్శితార్థ ఏవ యథాకథంచిత్సంగమనీయః. హేతుసాధ్యవత్తయా పక్షప్రతిపాదకం వచనమితి. హేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వవిశిష్టసాధ్యవద్విషయకబోధజనకవాక్యమిత్యర్థః, ఉత్తరకాలమబాధితాసత్ప్రతిపక్షితత్వ విషయకబోధో మానసో ద్రష్టవ్యః, నను విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిపరామర్శస్యానుమితిం ప్రతి హేతుత్వే తత్రానన్యథాసిద్ధత్వ నియతపూర్వవృత్తిత్వయోర్ద్వయోః కల్పనీయతయా గౌరవం, వహ్నివ్యాప్యో ధూమః ధూమవాన్పర్వత ఇతి జ్ఞానద్వయస్య తవ మతే విశిష్టపరామర్శం ప్రతి కారణత్వేన క్లృప్తస్య కారణత్వే త్వనన్యథాసిద్ధత్వమాత్రస్య కల్పనీయతయా లాఘవమితి ప్రాభాకరశ్శంకతే—నన్వితి. వహ్నివ్యాప్యవానయమితి. అత్ర త్వదభిమత కారణస్యాసత్త్వేన వ్యభిచారాన్న జ్ఞానద్వయస్య కారణత్వం సంభవతీతి భావః, కథంచిదపి వ్యాప్యతావచ్ఛేదక ధూమత్వాదే ర్భానం పరామర్శే న సంభవతీతి స్ఫోరణాయ శాబ్దేతి. లాఘ

శాబ్దపరామర్శస్థలే పరామర్శస్యావశ్యకతయా లాఘవేన సర్వత్ర పరామర్శస్యైవ కారణత్వాత్ । లింగం నకరణం । అతీతాదౌ వ్యభిచారాత్ । వ్యాపారవత్కారణం కరణమితి మతే పరామర్శద్వారా వ్యాప్తిజ్ఞానం కరణం । తజ్జన్యత్వేసతి తజ్జన్యజనకో వ్యాపారః । అనుమానముపసంహారతి—తస్మాదితి. లింగం విభజతే—లింగమితి. అన్వయవ్యతిరేకిణంలక్షయతి—అన్వయేనేతి. హేతుసాధ్యయోర్వ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః, తదభావయో ర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః । కేవలాన్వయినోలక్షణమాహ—అన్వయేతి. కేవలాన్వయిసాధ్యకం లింగం కేవలాన్వయి । అత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వం కేవలాన్వయిత్వం । ఈశ్వర

వేనేతి. కల్పనాలాఘవేనేత్యర్థః, తథాహి, జ్ఞానద్వయేఽనన్యథాసిద్ధత్వ నియతపూర్వవృత్తిత్వయోః కల్పనాపేక్షయా విశిష్టపరామర్శే తత్కల్పనస్యైవ లఘీయస్త్వమితి, వస్తుతస్తు, తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యకవ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయవిశిష్టతద్ధర్మావచ్ఛిన్నప్రకారకపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యకనిశ్చయత్వస్యైవ కారణతావచ్ఛేదకత్వం జ్ఞానద్వయసాధారణ్యేన తన్మతే మంతవ్యం, నైయాయికమతే తు వ్యాప్తివిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహినిశ్చయత్వం కారణతావచ్ఛేదకమితి కారణతావచ్ఛేదకలాఘవమవధేయం-వినిగమనావిరహేణ జ్ఞాయమానలింగత్వేనాపి కారణత్వం వదతా మాచార్యాణాం మతం నిరస్యతి—లింగం న కరణమితి. వ్యభిచారాదితి. తత్రాప్యనుమితేరనుభవసిద్ధత్వేన తదవ్యవహితపూర్వం భూతభవిష్యద్ధూమాదే రసత్త్వాదితి భావః. మత ఇతి. ఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నం కారణం కరణమితి మతే పరామర్శఏవ కరణమితి ధ్యేయం-కరణేఽతివ్యాప్తివారణాయ తజ్జన్యత్వేసతీతి - యద్యప్యనుమాననిరూపణస్యైవ ప్రతిజ్ఞాతత్వేన తద్విభాగ ఏవోచితః, తథాపి లింగస్య త్రైవిధ్యే ప్రదర్శితే తజ్జ్ఞానస్య త్రైవిధ్యం ఫలతీతి మనసి కృత్వాహ—లింగం విభజత ఇతి. అన్వయేన వ్యతిరేకేణ వ్యాప్తిమదితి మూలస్యాన్వయసహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్త్వే సతి వ్యతిరేక సహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తిమదిత్యర్థం మనసి కృత్వా తాదృశ వ్యాప్తిద్వయం ప్రకాశయతి—హేతుసాధ్యయోరితి. అన్వయమాత్రవ్యాప్తికత్వరూపకేవలాన్వయిలక్షణే మాత్రపదేన వ్యతిరేకవ్యాప్తేర్వ్యవచ్ఛేద్యతయా సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం వ్యాఘాత ఇత్యాలోచ్య ప్రకారాంతరేణ పరిష్కరోతి—కేవలాన్వయిసాధ్యకమితి. కేవలాన్వయిసాధ్యకవ్యతిరేకిహేతో స్సంగ్రహాయ సాధ్యే కేవలాన్వయిత్వం నివేశితం, తదేవ నిర్వక్తి—అత్యంతాభావేతి.

ప్రమావిషయత్వం సర్వపదాభిధేయత్వం చ సర్వత్రాస్తీతి । వ్యతిరేకో౽భావః । కేవలవ్యతిరేకిణో లక్షణమాహ — వ్యతిరేకేతి. తదుదాహరతి — యథేతి. నన్వితరభేదః ప్రసిద్ధో వా న వా। ఆద్యే యత్ర ప్రసిద్ధస్తత్ర హేతుసత్త్వే౽న్వయిత్వం అసత్త్వే అసాధారణ్యం । ద్వితీయే సాధ్యజ్ఞానాభావాత్కథం తద్విశిష్టానుమితిః విశేషణజ్ఞానాభావే విశిష్టజ్ఞానానుదయాత్ప్రతియోగిజ్ఞానాభావాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమపి నస్యాదితి చేన్న । జలాదిత్రయోదశాన్యోన్యాభావానాం త్రయోదశసు ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధానాం మేళనం పృథివ్యాం సాధ్యతే । త్రయోదశత్వావచ్ఛిన్నభేదాత్మకసాధ్యస్యైకాధికరణవృత్తిత్వాభావాన్నాన్వయిత్వాసాధారణ్యే

నిరవచ్ఛిన్నవృత్తిమదత్యంతాభావేత్యర్థః, తేన గగనాభావసంయోగాభావాది సాధ్యకహేతో స్సంగ్రహః, ఘటపదాభిధేయత్వస్య ఘటాదావసత్త్వేన సర్వత్ర స్సత్త్వాసంభవాదాహ — సర్వపదాభిధేయత్వమితి. మూలే. వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికమితి. నిశ్చితవ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికమిత్యర్థః. తేన పృథివీతరేభ్యోభిద్యతే గంధవత్త్వాదిత్యాదావన్వయవ్యాప్తేస్సత్త్వే౽పి న లక్షణాసంగతిః, ఇతరభేదః। పృథివీతరత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదః. అన్వయిత్వమితి. అన్వయసహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్త్వం స్యాదిత్యర్థః - తథాచ ప్రసిద్ధానుమానమివ ఏతదప్యన్వయవ్యతిరేక్యేవస్యాదితి భావః. అసాధారణ్యమితి. సపక్షవ్యావృత్తత్వరూపాసాధారణ్యాక్రాంతత్వాదితిభావః, అప్రసిద్ధసాధ్యకే౽పి సాధ్యవిశేషణకానుమితి రేవేత్యభిప్రాయేణాహ — సాధ్యేత్యాది.వ్యతిరేకవ్యాప్తీతి. సాధ్యాభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వరూపేత్యర్థః, పృథివీతరసామాన్యభేదో న సాధ్యతే అపితు జలాదిభేదకూటం సాధ్యతే తథాచ నోక్తదోషావసర ఇత్యాహ దీపికాయాం — జలాదీతి. జలాదీనాం యే త్రయోదశాన్యోన్యాభావాస్తేషాం కూటం సాధ్యత ఇత్యర్థః, సముదాయస్య ప్రసిద్ధ్యసంభవాదాహ — ప్రత్యేకమితి. త్రయోదశత్వావచ్ఛిన్నేతి. అనుమితేః పూర్వం నిశ్చితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవతో ధర్మిణ ఏవాప్రసిద్ధ్యా న తత్ర హేతోస్సత్త్వాసత్త్వ నిబంధనే అన్వయిత్వాసాధారణ్యే ఇతి సముదితార్థః, ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధావపేక్షాబుద్ధివిశేషవిషయత్వరూపసముదాయత్వవిశిష్టజ్ఞానం సంభవతి తథాచ విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారక నిర్ణయస్య సద్భావా త్సాధ్యతావచ్ఛేదక విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహ్యనుమితిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం చ సంభవతీత్యాహ — ప్రత్యేకాధికరణేత్యాదినా. యద్యపి జలాదిచతుర్దశాన్యో

ప్రత్యేకాధికరణప్రసిద్ధ్యా సాధ్యవిశిష్టానుమితిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తినిరూపణం చేతి పక్షలక్షణమాహ—సందిగ్ధేతి. నను శ్రవణానంతరభావిమననస్థలేఽవ్యాప్తిః తత్ర వేదవాక్యైరాత్మనో నిశ్చితత్వేన సందేహాభావాత్. కించ ప్రత్యక్షేఽపి వహ్నౌ సిషాధయిషయానుమితి స్తత్రావ్యాప్తిరితి చేన్న ఉక్తపక్షతాశ్రయత్వస్య పక్షలక్షణత్వాత్ । సపక్షలక్షణమాహ- నిశ్చితేతి. విపక్షలక్షణమాహ—నిశ్చితేతి. ఏవం సద్ధేతుం నిరూప్యాసద్ధేతుం నిరూపయితుం విభజతే—సవ్యభిచారేతి. అనుమితిప్రతిబంధకయథార్థజ్ఞానవిషయత్వం హేత్వాభాసత్వం. సవ్యభిచారం విభజతే—

న్యాభావానాం చతుర్దశసు ప్రత్యేకమితి రీత్యా వక్తుముచితం తథాప్యర్థాపత్తేః ప్రమాణాంతరత్వ మంగీకుర్వాణం ప్రాభాకరమాక్షేప్తుం వ్యతిరేకవ్యాప్తే రనుమిత్యంగత్వస్య ప్రదర్శనీయతయా తన్మతసాధారణ్యేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయితుం జలాదిత్రయోదశాన్యాదికథనం, నచ తన్మతే చతుర్దశాన్యోన్యాభావాః ప్రసిద్ధాః,అభావస్యాధికరణాత్మకత్వస్య తేనాంగీకారాదితి ధ్యేయం. కేచిత్తు జలమేవాది ర్యేషాం త్రయోదశానామితి విగ్రహః జలాదిప్రతియోగికానాం చతుర్దశానామిత్యర్థః, త్రయోదశస్వితి, జలాదిత్వాదిః ఉక్తవిగ్రహేణ చతుర్దశస్విత్యర్థః. అగ్రేఽప్యేవం బోధ్యమిత్యాహుః—మూలే సందిగ్ధసాధ్యవానితి. విశేష్యతాసంబంధేన సాధ్యప్రకారకసంశయవిశిష్ట ఇత్యర్థః-సపక్షలక్షణాదికమప్యేవంపరిష్కర్తవ్యం- పక్షలక్షణస్యావ్యాప్తిమాశంకతే దీపికాయాం— నన్వితి. సంశయకఘటకశబ్ద సిద్ధిస్థలేఽవ్యాప్తిముక్త్వా ప్రత్యక్షస్థలే తామాహ—కించేతి. ఉక్తేతి. సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావరూపపక్షతాశ్రయత్వస్య పక్షలక్షణత్వాదిత్యర్థః-సద్ధేతుం నిరూప్యవ్యాప్త్యాదివిశిష్టహేతుం నిరూప్యేత్యర్థః-సద్ధేతునిరూపణే అసద్ధేతుస్మరణాత్ప్రసంగసంగత్యా తన్నిరూపణమితి భావః-మూలే. హేత్వాభాసా ఇతి. హేతువదాభాసంత ఇతి హేత్వాభాసాః దుష్టహేతవో నిరూప్యంత ఇత్యర్థః - నను సామాన్యలక్షణప్రకారకజ్ఞానమంతరా విశేషజిజ్ఞాసాఽనుదయేన సవ్యభిచారేత్యాదినా విభాగోఽనుచిత ఇత్యాశంకాం పరిజిహీర్షుర్దోషలక్షణేఽభిహితే దోషవత్త్వరూప దుష్టలక్షణస్యాతిస్ఫుటత్వాల్లాభో భవతీత్యాశయేన దోషసామాన్యలక్షణమాహదీపికాయాం- అనుమితీతి. హేత్వాభాసత్వమితి. హేతో రాభాసాః హేత్వాభాసాః హేతునిష్ఠాః దోషాః తేషాం భావ స్తత్త్వమిత్యర్థః, హ్రదో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమితిం ప్రతి వహ్న్యభావవాన్ హ్రద ఇత్యాదిబాధనిశ్చయః ప్రతిబంధకః ప్రమాత్మకతాదృశ

స త్రివిధ ఇతి. సాధారణం లక్షయతి—తత్రేతి. ఉదాహరతి—యథేతి.

నిశ్చయవిషయత్వం వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వాదావక్షతమితి లక్షణసమన్వయః- అత్రానుమితి పదమజహల్లక్షణయానుమితి తత్కరణాన్యతరపరం, తేన వ్యభిచారాదిజ్ఞానస్య పరామర్శ ప్రతిబంధకతయైవ నిర్వాహాదనుమిత్య ప్రతిబాధకత్వేఽపి వ్యభిచారాదిషు నావ్యాప్తిః- పర్వతో నిర్వహ్నిరితి బాధభ్రమస్య పర్వతో వహ్నిమానిత్యనుమితి ప్రతిబంధకత్వా త్తద్విషయే వహ్న్యభావాదావతివ్యాప్తిరతో యథార్థేతి, భ్రమభిన్నేత్యర్థః. అథైవ మపి వహ్న్యభావవద్వృత్త్యాత్మకబాధైకదేశే వహ్న్యభావాదావతివ్యాప్తిః, వహ్న్యభావవాన్ హ్రద ఇత్యాకారకయథార్థజ్ఞానవిషయత్వస్య తత్ర సత్త్వాదితి చేన్న, యద్రూపావచ్ఛిన్నవిషయకజ్ఞానసామాన్యమనుమితిప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్న త్వం దోషత్వమిత్యర్థపర్యవసానే తాదోషాత్, వహ్న్యభావత్వావచ్ఛిన్నవిషయకస్య వహ్న్యభావవాన్ హ్రద ఇతి జ్ఞానస్యానుమితి ప్రతిబంధకత్వేఽపి తాదృశజ్ఞానసామా న్యాంతర్గతస్య వహ్న్యభావవానిత్యాకారకజ్ఞానస్యాప్రతిబంధకత్వేన వహ్న్యభావ త్వాదేః యద్రూపపదేనోపాదానాసంభవాత్ - న చ తర్హి యథార్థపదం వ్యర్థం పర్వతో నిర్వహ్నిరితి భ్రమవిషయేఽపి వహ్న్యభావాదావతివ్యాప్తేరుక్తరీత్యైవ వార ణాదితి వాచ్యం, జ్ఞానపదస్య జ్ఞానవిశేషతాత్పర్యగ్రాహకతయా యథార్థపదసార్థక్యాత్ ఏవంచ యద్రూపావచ్ఛిన్న విషయకానాహార్యాప్రామాణ్యజ్ఞానానాస్కందితనిశ్చయ సామాన్యం ప్రకృతానుమితి ప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దోషత్వమిత్యర్థః పర్యవసితః, తేన వహ్న్యభావవద్వృత్తివిషయకస్యాహార్యస్యాప్రామాణ్యజ్ఞానవిశిష్టస్య సంశ యస్య చానుమిత్యప్రతిబంధకత్వేఽపి నాసంభవ ఇత్యలంపల్లవితేన,పరేతు ఇదం దుష్టా నామేవ లక్షణం పరంతు జ్ఞాయమానవ్యభిచారాదేః ప్రతిబంధకత్వమభ్యుపేత్య, తద ర్థస్తు, అనుమితిప్రతిబంధకాః యే వ్యభిచారాదయః ఏకజ్ఞానవిషయప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదకవత్త్వ సంబంధేన తత్ప్రకారకయథార్థజ్ఞాన విశేష్యత్వం, ధూమవాన్వహ్నే రిత్యాదౌ ధూమాభావవద్వృత్తిత్వ విశిష్టవహ్నిర్వ్యభిచారఃఉక్తసంబంధేనతద్వాన్వహ్ని రిత్యాకారక యథార్థజ్ఞానవిశేష్యత్వమస్తీతి లక్షణసమన్వయః, అనుమితిపదస్య ప్రకృ తానుమితిపరతయాసద్ధేతావనుమితిప్రతిబంధకీభూతవ్యభిచారాదీనామప్రసిద్ధత్వాన్నాతి వ్యాప్తిః,యథార్థపదానుపాదానే దర్శితసంబంధేన వ్యభిచారప్రకారకభ్రమవిశేష్య త్వస్య సద్ధేతావపి సత్త్వేనాతివ్యాప్తి స్స్యాదితి తన్నివేశ ఇత్యాహుః—స త్రివిధ ఇతీతి. సామాన్యలక్షణం తు సాధారణాద్యన్యతమత్వం స్ఫుటం, మూలే—తత్రేతి. సాధార ణాదిమధ్య ఇత్యర్థః. సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి. సాధ్యతావచ్ఛేదకధర్మసంబంధా

అసాధారణం లక్షయతి—సర్వేతి. అనుపసంహారిణో లక్షణమాహ—అన్వయేతి. విరుద్ధం లక్షయతి—సాధ్యేతి. సత్ప్రతిపక్షం లక్షయతి—యస్యేతి. అసిద్ధం విభజతే-అసిద్ధ ఇతి. ఆశ్రయాసిద్ధముదాహ

వచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవన్నిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నాధేయతావానిత్యర్థః- తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ హేతుమతి పర్వతాదౌ తత్తత్సాధ్యాభావస్య సంబంధాంతరావచ్ఛిన్నసాధ్యసామాన్యాభావస్య చ సత్త్వేఽపి నాతివ్యాప్తిః, తత్ర చ సాధ్యాభావవత్తాయాం సంబంధవిశేషావచ్ఛిన్నత్వానివేశే వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్న్యత్యంతాభావస్య కాలికసంబంధేన పర్వతాదౌ వృత్తేరతివ్యాప్తిః- దైశికవిశేషణతావిశేషావచ్ఛిన్నత్వనివేశే ఘటత్వాభావాదిసాధ్యకవ్యభిచారిణి సాధ్యాభావస్య ఘటత్వాదేర్విశేషణతావిశేషేణాధికరణాప్రసిద్ధ్యాఽవ్యాప్తిః అతస్సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్తాగ్రహం ప్రతి యేన సంబంధేన సాధ్యాభావవత్తానిశ్చయః ప్రతిబంధకస్తేన సంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వం వివక్షణీయం. వహ్న్యాదౌ సాధ్యే తాదృశసంబంధో దైశికవిశేషణతా, ఘటత్వాభావాదౌ చ సాధ్యే సమవాయస్తథేతి న దోషః, కపిసంయోగ్యేతద్వృక్షత్వాదిత్యాదౌ తాదృశసంబంధో నిరవచ్ఛిన్నదైశికవిశేషణతేతి దిక్, న చ విరుద్ధేఽతివ్యాప్తిరితి భ్రమితవ్యం, ఉపధేయసంకరేఽప్యుపాధేరసంకర ఇతి న్యాయాత్ విరుద్ధసాధారణ్యేఽపి క్షతివిరహాత్. సర్వసపక్షవ్యావృత్త ఇతి సపక్షవృత్తిత్వసామాన్యాభావవానిత్యర్థః, సర్వపదం సపక్షవృత్తిత్వసామాన్యాభావనివేశస్ఫోరకం, సపక్షపదం నిశ్చితసాధ్యవదర్థకం, శబ్దేఽనిత్యత్వసాధకశబ్దత్వాదిసద్ధేతావపి పక్షే సాధ్యసందేహదశాయామసాధారణ్యస్యేష్టత్వాదితి సంప్రదాయవిదః, నవీనాస్తు సద్ధేతావపి పక్షే సాధ్యసందేహదశాయామసాధారణ్యస్య ప్రకృతపరామర్శకాలికవిరుద్ధపరామర్శదశాయాం సత్ప్రతిపక్షస్య చ స్వీకారే బాధభ్రమదశాయాం బాధస్యాప్యంగీకారాపత్తేః, నహి వైషమ్యే యుక్తిం పశ్యామః ఏవం చాత్ర సపక్షపదం కేవలసాధ్యవత్పరం, శబ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాదితి సాధ్యవదవృత్తిహేతోరేవ లక్ష్యతేతి న దోష ఇతి ప్రాహుః. అన్వయేతి. అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతరహితత్వం చ, కించిద్విశేష్యకనిశ్చయావిషయసాధ్యకత్వే సతి కించిద్విశేష్యకనిశ్చయావిషయసాధ్యాభావకత్వం, నవీనమతే త్వత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వవిశిష్టసాధ్యాదికత్వమేవానుపసంహారిత్వం తజ్జ్ఞానస్య వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధకతా. సాధ్యాభావవ్యాప్త ఇతి— సాధ్యాభావవ్యాప్తిస్సాధ్యవదవృత్తిత్వం అసాధారణ్యస్య తు నిశ్చితసాధ్యవదవృత్తిత్వరూపతయా నాభేదః, నవీనమ

రతి—గగనేతి. స్వరూపాసిద్ధ ముదాహరతి-యథేతి వ్యాప్యత్వాసిద్ధస్య లక్షణమాహ—సోపాధికఇతి ఉపాధిలక్షణమాహ-సాధ్యేతి. ఉపాధిశ్చతుర్విధః । కేవలసాధ్యవ్యాపకః । పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకః ।సాధ

తే తు సాధ్యాభావస్య వ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సాధ్యవ్యాపకాభావ ప్రయోగిత్వరూపేతి నాసాధారణ్యాభేదః, ఏతాదృశవిశిష్టహేతుమత్తాజ్ఞానం సాక్షాదనుమితిప్రతిబంధకమితి ధ్యేయం. యస్య సాధ్యాభావేత్యాది. యత్సంబంధిసాధ్యం తదభావవ్యాప్యహేత్వంతరస్య జ్ఞానం పక్షేఽస్తిసప్రతిపక్ష ఇత్యర్థః. ప్రకృతసాధ్యవ్యాప్యత్వేన జ్ఞాయమానో యః ప్రకృతహేతుస్తతోఽన్యస్మిన్ హేతౌ సాధ్యాభావవ్యాప్యత్వ జ్ఞానదశాయామేవ తస్యసత్ప్రతిపక్షతేతి సూచనాయ హేత్వంతరేతి ప్రాంచః,నవీనాః పునరేవం వర్ణయంతి, యత్సంబంధిసాధ్యాభావవ్యాప్య హేత్వంతరస్య పక్షే సత్త్వం తథావిధ ఇత్యర్థ ఇతి— ఆశ్రయాసిద్ధో యథేతి. ఆశ్రయాసిద్ధిశ్చ పక్షే పక్షతావచ్ఛేదక విరహః పక్షతావచ్ఛేదకవిరహవాన్ పక్షో వా. స చ నాస్త్యేవేతి. అరవిందస్య ప్రసిద్ధత్వాత్సవిశేషణే హీతి న్యాయేనారవిందే గగనీయత్వం నాస్తీతి పర్యవసితోఽర్థః, స్వరూపాసిద్ధిశ్చ పక్షే హేత్వభావః హేత్వభావవాన్ పక్షో వా, నను సోపాధికస్యాతిరిక్తస్య సద్భావాత్కథం పంచ హేత్వాభాసా ఇత్యతఆహ—సోపాధిక ఇతి. వ్యాప్యత్వాసిద్ధిర్వ్యాప్త్యభావస్తస్యాస్సోపాధికహేతౌ నియమేన సత్త్వాత్సోపాధికో వ్యాప్యత్వాసిద్ధఏవ, నత్వతిరిక్తో హేత్వాభాస ఇతి భావః, ఉపాధేర్దోషత్వం న సంభవతీతి దీపికాయాం వ్యక్తీభవిష్యత్యగ్రే. అత్రేద మవధేయం. సాధ్యేసాధ్యతావచ్ఛేదకాభావస్సాధ్యాప్రసిద్ధిః హేతౌ హేతుతావచ్ఛేదకాభావస్సాధనాప్రసిద్ధిః, యథా కాంచనమయవహ్నిమాన్ కాంచనమయధూమా దిత్యాదౌ తద్గ్రహదశాయాం హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టే సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధః ఫలం తయోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధావంతర్భావాన్న హేత్వాభాసాధిక్యమితి. సాధ్యవ్యాపకత్వ ఇతి. సాధ్యవ్యాపకత్వ సాధనావ్యాపకత్వే ఏకరూపేణైకసంబంధేన చ గ్రాహ్యే. తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ తత్తద్వహ్నౌ, వహ్నిత్వేన సాధ్యవ్యాపకత్వస్య తత్తద్వహ్నిత్వేన సాధనావ్యాపకత్వస్య చసత్త్వేఽపి నాతివ్యాప్తిః. న వా సంయోగేన సాధ్యవ్యాపకస్య వహ్నేస్సమవాయేన సాధనావ్యాపకత్వేఽపి తత్రాతివ్యాప్తిః, మూలోక్తోపాధిలక్షణేఽవ్యాప్తిం వారయితుం లక్షణభేదం ప్రదర్శయతి—దీపికాయాం. ఉపాధిశ్చతుర్విధ ఇతి. యద్ధర్మవిశిష్టసాధ్యవ్యాపకత్వం తద్ధర్మవిశిష్టసాధనావ్యాపకత్వం లక్షణే నివేశనీయం, అన్యథా పర్వతత్వాత్మకపక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకస్య కస్య చిద్ధూమత్వావచ్ఛిన్నావ్యాపకత్వాదతి

నావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకః । ఉదాసీనధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకశ్చేతి। ఆద్యః, వహ్నేరింధనసంయోగః, ద్వితీయో యథా- వాయుః ప్రత్యక్షః ప్రత్యక్షస్పర్శాశ్రయత్వాదిత్యత్ర బహిర్ద్రవ్యత్వావచ్ఛిన్నప్రత్యక్షత్వవ్యాపకముద్భూతత్వమ్, తృతీయో యథా. ప్రాగభావో వినాశీ జన్యత్వాదిత్యత్ర జన్యత్వావచ్ఛిన్నానిత్యత్వవ్యాపకం భావత్వమ్- చతుర్థో యథా. ప్రాగభావో వినాశీ ప్రమేయత్వాదిత్యత్ర జన్యత్వావచ్ఛిన్నానిత్యత్వవ్యాపకం భావత్వమ్, బాధితస్య లక్షణమాహ- యస్యేతి అత్ర బాధస్య గ్రాహ్యాభావనిశ్చయత్వేన, సత్ప్రతిపక్షస్య విరోధిజ్ఞానసామగ్రీత్వేన, సాక్షాదనుమితిప్రతిబన్ధకత్వమ్, ఇతరేషాం తు పరామర్శప్రతిబన్ధకత్వమ్ తత్రాపి సాధారణస్యావ్యభిచారాభావరూపతయా, విరుద్ధస్య సామానాధికరణ్యాభావరూపతయా. వ్యాప్యత్వాసిద్ధస్య విశిష్టవ్యాప్త్యభావరూపతయా,

---

వ్యాప్తిస్స్యాదితి ధ్యేయం. ఉదాసీనేతి. పక్షధర్మసాధనాభ్యాంభిన్నేత్యర్థః. బహిర్ద్రవ్యత్వమాత్రాస్యప్రత్యక్షత్వం, ఇదం కేవలప్రత్యక్షస్యైవ సాధ్యత్వానుసారేణ. ప్రాగభావో వినాశీ జన్యత్వాదితి. అత్ర జన్యత్వం పక్షధర్మో నభవతీతి సాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వఘటితలక్షణమ్, అనిత్యత్వవ్యాపకమితి. వినాశిత్వవ్యాపకమిత్యర్థః, జన్యత్వస్యోదాసీనత్వం సంపాదయితుం. ప్రమేయత్వాదితి. బాధస్య, సాధ్యాభావవత్తానిశ్చయస్య. గ్రాహ్యాభావనిశ్చయత్వేనేతి. అనుమితిప్రతిబంధకత్వ మిత్యనేనాన్వయి. విరోధిజ్ఞానసామగ్రీత్వేనేతి ఇదం ప్రాచీనమతే, వస్తుతస్తు విరోధిపరామర్శస్య సాధ్యాభావవ్యాప్యవత్తానిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబంధకత్వం లాఘవాదితి ధ్యేయం, ఇతరేషాం: వ్యభిచారాదిగ్రహాణాం, తత్రాపి, వ్యభిచారాదిగ్రహేష్వపి. సాధారణస్యేతి. భావప్రధానతయా సాధారణ్యస్యేత్యర్థః, అవ్యభిచారాభావతయా, తద్గ్రహస్యేతి శేషః. వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వ మిత్యనేనాన్వయః, ఏవమగ్రేఽపి - హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వస్యైవ సాధ్యతావచ్ఛేదకే హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వస్యాపి వ్యభిచారతయా తద్గ్రహస్య హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావరూపావ్యభిచారగ్రహప్రతిబంధకతేతి భావః. హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వప్రకారకగ్రహస్య వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధకత్వంతు మణిమంత్రాదిన్యాయేన విశిష్టవ్యాప్త్యభావ

అసాధారణానుపసంహారిణోః వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేన, వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమ్, ఆశ్రయాసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధ్యోః పక్షధర్మతాజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వమ్, ఉపాధిస్తు వ్యభిచారజ్ఞానద్వారా వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబన్ధకః. సిద్ధసాధనంతు పక్షతావిఘటకతయాఽఽశ్రయాసిద్ధావంతర్భవతీతి ప్రాంచః, నిగ్రహస్థానాంతరమితి నవీనాః.

ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః.

తయా హేతువ్యాపకతావచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్యాభావరూపతయా. వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేనేతి. హేతావసాధారణ్యాదిజ్ఞానదశాయాం హేతుసాధ్యయోస్సామానాధికరణ్యనిశ్చయాసంభవేన పక్షాంతర్భావేనచ సాధ్యసంశయసత్త్వేన వ్యాప్తిసంశయసంభవాన్న వ్యాప్తినిర్ణయ ఇతి ప్రాచీనమతమభిప్రేత్యేదమ్. పక్షధర్మతాజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమితి. పక్షే పక్షతావచ్ఛేదకవిరహస్య హేతువిరహస్య చ నిశ్చయదశాయాం హేతౌ పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టపక్షవృత్తిత్వగ్రహాసంభవాదితి భావః, నను పంచతోక్తిరసంగతా హేతావుపాధిగ్రహదశాయామపి వ్యాప్తినిశ్చయాసంభవేనోపాధిజ్ఞానస్య వ్యాప్తినిశ్చయప్రతిబంధకతాయా ఆవశ్యం వక్తవ్యతయోపాధేరపి హేత్వాభాసలక్షణాక్రాంతత్వాదత ఆహ.-ఉపాధిస్త్వితి. వ్యభిచారజ్ఞానద్వారేతి. తథాచ హేత్వాభాసలక్షణే సాక్షాదనుమితితత్కరణాన్యతరప్రతిబంధకత్వస్యైవ నివేశనీయతయా పరముఖనిరీక్షకస్యోపాధేర్న హేత్వాభాసత్వమితి భావః. నను తథాపి సిద్ధిసత్త్వేఽప్యనుమిత్యనుదయాత్తద్విషయస్య సాధ్యవత్పక్షస్యాపి హేత్వాభాసత్వమావశ్యకమిత్యాశంకాం జరన్నైయాయికానాం మతమవలంబ్యోపష్టావత్యా పరిహరతి.-సిద్ధసాధనం త్వితి. పక్షతావిఘటకతయేతి. తన్మతే పక్షతాయాస్సాధ్యసంశయరూపతయా తద్విఘటకత్వం సాధ్యనిశ్చయస్యాక్షతమితి భావః, అంతర్భవతీతి. తథాచ న విభాగవ్యాఘాతఇతిభావః, దర్శితమపి, శిథిల మిత్యాలోచ్యాహ—నిగ్రహేతి. నచసిద్ధాంతేఽనుమితింప్రతిసిద్ధేః ప్రతిబంధకతయా తద్విషయస్య కథం హేత్వాభాసతా నేతి వాచ్యం, సిషాధయిషాయాస్సిద్ధినిష్ఠప్రతిబంధకతాయాముత్తేజకతయా కేవలం సిషాధయిషాసహితసిద్ధౌ ప్రతిబంధకత్వాభావేనతద్విషయే ఉక్తహేత్వాభాసలక్షణాసంస్పర్శాత్ అధికమస్మదీయాభినవదీధితివ్యాఖ్యాయాం తర్కకర్కశవిచారచాతురీధురీణై రనుసంధేయమ్.

ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః.

ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

ఉపమానం లక్షయతి.—ఉపమితికరణమితి.

ఇత్యుపమానపరిచ్ఛేదః.

ఉపమానం లక్షయతీతి. అవసరసంగత్యోపమానం నిరూపయతీత్యర్థః. ఉపమితిస్వరూపం వ్యుత్పాదయతి మూలే.—సంజ్ఞేతి. సంజ్ఞా గవయపదం సంజ్ఞీ గవయత్రయో స్సంబంధశ్శక్తిః, తజ్జ్ఞానమిత్యర్థః, లక్షణం తూపమినోమీత్యనువ్యవసాయగమ్యోపమితిత్వమేవ, వాక్యార్థం స్మరన్ గోసదృశపిండం పశ్యతీతి, ఏతేన స్మరణం సాదృశ్యదర్శనజన్య ముద్బోధకాంతరజన్యంవా ఉభయమపి సాదృశ్యదర్శనస్య సహకారి నతు సాదృశ్యదర్శనజన్యమేవ స్మరణం సహకారీతి సూచితం, ప్రాఞ్చస్తు వాక్యార్థం స్మరన్నిత్యత్ర వర్తమానసామీప్యే ప్రత్యయః వాక్యార్థంస్మరిష్యన్నిత్యర్థః, ఏవంచ వాక్యార్థస్మరణస్య సాదృశ్యదర్శనజన్యత్వాలాభేన వ్యాపారత్వాలాభ ఇత్యాహుః. తదనంతరమిత్యాది. సాదృశ్యదర్శనానంతరం గవయో గవయపదవాచ్య ఇత్యాకారికా గవయత్వరూపైకధర్మధర్మితావచ్ఛేదకోపమితిరుత్పద్యత ఇత్యర్థః, ఇదముపలక్షణం, వైధర్మ్యదర్శనేనాప్యుపమితి రితి ధ్యేయం, వైశేషికాస్తు పదవాచ్యత్వవ్యాప్యసాదృశ్యాదిపరామర్శా త్పదవాచ్యత్వస్యానుమితిరేవాతోనోపమానం ప్రమాణాంతర మిత్యాహుః, తచ్చింత్యం, వ్యాప్తిజ్ఞానమంతరాపి పదవాచ్యత్వప్రమితేరనుభవసిద్ధత్వాత్.

ఇత్యుపమానపరిచ్ఛేదః.

శబ్దపరిచ్ఛేదః.

శబ్దం లక్షయతి—ఆప్తేతి. ఆప్తం లక్షయతి—ఆప్తస్త్వితి. వాక్యలక్షణమాహ—వాక్యమితి. పదలక్షణమాహ—శక్తమితి. అర్థస్మృత్యనుకూలపదపదార్థసంబంధశ్శక్తిః, సా చ పదార్థాంతరమితి మీమాంసకాస్తన్ని

శబ్దం లక్షయతీతి. ఉపజీవ్యోపజీవకత్వసంగత్యా శబ్దం నిరూపయతీత్యర్థః, అత్ర జ్ఞాయమానశబ్దస్య శబ్దప్రమాణతయా శబ్దే ఉపమానోపజీవకత్వాభావాదుపమితిశాబ్దబోధరూపఫలయోస్సంగతి ర్బోధ్యా, తథా హి శక్తిపరిచ్ఛిత్తిరూపా ఉపమితి స్తస్యాశ్చ శాబ్దబోధోపజీవ్యత్వేన ఫలయో రుపజీవ్యోపజీవకత్వసంభవ స్తాదృశసంగతేశ్చ ఫలనిష్ఠత్వేఽపి స్వాశ్రయకరణత్వాత్మకపరంపరాసంబంధేన కరణనిష్ఠత్వాత్, కరణయోరనంతరాభిధానప్రయోజకత్వం శబ్దజ్ఞానస్య ప్రమాణత్వాంగీకర్తృనవీనమతే ఉపమితేశ్శక్తపదవిషయకత్వేన శబ్దప్రమాణతయా తత్రోపమానజన్యత్వస్యాక్షతతయా స్వరూపయోరపి సంగతిరితి మంతవ్యమ్—మూలే. ఆప్తవాక్యం శబ్ద ఇతి. శబ్ద ఇతి లక్ష్యనిర్దేశః, ప్రమాణశబ్ద ఇతి తదర్థః. ఆప్తవాక్యమితి లక్షణం భవతి హి పయసా సించతీత్యాది శబ్ద ఆప్తోక్తవాక్యం న తు వహ్నినా సించతీత్యాదిశబ్దః తదుచ్చారణకర్తు ర్యథార్థవక్తృత్వరూపాప్తత్వాభావాత్ ప్రకృతవాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానజన్యవాక్యం ప్రమాణశబ్ద ఇతి తు నిష్కర్షః. వాక్యప్రయోగే వాక్యార్థజ్ఞానస్య హేతుత్వాల్లక్షణసంగతిః. స్ఫుటమేతచ్ఛబ్దమణౌ, మీమాంసకమతనిరాసకత్వేనాగ్రే మూలమవతారయితుం తన్మతసాధారణ్యేన శక్తిపదార్థమాహ—దీపికాయామ్ అర్థస్మృత్యనుకూలేతి. అర్థస్మృత్యనుకూలః శాబ్దబోధజనకార్థస్మృత్యనుకూలః ఘటాదిపద ఘటాదిరూపార్థయోస్సమ్బంధ శ్శక్తిరిత్యర్థః, అనుకూలత్వమిహ ప్రయోజకత్వం తచ్చ కారణతావచ్ఛేదకపదపదార్థసంబంధేఽప్యస్తి అతః పదపదార్థసంబంధస్య శాబ్దబోధజనకస్మృతిజనకత్వాభావేఽపి న క్షతిః, అర్థస్మృత్యనుకూలత్వస్యాదృష్టాదిసాధారణ్యాద్విశేష్యమితి ధ్యేయమ్. పదార్థాంతర మితి. తత్తత్పదార్థతావచ్ఛేదకాభావకూటవదిత్యర్థః, తేనాతిరిక్తపదార్థస్యాన్యమతాప్రసిద్ధత్వేఽపి న వ్యాఘాతః, అస్మాత్పదాదయమర్థో బోద్ధవ్య ఇత్యాదిమూలస్యైతత్పదజన్యబోధవిషయోఽయ మర్థ ఇత్యాకారికేశ్వరేచ్ఛా శక్తిరిత్యర్థః. న తు పదార్థాంతరమితి. న చేశ్వరీయజ్ఞానస్యేచ్ఛాయాః కృతేర్వా శక్తిరూపత్వమితి వినిగమనావిరహాదతిరిక్తైవ శక్తిరితి వాచ్యం—ఆధునికసంకేతస్యేచ్ఛారూపతయా శక్తేరపీచ్ఛారూపత్వే సం

[illegible]మాహ.—అస్మాదితి. డిత్థాదీనామివ ఘటాదీనామపి సంకేతఏవ శక్తి ర్నతుపదార్థాంతరమిత్యర్థః, నను గవాదిపదానాం జాతావేవ శక్తి ర్విశేషణతయా జాతేః ప్రథమోపస్థితత్వాద్వ్యక్తిలాభస్త్వాక్షేపాదితి కేచిత్, తన్న, గామానయేత్యాదౌ వృద్ధవ్యవహారేణ సర్వత్రానయనాదేర్వ్యక్తావేవ సంభవేన జాతివిశిష్టవ్యక్తావేవ శక్తికల్పనాత్, శక్తి

శక్తిజ్ఞానస్యానుగత కార్యకారణభావ స్సంభవతి నాన్యథేత్యేవం వినిగమకసంభవేనే చ్ఛాయా ఏవ శక్తిత్వస్వీకారాత్, నచ భగవదిచ్ఛాయా స్సకలవిషయిణ్యాశ్శక్తిత్వ స్వీకారే ఘటపదబోధ్యత్వప్రకారకేచ్ఛాయాః పటేఽపిసత్త్వాద్ఘటపదవాచ్యత్వస్యా తిప్రసంగః. ఏవం గంగాపదజన్యబోధవిషయత్వప్రకారకేచ్ఛాయాస్తీరేఽపి సత్త్వేన శక్త్యైవ తద్బోధసంభవే లక్షణోచ్ఛేదాపత్తిరితి వాచ్యం, యత స్తత్తత్పదవాచ్యత్వం తత్తత్పదజన్యబోధవిషయత్వప్రకారతానిరూపితేశ్వరేచ్ఛీయవిశేష్యతావత్త్వం తాదృశప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేన తదిచ్ఛావత్త్వం వా. తథాచ తాదృశఘటపదవాచ్యత్వస్య పటేఽసత్త్వాన్నాతిప్రసంగః, గంగాదిపదజన్యత్వస్య బోధాంశే బోధవిషయత్వస్య చ తీరాంశే స్వాతంత్ర్యేణ భాన మీశ్వరేచ్ఛాయాముపేయతే ఇత్థం చ విశకలితభానస్థలే నిరూప్యనిరూపకభావాపన్నవిషయతాయా అభావేన గంగాపదజన్యత్వప్రకారతానిరూపితబోధవిషయతానిరూపితవిషయత్వప్రకారతానిరూపిత విశేష్యతాసంబంధేనేచ్ఛావత్త్వస్య తీరే అసత్త్వేన న క్షతి రితి సంక్షేపః, విశిష్టే శక్తిం వ్యవస్థాపయితుం మీమాంసకమత ముపన్యస్య దూషయతి—గవాదీతి. విశేషణీభూతజాతిగ్రహ మంతరా విశిష్టగ్రహాసంభవేన విశిష్టే శక్తికల్పనం న సంభవతి, అతో జాతిగ్రహస్య ప్రథమమపేక్షితత్వేన జాతావేవ శక్తికల్పన ముచితం లాఘవాదిత్యాహ.—విశేషణతయేతి. ప్రథమోపస్థితత్వాదితి. విశిష్టగ్రహాత్పూర్వ ముపగతత్వాదిత్యర్థః, కథం తర్హి వ్యక్తిలాభ ఇత్యత ఆహ—వ్యక్తీతి. ఆక్షేపాదితి.—అర్థాపత్తిప్రమాణాదిత్యర్థః. వ్యక్తావేవ సంభవేనేతి. అనుపపత్తిప్రతిసంధానశూన్యతాదశాయామపి వ్యక్తిభానస్యానుభవసిద్ధత్వేన వ్యక్త్యపి బోధ్యం,విశిష్టవ్యక్తావేవేత్యేవకారేణ కేవలజాతికల్పనావ్యవచ్ఛేదః. అత్రేదం బోధ్యం, జాతితద్వైశిష్ట్యతదాశ్రయేషు త్రిషు శక్తికల్పనయా పదార్థద్వయసంబంధస్యైవ పదద్వయసమభివ్యాహారలభ్యత్వేనాన్వయాంశస్య శాబ్దబోధే భానాసంభవాదితి, నవ్యాస్తు లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వగ్రహమాత్రేణ లక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యేవ శక్యతావచ్ఛేదకత్వగ్రహమాత్రేణ శక్యతావచ్ఛేదకస్యాపి శాబ్దబోధే భానం సంభవతీతి శక్యతావచ్ఛేదకే శక్తిర్న కల్పనీయేతి వదంతి.

గ్రహశ్చ వృద్ధవ్యవహారేణ, వ్యుత్పిత్సుర్బాలో గామానయేత్యుత్తమవృ
ద్ధవాక్యశ్రవణానంతరం మధ్యమవృద్ధస్య ప్రవృత్తి ముపలభ్య గవాన
యనం దృష్ట్వా మధ్యమవృద్ధప్రవృత్తిజనకజ్ఞానస్యాన్వయవ్యతిరేకా
భ్యాం వాక్యజన్యత్వం నిశ్చిత్య అశ్వమానయ గాం బధానేతి వాక్యాం
తరేణావాపోద్వాపాభ్యాం గోపదస్య గోత్వవిశిష్టే శక్తిరశ్వపదస్యా
శ్వత్వవిశిష్టే శక్తిరితి వ్యుత్పద్యతే- నను సర్వత్ర కార్యపరత్వాద్వ్యవ
హారస్య కార్యపర ఏవ వ్యుత్పత్తిర్న సిద్ధపర ఇతి చేన్న, కాశ్యాం త్రిభువనతి
లకో భూపతి రాస్త ఇత్యాదౌ సిద్ధేఽపి వ్యవహారాద్వికసితపద్మే మధుక
రస్తిష్ఠతీత్యాదౌ ప్రసిద్ధపదసమభివ్యాహారాత్సిద్ధేఽపి మధుకరపదాదౌ
వ్యుత్పత్తిదర్శనాచ్చ, లక్షణాపి శబ్దవృత్తిశ్శక్యసంబంధో లక్షణా, గం

శక్తిగ్రహశ్చ వృద్ధవ్యవహారేణేతి. శక్తిగ్రహస్తు వృద్ధవ్యవహారాదినా సంభవతీత్యర్థః,
ఆదినా వ్యాకరణాదిపరిగ్రహః, అతఏవ "శక్తిగ్రహం వ్యాకరణోపమానకోశాప్త
వాక్యాద్వ్యవహారతశ్చ, వాక్యస్య శేషాద్వివృతేర్వదంతి సాన్నిధ్యతస్సిద్ధపదస్య వృద్ధాః"
ఇత్యభియుక్తోక్తిస్సంగచ్ఛతే, వ్యాకరణాత్ప్రకృతిప్రత్యయాదీనాం శక్తిగ్రహః, ఉప
మానాచ్ఛక్తిగ్రహస్త్వనస్తాద్గ్నితః, "అప్యేకదంతహేరంబలంబోదరగజాననాః"
ఇతి కోశాదేకదంతాదిశబ్దాః గణేశత్వవిశిష్టే శక్తా ఇత్యర్థకాద్గణేశత్వవిశిష్టే శక్తిగ్ర
హః, తత్రైకదంతాదిశబ్దానామేకార్థతయా తేషాం విభిన్నత్వేన ద్వంద్వోపపత్తిః,
కోకిలః పికపదవాచ్య ఇత్యాప్తవాక్యాత్పికపదస్య కోకిలే శక్తిగ్రహః, వ్యవహారత
శ్శక్తిగ్రహ ముపపాదయతి—వ్యుత్పిత్సురితి. శక్తిగ్రహేచ్ఛావానిత్యర్థః. ఉత్తమవృద్ధ
స్యేతి. ప్రయోజకవృద్ధస్యేత్యర్థః. మధ్యమవృద్ధస్యేతి—ప్రయోజ్యవృద్ధస్యేత్యర్థః,
గవానయనం దృష్ట్వా ప్రవృత్తిముపలభ్యేత్యన్వయః, ఉపలభ్యేత్యస్యానుమాయేత్యర్థః,
ఇయం క్రియా ప్రయత్నపూర్వికా విలక్షణక్రియాత్వాత్ స్వీయక్రియావదిత్యను
మానప్రయోగో బోధ్యః, ప్రవృత్తిజనకజ్ఞానస్య, గవానయనగోచరప్రయత్నజనక
గవానయనజ్ఞానస్య, వాక్యస్య విశిష్టేఽర్థే శక్తిర్న కల్పనీయా తాదృశార్థస్య సమభివ్యా
హారలభ్యత్వాదనన్యలభ్యో హి శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాదిత్యభిసంధినాహ.—అశ్వమాన
యేత్యాది. ఆవాపోద్వాపాభ్యామితి. ఆవాపస్సంగ్రహః ఉద్వాపస్త్యాగః. వ్యుత్పద్యత
ఇతి. వ్యుత్పత్త్యాశ్రయో భవతీత్యర్థః. వాక్యశేషాద్యథా - యవమయశ్చరుర్భవతీ
త్యత్ర యవశబ్దః ఆర్యవ్యవహారాద్దీర్ఘశూకవిశిష్టస్య వాచకః మ్లేచ్ఛవ్యవహారాత్ప్రి

గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గంగాపదవాచ్యప్రవాహసంబంధాదేవ తీరోపస్థితౌ తీరేఽపి శక్తిర్న కల్ప్యతే సైంధవాదౌ తు లవణాశ్వయోః పరస్పరసంబంధాభావాన్నానాశక్తికల్పనమ్ - లక్షణా త్రివిధా - జహల్లక్షణాఽజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా చేతి - యత్ర వాచ్యార్థస్యాన్వయాభావస్తత్ర జహతీ, యథా, మంచాః క్రోశంతీతి - యత్ర వాచ్యార్థస్యాప్యన్వయస్తత్రాజహతీ, యథా, ఛత్రిణో గచ్ఛంతీతి - యత్ర

యంగో వ్యాపకో వేతి సందేహే ''వసంతే సర్వసస్యానాం జాయతే పత్రశాతనం, మోదమానాశ్చ తిష్ఠంతి యవాః కణిశశాలినః'' ఇతి—వాక్యశేషాద్దీర్ఘశూకవిశిష్టే శక్తినిర్ణయః - క్రియాంగౌ తు శక్తిభ్రమాత్ప్రయోగః, వివరణాద్యథా - పచతి పాకం కరోతీత్యత్ర యత్నార్థకకరోతినా సర్వాఖ్యాతవ్యాఖ్యానాదాఖ్యాతస్య యత్నత్వవిశిష్టే శక్తిగ్రహః, సిద్ధపదసాన్నిధ్యాచ్ఛక్తిగ్రహస్తు - వికసితపద్మే మధుకర ఇత్యాద్యుత్తరగ్రంథేన స్ఫుటీభవిష్యతీత్యలం పల్లవితేన, వ్యవహారస్య కార్యపరత్వాదితి యోజనా, కార్యపరత్వం చ కృతిసాధ్యానయనాదిరూపక్రియాతాత్పర్యకత్వం - వ్యుత్పత్తిశ్చ శక్తిగ్రహః కార్యావచ్ఛేద్యం స్ఫుటయతి—సిద్ధేఽపి వ్యవహారాదితి, తథా చ సిద్ధేఽపి శక్తిగ్రహః ప్రామాణికః అన్యథా తత్రానుభవసిద్ధస్య శాబ్దబోధస్యాపలాపాపత్తేరితి భావః. తీరేఽపి శక్తిర్న కల్ప్యత ఇతి. గంగాపదస్యేతి శేషః, నన్వేవం సైంధవాదిపదానాం నానార్థకత్వానుపపత్తిరేకత్ర శక్త్యా అన్యత్ర లక్షణయైవ నిర్వాహ ఇత ఆహ—సైంధవాదావితి. ఆదినా హర్యాదిపరిగ్రహః, సంబంధాభావాదితి. సంయోగాదిరూపసంబంధాభావాదిత్యర్థః, ఇదముపలక్షణం - ప్రసిద్ధయోరర్థయోః కుత్ర శక్తిః కుత్ర లక్షణేత్యత్ర వినిగమకాభావేనోభయత్ర శక్తికల్పనస్యావశ్యకతేతి. మంచా ఇతి. మంచపదం మంచస్థపురుషే లాక్షణికం వాచ్యార్థస్య క్రోశనకర్తృత్వాన్వయాసంభవాదిత్యర్థః, వాచ్యార్థస్యాపీత్యపినా లక్ష్యసముచ్చయః. ఛత్రిణ ఇతి—ఏకసార్థవాహిత్వేన ఛత్ర్యఛత్రిషు గమనకర్తృత్వాన్వయః, తాత్పర్యానుపపత్తిరేవ లక్షణాబీజం, న చ ఛత్రిశబ్దస్య మతుబర్థకేనిప్రత్యయాంతస్య పదసమూహరూపత్వేన తచ్ఛక్త్యాప్రసిద్ధ్యా తత్సంబంధరూపలక్షణాయా అభావేన కథమిదముదాహరణమితి వాచ్యం - ప్రతిపాద్యసంబంధస్యైవ లక్షణేత్యేకదేశిప్రాయేణైతదుదాహరణదర్శనాదన్యథా కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యుదాహర్తవ్యమత్ర కాకపదస్య కాకతదితరసాధారణదధ్యుపఘాతుకత్వావచ్ఛిన్నపరత్వాత్, కేచిత్తు ఛత్రపదస్యైకసార్థే లక్షణా తద్ధితార్థస్సంబంధీ తథా

వాచ్యైకదేశత్యాగేనైకదేశాన్వయ స్తత్ర జహదజహతీ. యథాతత్త్వ
మసీతి. గౌణ్యపి లక్షణైవ లక్ష్యమాణగుణసంబంధరూపా, యథాగ్ని
ర్మాణవక ఇతి, వ్యంజనాపి శక్తిలక్షణాంతర్భూతా, అర్థశక్తిమూలాచా

చైకసార్థసంబంధినో గచ్ఛంతీత్యన్వయబోధ ఇత్యాహుః—తత్త్వమసీతి. తత్పదవాచ్యే
సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టే త్వంపదవాచ్యస్యాంతఃకరణాదివిశిష్టస్యాభేదాన్వయానుపపత్త్యా
ఉభయత్ర విశేషణాంశపరిత్యాగః, తథాచ తత్పదలక్ష్యస్య శుద్ధస్య త్వంపదలక్ష్యేణ
సహాభేదాన్వయోపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. ఇదముదాహరణం-జీవబ్రహ్మణోరైక్యం బ్రువ
తాం బ్రహ్మవాదినాం మతాభిప్రాయేణ, నైయాయికమతే తస్యాసమ్మతత్వాత్,
నైయాయికమతరీత్యాతు సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ తత్తాంశస్యైదానీమసంభవాద్ధా
నం ఇదంత్వాంశస్య సంభవాదహానమితి జహదజహల్లక్షణా మాచక్షతే, పరేతు ఘటో
ఽనిత్యఇత్యాదౌ ఘటత్వస్యేవ సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ తత్తాంశస్యోపలక్షణతయా
భానే న కించిద్బాధకమితి కిం జహదజహల్లక్షణయేతి వదంతి, గౌణ్యాః వృత్త్యంత
రత్వం నిరాచష్టే-గౌణ్యపీతి. నను గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర తీరే శక్యస్య ప్రవా
హస్యేవాగ్నిర్మాణవక ఇత్యాదౌ మాణవకే శక్యస్యాగ్నేః సాక్షాత్సంబంధో న సంభవ
తీతి కథం లక్షణయా నిర్వాహ ఇత్యతఆహ—లక్ష్యమాణేతి. లక్ష్యమాణో యో
గుణశ్శుచిత్వాదిస్తత్సంబంధరూపేత్యర్థః. అయమభిప్రాయః — శక్యసంబంధో
హి లక్షణా సచ క్వచిత్సాక్షాత్సంబంధః క్వచిత్పరంపరాసంబంధః, ఏవం చ శక్య
స్యాగ్నేః స్వనిష్ఠశుచిత్వవత్త్వసంబంధో లక్షణేతి, ఆలంకారికాః పునరేవమాహుః
—తీరే ఘోష ఇతి శబ్దప్రయోగే స్వాయత్తే గంగాయాం ఘోష ఇత్యనన్వితాభి
ధానం శైత్యపావనత్వాదిప్రతీత్యర్థం. నచ సా ప్రతీతిర్లక్షణయోపపద్యతే కేవలతీర
లక్షణయైవాన్వయానుపపత్తిపరిహారే శైత్యపావనత్వాదివిశిష్టతీరలక్షణాయాంమానాభా
వాత్తస్మాద్వ్యంజనావృత్తిరంగీకర్తవ్యేతి తన్మతం నిరస్యతి-వ్యంజనాపీతి.శక్తిలక్షణాంతర్భూ
తేతి.అయంభావః-నానార్థకస్థలే “దూరస్థాభూధరారమ్యా”ఇత్యాదౌభూధరశబ్దేన పర్వ
తానామివ రాజ్ఞామపి శక్త్యైవ ప్రతీతిస్సంభవతి గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ శైత్య
పావనత్వాదివిశిష్టతీరప్రతీతిరపి లక్షణాసామ్రాజ్యాదేవ తత్ర లక్షణాకల్పనాయా
స్తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ సద్భావాత్కిం వ్యంజనయేతి, శబ్దశక్తిమూలాయాః వ్యంజ
నాయా అన్యథాసిద్ధత్వేఽప్యర్థశక్తిమూలాయా స్తస్యా అనన్యథాసిద్ధిః తథాహి “గచ్ఛ
గచ్ఛసి చేత్కాంతపంథాన స్సంతు తే శివాః,మమాపి జన్మ తత్రైవ భూయాద్యత్ర గతో
భవా”నిత్యాదౌ హే ప్రియతమ తవ గమనోత్తరం మమ ప్రాణనాశో భవిష్యత్యతోన

నుమానాదినాऽన్యథాసిద్ధా, తాత్పర్యానుపపత్తిర్లక్షణాబీజమ్, తత్ప్ర
తీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వం తాత్పర్యమ్, తాత్పర్యజ్ఞానం చ వాక్యార్థజ్ఞాన
హేతుర్నానార్థానురోధాత్, ప్రకరణాదికం తాత్పర్యగ్రాహకమ్,
వ్యాకరణాద్యాపి విశేషీతి శబ్దాధ్యాహారః, నన్వర్థజ్ఞానార్థత్వాచ్ఛబ్ద

కల్ప్యమిత్యర్థో వ్యజ్యతే నవ్యైస్తు శక్తిలక్షణాభ్యాం నిర్వాహః ఇత్థం చ వ్యంజ
నాయాః ఆవశ్యకతేత్యత ఆహ—అర్థశక్తిమూలా చేతి—చస్త్వర్థః. అనుమానాదినేతి.
అనుమానప్రయోగస్తు-ఇయం మదీయగమనోత్తరకాలికప్రాణవియోగవతీ విలక్షణశబ్ద
ప్రయోక్తృత్వాదిత్యాదిరూపః, ఆదినా సంభావనాదిపరిగ్రహః, ఉత్కటైకతరకోటిక
స్సంశయస్సంభావనా, ఔత్కట్యం చ విషయతావిశేషః, యది పునరానుభావికో
లోకానాం స్వరసవాహీశబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమీత్యనుభవ స్తదా వ్యైయంజనికీ వృత్తి
ర్గ్రాహ్యా గురుణా ప్యశక్యవారణేతి వ్యంజనావృత్తిసిద్ధిర్నిష్ప్రత్యూహైవేతి మంతవ్యమ్,
అన్వయానుపపత్తేర్లక్షణాబీజత్వే యష్టీః ప్రవేశయేత్యాదౌ లక్షణానుపపత్తిస్తాత్పర్యా
నుపపత్తే స్తథాత్వే తస్యా స్తత్రాపి సత్త్వేన యష్టిపదస్య యష్టిధరే లక్షణా సంభవతీత్యా
శయేనాహ—తాత్పర్యానుపపత్తిరితి. తత్ప్రతీతిరితి. తీరాదిరూపార్థప్రతీతిరిత్యర్థః
నానార్థేతి—సైంధవమానయేత్యాదినానార్థకస్థలే సైంధవపదస్యాऽశ్వే లవణే చ
శక్తిమత్తయా శాబ్దబోధే తాత్పర్యగ్రహస్య కారణత్వ మంతరా నియతకాలే తత్త
ద్బోధోపపత్తిర్నాస్తీతి తత్ర తత్కారణత్వస్యావశ్యకత్వే తదనురోధేన సర్వత్ర
తదావశ్యకతేతి భావః, న చ మానిన్లోకాదౌ శాబ్దబోధానుపపత్తిః తత్ర నిరుక్తతాత్పర్య
స్యాసత్త్వాదితి వాచ్యం-తాత్పర్యస్య తత్ప్రతీతీచ్ఛారూపత్వపర్యవసానేన తత్ర తాదృశ
తాత్పర్యస్య సత్త్వేనాదోషాత్. న చ తథాపి తత్ప్రతీతీచ్ఛారహితశుకాద్యుచ్చరితవాక్యా
దపి శాబ్దబోధస్యానుభావికతయా తత్రానుపపత్తేః పరిహారాసంభవ ఇతి వాచ్యం, తత్రే
శ్వరేచ్ఛామాదాయానుపపత్తేః పరిహారసంభవాదిత్యలమధికజల్పనేన—ప్రకరణాది
కమితి. ఆదినా సకాంక్షచక్రోహః పూజ్య ఇత్యాదౌ హరిశబ్దస్య భగవతి తాత్పర్య
నిర్ణాయకస్య సకాంక్షచక్రేతి విశేషణాదేః పరిగ్రహః, కథం ప్రకరణాదే స్తాత్పర్య
గ్రాహకత్వమితి చేదిత్థం ఇదం సైంధవపదం లవణబోధేచ్ఛయోచ్చరితం భోజనప్రకరణే
ఉక్తత్వాదితి రీత్యా గృహాణ, ప్రాభాకరం నిరాకరిష్యమాణ స్స్వసిద్ధాంతం ప్రదర్శ
యతి—ద్వారమితి. అర్థజ్ఞానార్థత్వాచ్ఛబ్దస్యేతి—శబ్దజ్ఞానస్యార్థజ్ఞానఫలకత్వాదిత్యర్థః.
వితానకా ప్రక్రమతఏవార్థానుసన్ధానే లాఘవమితి సూచితం, కించార్థం బుద్ధ్వా శబ్ద

స్యాత్క్రమమవిజ్ఞాయ శబ్దాధ్యాహారాసంభవాదర్థాధ్యాహార ఏవ యుక్త ఇతి చేన్న, పదవిశేషజన్యపదార్థోపస్థితేశ్శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వాత్, అన్యథా ఘటః కర్మత్వమానయనం కృతిరిత్యత్రాపి శాబ్దజ్ఞానప్రసంగాత్, పంకజాదిపదేషు యోగరూఢిః, అవయవశక్తిర్యోగస్సముదాయశక్తిరూఢిః, నియతపద్మత్వజ్ఞానార్థం సముదాయశక్తిః అన్యథా కుముదేఽపి ప్రయోగ

రచనేతి న్యాయేనార్థజ్ఞానమంతరా ఆకాంక్షాదిమచ్ఛబ్దానుసంధానరూప శబ్దాధ్యాహారస్యైవాసంభవాత్ క్రమతోఽర్థాధ్యాహారస్యైవావశ్యకతేత్యాహ—అర్థమితి. యథా కథంచిదుపస్థితపదార్థానాం శాబ్దబోధానుదయేన పదజన్యత్వస్యోపస్థితివిశేషణతాయా ఆవశ్యకతయా తాదృశోపస్థితిసంపూర్తయే శబ్దాధ్యాహార ఏవానాయత్యానుసర్తవ్య ఇత్యాహ—పదవిశేషేతి. విశేషపదస్యాపి ప్రయోజనం దర్శయితుం ఘటః కర్మత్వమిత్యాద్యనుసంధానం తత్ర కర్మత్వాదిపదజన్యకర్మత్వాద్యుపస్థితేస్సత్త్వేఽపి ఘటపదోత్తరం పదజన్యకర్మత్వాద్యుపస్థితేరసత్త్వేన న సిద్ధాంతిమతే శాబ్దబోధప్రసంగ ఇతి భావః. పదవిశేషజన్యేత్యత్ర వృత్త్యా పదవిశేషజన్యేత్యపి బోధ్యం, తేన ఘటమానయేత్యాదౌ ఘటాదిపదాదాకాశాదేరుపస్థితావపి న శాబ్దబోధ ఇతి దిక్, యద్యపి పదం తావచ్చతుర్విధం-యౌగికం, రూఢం, యోగరూఢం, యౌగికరూఢం చేతి, యోగోఽవయవశక్తిస్తన్మాత్రేణార్థప్రతిపాదకం యౌగికం, యథా పాచకాదిపదం, రూఢిస్సముదాయశక్తిస్తన్మాత్రేణార్థప్రతిపాదకం ద్వితీయం, యథా గవాదిపదం, యోగరూఢిభ్యాం పరస్పరసహకారేణార్థప్రతిపాదకం తృతీయం; యథా పంకజాదిపదం; యోగశక్త్యా చ పరస్పరాసహాయేన విభిన్నార్థప్రతిపాదకం చతుర్థం, యథాఽశ్వభిత్పదం యోగేన తరుగుల్మాదేః రూఢ్యా తు యాగవిశేషస్య చ వాచకం, తథాపి యోగరూఢిం ప్రదర్శ్య తత్ర యోగరూఢ్యోస్స్వరూపప్రదర్శనే తద్రీత్యాన్యత్రాపి బోద్ధుం శక్యమిత్యభిప్రాయేణ పంకజాదిపదే యోగరూఢిం ప్రదర్శయతి—పంకజాదీతి. యోగరూఢీతి. యోగసహితా రూఢిరిత్యర్థః, నను పంకజాదిపదేషు యోగ ఏవాస్తు, తావతైవ నిర్వాహాదిత్యాశంక్య పంకజశబ్దస్య పద్మత్వావచ్ఛిన్నే వృత్తిమంతరా నియమేన పద్మత్వావచ్ఛిన్నభాననమనుభవసిద్ధం న నిర్వహతీతి పద్మత్వావచ్ఛిన్నభానానుభవే విప్రతిపన్నం ప్రత్యాహ—అన్యథేతి. నియతపద్మత్వావచ్ఛిన్నభానోపయోగిసముదాయశక్త్యనంగీకార ఇత్యర్థః. ప్రయోగ ఇతి. పంకజపదప్రయోగ ఇత్యర్థః. యద్యపి కార్యాన్వితే శక్తిరితి ప్రాభాకరమతం తథాపి సిద్ధార్థపరవాక్యేవ్యుత్పత్తేర్వ్యవస్థాపితత్వేన తత్సాధారణ్యాయ తన్మతం

ప్రసంగాత్, ఇతరాన్వితే శక్తిరితి ప్రాభాకరాః, అన్వయస్య వాక్యార్థతయా భానసంభవాదన్వయాంశేఽపి శక్తిర్న కల్పనీయేతి గౌతమీయాః. ఆకాంక్షేతి. ఆకాంక్షాదిజ్ఞాన మిత్యర్థః, అన్యథా ఆకాంక్షాదిభ్రమాచ్ఛాబ్దబోధో న స్యాత్, ఆకాంక్షాం లక్షయతి—పదస్యేతి. యోగ్య

మతిష్కృత్య దర్శయతి—ఇతరాన్వితఇతి. అన్వితే శక్తిరిత్యర్థః, అయమభిప్రాయః, అకాంక్షితపదార్థానాం శాబ్దబోధవారణాయ తత్తద్విషయకశాబ్దబోధం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానజన్యతత్తదుపస్థితిత్వేన హేతుతాయాః కల్పనీయతయాఽన్వయాంశేఽపి శక్తిరపేక్షితా, అన్యథా తాదృశసామాన్యకార్యకారణభావభంగప్రసంగాత్. నచ సంసర్గవిషయతాభిన్నతత్తద్విషయతాకశాబ్దబోధం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానాధీనతదుపస్థితిత్వేన హేతుత్వమాస్తాం తథాచాన్వయాంశే శక్త్యనంగీకారేఽపి న క్షతిరితి వాచ్యమ్, తథాసతి కార్యతావచ్ఛేదకగౌరవాపత్తేః. ఏవం చాన్వితో ఘటపదవాచ్య ఇత్యాకారకశక్తిజ్ఞానమేవ శాబ్దబోధప్రయోజకమితి. కేచిత్తు-ఇతరాన్వితే శక్తిరిత్యస్య కార్యాన్వితే శక్తిరిత్యర్థమాహుః—సయుక్తికం నైయాయికమతం దర్శయతి—అన్వయస్యేతి. పదార్థసంసర్గస్య పదసమభివ్యాహారబలాదేవ శాబ్దబోధే భానసంభవాత్తాదృశసంసర్గాంశే శక్తిర్న కల్పనీయేతిసముదితార్థనిష్కర్షః. అయమాశయః. తత్తద్విషయకశాబ్దబుద్ధిం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానాధీన తత్తదుపస్థితిత్వేనానుగతకార్యకారణభావో న సంభవతి శక్తిలక్షణోభయసాధారణస్య వృత్తిత్వస్యదుర్వచత్వాత్, అపితు తచ్ఛక్తపదజ్ఞానజన్యతదుపస్థితిత్వేనైకా కారణతా, తల్లాక్షణికపదజ్ఞానజన్యతదుపస్థితిత్వేన చాపరా కారణతా స్వీకర్తవ్యా, పరస్పరతదుపస్థితిజన్యశాబ్దబోధే వ్యభిచారవారణాయ తత్తత్కారణావ్యవహితోత్తరత్వం తత్తత్కార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశనీయం ఏవంచ వృత్త్యనుపస్థితస్యాపి పదార్థద్వయసంసర్గస్య శాబ్దబోధవిషయత్వోపగమే వ్యభిచారాప్రసక్త్యాదర్శితద్వివిధకార్యకారణభావస్య నిష్ప్రత్యూహత్వేన కిమన్వయాంశే శక్తికల్పనేన, ఆకాంక్షాదిరహితపదసముదాయాచ్ఛాబ్దబోధవారణాయాకాంక్షాదేశ్శాబ్దధీహేతుత్వమభిహితం మూలకృతా. తచ్చ నవీనమతే న సంభవతీతి తజ్జ్ఞానస్య హేతుతామాహ—ఆకాంక్షాదిజ్ఞానమితి. ఆదినా యోగ్యతాదిపరిగ్రహః, అన్యథా, ఆకాంక్షాదేశ్శాబ్దబోధహేతుత్వే, మూలే. యత్పదస్యేత్యాది. యత్పదస్య యత్పదాభావప్రయుక్తమన్వయబోధాజనకత్వం తత్పదసమభివ్యాహృతతత్పదస్య సాకాంక్షేత్యర్థః. ప్రయుక్తత్వం చ కారణాభావాత్కార్యాభావ ఇతి, ప్రతీతిసాక్షికస్స్వరూపసంబంధవిశేషః, అజనకత్వాంతం పరిచాయకం, ఏకపదార్థే

త్తాలక్షణమాహ—అర్థేతి. సన్నిధిలక్షణమాహ—పదానామితి. అవిలమ్బేన పదార్థోపస్థితిస్సన్నిధిః, ఉచ్చారణం తు తదుపయోగితయోక్తమ్. గౌరశ్వ ఇతి. ఘటః కర్మత్వమిత్యనాకాంక్షోదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్, వైదికస్య విశేషమాహ—వైదికమీశ్వరోక్తత్వాదితి. నను వేదస్యానాదిత్వాత్కథమీశ్వరోక్తత్వమితి చేన్న, వేదః, పౌరుషేయః, వాక్యసమూహత్వాత్, భారతాదివత్. నచ స్మర్యమాణకర్తృకత్వముపాధిః, గౌతమాదిభిశ్శిష్యపరంపరయా వేదేఽపి కర్తృస్మరణేన సాధనవ్యాపకత్వాత్ "తస్మాత్తేపానాత్త్రయో వేదా అజాయంతే" తి శ్రుతేశ్చ, నను వర్ణాః నిత్యాః సఏవాయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాబలాత్తథాచ కథం వేదస్యానిత్యత్వమితి చేన్న, ఉత్పన్నో గకారో వినష్టో గకార ఇతిప్రతీత్యా వర్ణానామనిత్యత్వాత్ - సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సేయం దీపజ్వాలేతి వజ్జాత్యాలంబనత్వాత్, వర్ణానాం నిత్యత్వేఽప్యానుపూర్వ్యావి

ఽపరపదార్థవత్త్వం యోగ్యతేతి మతే సంశయనిశ్చయసాధారణతజ్జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం శాబ్దధీహేతుః, బాధనిశ్చయాభావో యోగ్యతేతి నవీనమతే తు స్వరూపసత్యేవ యోగ్యతా తద్ధేతురితి దిక్. మీమాంసకశ్శంకతే—నన్వితి. వేదస్యేశ్వరోక్తత్వం వ్యవస్థాపయత్యనుమానేన. వేద ఇతి. నను "అష్టాదశ పురాణానాం కర్తా సత్యవతీసుత" ఇతి వైజయంత్యాదిప్రమాణబలేన భారతాదౌ కర్తా ఉపలభ్యతే నహి వేదే, తథాచ స్మర్యమాణకర్తృకత్వస్య భారతాదౌ సాధ్యవ్యాపకత్వే న పక్షే సాధనావ్యాపకత్వాదుపాధిత్వేన చ కథమనుమానం సాధకం భవేదిత్యాశంకతే. నచేతి. గౌతమాదిభిశ్శిష్యపరంపరయా వేదే కర్తురుపదేశే వివదంతం ప్రత్యాహ-తస్మాదితి. సఏవాయం గకార ఇతి. అత్రైతత్కాలికగకారాభేదో భాసతే స చ వర్ణానామనిత్యత్వే న సంభవతీతి భావః. అనిత్యత్వాదితి. తర్హి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిరోధ ఇత్యత ఆహ—సోఽయమితి. ఉత్పత్తివినాశప్రత్యయయోరన్యార్థకత్వకల్పనాపేక్షయా తత్ప్రత్యయస్య తథా కల్పనే లాఘవమితి హృదయం, "అగ్నిమీళే". ఇత్యాదావానుపూర్వీ, అకారోత్తరగకారోత్తరనత్వాదిరూపా, తత్రోత్తరత్వమవ్యవహితోత్తరక్షణవృత్తిత్వం వాచ్యమ్. ఇత్థంచ వర్ణానామనిత్యత్వానంగీకారేఽప్యనిత్యక్షణఘటితాయా ఆనుపూర్వ్యా అనిత్యత్వాత్తద్విశిష్టవాక్యసముదాయాత్మకవేదస్య త్వదభిహి

శిష్టవాక్యస్యానిత్యత్వాచ్చ, తస్మాదీశ్వరోక్తో వేదః, మన్వాదిస్మృతీనా మాచారాణాం చ వేదమూలకతయా ప్రామాణ్యం స్మృతిమూల వాక్యానా ముదానీమనధ్యయనా త్తన్మూలభూతా కాచిచ్ఛాఖోత్సన్నేతి కల్ప్యతే, నను పఠ్యమానవేదవాక్యోత్సాదనస్య కల్పయితుమశక్యతయా విప్రకీర్ణవాదస్యాయుక్తత్వాన్నిత్యానుమేయో వేదో మూలమితి చేన్న। కదాపి వర్ణానామానుపూర్వీజ్ఞానాభావేన బోధకత్వాసంభవాత్ నన్వేతాని పదాని స్మారితార్థసంసర్గవంతి ఆకాంక్షాదిమత్పదకదంబకత్వాత్, మద్వాక్యవదిత్యనుమానాదేవ సంసర్గజ్ఞానసంభవాచ్ఛబ్దోన ప్రమాణాంతరమితి చేన్న-అనుమిత్యపేక్షయా విలక్షణస్య శాబ్దజ్ఞానస్య

అనిత్యత్వం నసంభవతీతి వర్ణానామనిత్యత్వమేవోచిత మిత్యాహ—వర్ణానామితి. యద్యపిస్మృత్యాదీనామాప్తోక్తత్వాదేవ ప్రమాణత్వం సిద్ధ్యతి, తత్కర్తృమన్వాదీనామాప్తత్వాత్, తథాపి తేషామాప్తత్వే విప్రతిపన్నం ప్రత్యాహ—మన్వాదీతి. ఆచారాణామితి. ఆచారప్రతిపాదకశిష్టవాక్యానామిత్యర్థః. ఏతేన ప్రమాణవిభాగవ్యాఘాతశంకా నిరస్తా. వేదార్థం జ్ఞాత్వైవమన్వాదిభి స్తదర్థకస్మృత్యాదీని విరచితాని అత స్తేషాం ప్రామాణ్యం మనసి కృత్వాహ—వేదమూలకతయేతి. నను తర్హి వేదః కుతో నోపలభ్యత ఇత్యత ఆహ—స్మృతిమూలేతి. తన్మూలేత్యాది. స్మృత్యాదిమూలభూతా కాచిచ్ఛాఖా పాఠకైః పరిభ్రష్టేత్యనుమీయత ఇత్యర్థః వాక్యోత్సాదనస్య, వాక్యోచ్ఛేదస్య। నను సమానానుపూర్వీకవేదపాఠస్య సంప్రదాయసిద్ధత్వా త్తాదృశవేదే కతిపయవాక్యోచ్ఛేదస్య కల్పయితు మశక్యత్వేఽపి పఠ్యమానవేదవదేవ విశకలితతయా విద్యమానవేదానాం స్మృతిమూలత్వ మస్త్విత్యత ఆహ—విప్రకీర్ణేతి. అయుక్తత్వాదితి. స్మృత్యాదిసమానార్థకవాక్యానాం పఠ్యమానవేదే అనుపలమ్భాదితి భావః. నిత్యానుమేయ ఇతి. నిత్యమనుమీయత ఇత్యర్థః. వర్ణానామానుపూర్వీజ్ఞానాభావేనేతి. తాదృశజ్ఞానస్యాపి శాబ్దబోధహేతుత్వాత్, అన్యథా నదీదీనాదిశబ్దైరర్థవిశేషబోధనాపత్తేరితి భావః. శబ్దస్య పృథక్ప్రమాణత్వ మనంగీకుర్వతాం వైశేషికాణాం మతం దూషయితు ముపన్యస్యతి—నన్వేతానీత్యాదినా. ఏతాని పదాని ఘటమానయేత్యాదిపదాని. స్మారితార్థసంసర్గజ్ఞానపూర్వకాణీత్యర్థః, సంసర్గే తాత్పర్యవిషయత్వం నివేశనీయమ్, తేన సంసర్గాంతర మాదాయ నార్థాంతరతా, ఆకాంక్షాదీత్యాదినా యోగ్యతాసన్నిధ్యోః పరిగ్రహః, ఆకాంక్షాదిమత్పదకదంబకే వ్యభిచారవారణాయాకాంక్షాదీతి. సర్వసమ్మతత్వాదితి, వ్యభిచారా

శబ్దాత్ప్రత్యేమీత్యనువ్యవసాయసాక్షికస్య సర్వసమ్మతత్వాత్, నన్వర్థాపత్తిరితి ప్రమాణాంతరమస్తి, పీనో దేవదత్తో దివా న భుఙ్క్తే ఇతి దృష్టే శ్రుతే వా పీనత్వాన్యథానుపపత్త్యా రాత్రిభోజనమర్థాపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి చేన్న! దేవదత్తో రాత్రౌ భుఙ్క్తే దివా అభుంజానత్వే సతి పీనత్వాదిత్యనుమానేనైవ రాత్రిభోజనస్య సిద్ధత్వాత్, శతే పంచాశదితి సంభవోఽప్యనుమానమేవ, ఇహ వటే యక్షస్తిష్ఠతీత్యైతిహ్యమప్యజ్ఞాతమూలవక్తృకశ్శబ్ద ఏవ, చేష్టాపి శబ్దానుమానద్వారా వ్యవహారహేతురితి న ప్రమాణాంతరం తస్మాత్ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాశ్చత్వార ఏవ ప్రమాణాని. ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదస్సమాప్తః.

ర్థ్యవైలక్షణ్యానురోధేన శబ్దః ప్రమాణాంతరమితి భావః. మీమాంసకశ్శంకతే—నన్వితి. దివా న భుఙ్క్తే ఇత్యర్థే-దృష్టే-ప్రత్యక్షతో జ్ఞాతే, శ్రుతే-శబ్దాదవగతే, ఏతేన దృష్టార్థాపత్తిశ్శ్రుతార్థాపత్తిశ్చేత్యర్థాపత్తేర్ద్వైవిధ్యం సూచితమ్. పీనత్వాన్యథానుపపత్త్యేతి—పీనత్వస్య రాత్రిభోజనం వినానుపపత్త్యేత్యర్థః. అత్రేదమవధేయం. యద్వినా యదనుపపన్నం తత్తదుపపాదకమితి రాత్రిభోజనముపపాదకం పీనత్వముపపాద్యం ఉపపాదకజ్ఞానం ఫలం ఉపపాద్యజ్ఞానం కరణం ఫలకరణయోరర్థాపత్తిశబ్దో వర్తతే, ఫలే అర్థస్యాపత్తిః కల్పనేతి వ్యుత్పత్త్యా, కరణే తు అర్థస్యాపత్తిః కల్పనా యస్మాదితి వ్యుత్పత్త్యేతి, వ్యతిరేక్యనుమానేనైవ గతార్థత్వాదర్థాపత్తేః ప్రమాణాంతరత్వమనుచితమితి సమాధత్తే—దేవదత్త ఇతి. దివామాత్రభోజిని పీనే వ్యభిచారవారణాయ సత్యంతం. అహోరాత్రాభోజన్యపీనే వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యం. తచ్చ యోగాద్యజన్యపీనత్వపరం, తేన భోజనశూన్యే యోగిని,పీనే న వ్యభిచారః, సంభవైతిహ్యయోరతిరిక్తప్రమాణత్వమంగీకుర్వతాం పౌరాణికానాం మతం దూషయతి-శతే పంచాశదిత్యాదినా అనుమానమేవేతి. అనుమానమేవ న తు ప్రమాణాంతరమిత్యర్థః, శతవానిత్యుక్తే పంచాశద్వానితి జ్ఞానం సంభవతి తస్యానుమానేనైవ నిర్వాహాచ్ఛతస్య పంచాశద్వ్యాప్యత్వాదితి భావః. అజ్ఞాతమూలేతి—విశిష్యానిశ్చితప్రథమవక్తృకశ్శబ్దో న తు ప్రమాణాంతర మిత్యర్థః. తాదృశశబ్దస్య యథార్థత్వే శబ్దప్రమాణమధ్యేఽంతర్భావః. అన్యథాత్వప్రమాణమేవేతి హృదయమ్, నన్వనయా చేష్టయాఽయమర్థో బోద్ధవ్య ఇతి సంకేతితః చేష్టయా విజాతీయప్రమాజననాచ్చేష్టాయా అపి ప్రమాణాంతరత్వం వదంతం నిరస్యతి—చేష్టాపీతి—శబ్దానుమానద్వారేతి శబ్దద్వారానుమానద్వారా న తు స్వాతంత్ర్యేణేత్యర్థః. చేష్టయా కల్పితస్య శబ్దస్య ప్రమాపకత్వే గౌరవాదనుమానానుసరణం. వ్యవహారేతి. ప్రమాత్మకజ్ఞానేత్యర్థః, ఉపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికాప్రకాశే భగవదర్పితే, శబ్దపరిచ్ఛేదః.

ప్రామాణ్యవాదః.

జ్ఞానానాం తద్వతి తత్ప్రకారకత్వం స్వతో గ్రాహ్యం పరతో వేతి విచార్యతే, తత్రేయం విప్రతిపత్తిః, జ్ఞానప్రామాణ్యం తదప్రామాణ్యాగ్రాహక యావజ్జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యం న వేతి. అత్ర విధి

ప్రమాణప్రసంగాత్ప్రమాత్వస్య పరతో గ్రాహ్యత్వంవ్యవస్థాపయిష్యన్నాహ- జ్ఞానానామితి. షష్ఠ్యర్థః. ఆధేయత్వం తస్య చాన్వయస్తద్వతి తత్ప్రకారకత్వే తచ్చ తద్వద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నతత్ప్రకారకత్వం తచ్ఛబ్దార్థో ఘటత్వాదిరూపః. స్వతో గ్రాహ్యమితి. జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యగ్రహవిషయ ఇత్యర్థః. పరత ఇతి. గ్రాహ్యమిత్యనుషజ్యతే, అనుమానాదిజన్యగ్రహవిషయ ఇత్యర్థః, తత్ర విచారే, ప్రయోజకత్వం సప్తమ్యర్థః. విప్రతిపత్తావన్వేతి, కథం తస్యావిచారప్రయోజకత్వమితి చేత్. అత్ర వదంతి, విరుద్ధార్థప్రతిపాదకవాక్యద్వయం హి విప్రతిపత్తిః-అప్రామాణ్యశంకాకళంకితత్వాద్వాక్యార్థబోధద్వారా మధ్యస్థస్య సంశయో జన్యత ఇత్యేకతరకోటినిశ్చయాయ న్యాయప్రయోగరూపో విచారః-ఏవం చ విచారోపయోగిత్వమక్షతమితి, జ్ఞానప్రామాణ్యమితి పక్షనిర్దేశః, అత్ర తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వరూపమేవ ప్రామాణ్యం పక్షో న తు ప్రమితికరణత్వరూపమితి తాత్పర్యగ్రాహకం జ్ఞానపదం, వస్తుతస్తు తద్వతి తత్ప్రకారకత్వస్య ఘటత్వపటత్వరూపార్థభేదేన భిన్నతయా కస్యాపి ప్రమాత్వస్య యావజ్జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం న సంభవతీత్యతో యద్ధర్మఘటితప్రామాణ్యం యదా పక్షస్తదా తద్ధర్మప్రకారకజ్ఞానగ్రాహకయావద్గ్రాహ్యత్వమేవ సాధనీయమ్, న తు సామాన్యతో జ్ఞానగ్రాహకయావద్గ్రాహ్యత్వమితి తాత్పర్యగ్రాహకం జ్ఞానపదం. తదప్రామాణ్యేత్యాది. తదప్రామాణ్యాగ్రాహికా యావతీ జ్ఞానగ్రాహికా యా సామగ్రీ తజ్జన్యగ్రహవిషయో న వేత్యర్థః, తాదృశగ్రహః గురుమతే వ్యవసాయః మురారిమిశ్రాణాం మతే అనువ్యవసాయః, భాట్టమతే చ జ్ఞాతతాలింగకానుమితిః-అత్ర గురుమతే సర్వస్మిన్నేవ జ్ఞానే మితిమాతృమేయానాం త్రితయం భాసతే. తన్మతే ఘటమహం జానామీత్యాకారక ఏవ వ్యవసాయస్యోత్పత్తేః ఏవం చ వ్యవసాయస్య స్వప్రకాశాత్మకతయా స్వేనైవ స్వాశ్రయప్రామాణ్యస్య గ్రాహ్యత్వం విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కారణతాయా అనంగీకారాత్ తదనుపస్థితస్యాపి ప్రామాణ్యస్య భానసంభవాత్, మిశ్రమతే అయంఘట

కోటిస్స్వతస్త్వమ్, నిషేధకోటేః పరతస్త్వమ్, అనుమానాదిగ్రాహ్యత్వేన సిద్ధసాధనవారణాయ యావదితి. ఇదం జ్ఞానమప్రమేతి జ్ఞానేన ప్రామాణ్యగ్రహాద్బాధవారణాయాప్రామాణ్యాగ్రాహకేతి. ఇదంజ్ఞానమప్రమేత్యనువ్యవసాయనిష్ఠప్రామాణ్యగ్రాహకస్య ప్రామాణ్యాగ్రాహకత్వాభావాత్స్వతస్త్వంనస్యాదతస్తదితి, తస్మిన్గ్రాహ్యప్రామా

ఇతి జ్ఞానానంతరం ఘటత్వేన ఘటమహం జానామీతి జ్ఞానవిషయకలౌకికమానసముత్పద్యతే తేన ప్రామాణ్యగ్రహణం, భాట్టమతే జ్ఞానస్యాతీంద్రియతయా జ్ఞాతతాలింగకానుమితేరేవ ప్రాథమికగ్రహరూపతయా ప్రామాణ్యం గృహ్యతే, అనుమానప్రయోగస్తు, ఘటో ఘటత్వవద్విశేష్యక ఘటత్వప్రకారకజ్ఞానవిషయః ఘటత్వప్రకారకజ్ఞాతతావత్త్వాత్, యన్నైవం తన్నైవమితి, జ్ఞాతతా చ, సవిషయకో జ్ఞానజన్యోఽతిరిక్తః పదార్థ ఇతి తు మతవివేకః, యావత్త్వవిశేషణే సత్యేవాగ్రాహకాంతం సార్థకమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమతస్తస్యైవ ప్రయోజనం దర్శయతి — అనుమానేతి.

ప్రామాణ్యస్యేత్యాదిః. సిద్ధసాధనేతి. నైయాయికమతేఽపీదం జ్ఞానం ప్రమా సమర్థప్రవృత్తిజనకత్వాదిత్యనుమానేనేదం జ్ఞానం ప్రమేత్యాప్తవాక్యేనచ గ్రాహ్యత్వాదితి భావః, నైయాయికమతేఽపి నిషేధే సాధ్యేబాధవారణాయేత్యపి బోధ్యమ్. యావదితీతి. నను సామగ్ర్యాంయావత్త్వవిశేషణమయుక్తం యావత్సామగ్రీజన్యగ్రహాప్రసిద్ధేః నహి సర్వాభిర్జ్ఞానసామగ్రీభిరేకం జ్ఞానం జన్యతే, న చ యావతీ

స్సామగ్రీర్విశిష్యోపాదాయ తత్తజ్జన్యగ్రహావిషయత్వంసాధ్యత ఇతి వాచ్యమ్, అనువ్యవసాయాదిసామగ్రీణాం తాద్రూప్యేణ నివేశే మతత్రయసాధారణ్యానిర్వాహాదితి చేన్న — యతో యావదితి ఫలతో గ్రహవిశేషణం తథాచ జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యయావద్గ్రహావిషయత్వమితి ఫలితం — తద్ధర్మప్రకారకజ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యగ్రహత్వవ్యాపకవిషయతాప్రతియోగిత్వమితీతి నిష్కర్ష ఇతి సంక్షేపః. ప్రామాణ్యగ్రహాదితి. వ్యవసాయనిష్ఠేత్యాదిః, ప్రామాణ్యవిషయీకరణాదిత్యర్థః, అప్రామాణ్యాగ్రాహకేతీతి. తథాచ తాదృశజ్ఞానసామగ్ర్యాస్సాధ్యకోట్యప్రవిష్టత్వాత్తయా ప్రామాణ్యస్యాగ్రహణేఽపి న బాధ ఇతి భావః. అనువ్యవసాయనిష్ఠేత్యాది. తాదృశానువ్యవసాయనిష్ఠం యదప్రామాణ్యవద్విశేష్యకత్వవిశిష్టాప్రామాణ్యప్రకారత్వరూపప్రామాణ్యం తద్గ్రాహకస్యేత్యర్థః "సామాన్యేన పుంసక"మితి నపుంసకనిర్దేశః. స్వతస్త్వంనస్యాదితి. యదానిరుక్తప్రామాణ్యస్య పక్షతా తదాఽప్రామాణ్యాగ్రాహకప్రామాణ్యాగ్రా

ణ్యాశ్రయేఽప్రామాణ్యాగ్రాహికేత్యర్థః. ఉదాహృతస్థలే వ్యవసాయేఽప్రామాణ్యాగ్రాహకస్యానువ్యవసాయే తదగ్రాహకత్వేన స్వతస్త్వసిద్ధిః, నను స్వత ఏవ ప్రామాణ్యం గృహ్యతే ఘటమహం జానామీత్యనువ్యవసాయేన ఘటఘటత్వయోరివ తత్సంబంధస్యాపి విషయీకరణాత్-వ్యవసాయరూపప్రత్యాసత్తేస్తుల్యత్వాత్పురోవర్తిని ప్రకారసంబంధస్యైవ ప్రమాత్వపదార్థత్వాదితి చేన్న—స్వతః ప్రామాణ్యగ్రహే జల

హకసామగ్ర్యా ఏవ సాధ్యకోటౌ నివేశనీయతయా తాదృశసామగ్ర్యా అప్రసిద్ధత్వాత్తస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వం న సిద్ధ్యేదిత్యర్థః, స్వమతమిత్థం పురుష మభిప్రేత్యాహ—తస్మిన్నితి. ఏతస్యైవ వివరణం-గ్రాహ్యప్రామాణ్యాశ్రయ ఇతి. యాదృశప్రామాణ్యం ప్రకృతానుమితావుద్దేశ్యం తాదృశప్రామాణ్యాశ్రయవిశేష్యకాప్రామాణ్యప్రకారకజ్ఞానాజనకేత్యగ్రాహకాంతార్థః, ఇదం జ్ఞానమప్రమేత్యనువ్యవసాయనిష్ఠప్రామాణ్యాగ్రాహకసామగ్ర్యాః వ్యవసాయవిశేష్యకాప్రామాణ్యగ్రహాజనకత్వేఽప్యనువ్యవసాయవిశేష్యకాప్రామాణ్యగ్రహాజనకత్వాత్ జ్ఞానగ్రాహకత్వాచ్చ ప్రామాణ్యవద్విశేష్యకత్వాదిఘటితప్రామాణ్యస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వసిద్ధిరిత్యాహ—ఉదాహృతస్థల ఇతి. ఇదం జ్ఞానమప్రమేత్యత్రేత్యర్థః. అధికమస్మదీయమణిదీధితివ్యాఖ్యాయామనుసంధేయమ్, ఇత్థం విప్రతిపత్తిముపన్యస్య మీమాంసకమతముపన్యస్యతి—నన్వితి. స్వత ఏవేత్యాది. ఘటత్వాదిఘటితప్రామాణ్యం నిరుక్తసామగ్రీత ఏవ గృహ్యత ఇత్యర్థః, అప్యర్థకే నైవకారేణానుమానాదిపరిగ్రహః. అనువ్యవసాయేనేతి. ఇదం చ మిశ్రమతాభిప్రాయేణ, మతత్రయసాధారణ్యేన తు ప్రాథమికజ్ఞానగ్రహేణేతి ధ్యేయమ్. తత్సంబంధస్యాపీతి. ఘటఘటత్వయోర్యస్సంబంధస్తస్యాపీత్యర్థః. నన్వనువ్యవసాయే కథం సంబంధస్య భానమిత్యాశంక్య యథా ఘటఘటత్వయోర్వ్యవసాయరూపప్రత్యాసత్త్యా భానం తథా తత్సంబంధస్యాపి వ్యవసాయరూపప్రత్యాసత్తేరవిశేషాదిత్యాహ — వ్యవసాయేతి. తావతా కథం ప్రామాణ్యస్య భానమత ఆహ—పురోవర్తిని ప్రకారసంబంధస్యైవేతి. పురోవర్తిని యః ప్రకారసంబంధస్తద్ఘటితస్యైవేత్యర్థః, అయమాశయః, నైయాయికా అప్యనువ్యవసాయే విశేష్యత్వప్రకారత్వయోర్భానమంగీకుర్వంతి పురోవర్తినం ఘటత్వేన జానామీత్యాకారకస్యైవానువ్యవసాయస్య తైరంగీకారాత్పరం తు పురోవర్తిని ఘటాదౌ ఘటత్వాదిరూపప్రకారసంబంధభానం నాంగీకుర్వంత్యతస్తత్ర ప్రకారసంబంధభానస్య వ్యవస్థాపనే కిమపి నావశిష్టమితి ప్రామాణ్యస్యభానం

జ్ఞానం ప్రమా నవేత్యనభ్యాసదశాయాం ప్రమాత్వసంశయో న స్యాత్-అనువ్యవసాయేన ప్రామాణ్యస్య నిశ్చితత్వాత్, తస్మాత్స్వతో గ్రాహ్యత్వాభావాత్పరతో గ్రాహ్యత్వమేవ. తథాహి ప్రథమం జలజ్ఞానానంతరం ప్రవృత్తౌ సత్యాం జలలాభే సతి పూర్వోత్పన్నం జలజ్ఞానం ప్రమా సఫలప్రవృత్తిజనకత్వాద్యన్నైవం తన్నైవం యథాఅప్రమేతి కేవలవ్యతిరేకిణా ప్రమాత్వం నిశ్చీయతే ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు పూర్వదృష్టాన్తేన

సిద్ధ్యతి-అనుపస్థితయోరపి విశేష్యత్వప్రకారత్వయోర్భానస్య సర్వసమ్మతత్వాదితి. జలజ్ఞానమిత్యాది. జలజ్ఞానం ప్రమా నవేత్యాకారకః అనభ్యాసదశాయాం ప్రాథమికజలజ్ఞానగ్రహోత్తరదశాయామనుభవసిద్ధః ప్రామాణ్యసంశయో నస్యాదిత్యర్థః. నిశ్చితత్వాదితి. తద్వత్తానిశ్చయస్య తదభావవత్తాజ్ఞానం ప్రతి ప్రతిబంధకత్వాదిత్యర్థః అత్ర జ్ఞాతో ఘట ఇతి ప్రతీతే ర్జ్ఞానవిషయతావిషయకత్వకల్పనేనైవ నిర్వాహేఽతిరిక్తజ్ఞాతతా న కల్పనీయా గౌరవాన్మానాభావాచ్చేతి తన్నిరసనప్రకారో బోధ్యః. తస్మాదితి. అనభ్యాసదశాయాం సంశయానుభవాదిత్యర్థః, ఏతస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాభావేఽన్వయః. పరతో గ్రాహ్యత్వమితి. ప్రామాణ్యస్యానుమానాదితఏవ గ్రాహ్యత్వమిత్యర్థః. ప్రవృత్తావితి — ఏతేన మీమాంసకై రభ్యుపగతాయాం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య ప్రవృత్తిహేతుతాయాం వ్యభిచారో దర్శితః, న చ నిష్కంపప్రవృత్తావేవ ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య హేతుతా సకంపప్రవృత్తౌ తు ప్రామాణ్యసంశయస్య, నిష్కంపత్వం సకంపత్వం చ విషయతావిశేషః-ఏవం చ తత్ర సకంపప్రవృత్త్యంగీకారేఽపి ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య హేతుతాయాం కథం వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్, తథాపి యత్ర ప్రామాణ్యస్యాప్రామాణ్యస్య వా జ్ఞానం నాసీదాసీచ్చ కేవల జలాదిజ్ఞానం తత్ర ప్రవృత్తిదర్శనేన ప్రామాణ్యనిశ్చయహేతుతాయాం వ్యభిచారస్య దుర్వారత్వాత్, న చైవం జలాదిజ్ఞానేఽప్రామాణ్యనిశ్చయకాలే ప్రవృత్తిస్స్యాదితి శంకనీయమ్, అగృహీతాప్రామాణ్యకజలాదిజ్ఞానత్వేన తద్ధేతుతాస్వీకారేణాదోషాదితి సంక్షేపః. జలలాభే సతీతి — ఏతావతా పక్షీభూతస్య ప్రామాణ్యవ్యవస్థాపకహేతోః స్వరూపాసిద్ధిశంకా నిరాకృతా, తదానీం పక్షస్యాసత్త్వాదాహ — పూర్వోత్పన్నమితి. సమర్థేతి. తద్వద్విశేష్యకతత్ప్రకారకేత్యర్థః, అన్వయ్యుదాహరణాసంభవా ద్వ్యతిరేక్యుదాహరణం సదృష్టాంతమాహ — యన్నైవం తన్నైవమితి. యదప్రమా తత్సమర్థప్రవృత్త్యజనక మిత్యర్థః. వ్యతిరేకిణా వ్యతిరేకవ్యాప్తిమతా, నిశ్చీయతే, అనుమీయతే, ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు, ద్వితీయాదిజల

తత్సజాతీయత్వలింగేనాన్వయవ్యతిరేకిణాపి గృహ్యతే ప్రమాయాఃగుణజన్యత్వముత్పత్తౌ పరతస్త్వమ్, ప్రమాఽసాధారణకారణం గుణః, అప్రమాఽసాధారణకారణం దోషః, తత్ర ప్రత్యక్షే విశేషణవద్విశేష్యసన్నికర్షో గుణః, అనుమితౌ వ్యాపకవతి వ్యాప్యజ్ఞానమ్, ఉపమితౌ యథార్థసాదృశ్యజ్ఞానం, శాబ్దజ్ఞానే యథార్థయోగ్యతాజ్ఞానమిత్యాదికమూహనీయమ్ - పురోవర్తిని ప్రకారభావస్యానువ్యవసాయేనానుపస్థితత్వాదప్రమాత్వం పరతఏవ గృహ్యతే, పిత్తాదిదోషజన్యత్వముత్పత్తౌ పరతస్త్వమ్,నను సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాదయథార్థజ్ఞానమేవ నాస్తీన చశుక్తావిదం రజతమితి జ్ఞానాత్ప్రవృత్తిదర్శనాదన్యథాఖ్యాతిసిద్ధిరితి

జ్ఞానేషు, తత్సజాతీయత్వలింగేన, పూర్వజ్ఞానసజాతీయత్వలింగేన, సమర్థప్రవృత్తిజనకత్వేనేతి యావత్. గృహ్యత ఇతి. ప్రామాణ్యమనుమీయత ఇత్యర్థః, ఏవం ప్రమాత్వే పరతస్త్వం వ్యవస్థాప్యోత్పత్తౌ పరతస్త్వం నిరూపయతి—ప్రమాయాఇతి—ప్రమాసాధారణకారణమితి. ప్రమాత్వావ్యేకదేశావృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నప్రమానిష్ఠకార్యతానిరూపితకారణతాశాలీత్యర్థః, తేన జ్ఞానమాత్రహేత్వాత్మమనస్సంయోగాదేర్భ్రమజనకపిత్తాదిదోషాణాం చ వ్యుదాసః, అప్రమాసాధారణకారణత్వమప్యేవం పరిష్కర్తవ్యమ్, చతుర్విధప్రమాయాం హేతుభూతం గుణం క్రమేణోపపాదయతి—తత్రేతి. చతుర్విధప్రమాస్వి త్యర్థః, ఇత్యాద్యూహనీయమితి. పీతశ్శంఖ ఇత్యాదౌ పిత్తాదిర్దోషః ఇదం రజతమిత్యాదిభ్రమే చాకచక్యాదిరిత్యూహనీయ మిత్యర్థః, అప్రమాత్వస్య పరతస్త్వం సయుక్తికం దర్శయతి—పురోవర్తినీతి. అనుపస్థితత్వాదితి. అవిషయీకరణాదిత్యర్థః, తథాచ ప్రత్యాసత్తేరభావాదప్రమాత్వస్యానువ్యవసాయేన గ్రహణం న సంభవతీతి భావః.అప్రమాత్వం తదభావవద్విశేష్యకత్వవిశిష్టతత్ప్రకారకత్వం.పరతఏవగృహ్యత ఇతి. అనుమానాదినైవ గృహ్యత ఇత్యర్థః, అనుమానప్రయోగస్తు, ఇదంజ్ఞానం,అప్రమా, విసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్, యన్నైవం తన్నైవం.యథా ప్రమేతి. గురుమతంనిరస్యాన్యథాఖ్యాతిం వ్యవస్థాపయతి-నన్వితాదినా. యథార్థత్వాత్, ప్రమాత్వాత్. అయథార్థజ్ఞానమేవనాస్తీతి—తదభావవద్విశేష్యకత్వాదిరూపాయథార్థత్వంజ్ఞానవృత్తి నేత్యర్థః, తేన సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం వ్యాఘాతః. అయథార్థత్వస్యప్రసిద్ధిరిచ్ఛాదౌ బోధ్యా. అన్యథాఖ్యాతిరితి. తదనంగీకారే పురోవర్తివిశేష్యకరజతత్వాదిరూపేష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానస్య సంవాదివిసంవాదిసాధారణప్రవృత్తిజనకతయా తత్ర ప్రవృత్తిరేవ న స్యా

వాచ్యమ్, రజతస్మృతిపురోవర్తిజ్ఞానాభ్యామేవ ప్రవృత్తిసంభవాత్సర్వత్రోపస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యైవ సర్వత్ర ప్రవర్తకత్వేన నేదం రజతమిత్యాదావతిప్రసంగాభావాదితి చేన్న, సత్యరజతస్థలే పురోవర్తివిశేష్యకరజతత్వప్రకారకజ్ఞానస్య లాఘవేన ప్రవృత్తిజనకతయా శుక్తావపి రజతార్థినః ప్రవృత్తిజనకత్వేన విశిష్టజ్ఞానస్యైవ కల్పనాత్, అయథార్థానుభవం విభజతే.—అయథార్థేతి. స్వప్నస్య మానసవిపర్యయరూపత్వాత్ న త్రైవిధ్యవిరోధః, సంశయలక్షణమాహ-ఏకేతి. ఘటపటావితిసమూహాలంబనేఽతివ్యాప్తివారణాయైకేతి, ఘటో ద్రవ్యమిత్యాదావతివ్యాప్తి

దితి భావః. రజతస్మృతీతి. క్లృప్తనియతపూర్వవర్తిభ్యామిత్యాదిః. సంభవాదితి. తథాచ ప్రవృత్తిం ప్రతి విశిష్టజ్ఞానత్వేన కారణతైవ నాస్తీతి తదనురోధేనాన్యథాఖ్యాతికల్పనం న సంభవతీతి భావః, నన్వేవం యత్ర నేదం రజతమిత్యాదిబాధగ్రహస్తత్రాపి ప్రవృత్తిస్స్యాదిత్యత ఆహ—ఉపస్థితేతి. ఏతావతా స్మృతిరూపకారణాపేక్షాస్ఫుటీకృతా, ఇష్టభేదాగ్రహస్య, రజతాదిరూపేష్టభేదగ్రహాభావస్యైవ, ఏవకారేణ విశిష్టజ్ఞానస్య ప్రవర్తకత్వవ్యవచ్ఛేదః. సర్వత్రేతి. రజతే శుక్తౌ చేత్యర్థః, సత్యరజతస్థలే విశిష్టజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవృత్తిం ప్రతి కారణత్వమేష్టవ్యమన్యథా ధర్మిధర్మిజ్ఞానయోరిష్టభేదాగ్రహత్వరూపగురుధర్మావచ్ఛిన్నస్య చ కారణతాపత్తేరేవం చ తత్ర ప్రవృత్తిం ప్రత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విశిష్టజ్ఞానస్య కారణతాయాం లాఘవాత్సామాన్యతః ప్రవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి విశిష్టజ్ఞానత్వేనానుగతకార్యకారణభావస్యైవ కల్పనీయతయా విసంవాదిప్రవృత్తేరపి తత్కార్యతావచ్ఛేదకావలీఢతయా తత్పూర్వం విశిష్టజ్ఞానస్య కల్పనీయత్వాదన్యథాఖ్యాతిర్నిరాబాధైవేతి సమాధత్తే-సత్యరజతేతి. రజతత్వప్రకారకజ్ఞానస్యేతి. తాదృశజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నస్యేత్యర్థః, ప్రవృత్తిజనకతయా, ప్రవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నజనకతయా, విశిష్టజ్ఞానస్యైవ, పురోవర్తివిశేష్యకేష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానస్యైవ, ఏతేనేష్టభేదాగ్రహస్య వ్యవచ్ఛేదః, కల్పనాత్, అనుమానాత్, ప్రయోగస్తు, ఇయమిష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానజన్యా-ప్రవృత్తిత్వాద్రజతస్థలీయప్రవృత్తివదితి, స్యాదేతత్ ప్రత్యక్షే సన్నికర్షస్య కారణతయా రజతత్వాంశే తదభావేన కథం శుక్తావిదం రజతమితి ప్రత్యక్షమితి చేన్నైవం
సన్నికర్షస్యాపి ప్రత్యక్షజనకతాయా వ్యవస్థాపితత్వేన జ్ఞానలక్షణాప్రక
కృతే సంభవాత్, నన్వయథార్థానుభవస్య త్రైవిధ్యకథనమాశే

వారణాయ విరుద్ధేతి, ఘటత్వవిరుద్ధపటత్వవాన్నిత్యత్రాతివ్యాప్తివారణాయ నానేతి, విపర్యయలక్షణమాహ—మిథ్యేతి. తదభావవతి తత్ప్రకారకనిశ్చయ ఇత్యర్థః, తర్కం లక్షయతి—వ్యాప్యేతి. యద్యపి తర్కో విపర్యయేఽన్తర్భవతి, తథాపి ప్రమాణానుగ్రాహకత్వాద్భేదేన సంకీర్తనమ్, స్మృ

జ్ఞానస్యానుభూతపదార్థస్మరణ పిత్తాదిరూపదోషశుభాశుభాదృష్టైర్జాయమానస్య బాధితార్థవిషయకస్యానుభవసిద్ధత్వాదత ఆహ—స్వప్నస్యేతి. యద్యపి ప్రదేశవిశేషావస్థితమనస్సంయోగస్స్వప్నస్తథాపి తదసమవాయికారణకజ్ఞానే స్వప్నశబ్దో భాక్త ఇత్యవధేయమ్, చాక్షుషాదిరూపత్వాసంభవాదాహ—మానసేతి. యత్తు స్మృతిరూపం స్వప్నజ్ఞానమితి, తదనుభవవిరుద్ధమిత్యుపేక్షితం కోట్యోరవ్యాప్యవృత్తిత్వజ్ఞానోత్తరం జాయమానే ఏకస్మిన్ ధర్మిణి ఘటతదభావోభయప్రకారకసముచ్చయేఽతివ్యాప్తివారణాయ విరోధవిషయకత్వస్య నివేశేఽపి నానేత్యస్యావశ్యకతేతి దర్శయితుమాహ—ఘటత్వవిరుద్ధేతి, నానేతీతి. ఏకధర్మినిష్ఠవిశేష్యతానిరూపిత విరుద్ధనానాధర్మనిష్ఠప్రకారతాకత్వస్యాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితి భావః, నచ విభిన్నరూపేణైకధర్మివిశేష్యకవిరుద్ధానేకధర్మప్రకారకజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిరితి శంక్యం. ఏకధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాఘటితపరిష్కారకరణేనాదోషాదితి దిక్, తన్త్రాన్తరే బ్రహ్మభిన్నే సర్వస్మిన్నేవ మిథ్యాశబ్దస్య ప్రయోగదర్శనాదాహ—తదభావవతీతి. ప్రమావారణాయేదం, తదభావవద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వేత్యాద్యర్థవివక్షణాన్న సమూహాలంబనేఽతిప్రసంగః, సంశయస్యేచ్ఛాయాశ్చ వారణాయ సంశయాన్యజ్ఞానార్థకం నిశ్చయపదమితి సంక్షేపః, మూలే. వ్యాప్యారోపేణేతి. ఆహార్యవ్యాప్యవత్తాభ్రమజన్యః ఆహార్యవ్యాపకవత్తాభ్రమస్తర్క ఇత్యర్థః-ఆహార్యజ్ఞానమాత్రేఽతిప్రసంగవారణాయ తజ్జన్య ఇతి. యత్ర నాయం పురుష ఇత్యాహార్యారోపస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ ప్రథమమాహార్యపదం, రజతత్వవ్యాప్యాభావవత్తాగ్రహకాలే ఆహార్యం యద్రజతత్వవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానం తజ్జన్యే ఇదం రజతమిత్యనాహార్యేఽతివ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయమహార్యపదం. తర్కే ఆపాద్యవ్యతిరేకనిశ్చయః ఆపాద్యాపాదకయోర్వ్యాప్తినిశ్చయశ్చ కారణమితి ధ్యేయమ్, తర్కస్తు మానసవిపర్యయరూపమేవేతి కథమయథార్థస్య త్రైవిధ్యకథనమిత్యాహ—దీపికాయామ్. యద్యపీతి. ప్రమాణానుగ్రాహకత్వం ప్రమాణేన ప్రమాయాం జననీయాయాం ప్రతిబంధకవిఘటనద్వారోపయోగిత్వం భేదేనేతి-తర్కత్వరూపవైలక్షణ్యేనేత్యర్థః, తర్కస్య ప్రమాణానుగ్రాహకత్వజ్ఞాపనాయ తథా కథనమితి భావః, నను సర్వేషామనుకూలతయా

తింవిభజతే.—స్మృతిరితి. సుఖంలక్షయతి—.సర్వేషామితి. సుఖ్యహ మిత్యాద్యనువ్యవసాయగమ్యసుఖత్వాదికమేవలక్షణమ్, యథాశ్రుతంతు స్వరూపకథనమితి ద్రష్టవ్యమ్,సంస్కారం విభజతే—.సంస్కార ఇతి.సంస్కారత్వజాతిమాంత్సంస్కారః, వేగస్యాశ్రయమాహ.— వేగఇతి. వేగత్వజాతిమాన్వేగః, భావనాం లక్షయతి.—అనుభవేతి.ఆత్మాదావతివ్యాప్తివారణాయానుభవేతి, అనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయస్మృతీతి, స్మృతేరపి సంస్కారజనకత్వం నవీనైరుక్తమ్, స్థితస్థాపకం లక్షయతి.—

వేదనీయమిత్యాదిమూలం సుఖాదిలక్షణపరం న సంభవతి, పరద్రవ్యోపభోగాదిజన్యసుఖే సాధూనాం ద్వేషదర్శనాదవ్యాప్తేరిత్యాశంకాయాం సుఖ్యహ మిత్యాదిప్రత్యక్షసిద్ధం సుఖత్వాదికమేవ లక్షణమిత్యాహ—సుఖ్యహమిత్యాద్యనువ్యవసాయేతి. సుఖత్వాదీత్యాదినా దుఃఖత్వపరిగ్రహః. యథాశ్రుతం త్వితి. సర్వేషా మనుకూలేత్యాదికమిత్యర్థః. అనుభవేతీతి—స్మృతిం సంస్కారం ప్రతిచానుభవత్వేనైవ కారణత్వం వదతాం ప్రాచా మయ మభిప్రాయః,—తత్తద్విషయకస్మృతిం ప్రతి తత్తద్విషయకసంస్కారం ప్రతి చ తత్తద్విషయకానుభవత్వేనైవ హేతుతా నతు తత్తద్విషయకజ్ఞానత్వేనానుభవత్వస్యాపి జాతిత్వేన జ్ఞానత్వాపేక్షయా గౌరవాసంభవాత్, న చ వినిగమనావిరహ ఇతి శంక్యమ్, వ్యాప్యధర్మపురస్కారేణ కారణత్వసంభవే వ్యాపకధర్మస్యాన్యథాసిద్ధినిరూపకత్వాదితి, నవీనాః పునరనుభవానాం తత్తద్విషయకస్మృతిం తాదృశసంస్కారం ప్రతి చ తాదృశజ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా నత్వనుభవత్వేన సంస్కారస్య ఫలనాశ్యతయా ప్రథమస్మరణేనైవానుభవజన్యసంస్కారస్య నాశేన సకృదనుభూతస్య స్మరణోత్తరమస్మరణప్రసంగాత్ న చ స్వజన్యస్మరణస్య సంస్కారనాశకత్వే స్మృతిసాధారణేన జ్ఞానత్వేన హేతుత్వేఽపి ఘటపటాదిరూపనానావిషయావగాహినానుభవేన జనితస్య తావద్విషయకసంస్కారస్య ఘటాద్యేకైకగోచరస్మరణేనాపి వినాశా త్తదుత్తరం పటాదిస్మరణానుపపత్తి స్తద్విషయకసంస్కారాభావాత్ స్మృతిజన్యఘటాదిగోచరసంస్కారస్య భిన్నవిషయకతయా పటాదిస్మారకత్వాయోగాదత స్స్వజన్యచరమస్మృతే రేవానాయత్యా తత్తద్వ్యక్తిత్వేన తత్తత్సంస్కారనాశకతాయా అంగీకర్తవ్యతయానుభవత్వేన జనకతాయామపి న దోష ఇతి వాచ్యమ్, అన్యూనవిషయకస్యైవ ఫలస్య నాశకత్వాంగీకారేణాదోషాత్, జాయతే చ పునః పునః స్మరణాద్దృఢతరస్సంస్కారః దార్ఢ్యం చ సంస్కారగతో జాతివిశేషః, ఝడితి స్మృత్యు

అన్యథేతి.సంఖ్యాదయోఽష్టౌ నైమిత్తికద్రవత్వవేగస్థితస్థాపకా స్సామాన్యగుణాః, అన్యేరూపాదయో విశేషగుణాః.ద్రవ్యవిభాజకోపాధిద్వయసమానాధికరణగుణావృత్తిజాతిమద్గుణత్వం విశేషగుణత్వమ్, కర్మణోలక్షణమాహ.—చలనేతి. ఉత్క్షేపణాదీనాం కార్యభేదమాహ.—ఊ

త్వాదప్రయోజకః. న చ దైవవశసంపన్నాజ్ఝడిత్యుద్బోధకసమవధానాదేవ ఝడితి స్మృతినియమోపపత్తౌ తత్ప్రయోజకతయా సంస్కారగతో జాతివిశేషో న సిధ్యతీతి వాచ్యమ్. ఝడితి స్మృతేర్దైవాధీనఝటిత్యుద్బోధకసమవధానాధీనత్వమభ్యుపగమ్య సంస్కారాతిశయఖండనే శాస్త్రాదావభ్యాసస్యైవానాపత్తేః కించ పరిత్యజ్యచ నిశ్చితావ్యభిచారకం గృహ్యమాణవ్యభిచారేణ కారణత్వకల్పనం న సంభవతీతి నానుభవత్వేన స్మృతిసంస్కారహేతుతాసంభవ ఇత్యాహుః-తన్మతం దర్శయతి-స్మృతేరపీతి. అపినా అనుభవపరిగ్రహః. ఏతన్మతే లక్షణేచానుభవజన్యేతిస్థానే జ్ఞానజన్యేతి నివేశనీయమ్. ద్రవ్యవిభాజకోపాధీతి. పృథివీత్వజలత్వాదిరూపం యద్ద్రవ్యవిభాజకోపాధిద్వయం ప్రత్యేకం తత్తత్సమానాధికరణాః ద్విత్వద్విపృథక్త్వసంయోగాదయ స్తదవృత్తిజాతిమద్గుణత్వ మిత్యర్థః. రూపాదిషు చతుర్షు నీలత్వాదికం సాంసిద్ధికద్రవత్వే చ ద్రవత్వత్వావాంతరజాతిం స్నేహాదిషు దశసు స్నేహత్వాదికం భావనాయాం సంస్కారత్వావాన్తరజాతిమాదాయ లక్షణసమన్వయః, నన్వేతల్లక్షణ మేకత్వాదిష్వతివ్యాప్త మేకత్వత్వాదిజాతేరపి తాదృశత్వాత్,న చ తాదృశోపాధిద్వయ సమానాధికరణవృత్తిగుణత్వన్యూనవృత్తిజాతిశూన్యగుణత్వ మిత్యర్థః. ఏవం చైకత్వాదిషు సంఖ్యాత్వాదేస్సత్త్వాత్తాదృశజాతిశూన్యత్వస్యాసత్త్వేన నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్, ఏవమపి పరిమాణాదిష్వతివ్యాప్తేః, పరిమాణత్వాదే స్తాదృశజాతిత్వాసంభవాదితిచేత్, అత్ర ప్రవదంత్యభిజ్ఞాః, యద్వ్యద్రూపావచ్ఛిన్న సమానాధికరణం యత్కించిద్ద్రవ్యవిభాజకోపాధిద్వయం తత్తద్భిన్నా స్థితస్థాపకవృత్తిభిన్నాచ యా జాతి స్తద్వత్త్వే సతి గుణత్వమిత్యర్థః, యద్రూపావచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్యస్య సమవాయసంబంధఘటితస్యైవ నివేశనీయతయా యద్రూపపదేన ఘటత్వాదే ర్ధర్తుమశక్యత్వా ద్ఘటాదావతివ్యాప్తి రతో విశేష్యం, స్థితస్థాపకేఽతివ్యాప్తివారణాయ స్థితస్థాపకవృత్తిభిన్నేతి, స్థితస్థాపకస్య పృథివ్యాదిచతుష్టయవృత్తిత్వమతే తు నదేయమ్, రూపత్వాదే ర్యద్రూపపదేన ధర్తు మశక్యత్వేఽప్యవాంతరజాతీరాదాయ రూపాదిలక్షణసమన్వయః, పార్థివానుష్ణాశీతస్పర్శస్యాపి వాయవ్యాపేక్షయా విజాతీయస్యైవానుభవసిద్ధత్వాత్, సంఖ్యాదయస్తు సామాన్యగుణా ఇతి న

ర్థ్వేతి. శరీరేతి. వక్రతాసంపాదకమాకుంచనమ్, ఋజుతాసంపాదకం
ప్రసారణమిత్యర్థః సామాన్యంలక్షయతి.—నిత్యమితి.సంయోగేఽతివ్యా
ప్తివారణాయ నిత్యమితి. పరమాణుపరిమాణాదావతివ్యాప్తివారణా
యానేకేతి. అనుగతత్వం సమవేతత్వమ్, తేన నాభావాదావతివ్యాప్తిః,
విశేషం లక్షయతి.—నిత్యేతి. సమవాయం లక్షయతి.—నిత్యేతి,
సంయోగేఽతివ్యాప్తి వారణాయనిత్యేతి. ఆకాశాదావతి వ్యాప్తి
వారణాయ సంబంధేతి, అయుత సిద్ధలక్షణమాహ—యయోరితి.
నీలో ఘట ఇతి విశిష్టబుద్ధిర్విశేషణ విశేష్యసంబంధ విషయా
విశిష్టబుద్ధిత్వాద్దండీతి విశిష్టబుద్ధివదితి సమవాయసిద్ధిః.అవయవావయవి
నావితి.ద్రవ్యసమవాయికారణమవయవః,జన్యద్రవ్యమవయవి, ప్రాగభా
వం లక్షయతి —అనాదిరితి. ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ సాంత

తత్ర వైజాత్యం జలపృథివ్యాదిభేదేన సిద్ధాంతసిద్ధమత స్తత్ర నాతివ్యాప్తిః. తాదృ
శజాతిమద్భిన్నగుణత్వమేవ సామాన్యగుణానాం లక్షణ మవధేయమ్, మూలోక్తం సర్వ
సంగ్రాహకం న సంభవతీత్యాహ—వక్రతేతి. నిత్యమితీతి. అత్ర నిత్యత్వం ప్రాగ
భావాప్రతియోగిత్వం ధ్వంసాప్రతియోగిత్వంవా - ఏకతరనివేశనాదపి సంయోగాదే
ర్వారణాత్ - ఏకపదం స్వరూపకీర్తనమాత్రపరమితి ద్రష్టవ్యమ్, మూలే-వ్యావర్తకా
ఇతి. నిత్యద్రవ్యాణాం పరస్పరం భేదసాధకా ఇత్యర్థః. అథ విశేషపదార్థే కిం ప్రమా
ణం? నచాత్యంతం సంకీర్ణానాం పరమాణూనాం భేదకధర్మం వినా భేదాసిద్ధి రతో
విశేషా అంగీకర్తవ్యా ఇతి వాచ్యం,ఏకత్వాదివ్యక్తే రేవ భేదకత్వసంభవాదితి చేన్న,
యతః ఏతత్పరమాణౌ తత్పరమాణుభేదసాధనే ఏకత్వాదే ర్వ్యభిచరితతయైతదేకత్వా
దేరేవ హేతుతా వాచ్యా, న చ తయోః పరమాణ్వోర్భేదాసిద్ధావేకత్వాదావే
తత్త్వం సుగ్రహం, ఏతత్పరమాణుసమవేతత్వం హి తస్యైతత్త్వం తస్మాత్ప్రతినిత్యద్రవ్య
మేవృత్త్యో విశేషపదార్థ స్స ఏవ స్వసజాతీయానాం పరస్పరం భేదసాధక ఇతి తత్రాపి
విశేషాంతరాపేక్షా నాస్త్యతో నానవస్థేతి సంప్రదాయః, వైశేషికమతసాధారణ్యేన
సమవాయేఽనుమానం ప్రమాణయతి-నీలేతి. సమవాయికారణత్వస్యావయవినిసత్త్వా
ద్ద్రవ్యేతి, పరమాణువారణాయ జన్యేతి, అవినశ్యదవస్థమపరాశ్రితమేవావతిష్ఠతే విన
శ్యదవస్థమనాశ్రితం క్షణ మవతిష్ఠతే యథా తంత్వాదినాశే పటాదిరితి మనసి కృత్వా
మూలేఽవినశ్య దిత్యుక్తమ్, ప్రాగభావే ప్రమాణమాహ—భవిష్యతీతి. సంసర్గేతి-

ఇతి. ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయానాదిరితి, ప్రతియోగిజనకః ప్ర
యోగిసమవాయికారణవృత్తిః భవిష్యతీతి వ్యవహారహేతుః ప్రా
భావః,ధ్వంసంలక్షయతి —సాదిరితి.ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయాన
తేతి,ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ సాదిరితి. ప్రయోగిజన్యః ప్ర
యోగిసమవాయికారణవృత్తిఃధ్వస్తఇతివ్యవహారహేతు ర్ధ్వంసః.అత్య
తాభావం లక్షయతి— త్రైకాలికేతి.అన్యోన్యాభావేఽతివ్యాప్తివారణ
య సంసర్గేతి, ధ్వంసప్రాగభావయో రతివ్యాప్తివారణాయ త్రైకా
కేతి, అన్యోన్యాభావం లక్షయతి —తాదాత్మ్యేతి.ప్రతియోగితావచ్ఛే

తాదాత్మ్యేతిరిక్తసంసర్గేత్యర్థః. ధ్వంసప్రాగభావయోరపి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబ
ధో వర్తత ఇతి మతాభిప్రాయేణ త్రైకాలికవిశేషణం. అన్యథాన్యోన్యాభావవా
రణైవ తయో ర్వారణా త్తద్వ్యర్థతాపత్తేః. యది సంసర్గేత్యాదే రన్యోన్యాభావభిన్నా
భావ ఇత్యర్థ స్తదా త్రైకాలికేతి సిద్ధాంతే సార్థకం. త్రైకాలికత్వం నిత్యత్వరూపం.మ
లే. భూతలే ఘటో నాస్తీతి. తత్ర ఘటాభావాంశే భూతలస్య విశేష్యత్వం సంబ
ధః, ఘటాభావవద్భూతల మిత్యత్ర తు భూతలాంశేఽభావస్య విశేషణత్వం సంస
ఇతి వదతాం ప్రాచా మయ మభిప్రాయః-విశేష్యత్వవిశేషణత్వే స్వరూపసంబంధవిశేష
న జ్ఞానీయవిషయతావిశేషౌ, న చ విశేషణతాఖ్యస్స్వరూపసంబంధవికఏవాస్తు భూ
తలే ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతౌ భూతలం ఘటాభావవదితి ప్రతీతితో వైలక్షణ్యస్య విశే
షణత్వావచ్ఛిన్నాధేయత్వవిషయకత్వకల్పనేనైవ నిర్వాహాదితి వాచ్యమ్, తాదృశప్ర
తీతో వైలక్షణ్యాయ ప్రథమాయాం విశేషణత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాసన్నికర్షః ద్వి
తీయాయాం విశేషణత్వావచ్ఛిన్నాధారతేత్యత్ర వినిగమకస్యదుర్లభత్వాత్, న చ
తాదృశప్రతీత్యోస్సంసర్గాంశేఽవిలక్షణత్వేఽపి విశేషణవిశేష్యభావభేదాద్వైలక
ణ్యోపపత్తి రిత్యుభయత్ర విశేషణతాయా ఏవ సంబంధతాస్త్వితి వాచ్యం, తావతా
భూతలే ఘటో నాస్తి భూతలవా న్ఘటాభావ ఇత్యనయో ర్భూతలం ఘటాభావవద్ఘ
టాభావే భూతలమిత్యనయోశ్చ ప్రతీత్యో ర్వైలక్షణ్యానిర్వాహా త్తస్మా ద్విశేష్యత్వ
విశేషణత్వనామకయో రుభయో స్స్వరూపసంబంధవిశేషయో స్సంసర్గతా, తథా
భూతలవాన్ ఘటాభావ ఇత్యత్ర ఘటాభావాంశే భూతలస్య విశేష్యత్వం సంసర్గః
ఘటాభావే భూతలమిత్యత్ర చ భూతలాంశేఽభావస్య విశేషణతాసంసర్గో బాధితోఽ
తో భ్రమత్వనిర్వాహ ఇతి సంక్షేపః, ధ్వంసప్రాగభావయోరివైకప్రతియోగికయో

రోఽప్యసంసర్గభేదా దేకప్రతియోగికయో రత్యన్తాన్యోన్యాభావయో
హుత్వమ్, కేవలదేవదత్తాభావా ద్దండ్యభావప్రతీత్యా విశిష్టా
వః ఏకసత్త్వేఽపి ద్వౌ న స్త ఇతి ప్రతీత్యా ద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావః
యోగేన ఘటవతి సమవాయేన ఘటాభావ స్తః త ద్ఘటాభావాద్ఘట
త్వావచ్ఛిన్నసామాన్యాభావశ్చాతిరిక్తః, ఏవమన్యోన్యాభావేఽపి ఘటత్వే
టో నాస్తీతి ప్రతీత్యా వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నాభావో నాఙ్గీక్రియతే
ఽ ఘటత్వం నాస్తీత్యర్థాత్, అతిరిక్తత్వే కేవలాన్వయియా, సామయి

ంతాన్యోన్యాభావయో రేకవిధత్వం నేత్యాహ-దీపికాయాం. ప్రతియోగితేతి—
ఽస్యేతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ, అత్ర యథాయోగం ప్రతియోగితావచ్ఛేదక
భేద ఇవ సంసర్గభేదోఽప్యత్యంతాభావబహుత్వప్రయోజకః ప్రతియోగితా
చ్ఛేదకధర్మభేదోఽన్యోన్యాభావబహుత్వప్రయోజక ఇతి ద్రష్టవ్యమ్, తదేవ వర్ణ
ంతి—కేవలేతి. కేవలదేవదత్తాభావా ద్విశిష్టాభావోఽతిరిక్త ఇత్యన్వయః, అన్యథా
వలదేవదత్తవతి దండీ నాస్తీతి ప్రత్యయానాపత్తేః. ఉభయాభావస్యాతిరిక్తత్వే ప్రతీ
ప్రమాణయతి—ఏకసత్త్వేఽపీతి. ఘటపటౌ ద్వౌన స్త ఇత్యాదౌ ఘటత్వంపటత్వ
భయత్వం చైతత్త్రితయం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం కేవలఘటవతి కేవలపటవతి య
ంచిదుభయవతి చ తథా ప్రత్యయాత్. సంబంధభేదేనాభావస్యాతిరిక్తత్వంవర్ణ
ంతి—సంయోగేనేతి. సామాన్యవిశేషాభావయో ర్భేదం దర్శయతి—తత్తదితి. అతి
క్త ఇతి. అన్యథా యత్కించిద్ఘటవతి ఘటో నాస్తీతి ప్రత్యయాపత్తేః—ఏవమన్యో
న్యాభావేఽపీతి. అవచ్ఛేదకభేదా త్తత్తద్ఘటభేదోఘటభేదాత్ప్రత్యేకభేదత ఉభయ
దశ్చాతిరిక్త ఇత్యర్థః, ప్రసంగాదాహ—ఘటత్వేనేతి. నాంగీక్రియత ఇతి. అభా
ధియో విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమర్యాదోపబృంహితతయా ఘటత్వేన పటో నాస్తీతి
ప్రతీతే ర్ఘటత్వావచ్ఛిన్నపటనిష్ఠప్రతియోగితావగాహిత్వం న సంభవతీతి భావః.
తిరిక్తత్వఇతి. అయం భావః—అసతి బాధకే తచ్ఛబ్దోల్లిఖితప్రతీతే స్తచ్ఛబ్దప్రతిపా
ద్యార్థవిషయకత్వపరిత్యాగాయోగా త్పటాధికరణకఘటత్వాభావస్య ఘటత్వేన పటో
నాస్తీతి శబ్దాత్కథం ప్రతీతిః కింత్వవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వసంబంధేనాభావాంశే
స్వాతంత్ర్యేణ ఘటత్వావగాహిత్వమేవ. అభావబుద్ధిర్విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమర్యాదా
న్నాతిశేత ఇతి నియమస్తు న, ఏవంచ వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః
కేవలాన్వయీ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగిరూపవిరోధివిరహాదితి, నను

కాభావోఽత్యంతాభావ ఏవ సమయవిశేషే ప్రతీయమానః, ఘటాభావవతి ఘటానయనేఽత్యంతాభావస్యాన్యత్ర గమనాభావేఽపి తదప్రతీతేః ఘటాపసరణే సతి ప్రతీతే ర్భూతలఘటసంయోగప్రాగభావధ్వంసయోరత్యంతాభావప్రతీతినియామకత్వం కల్ప్యతే ఘటవతి తత్సంయోగప్రాగభావధ్వంసయో రసత్త్వాదేవాత్యంతాభావస్యాప్రతీతిః ఘటాపసరణే తు సంయోగధ్వంసస్య సత్త్వాత్ప్రతీతిః ఘటానయనాత్పూర్వం సంయోగప్రాగభావసత్త్వాత్ప్రతీతి రితి, కేవలాధికరణే నైవ నాస్తీతి వ్యవహారోపపత్తావభావో న పదార్థాంతరమితి గురవః-తన్న, అభావానంగీకారే కైవల్యస్య నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్. అభావాభావో భావ ఏవ నాతిరిక్తోఽ

భూతలాదౌ ఘటసత్త్వదశాయాం న తదభావబుద్ధిరన్యథా తు జాయతే తత్సామయికాభావోఽతిరిక్త ఏవాంగీకర్తవ్య ఇతి వదంతం నిరాకర్తుమాహ—సామయికేతి. ప్రతియోగివిరహసమయే ప్రతీయమానోఽత్యంతాభావ ఏవ సామయికాభావః న తూత్పాదవినాశశాల్యతిరిక్త ఇతి సముదితార్థః, నన్వేవం భూతలే ఘటస్యానయనదశాయామపి తదభావస్య నిత్యత్వేన తత్ప్రత్యయాపత్తిరత ఆహ—ఘటాభావవతీతి. నియామకమేవ సముపపాదయతి—ఘటవతీతి. తత్కాలావచ్ఛిన్నభూతలాదేరేవ ఘటాద్యభావసంసర్గతయా ఘటకాలే చ తచ్ఛూన్యకాలవిశిష్టభూతలాదిరూపసంసర్గాభావేన తదా న తదత్యంతాభావబుద్ధిరిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్, నన్వభావో నాస్త్యతిరిక్తః పదార్థః యస్మిన్నధికరణే ఘటో నాస్తీత్యాదిప్రత్యయస్తస్మిన్నధికరణే ఘటాభావత్వకల్పనేనైవ తథా ప్రతీతినిర్వాహాత్ క్లృప్తధర్మిణి ధర్మకల్పనాయా అక్లృప్తధర్మికల్పనతో లఘీయస్త్వాదితి గురుమతమాశంక్య నిరాచష్టే—కేవలేతి. యద్యప్యనేకేష్వధికరణేషు ధర్మకల్పనతోఽతిరిక్తైకధర్మికల్పనస్యైవ లఘీయస్త్వాదత్రోక్తన్యాయస్యానవతారః. కించాభావస్యాధికరణస్వరూపత్వే జలాదౌ విద్యమానస్య గంధాద్యభావస్య జలాదిరూపత్వాదితరేంద్రియగ్రాహ్యతాపత్తి రిత్యాదిదూషణాని ప్రస్ఫురంతి తథాపి కేవలాధికరణాదేవేతి తద్వచననిరాసాదేవ తన్నివృత్తిసంభవే కిమేతాన్యపేక్షితానీత్యాలోచ్య తదేవ నిరాకరోతి—అభావానంగీకార ఇతి. అతిరిక్తాభావానంగీకార ఇత్యర్థః, అథ కిమిదం కైవల్యం భూతలస్వరూపమితి చేద్ఘటవద్భూతలస్యాపి తదభావస్వరూపతాపత్త్యా తదానీం ఘటాభావవత్తాబుద్ధిప్రసంగః ఘటాభావవత్త్వమితి చేన్నిత్యమతిరిక్తాభావేనాతః కైవల్యనిర్వచనమశక్యమిత్యాహ—కైవల్యస్యేతి. నన్వ

ష్ఠా ప్రసంగాత్, ధ్వంసప్రాగభావః ప్రాగభావధ్వంసశ్చ ప్రయోగి
వ, అభావాభావోఽతిరిక్తఏవ తృతీయాఽభావస్య ప్రథమత్వాదతో
నవస్థేతి నవీనాః 'నను' ప్రమాణప్రమేయసంశయప్రయోజనదృష్టాం
ద్ధాంతావయవతర్కనిర్ణయవాద జల్పవితండాహేత్వాభాసచ్ఛలజా
గ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ, ఇతి న్యాయసూత్రే
డశపదార్థానా ముక్తత్వాత్కథం సప్తైవేత్యతఆహ—సర్వేషామితి.
ష్వేషాం సప్తస్వేవాంతర్భావ ఇత్యర్థః. "ఆత్మశరీరేంద్రియార్థబుద్ధిమనః
వృత్తిదోషప్రేత్యభావఫలదుఃఖాపవర్గాస్తు ప్రమేయ, మితి ద్వాదశ
ం ప్రమేయమ్, ప్రవృత్తిర్ధర్మాధర్మౌ, రాగద్వేషమోహా దోషాః,

స్యాతిరిక్తత్వే తదభావోఽప్యతిరిక్త స్తస్యాప్యభావ స్తథేత్యనవస్థా స్యాదత ఆహ—
వాభావ ఇతి. ధ్వంసేత్యాది. ధ్వంసప్రాగభావః ప్రతియోగిస్వరూప స్తత్ప్రాగ
నస్వరూపశ్చ ప్రాగభావధ్వంసస్తు ప్రతియోగిరూప స్తద్ధ్వంసరూపశ్చేత్యర్థోఽవ
యః, తేన ప్రతియోగిప్రాగభావదశాయామపి ధ్వంసో భవిష్యతీతి ప్రత్యయస్య
తియోగిధ్వంసదశాయామపి ప్రాగభావో నష్ట ఇతి ప్రత్యయస్య చోపపత్తిః, నను
తే ద్రవ్యత్వం నాస్తీతి ప్రత్యయో న జాయతే. ద్రవ్యత్వాభావ ఇతి తు జాయత
వైషమ్యనిర్వాహాయ నాస్తీతి ప్రత్యయే దైశికసంబంధావచ్ఛిన్నాధేయత్వభాసం
నీయ మిత్థం చ ఘటాభావాభావాదే ర్ఘటాదిరూపత్వేత్విహ ఘటాభావో నాస్తీతి
త్యయస్య భ్రమత్వమేవ స్యాద్భావస్య విశేషణతావిశేషేణ వృత్త్యనంగీకారాద
ఽభావాభావోఽతిరిక్తః న తు భావస్వరూప ఇతి నవీనమతం దర్శయతి—అభా
తర్హ్యనవస్థేత్యతఆహ—తృతీయేతి. పరమకారుణికేన మునినా దుఃఖపంకని
గ్నం జన ముద్దిధీర్షుణా ప్రణీతం ప్రమాణప్రమేయేత్యాదిసూత్రం తద్విరోధం పరి
ర్తు మాశంకతే—నన్వితి. ప్రత్యక్షప్రమాణస్య ద్రవ్యేఽనుమానాదీనాం చ గుణేఽం
ర్భావస్య స్ఫుటత్వాత్ప్రమేయాదీనాం ద్రవ్యాదిష్వంతర్భావమాహ—ఆత్మేత్యాదినా.
శరీరేంద్రియాణాం ద్రవ్యే, అర్థస్య పృథివ్యాదిరూపస్య ద్రవ్యాదిషు, బుద్ధే
, ఆంతరింద్రియస్య మనసో ద్రవ్యేఽన్తర్భావః, ఏవమగ్రేఽపి యథాయథమంతర్భా
ద్రష్టవ్యః. ధర్మాధర్మావితి. తజ్జనికేత్యర్థః, ఏతచ్చ స్ఫుటకమాకరే—రాగః ఇచ్ఛా
షః, మరణమితి. మరణానంతరభావిజననమిత్యర్థః. తథాచ పదవ్యుత్పత్తిః-ప్రేత్య-
త్వా-భావః- జననమిత్యర్థః, చరమప్రాణశరీరసంయోగధ్వంసో మరణం- అదృశ

రాగః ఇచ్ఛా, ద్వేషో మన్యుః, మోహః శ్శరీరాదా వాత్మభ్రమః, ప్రేత్య
భావో మరణమ్, ఫలం భోగః, అపవర్గో మోక్షః, స చ స్వసమానాధి
కరణదుఃఖప్రాగభావాసమానకాలీనదుఃఖధ్వంసః, ప్రయోజనం సుఖ
ప్రాప్తి ర్దుఃఖహానిశ్చ, దృష్టాంతో మహానసాదిః, ప్రామాణికత్వేనాభ్యు
పగతోఽర్థ స్సిద్ధాంతః, నిర్ణయో నిశ్చయః, ప్రమాణఫలతత్త్వబుభు
త్సోః కథా వాదః, ఉభయసాధనవతీ విజిగీషుకథా జల్పః, స్వపక్షస్థాప
నాహీనా పరపక్షవిదళనమాత్రావసానా వితండా, కథానామనానావక్తృ
కపూర్వోత్తరపక్షవాక్యసందర్భః, అభిప్రాయాంతరేణ ప్రయుక్తస్యా
ర్థాంతరం పరికల్ప్య దూషణం ఛలమ్, అసదుత్తరం జాతిః, సాధర్మ్యవై

రీరప్రాణసంయోగో జననం - ముక్తాత్మసంయోగధ్వంసవతో ఘటస్య ముక్తత్వాపత్తి
వారణాయ దుఃఖధ్వంస ఇతి, దుఃఖధ్వంసవతా మస్మదాదీనామపి ముక్తత్వాపత్తి
వారణాయ కాలీనాంతం, అస్మదీయదుఃఖప్రాగభావసమానకాలీనదుఃఖధ్వంసవతాం
శుకాద్యాత్మనా మముక్తత్వప్రసంగా త్స్వసమానాధికరణేతి దుఃఖప్రాగభావవిశేష
ణమ్, న చ స్వసమానాధికరణదుఃఖాసమానకాలీనేత్యనేనైవ సుషుప్తికాలికధ్వంసస్యా
ప్యగ్రిమక్షణవృత్తేర్వారణాత్ప్రాగభావేతి వ్యర్థమితి వాచ్యమ్, యథాసన్నివేశే వైయ
ర్థ్యాభావాదితి దిక్, సంశయస్య నిరూపితత్వాత్ప్రయోజనస్వరూపం దర్శయతి—
ప్రయోజనమితి. ఉభయసాధనవతీతి. పరపక్షనిరాకరణస్వపక్షసాధనవతీ, ఇదం చ వితం
డాతివ్యాప్తివారణాయేతి ధ్యేయమ్, స్వపక్షేతి. అత్ర విజిగీషుకథేత్యనువర్తతే—
నానేతి. ఏకేన పూర్వపక్షః క్రియతేఽన్యేన చ సమాధానమితి నానావక్తృకత్వం
వాక్యస్యావసేయమ్. ఛలమితి. యథా నవకంబళోఽయం దేవదత్త ఇతి నూతనతాత్ప
ర్యేణ ప్రయుక్తస్య నవత్వసంఖ్యావిశిష్టమర్థాంతరం పరికల్ప్య కశ్చిద్దూషయతి —
నాస్య నవకంబళా స్సంత్యతిదరిద్రత్వాదితి. అసదుత్తరమితి. ఉత్తరస్యాసత్త్వం తు
స్వాసాధకతాసాధారణ్యేన పరాసాధకతాసాధకతయా స్వవ్యాఘాతుకత్వాత్. తథాచ
స్వవ్యాఘాతుకముత్తరం జాతి రితి లక్షణం పర్యవస్యతి, తదవాంతరభేదం దర్శయతి—
సాధర్మ్యేత్యాదినా. ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణసమాశబ్దస్య ప్రత్యేకంయోగః, సాధర్మ్య
సమా వైధర్మ్యసమేత్యాదయశ్చతుర్వింశతి ర్జాతయః, సాధర్మ్యేణ స్థాపనాహేతుదూష
కముత్తరం సాధర్మ్యసమా, యథా-ఆత్మా సక్రియః క్రియాహేతుగుణవత్త్వాల్లోష్టవత్
యాహేతుగుణశ్చాత్ర క్రియాజనకవాయుసంయోగాదిరేవేతి స్థాపనాయాముత్త

ధర్మోత్కర్షాపకర్షవర్ణ్యావర్ణ్యవికల్పసాధ్యప్రాప్త్యప్రాప్తిప్రసంగప్రతి

రమ్, యది సక్రియసాధర్మ్యాత్సక్రియ స్తదా విభుత్వరూపా న్నిష్క్రియసాధర్మ్యాన్నిష్క్రియఏవ కిం న స్యాత్? నచాత్ర కించిద్వినిగమకమస్తీతి. ౧. వైధర్మ్యేణ తద్భావకముత్తరం వైధర్మ్యసమా, యథా తత్రైవ క్రియావతో లోష్టస్య సాధర్మ్యాద్యది క్రియావానాత్మా తదా విభుత్వరూపాద్వైధర్మ్యా న్నిష్క్రియఏవ కిన్నస్యాత్? న హి తత్సాధర్మ్యాత్క్రియావతా భవితవ్యం తద్వైధర్మ్యాన్నిష్క్రియేణ న భవితవ్యమిత్యత్ర కించిన్నియామకమస్తీతి ౨. పరోక్తసాధనాదేవ తదవ్యాపకధర్మస్య పక్షే ఆపాదనముత్కర్షసమా, యథా-శబ్దోఽనిత్యః కృతకత్వాద్ఘటవదిత్యాదౌ కశ్చిదేవమాహ-యది కృతకత్వేన హేతునా శబ్దోఽనిత్యస్స్యాత్తర్హి తేనైవ హేతునా శబ్దోఘటవత్సావయవ స్స్యాదితి. ౩. పరోక్తదృష్టాంతసాధర్మ్యేణ పక్షే పరాభిమతధర్మాంతరస్యాభావసాధనమపకర్షసమా, యథా తస్మిన్నేవానుమానే యది కృతకత్వేన శబ్దో ఘటవదనిత్యస్స్యాత్తర్హి తేనైవ శబ్దో ఘటవద శ్రావణస్స్యాదితి. ౪. వర్ణ్యస్యస్థాపనీయస్యదృష్టాంతధర్మస్య పక్షే సాధనం వర్ణ్యసమా, యథా పూర్వోక్తానుమానే క్రియాజనకనోదనాఖ్యసంయోగవత్త్వా ల్లోష్టాదే ర్భవతు క్రియావత్త్వ మాత్మనస్తు క్రియావత్త్వే తజ్జనకనోదనాఖ్యసంయోగవత్త్వమపి స్యాదితి. ౫. సాధ్యహేత్వోర్ధర్మయోరపి పక్షే తుల్యతాసాధన మవర్ణ్యసమా, యథా తత్రైవానుమానే లోష్టాదిగతనోదనాదిరూపక్రియాహేతుగుణవత్త్వమాత్మన్యసిద్ధమ్, తథాచ తుల్యతయా యథాఽసిద్ధేన క్రియాహేతుగుణేనాత్మనిక్రియావత్త్వం సాధ్యతే తథా తాదృశేన క్రియావత్త్వేన తజ్జనకగుణవత్త్వమపి కిమితి న సాధ్యతే నియామకాభావాదితి. ౬. దృష్టాంతవికల్పం ప్రదర్శ్య దార్ష్టాంతికవికల్పకథనం వికల్పసమా, యథా తత్రైవానుమానే క్రియాహేతుగుణయుక్తం కించిద్గురు యథా లోష్టాది, కించిల్లఘుయథా వాయుః ఏవం క్రియాహేతుగుణయుక్తం కించిత్క్రియావత్స్యాద్యథాలోష్టాది కించిదక్రియం, యథాఽఽత్మా-పూర్వవికల్పోభవత్వయం తు న భవతీత్యత్ర కిం నియామకం స్యాదితి. ౭. దృష్టాంతస్య పక్షతుల్యతాకథనం సాధ్యసమా, సాధ్యశబ్దోఽత్ర పక్షవాచీ, యథా తత్రైవ యది యథాలోష్టస్తథాత్మేతి త్వయోచ్యతే తదా యథాత్మా తథా లోష్ట ఇత్యప్యాగతం తథాచ యద్యాత్మని క్రియావత్త్వం సాధ్యతే తర్హి లోష్టేఽపి తత్సాధనీయం నేతి చేత్తర్హి యథాలోష్టస్తథాత్మేతి నవాచ్యం, లోష్టసదృశ ఆత్మా ఆత్మసదృశోన లోష్ట ఇత్యత్ర నియామకాభావాదితి. ౮. ప్రాప్త్యాప్రత్యవస్థానం ప్రాప్తిసమా, ప్రాప్తిశ్చసాధ్యహేత్వోస్సామానాధికరణ్యమ్, యథా తత్రైవ క్రియాహేతుగుణవత్త్వేనైవ కిమితి క్రియావ

దృష్టాంతానుత్పత్తిసంశయప్రకరణహేత్వర్థాపత్త్యవిశేషోపపత్త్యుపలబ్ధ్య
త్వం సాధ్యతే కిమితి క్రియావత్త్వేన తాదృశగుణవత్త్వం,న-ఉభయావిశేషాదితి. ౯.
అప్రాప్త్యా ప్రత్యవస్థానమప్రాప్తిసమా, యథాత్రైవ పూర్వోక్తదోషాదప్రాప్తస్య
హేతోః స్వసాధ్యసాధకత్వం వాచ్యం తథాచాప్రాప్తత్వావిశేషాత్సర్వస్సర్వం సాధ
యతీత్యయమేవ హేతుస్స్వసాధ్యాభావం కిమితి న సాధయేత్సాధ్యమేవ తు సాధయేది
త్యత్ర వినిగమకాభావాదితి. ౧౦. సాధనపరంపరాప్రశ్నః ప్రసంగసమా, యథా
క్రియావత్త్వే క్రియాహేతుగుణవత్త్వం సాధనం తత్ర కిం సాధనం?న హి సాధనం
వినా కస్య చిత్సిద్ధిరస్తి ఏవంతత్రాపి కిం సాధనమిత్యాది. ౧౧. దృష్టాంతాంతరేణ
సాధ్యాభావసాధనం ప్రతి దృష్టాంతసమా, యథా తత్రైవ లోష్ఠదృష్టాన్తేన క్రియా
వత్త్వే సాధితే నిష్క్రియాకాశదృష్టాంతేనాత్మనో నిష్క్రియత్వమేవ కిం న
స్యాల్లోష్ఠదృష్టాంతేన క్రియావత్త్వమాకాశదృష్టాంతే నిష్క్రియత్వం నేత్యత్ర
వినిగమకాభావాదితి. ౧౨. అనుత్పత్త్యా ప్రత్యవస్థానమనుత్పత్తిసమా, యథా ఘటో
ఽనిత్యః జన్యైకత్వాదిత్యాదౌ కశ్చిదాహ—యది జన్యైకత్వమనిత్యత్వే ప్రమాణం
తదా ఘటే ఏకత్వోత్పత్తేః పూర్వం తదభావాన్నిత్యత్వం నిత్యశ్చేత్తదాఽనుత్పన్న
ఏవేతి. ౧౩. సాధారణధర్మం ప్రదర్శ్య సంశయోద్భావనం సంశయసమా, యథా
శబ్దోఽనిత్యః కార్యత్వాదిత్యాదౌ శబ్దస్యానిత్యఘటేన సహ కార్యత్వరూపం సాధ
ర్మ్యం యథాస్తి తథా నిత్యత్వేన శబ్దత్వేన సహ శ్రావణప్రత్యక్షవిషయత్వం సాధ
ర్మ్యమస్తీత్యుభయసాధర్మ్యదర్శనాత్సంశయస్స్యాదేకపరిశేషే నియామకాభావాదితి.
౧౪. వాద్యుక్తహేతోః స్వసాధ్యవిపరీతసాధకహేత్వంతరోద్భావనం ప్రకరణసమా,
సత్ప్రతిపక్షోదాహరణమేవాత్రోదాహరణం బోధ్యమ్. ౧౫. కాలత్రయేఽపి హేతు
త్వాసంభవేనాహేతుత్వకథనమహేతుసమా, యథా, కార్యత్వాదిరూపసాధనంసాధ్యా
దనిత్యత్వాత్పూర్వకాలవృత్తిచేత్తదాఽనిత్యత్వసాధ్యస్యతదానీమసత్త్వాత్తస్య న సాధ
కం, అథ పశ్చాత్కాలవృత్తిచేత్తదా పూర్వకాలే సాధనాభావాత్తస్యనసాధ్యమనిత్య
త్వమ్, యదిచోభయమేకకాలవృత్తి తదా కిం కస్య సాధనం కింకస్య సాధ్యం వినిగ
మకాభావాదితి, హేతుసమేతి, పాఠే తు కాలత్రయేఽపి హేతుత్వాసంభవకథనం హేతు
సమేతి బోధ్యమ్. ౧౬. అర్థాపత్తిపురస్కారేణ సాధ్యాభావోద్భావనమర్థాపత్తిసమా,
యథా పూర్వోక్తానుమానే శబ్దస్యానిత్యసాధర్మ్యాదనిత్యత్వం యద్యర్థాపత్త్యా సిద్ధంతదా
నిత్యసాధర్మ్యాన్నిత్యత్వమప్యేకతరావధారణే నియామకాభావాదితి. ౧౭. సర్వావి
శేషప్రసంగోద్భావనమవిశేషసమా, యథా, తత్రైవ యది కృతకత్వాదినా సాధర్మ్యేణ

నుపలబ్ధినిత్యానిత్యకార్యసమా జాతయః వాదినోఽపజయహేతు ర్నిగ్రహస్థానమ్, తచ్చ ప్రతిజ్ఞాహానిః, ప్రతిజ్ఞాంతరం, ప్రతిజ్ఞావిరోధః, ప్రతిజ్ఞా

శబ్దస్యానిత్యత్వం తదా ప్రమేయత్వాదిరూపేణ తత్సాధర్మ్యేణ సర్వస్యైవానిత్యత్వం స్యాన్న్యదుక్తసాధర్మ్యేణ తత్సిధ్యతి న తు త్వదుక్తేనేత్యత్ర నియామకాభావాదితి. ౧౮. ఉభయపక్షసాధర్మ్యేణ సాధనోపపత్తిరుపపత్తిసమా, యథా, యద్యనిత్యత్వసాధనం కార్యత్వముపపద్యత ఇతి శబ్దస్యానిత్యత్వం తదా నిత్యత్వసాధనమపి కించిదుపపద్యత ఇతి నిత్యత్వం కిం న స్యాదితి. ౧౯. వాద్యుపదర్శితసాధనాభావేఽపి సాధ్యస్యోపలబ్ధికథన ముపలబ్ధిసమా, యథా శబ్దోఽనిత్యః ప్రయత్నానువిధాయిత్వా ద్ఘటవదిత్యత్ర ప్రయత్నం వినాపి వాయునోదనవశా ద్వృక్షశాఖాభంగజన్య శబ్దస్యోపలబ్ధే ర్నప్రయత్నానువిధాయిత్వం శబ్దేఽస్తీతి. ౨౦. వాదినోపలబ్ధివశాదేవ వాద్యభిమతస్యాపి యత్కించిత్పదార్థస్యాభావసాధన మనుపలబ్ధిసమా, యథా, జలాదే ర్విద్యమానస్యాప్యావరణవశాద్యథానుపలబ్ధి స్తథోచ్చారణాత్పూర్వం శబ్దస్యావరణవశాదనుపలబ్ధిరిత్యేవం మతంవాదినా దూష్యతే యద్యావరణవశా చ్ఛబ్దో నోపలభ్యతే తదా జలాద్యావరణమివ శబ్దావరణ మప్యుపలభ్యేతేత్యత్రో త్తరం యది భవద్భిరనుపలబ్ధిత ఆవరణం నాభ్యుపేయతే తదానుపలబ్ధేరప్యనుపలబ్ధ్యాఽభావే సిద్ధే తదభావాదావరణాభావాసిద్ధావావరణసిద్ధిరితి. ౨౧. ధర్మస్య నిత్యత్వానిత్యత్వవికల్పాద్ధర్మిణో నిత్యత్వసాధనం నిత్యసమా, యథా శబ్దస్య యదనిత్యత్వం భవద్భి రుచ్యతే తన్నిత్యమనిత్యం వా యద్యనిత్యం తదా శబ్దవృత్తేరేవ తస్య సదాతనత్వాచ్ఛబ్దస్య తథాత్వమాగతం యద్యనిత్యం తదా శబ్దే కదాచిదనిత్యత్వాభావోఽస్తీతి నిత్యఏవ శబ్ద ఇత్యుభయథాపి శబ్దస్య నిత్యత్వమితి. ౨౨. అనిత్యదృష్టాంతసాధర్మ్యా త్సర్వానిత్యత్వప్రసంగోద్భావన మనిత్యసమా, యథా యద్యనిత్యేన ఘటేన సాదృశ్యాచ్ఛబ్దోఽనిత్య ఇత్యుచ్యతే తదాఽనేన కేనచిద్ధర్మేణ సర్వస్యైవతత్సదృశత్వాత్సర్వస్యానిత్యత్వప్రసంగ ఇతి. ౨౩. వాద్యుక్తహేతోరన్యకార్యేణ సంభవాభిధానం కార్యసమా, యథా తత్రైవ ప్రయత్నానువిధాయిత్వముభయథా సంభవతి ఘటాదివచ్ఛబ్దస్వరూపోత్పత్తౌ జలాదివదావరకనివృత్తౌ చ ఉభయత్రాపి ప్రయత్నానువిధానదర్శనా త్తథాచ తస్యావరకనివృత్తిరూపకార్యాంతరసంభవా న్నానిత్యత్వనియతత్వమితి-క్వచిత్కారణసమేతి పాఠ స్తస్యాపి కారణస్య ప్రయత్నానువిధాయిత్వస్యోభయత్ర శబ్దస్యోత్పత్తౌ తదావరకనివృత్తౌ చ సమత్వాభిధానమితి రీత్యోక్తఏవార్థే పర్యవసాన మవసేయమ్. ౨౪. అత్ర గ్రంథగౌరవభయాత్సూక్ష్మప్రకారా దర్శితా అభియుక్తైరన్యత్రానుసంధేయాః,—నిగ్రహస్థానం లక్షయతి.—వాదినఇతి, ఇదం

నన్యాసో, హేత్వంతరమర్థాంతరం, నిరర్థకమవిజ్ఞాతార్థక మపార్థక మప్రాప్తకాలమ్ న్యూనమధికం, పునరుక్తమననుభాషణ మజ్ఞాన మప్రతిభా

చ యద్యపిఛలాదావప్యస్తి తథాప్యర్థాంతరాది రూపనిగ్రహస్థానేఽంతర్భావాన్నదోషః, ఛలత్వాదినాపి జ్ఞానస్యోపయోగిత్వాత్పృథగుపాదానమ్- హేత్వాభాసవత్తస్యాప్యవాంతరభేదాన్ దర్శయతి.- ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా— యత్ర ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధాభ్యుపగమః ప్రతిజ్ఞాతార్థపరిత్యాగో వా తత్ర ప్రతిజ్ఞాహానిః, యథా శబ్దోఽనిత్యః ప్రత్యక్షగుణత్వాదిత్యత్ర సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాబలాత్పరేణ బాధే ఉద్భావితేఽస్తు తర్హి నిత్య ఏవ శబ్ద ఇతి నిత్యత్వమంగీకుర్వన్వాదీ శబ్దస్యానిత్యత్వప్రతిజ్ఞాం జహాతీతి. ౧ పరోక్తదోషోద్దిధీర్షయా పూర్వానుక్తవిశేషణవిశిష్టతయా ప్రతిజ్ఞాతార్థకథనం ప్రతిజ్ఞాంతరమ్, యథా క్షిత్యాదికం గుణజన్యం కార్యత్వాదిత్యత్రాదృష్టజన్యత్వేన సిద్ధసాధనోద్భావనే సవిషయకేతి గుణవిశేషణదానమ్. ౨. స్వోక్తసాధ్యవిరుద్ధహేతుకథనం ప్రతిజ్ఞావిరోధః, యథా ద్రవ్యం గుణభిన్నం రూపాదితః పృథక్త్వేనానుపలభ్యమానత్వాదితి. ౩. స్వోక్తేఽర్థేపరేణ దూషితే తదపలాపః ప్రతిజ్ఞాసన్న్యాసః, యథా-శబ్దోఽనిత్యః. ఐంద్రియకత్వాదిత్యుక్తే పరేణ సామాన్యే వ్యభిచారముద్భావ్య దూషితే స్వోక్తమపలపతి కేనోచ్యతే శబ్దోఽనిత్యఇతీతి. ౪. పరోక్తదోషోద్దిధీర్షయా పూర్వోక్తహేతుకోటౌ విశేషణాంతరోపాదానం హేత్వంతరమ్, యథా శబ్దోఽనిత్యః, ప్రత్యక్షత్వాదిత్యత్ర సామాన్యే వ్యభిచారోద్భావనే జాతిమత్త్వేసతీతి విశేషణదానమ్. ౫. ప్రకృతానుపయుక్తకథన మర్థాంతరమ్, యథా నిత్య శ్శబ్దోఽస్పర్శవత్త్వాదితి హేతు ర్హేతుపదం హినోతే స్తునిప్రత్యయే నిష్పన్నం పదం చ సుప్తిఙంతమిత్యాది. ౬. అవాచకశబ్దప్రయోగో నిరర్థకమ్, యథాజబగడదశ్త్వాదితి. ౭. పరిషత్ప్రతివాద్యబోధపదప్రయోగోఽవిజ్ఞాతార్థకమ్, తచ్చ క్లిష్టాన్వయమప్రసిద్ధార్థకం త్వరితోచ్చరితమిత్యాదిరూపమ్ ౮. పరస్పరానన్వితపదసమూహోఽపార్థకమ్, యథా శబ్దత్వం ఘటః పటః నిత్య మనిత్యం చ ప్రమేయత్వాదిత్యాది. ౯. అవయవానాం వ్యుత్క్రమేణ, కథనమప్రాప్తకాలమ్, యథా, శబ్దత్వాచ్ఛబ్దో నిత్య ఇత్యాది.౧౦.యత్కించిదవయవశూన్యావయవాభిధానంన్యూనమ్పష్టమ్. ౧౧. అధికహేత్వాదికథన మధికమ్, యథాశబ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాచ్ఛ్రావణత్వాచ్చేత్యాది.౧౨. అనువాదం వినా కథితస్య పునః కథనం పునరుక్తమ్, యథానిత్యశ్శబ్దో నిత్య ఇత్యాది. ౧౩. పరిషదా త్రిరభిహితస్యాననువాదో ఽననుభాషణమ్.౧౪. పరిషదా విజ్ఞాతస్య వాదినా త్రిరభిహితస్య వాక్యార్థస్యాబోధో ఽజ్ఞానం ౧౫. ఉత్తరార్హం పరోక్తం బుద్ధ్వాప్యుత్తరస్యాస్ఫూర్తివశా త్తూష్ణీం భావః అప్రతిభా. ౧౬.

విక్షేపో, మతానుజ్ఞా, పర్యనుయోజ్యోపేక్షణం, నిరనుయోజ్యానుయోగోఽపసిద్ధాంతో. హేత్వాభాసాశ్చ, శేషం సుగమమ్—నను కరతలానలసంయోగే సత్యపి ప్రతిబంధకే సతి దాహానుత్పత్తేశ్శక్తిః పదార్థాంతరమితి చేన్న—ప్రతిబంధకాభావస్య కార్యమాత్రే కారణత్వేన శక్తేర

అసంభవత్కాలాంతరకార్యవ్యాసంగ ముద్భావ్య కథావిచ్ఛేదో విక్షేపః. ౧౭. స్వపక్షే దోష మనుద్ధృత్య పరపక్షే దోషాభిధానం మతానుజ్ఞా ౧౮. ఉద్భావనార్హపరకీయ నిగ్రహస్థానానుద్భావనం పర్యనుయోజ్యోపేక్షణమ్. ౧౯. నిగ్రహస్థానానవసరే తన్నిగ్రహస్థానాభిధానం నిరనుయోజ్యానుయోగః. ౨౦. ఏకసిద్ధాంతమాలంబ్య కథాప్రవృత్తౌ తద్విరుద్ధం సిద్ధాంతమాలంబ్యోత్తరదాన మపసిద్ధాంతః. ౨౧. ప్రతిజ్ఞాహాన్యననుభాషణాజ్ఞానాప్రతిభావిక్షేపపర్యనుయోజ్యోపేక్షణానా మభావే అన్యేషాం హేత్వాభాసవ్యతిరిక్తనిగ్రహస్థానానాం గుణే హేత్వాభాసానాం చ ద్రవ్యాదిష్వంతర్భావో యథాయథం బోధ్యః, అతిరిక్తస్తూత్రార్థస్సుగమ ఇత్యాహ—శేషమితి—నన్వనలసంయోగే సత్యపి మణ్యాదిసమవధానే దాహో న జాయత ఇతి మణ్యాదేః ప్రతిబంధకతా వాచ్యా సా చవహ్నే ర్దాహానుకూలశక్తిస్వీకారాదేవ నిర్వహతి ప్రతిబంధకతాయాః కార్యానుకూలశక్తివిఘటకత్వరూపత్వా దత స్తదన్యథానుపపత్త్యా సిద్ధాయాః శక్తేరతిరిక్తత్వాత్సప్తైవ పదార్థా ఇత్యసంగతమితి ప్రాభాకరశ్శంకతే—నన్వితి. నన్వేవం శక్తిసిద్ధావపి తస్యా అతిరిక్తత్వాసిద్ధిరితిచేన్న—యతో న ద్రవ్యాత్మికా శక్తిర్గుణాదివృత్తిత్వా దత ఏవ న శక్తిర్గుణకర్మాన్యతరరూపా-నాపి సామాన్యాద్యన్యతమరూపా, ఉత్పత్తివినాశశాలిత్వాత్, ఏవం చాతిరిక్తపదార్థత్వసిద్ధి రితి. నను ప్రతిబంధకత్వం న కార్యానుకూలశక్తివిఘటకత్వం కింతు కారణీభూతాభావప్రతియోగిత్వం తచ్చ మణ్యభావస్య హేతుత్వాదేవోపపద్యతే మణిసమవధానదశాయాం చతదభావరూపకారణాంతరాభావాదేవ దాహానుత్పత్తిసంభవః ఇత్థం చాతిరిక్తశక్తిస్వీకారోఽనుచిత ఇతి సమాధత్తే. ప్రతిబంధకాభావస్యేతి. నను దాహోత్పాదే వహ్నిశ్శక్త ఇతి వ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా సిద్ధ్యత్యతిరిక్తాశక్తి రిత్యాశంక్య తస్యాః కారణత్వరూపత్వేఽపి వ్యవహారోపపత్తే ర్నాతిరిక్తశక్తిరిత్యాహ.-కారణత్వస్యేతి. నను మణ్యాద్యభావస్య హేతుత్వే మణిసమవధానదశాయాం సత్యుత్తేజకే దాహో న స్యాన్నస్తే తు మణ్యాద్యపసరణదశాయా మివోత్తేజకసమవధానదశాయామపి వహ్నే ర్దాహానుకూలశక్త్యంతరోత్పత్త్యంగీకారేణాదోషఇతిచేన్న—ఉత్తేజకాభావవిశిష్టమణ్యాద్యభావస్య కారణత్వాంగీకారేణాదోషాత్ న చోత్తేజకానామననుగతత్వా త్తత్తదుత్తేజకాభావకూటవిశిష్టమణ్యాద్యభావస్యకారణ

[illegible]త్వస్యైవ శక్తిపదార్థత్వాత్. నను భస్మాదినా కాం[illegible] శక్తినాశే [illegible]శక్తిరంగీకార్యేతి చేన్న, భస్మాదిసంయోగ[illegible]నాస్పృశ్యస్పర్శప్రతియోగికయావదభావ సహితభస్మాదిసంయోగధ్వంసస్య శక్తిపదార్థత్వాత్, స్వత్వమపి న పదార్థాంతరమ్.

తాదృశ[illegible] గౌరవమితి వాచ్యమ్, దాహానుకూలశక్తిం ప్రత్యేతాదృశ[illegible] త్వాదసంశక్తి తత్ప్రాగభావతద్ధ్వంసకల్పనే గౌరవాదితి [illegible]—నన్వేవమపి కాంస్యాదావస్పృశ్యవస్తుస్పర్శే సతి నభోజనాదిరూప[illegible] శక్తిమత్యాం కాంస్యాదేరేవ తదర్హత్వాదస్పృశ్యస్పర్శే సతి శక్తేర్నాశాద్భ[illegible] పునశ్శక్త్యుత్పత్త్యా తదర్హతా ఏవం చ కాంస్యాదావాధేయశక్తిరంగీకార్యా [illegible] కాంస్యాదౌ భోజనాదికం ప్రత్యస్పృశ్యస్పర్శనస్య ప్రతిబంధకత్వకల్పనా [illegible] ఇతి వాచ్యం, ప్రకృతే చాస్పృశ్యస్పర్శస్యాస్పృశ్యసంయోగ[illegible] సతి [illegible] ప్రతిబంధకాభావసద్భావాత్కాంస్యాదావంతరాభస్మాదిసంయోగ[illegible] ఇతి పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే—నను భస్మాదినేతి ప్రథమేనాది[illegible] పరిగ్రహః—[illegible]ధ్వంసవిశేషైరేవ కాంస్యాదేశ్శు[illegible] ఇతి సమాధత్తే—భస్మాదిసంయోగేతి. యత్ర కాంస్యాదౌ భస్మాదిసంయోగ[illegible] పునరస్పృశ్యస్పర్శస్తత్రాపి భస్మాదిసంయోగధ్వంసస్య [illegible] సహితాంతం ధ్వంసవిశేషణమ్—సాహిత్యంచాత్ర [illegible] సామానాధికరణ్యమ్, అస్పృశ్యవస్తూనామనుగమకరూపస్య [illegible] సామాన్య[illegible]విశేషాసంభవాద్వ్యక్తిభిన్నచిదస్పృశ్యస్పర్శా[illegible] యావదితి, తత్ర యావతామస్పృశ్యస్పర్శ[illegible]విశేషణతాసంబంధేనాసత్త్వాన్నోక్తదోష ఇతి భావః, యత్ర భస్మాదిసంయోగాస్పృశ్యస్పర్శా యుగపదేవోత్పన్నవినష్టౌ తత్ర తత్తదస్పృశ్యస్పర్శ[illegible] సామానాధికరణ్య[illegible] విశిష్టభస్మాదిసంయోగధ్వంసమాదాయ [illegible] భస్మాదిసంయోగకాలావచ్ఛేదేన తత్ర విద్యమానార్థకం [illegible]. తథా చ తత్ర భస్మాదిసంయోగక్షణావచ్ఛేదేన యావ[illegible], చైత్రస్యేదం ధనమిత్యాదౌ ధనాదౌ [illegible] ప్రతీయతే తత్పదార్థాంతరమితి మతం నిరస్యతి,— స్వత్వమపీతి — [illegible] ప్రతియోగిత్వాది పరిగ్రహః. నను తర్హి స్వత్వం కిం స్వరూ[illegible]. తాదృశయోగత్వప్రయోజకమిత్యర్థః-

యథేష్టవినియోగయోగ్యత్వస్య స్వత్వరూపత్వాత్తదవచ్ఛేదకం చ ప్రతిగ్రహాదిలబ్ధత్వమేవేతి.

అథ విధిర్నిరూప్యతే-ప్రయత్నజనకచికీర్షాజనకజ్ఞానవిషయో విధిస్తత్ప్రతిపాదకో లిఙాదిర్వా-కృత్యసాధ్యే ప్రవృత్త్యదర్శనాత్కృతిసాధ్యతాజ్ఞానం ప్రవర్తకం న చ విషభక్షణాదౌ ప్రవృత్తిప్రసంగః-ఇష్టసాధనతాలింగకకృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య కామ్యస్థలే విహితకాలశుచిజీవిత్వనిమిత్తజ్ఞానజన్యస్య నిత్యనైమిత్తికస్థలే ప్రవర్తకత్వాత్. నచానను

ప్రతియోగిత్వం ప్రతియోగిరూపం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం వేత్యాదికం బహుతరమూహనీయమ్, సర్వేషాం పదార్థానా ముక్తపదార్థేషు యథాయథమంతర్భావం నిరూప్య మూలస్య న్యూనతాం పరిహర్తుం విధిం నిరూపయిష్యమాణ శ్శిష్యావధానార్థం తన్నిరూపణం ప్రతిజానీతే—అథేతి. స్వపరమతసాధారణం విధిత్వం నిర్వక్తి-ప్రయత్నేతి. ప్రయత్నజనికా యా చికీర్షా తజ్జనకం యజ్జ్ఞానం తద్విషయ ఇత్యర్థః, గురుమతే కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య స్వమతే కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టేష్టసాధనతాజ్ఞానస్య చికీర్షాద్వారా ప్రయత్నజనకత్వా త్తన్మతే కృతిసాధ్యత్వే స్వమతే కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టేష్టసాధనత్వే చ లక్షణసంగతిః,విధాయకత్వం విధిత్వమితి మతాభిప్రాయేణాహ—తత్ప్రతీతి.తాదృశజ్ఞానవిషయకార్యత్వాదిప్రతిపాదకలిఙాదిరిత్యర్థః లిఙాదీత్యాదినా భాట్టవ్యాఖ్యాపరిగ్రహః, గురుమతమాశంకతే-కృత్యసాధ్య ఇతి. కృత్యసాధ్యత్వేనావగత ఇత్యర్థః. ప్రవర్తకమితి.చికీర్షాద్వారా ప్రవృత్తిజనక మిత్యర్థః. న చ కృత్యసాధ్యత్వజ్ఞానాభావ ఏవ ప్రవర్తకోఽస్త్వితి శంక్యమ్, కృత్యసాధ్యత్వజ్ఞానాభావత్వేన తత్త్వే గౌరవాత్కృతిసాధ్యత్వాభావకృతిసాధ్యభేదతత్తద్వ్యాప్త్యాదిదర్శనానాం ప్రవృత్తౌ ప్రతిబంధకత్వకల్పనేన మహాగౌరవాచ్చేతి దిక్, నను విషభక్షణాదౌ ప్రవృత్త్యాపత్తిః కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య తత్రాపి సత్త్వాదిత్యాశంకాం నిరాకురుతే—నచేత్యాదినా. ఇష్టసాధనతాలింగకేతి. అయం మత్కృతిసాధ్యః మత్కృతిం వినానుపపద్యమానత్వే సతి మదిష్టసాధనత్వాదిత్యానుమానికేత్యర్థః, కామ్యస్థల ఇతి. ప్రవర్తకత్వాదిత్యనేనాన్వయః. జ్యోతిష్టోమయాగాదావిత్యర్థః. విహితకాలేత్యాది. విహితకాలశుచిజీవిత్వజ్ఞానాధీనస్య కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య నిత్యే సంధ్యావందనాదౌ ఆశౌచాదిరూపనిమిత్తజ్ఞానాధీనస్య తస్య నైమిత్తికే స్నానాదౌ ప్రవర్తకత్వాదిత్యర్థః, అహమేతత్కాలకృతిసాధ్య సంధ్యావందనకః ఏతత్కాలశుచిజీవిత్వాదిత్యేవం రీత్యా కృతిసాధ్యత్వజ్ఞానస్య విహితకాలశుచిజీవిత్వాదిజ్ఞానజన్య

గమః-స్వవిశేషణవత్తా ప్రతిసంధానజన్యత్వస్యానుగతత్వాదితి గురవః తన్న-లాఘవేన కృతిసాధ్యేష్టసాధనతాజ్ఞానస్యైవ చికీర్షాద్వారా ప్రయత్నజనకత్వాత్. నచ నిత్యనైమిత్తికస్థలే ఇష్టసాధనత్వాభావాదప్రవృత్తిప్రసంగః-తత్రాపి ప్రత్యవాయపరిహారస్య పాపక్షయస్యచ ఫలత్వకల్పనాత్తస్మాత్ కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమేవ లిఙర్థః-నను జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర లిఙా స్వర్గసాధనమపూర్వం కార్యం ప్రతీయతే యాగస్యాశుతరవినాశినః కాలాంతరభావిస్వర్గసాధనత్వాయోగాత్తద్యోగ్యం స్థాయికార్యమపూర్వమేవ లిఙర్థః-కార్యం కృతిసాధ్యం కృతేస్స్వవిషయత్వాద్విషయాకాంక్షాయాం యాగో విషయత్వేనాన్వేతి-కస్య కార్యమితి నియోజ్యాకాంక్షాయాం స్వర్గకామపదం నియోజ్యపరత

త్వమవసేయమ్. అననుగమ ఇతి. ప్రవృత్తిసామాన్యప్రయోజకస్యైకస్యాభావాదితి భావః. స్వవిశేషణవత్తేత్యాది. స్వం ప్రవర్తమానః పురుషస్తస్య విశేషణం తన్నిష్ఠో ధర్మః కామనాదిః తద్వత్తాయాః స్వవిషయసాధనత్వాదిరూపతత్సంబంధస్య ప్రతిసంధానం జ్ఞానం తజ్జన్యత్వస్యేత్యర్థః. లాఘవేనేతి. కారణతావచ్ఛేదకలాఘవేనేత్యర్థః, తన్మతే కారణతావచ్ఛేదకస్య జన్యత్వాదిఘటితత్వా ద్గౌరవమితి భావః. కృతిసాధ్యేష్టసాధనతేతి, అత్ర బలవదనిష్టాననుబంధిత్వమప్యంతర్భావనీయమ్, తేన న కృతిసాధ్యత్వేన తృప్తిరూపేష్టసాధనత్వేన చావగతే విషసంపృక్తభోజనాదౌ ప్రవృత్త్యాపత్తిః విశిష్టజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నకారణత్వకథనంతు ప్రాచాం మతే. నవ్యమతే కృతిసాధ్యత్వాదిజ్ఞానానాం పృథగేవ దండచక్రాదిన్యాయేన కారణత్వాత్. ప్రయత్నేతి. ప్రవృత్తీత్యర్థః. ప్రత్యవాయేతి. ప్రత్యవాయస్య పరిహారః ప్రాగభావః తస్య దుఃఖజనకాభావతయా తన్నాశస్యైవేష్టత్వేన ఫలత్వమితి భావః, నచ కథం తత్ప్రాగభావస్య ఫలత్వం తస్యాజన్యత్వాదితి వాచ్యమ్, యత్సత్త్వే యత్సత్త్వమితి వ్యవహారలభ్యస్య స్వరూపసంబంధరూపస్య సంధ్యావందనప్రయోజ్యత్వస్య తత్ర సత్త్వేన ఫలత్వాక్షతేరిత్యవధేయమ్-లిఙాదేః కార్యేవశక్తిరితి గురుమతమాశంకతే—నన్వితి. ఇచ్ఛావిశేషరూపస్య యాగస్యాశుతరవినాశినస్స్వర్గసాధనత్వేన భానం న సంభవత్యయోగ్యత్వాదిత్యపూర్వరూప ఏవ కార్యే శక్తిరంగీకార్యేత్యాహ—యాగస్యేతి. ఆశుతరవినాశినః-తృతీయక్షణవృత్తిధ్వంసప్రతియోగినః, స్థాయి-ఫలపర్యంతస్థాయి-అన్వయప్రకారం దర్శయతి—కార్యం కృతిసాధ్యమితి. యాగే కృతిసాధ్యత్వం సాక్షాదపూర్వేతు యాగద్వారేతి బోధ్యమ్-కార్యబోధేతి. మత్కృతిసాధ్యమితి జ్ఞానవానిత్యర్థః-విధ్యర్థముఖ్యవిశేష్యకబోధం

పరతయాఽన్వేతి-కార్యబోధానియోజ్యత్వేన జ్యోతిష్టోమనామకయాగవిషయకం స్వర్గకామస్య కార్యమితి వాక్యార్థస్సంపద్యతే-వైదికలిఙో యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాదితి నిత్యవాక్యేఽప్యపూర్వమేవ వాచ్యం కల్ప్యతే ఆరోగ్యకామో భేషజపానం కుర్యాదిత్యాదౌ లౌకికలిఙః క్రియాకార్యే లక్షణేతి చేన్న-యాగస్యాప్యయోగ్యతానిశ్చయాభావేన సాధనతయా ప్రతీత్యనంతరం తన్నిర్వాహార్థమవాంతరవ్యాపారతయాఽపూర్వకల్పనాత్కీర్తనాదినానాశశ్రుతేర్న యాగధ్వంసో వ్యాపారః లోకవ్యుత్పత్తిబలాత్క్రియాయామేవ కృతిసాధ్యేష్ట

దర్శయతి—తేనేతి. స్వర్గకామస్య లిఙర్థే కార్యే తదేకదేశే యాగస్యాన్వయేనేత్యర్థః-న్యాయమతే తత్ర కృతిసాధ్యబలవదనిష్టాజనకేష్టసాధనయాగానుకూలకృతిమాన్ స్వర్గకామ ఇతి వాక్యార్థబోధః-నన్వపూర్వస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్కథం తత్ర శక్తిగ్రహ ఇతి చేత్-అత్ర వదంత్యభిజ్ఞాః-తన్మతే తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయకశాబ్దబోధం ప్రతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయకశక్తిగ్రహస్య తాదృశోపస్థితేశ్చ హేతుతా నతు సమానవిషయకత్వేన హేతుహేతుమద్భావః-ఏవంచ కార్యత్వావచ్ఛిన్నే యత్రకుత్రచిచ్ఛక్తిగ్రహాత్ యోగ్యతాబలాచ్చాపూర్వరూపకార్యస్య శాబ్దబోధే భానం- న హి యాగవిషయకమన్యత్కార్యం సంభవతీతి-నను నిత్యే ఫలాభావాత్కథం తత్రాపూర్వబోధకతేత్యత ఆహ—యావజ్జీవమితి. అపూర్వమేవేతి. కార్యత్వేనేత్యాదిః, పండాపూర్వమిత్యర్థః, లౌకికస్థలేఽపూర్వభానాసంభవాదాహ—ఆరోగ్యేతి. క్రియాకార్యఇతి. ధాత్వర్థనిష్ఠకార్యత్వ ఇత్యర్థః, లౌకికాలౌకికసాధారణ్యేన కార్యత్వాదావేవ లిఙాదేశ్శక్తిరంగీకార్యేత్యాశయేన సమాధత్తే-యాగస్యేతి. అయోగ్యత్వాద్యాగస్య సాధనత్వేన భానం న సంభవతీత్యుక్తదోషం నిరాచష్టే-అయోగ్యేతి అయోగ్యతాసంశయసత్త్వేఽపి తస్యావిఘటకత్వాద్బోధో భవత్యేవేతి భావః-వాక్యాదిష్టసాధనత్వేన యాగేఽవగతే తస్యాశుతరవినాశినో వ్యాపారం వినా ఫలజనకత్వాసంభవాత్తన్నిర్వాహాయాపూర్వం కల్ప్యత ఇత్యాహ—తన్నిర్వాహార్థమితి. నను యాగధ్వంసస్యైవ వ్యాపారత్వమస్తు కిమపూర్వకల్పనేనేత్యత ఆహ—కీర్తనాదినేతి. ఆదినా "కర్మనాశాజలస్పర్శాత్కరతోయాఽతిలంఘనాత్, గండకీబాహుతరణాద్ధర్మః క్షరతి కీర్తనా" దిత్యత్రోక్తకర్మనాశాజలస్పర్శాది పరిగ్రహః-ధ్వంసస్య వ్యాపారత్వే స్వర్గధారాపత్తిరిత్యపి దూషణాంతరం విభావనీయమ్. లోకవ్యుత్పత్తీతి. లోకవ్యవహారేత్యర్థః, స చ యో యత్ర ప్రవర్తతే సకృతిసాధ్యత్వేనేష్టసాధనత్వేన చ తజ్జ్ఞానవానిత్యేవంరూపః-కేచిత్తు యదిచ్ఛయా యత్ర ప్రవృత్తి

సాధనత్వం లిఙా బోధ్యత ఇతి లిఙ్గత్వరూపేణ విధ్యర్థత్వమాఖ్యా-
త్వేన ప్రయత్నార్థకత్వం పచతి పాకం కరోతీతి వివరణదర్శనాత్కిం క-
రోతీతి ప్రశ్నే పచతీత్యుత్తరాచ్చాఖ్యాతస్య ప్రయత్నార్థకత్వాత్
రథో గచ్ఛతీత్యాదావనుకూలవ్యాపారే లక్షణా - దేవదత్తః పచ-
దేవదత్తేన పచ్యతే తండుల ఇత్యాదౌ కర్తృకర్మణో ర్నాఖ్యా-
తార్థకత్వం కింతు తద్గతైకత్వాదీనామేవ-తయో రాక్షేపాదేవ లాభః
ప్రజయతీత్యాదౌ ధాతోరేవ ప్రకర్షే శక్తిః-ఉపసర్గాణాం ద్యో-

స్సతత్సాధనమిత్యేవంరూపో లోకస్య వ్యవహార ఇత్యాహుః - నవ్యాః పునః లోకే పచే-
త్యాదిలిఙాదిసమభివ్యాహారస్థలే క్రియాయామేవ కృతిసాధ్యవిశిష్టేష్టసాధనత్వబోధ ఇ-
తి నియమబలాదితి తదర్థస్తత్రేతి శేష ఇతి వ్యాచఖ్యుః. ఆఖ్యాతత్వేనేతి. తచ్చ సంకే-
తసంబంధేనాఖ్యాతపదవత్త్వం లిఙ్త్వాదికమేవ శక్తతావచ్ఛేదకమితి తు నవీనాః. ప్ర-
యత్నార్థకత్వం కృతిత్వావచ్ఛిన్న వాచకత్వమ్. కరోతీతి. కృతిత్వావచ్ఛిన్నే జిజ్ఞాసి-
తసంబంధబోధకం తత్ప్రశ్నవాక్యం ఉత్తరవాక్యస్య కృతిత్వావచ్ఛిన్నే పాకసంబంధ-
బోధకత్వ ఏవ తన్నివర్తకత్వం నాన్యథేతి భావః. నను రథో గచ్ఛతీత్యాదావాఖ్యాత-
స్య కృతిబోధకత్వాసంభవాత్తదనురోధేన వ్యాపార ఏవ శక్తిస్స్వీక్రియతామిత్యత ఆహ-రథో గచ్ఛ-
తీత్యాదావితి. వ్యాపారేఽనుకూలత్వోత్కీర్తనమేతేన సంబంధేన వ్యాపారే గమనస్యా-
న్వయలాభాయ-నవ్యాః పునర్గచ్ఛతీత్యత్రాఖ్యాతస్య జానాతీత్యాదావివాశ్రయత్వే
నిరూఢలక్షణా-న చాశ్రయతాసంబంధేనైవ ప్రథమాన్తార్థే గమనాదేరన్వయేన నిర్వా-
హే ఆశ్రయత్వే నిరూఢలక్షణాకల్పనం నిరర్థకమితి వాచ్యమ్, నామార్థయోరివ ధాత్వ-
ర్థనామార్థయో రభేదాతిరిక్తసంబంధేనాన్వయస్యావ్యుత్పన్నత్వాత్తత్ర తథాన్వయా-
స్వీకారాత్, స్తోకం పచతీత్యాదౌ స్తోకాదేర్ధాత్వర్థే పాకేఽన్వయాదభేదాతిరిక్త ఇతి
ధ్యేయం-వైయాకరణమతం నిరాచష్టే— దేవదత్త ఇతి. నాఖ్యాతార్థత్వమితి. ఆఖ్యాత-
స్య కర్త్రాదౌ శక్తిస్వీకారేఽనంతకృత్యాదేః శక్యతావచ్ఛేదకత్వమంగీకార్యం కృత్యా-
దౌ శక్తిస్వీకారే తు కృతిత్వాదిజాతేః శక్యతావచ్ఛేదకత్వాల్లాఘవమితి భావః. తద్గ-
తైకత్వాదీనామేవేతి. ఆఖ్యాతార్థత్వమితి పూర్వేణాన్వయః. ఆదినా కృత్యాదిపరిగ్ర-
హః-నను తర్హి కర్తృకర్మణోః కథం లాభ ఇత్యత ఆహ— తయోరితి. ఆక్షేపాదే-
వేతి. స్వమతే తు ప్రథమాంతపదేనైవ తల్లాభః దేవదత్తస్తండులం పచతీత్యత్ర తండుల-
కర్మకపాకానుకూలకృతిమాన్ దేవదత్త ఇత్యన్వయబోధః-దేవదత్తేన పచ్యతే తండుల
ఇత్యత్ర తు దేవదత్తసమవేతకృతిజన్యపాకకర్మీభూతస్తండుల ఇతి శాబ్దబోధః-న వదేచ

కత్వమేవ న తత్ర శక్తిః - పదార్థజ్ఞానస్య పరమప్రయోజనం మోక్ష స్తథాహి "ఆత్మా వా౽రే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇతి శ్రుత్యా శ్రవణాదీనా మాత్మసాక్షాత్కారహేతుత్వబోధనా చ్ఛ్రుత్యా దేహాదివిలక్షణాత్మజ్ఞానే సత్యప్యసంభావనానివృత్తేర్వాక్యార్థానుసంధానరూపమననసాధ్యత్వా న్మననోపయోగిపదార్థనిరూపణద్వారా శాస్త్రస్యాపి మోక్షోపయోగ స్తదనంతరం శ్రుత్యుపదిష్టయోగవిధినా నిదిధ్యాసనే కృతే తదనంతరం దేహాదివిలక్షణాత్మసాక్షాత్కారే సతి దేహాదావహమిత్యభిమానరూపమిథ్యాజ్ఞాననాశే దోషాభావాత్ప్రవృత్త్యభావే ధర్మాధర్మయోరభావే జననాభావః పూర్వధర్మాధర్మయో రనుభవానురోధేన నాశే చరమదుఃఖధ్వంసలక్షణో

త్తః పచతీత్యత్ర తృతీయా. తండులః పచ్యత ఇత్యత్ర ద్వితీయా చ స్యాత్తత్ర కర్తృకర్మణో రాఖ్యాతేనానభిధానాదితి వాచ్యమ్, అనభిహితే కర్తృత్వే తృతీయాయా స్తాదృశే కర్మత్వే చ ద్వితీయాయా విధానేనాదోషాదితి ధ్యేయమ్. ఉపసర్గాణాం వాచకత్వమతం నిరస్యతి—ప్రజయతీత్యాదావితి. నను ధాతునైవ ప్రకర్షాదేర్బోధే ప్రశబ్దాదేర్వైయర్థ్యమత ఆహ—ఉపసర్గాణామితి. ద్యోతకత్వం తాత్పర్యగ్రాహకత్వమ్- తేనేతరనిపాతానాం వాచకత్వమితి సూచితమ్, తథాహి ఏవకారస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదోఽర్థః శంఖః పాండుర ఏవేత్యాదౌ, అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చ పార్థ ఏవ ధనుర్ధర ఇత్యాదావిత్యాదికం బహుతరమూహనీయమ్- ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తయే సకలకామనావిషయముక్తిప్రయోజనకతాం గ్రంథస్య దర్శయతి—పదార్థజ్ఞానస్యేతి. పదార్థతత్త్వజ్ఞానస్యేత్యర్థః- అస్యైవామవాంతరప్రయోజనానామపి సద్భావాదాహ—పరమేతి. శ్రుతేరయమర్థః- అరే ముముక్షుణాఽఽత్మా ద్రష్టవ్యః ముముక్షో రాత్మదర్శనమిష్టసాధనమితి యావత్- ఆత్మదర్శనోపాయం దర్శయతి—శ్రోతవ్య ఇత్యాదినా. అర్థక్రమేణ శబ్దక్రమ స్త్యక్తో భవతి అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీత్యాదివత్. అసంభావనానివృత్తే రితి. అప్రామాణ్యజ్ఞాననివృత్తే రిత్యర్థః. వాక్యార్థానుసంధానేతి. యుక్తిభి రనుచింతనం మననమ్- తచ్చాత్మన ఇతరభిన్నత్వేనానుమానం తచ్చ భేదప్రతియోగితరజ్ఞానసాధ్యమ్- తదర్థం సకలపదార్థనిరూపణమితి- మోక్షోపయోగిత్వం విశదయతి—తదనంతరమితి. మననానంతరమిత్యర్థః. శ్రుతస్యార్థస్య నైరంతర్యేణానుసంధానరూపనిదిధ్యాసనే ఉపాయమాహ- యోగవిధినేతి. ఇంద్రియాణి విషయేభ్యః ప్రత్యాహృత్య- ఇంద్రియేభ్యో మనః ప్రత్యాహృత్య- సాక్షాత్కర్తవ్యే వస్తుని మనః ప్రణిధానం యోగః - తదనంతరమ్, మిథ్యాజ్ఞాన

మోక్షో జాయతే-జ్ఞానమేవ మోక్షసాధనం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేర్జ్ఞాన మాత్రసాధ్యత్వాత్ "తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే" తి శ్రుత్యా సాధనాంతరనిషేధాచ్చ-నను "తత్ప్రాప్తిహేతుర్విజ్ఞానం కర్మచోక్తం మహామునే" ఇతి కర్మణో మోక్షసాధనత్వస్మరణా జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయ ఇతి చేన్న—"నిత్యనైమిత్తికై రేవ కుర్వాణో దురితక్షయమ్। జ్ఞానం చ విమలీకుర్వన్నభ్యాసేన చ పాచయేత్॥ అభ్యాసాచ్చ క్వచిజ్జ్ఞానాత్కైవల్యం లభతే నర" ఇత్యాదినా కర్మణో జ్ఞానసాధ్యత్వప్రతిపాదనాత్-జ్ఞానద్వారైవ కర్మణో మోక్షసాధనత్వం నసాక్షాత్తస్మాత్పదార్థతత్త్వజ్ఞానస్య మోక్షః పరమప్రయోజనమితి సర్వం రమణీయమ్.

ఇత్యన్నంభట్టోపాధ్యాయకృతా తర్కసంగ్రహదీపికా.

నాశే-వాసనాసహితమిథ్యాజ్ఞాననాశే-దోషః. రాగాదిః. జ్ఞానమితి. ఏవకారేణ కర్మణో వ్యవచ్ఛేదః. మిథ్యాజ్ఞానేతి. శుక్త్యాదౌ రజతభ్రమోవిశేషజ్ఞానేనైవయథా నివర్తతే తథా ప్రకృతేఽపీతి భావః, కైవల్యం లభతేనరఇత్యాదినేతి. ఆదినా "క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర" ఇతిశ్రుతేః "జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జున" ఇత్యాదిస్మృతేశ్చసంగ్రహః. జ్ఞానద్వారైవేతి. అత్రాయంక్రమః. నిష్కామనయా భగవత్ప్రీత్యర్థం కృతైః కర్మభి ర్దురితక్షయరూపాత్మశుద్ధిర్భవతి తతో విషయేషు వైరాగ్యం తతశ్శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. తతశ్శ్రవణాదిక్రమేణ తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తౌ పూర్వోక్తమిథ్యాజ్ఞాననాశాదిక్రమేణ మోక్షనిష్పత్తిరితి-అధికమస్మదీయచింతామణివ్యాఖ్యానమనుసంధేయమ్.

కౌండిన్యగోత్రసంభూత నీలకంఠాఖ్యపండితః,
కృతిమార్పిపదేతస్మైచంద్రచూడాయమంగళమ్.

ఇతి నీలకంఠవిరచితదీపికాప్రకాశస్సమాప్తః

నిధాయేతి. హృత్పదం మనఃపరం-జన్యత్వం సప్తమ్యర్థః, అన్వయశ్చాస్యనిధానే-నిధానం జ్ఞానవిశేషః-విశ్వేశమితి ద్వితీయార్థో విషయత్వమ్-తథాచ విశ్వేశవిషయకమనోజన్యజ్ఞానవిశేషోత్తరకాలీనా యా కృతి రితి కేచిత్-తన్న-జ్ఞానమాత్రస్య మనోజన్యత్వేన మనోజన్యత్వార్థకస్య హృదిత్యస్యావ్యావర్తకతాపత్తేః-కింతు హృత్పదం హృదయరూపశరీరావయవపరం నిధానం ధాత్వర్థః, తచ్చావస్థానం అవస్థితత్వారోపణమ్-తథాచావస్థితత్వప్రకారకాహార్యజ్ఞానోత్తరకాలీనాయా కృతిరిత్యన్వయబోధః-హృదీత్యత్రసప్తమ్యర్థో నిరూపితత్వం-తస్యావస్థితత్వేన్వయః.విశ్వేశమిత్యత్ర ద్వితీయార్థో విశేష్యత్వం-తథాచ విశ్వేశవిశేష్యకహృదయనిరూపితవృత్తిత్వప్రకారకాహార్యజ్ఞానోత్తరకాలీనాయా కృతి రిత్యన్వయః. ద్రవ్యేత్యాది. సప్త సప్తవిధాః - సప్తప్రకారవంత ఇతి యావత్-ద్రవ్యాదిపదం ద్రవ్యత్వాదిపరం-తస్యాభేదసంబంధేన ప్రకారేఽన్వయః-నచసప్తప్రకారవత్త్వంనుత్రేతివాచ్యమ్-సప్తపదే సప్తప్రకారాన్యతమవతి లక్షణాస్వీకారాత్-నను తథాపి ద్రవ్యత్వాద్యభేదః కస్మిన్ ప్రకారే-నచ ద్రవ్యాదిపదే ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమే లక్షణాస్వీకారాన్నానుపపత్తిరితివాచ్యమ్-వినిగమనావిరహేణద్రవ్యాదిపదానాం లక్షణాకల్పనాపత్త్యా ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమత్వావచ్ఛిన్నస్య సప్తవారం భానాపత్తేరితి చేన్న-సమాసఘటకపూర్వపదార్థస్య సమాసాఘటపదార్థేనాన్వయాసంభవేన అభావపదస్యైవ ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమత్వావచ్ఛిన్నే లక్షణాస్వీకారాత్-ఇత్థం చ సప్తపదలక్ష్యార్థేనాన్యతమగర్భతాప్రయోజనాభావాత్ - న చ సప్తప్రకారవత్త్వం నుత్రేతి వాచ్యమ్ - సప్తత్వపరార్థ్యధికరణప్రకారవత్త్వస్యావివక్షితత్వాత్సప్తత్వాశ్రయప్రకారస్యైవ వివక్షణాత్సప్తత్వం చ ప్రాతీతికస్వరూపసంబంధవిశేషోఽపేక్షా బుద్ధివిశేషవిషయత్వం వా. అన్యత్సర్వం సా ద్వివిధేత్యత్ర వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తవ్యమితి సుందరః పంథాః-అన్యేతు-అభా

వపదం ద్రవ్యాద్యన్యతమపరం తస్యాభేదేన పదార్థేఽన్వయః ద్రవ్యాద్యన్యతమత్వం చ ద్రవ్యాద్యవృత్తిపదార్థశూన్యత్వం నాఽతోఽప్రసిద్ధిః సప్తత్వం చ పదార్థత్వవ్యాపకద్రవ్యాద్యన్యతమత్వకత్వం అతఏవ తదుద్దేశ్యవిధేయభావమహిమ్నైవ లభ్యమితి సప్తపదం వ్యర్థమిత్యామనంతి గ్రంథకృతః-పరంతూద్దేశ్యవిధేయభావమహిమ్నా వ్యాపకత్వభానస్యౌత్సర్గికతయా న పౌనరుక్త్యమ్-స్పష్టార్థమేవ తస్యేతి చ బహవః-తథాచ ద్రవ్యాద్యన్యతమాభిన్నాః పదార్థాః-యథోక్తసప్తత్వవంత ఇత్యన్వయబోధ ఇత్యాహుః-అపరేతు అభావపదం ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమవత్పరం, అన్యతమత్వావచ్ఛిన్నే సప్తపదార్థస్యాభేదసంబంధేనాన్వయః వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాత్తథాచ పదార్థాస్సప్తత్వాశ్రయయథోక్తాన్యతమవన్త ఇత్యన్వయః. పదార్థేషు సప్తత్వస్యాన్వయో న సంభవతి-కోటికోటిపదార్థానాం సత్త్వాత్-నచ పర్యాప్తిసంబంధేన సప్తత్వవిశిష్టం యదన్యతమం తద్వత్త్వం కుత్రాపి పదార్థే న సంభవతీతి సప్తత్వాశ్రయస్యైవ సప్తపదార్థతయా వాచ్యతయా తస్య పదార్థేఽన్వయస్సంభవతీతి వాచ్యం, సప్తత్వాశ్రయస్య పదార్థేఽన్వయే ఉద్దేశ్యాసిద్ధేరవ్యావర్తకత్వాత్-నచాన్యతమే సప్తత్వాశ్రయస్యాన్వయేఽపి తద్దోషతాదవస్థ్యమితి వాచ్యమ్-అన్యతమత్వావచ్ఛిన్నే సప్తత్వపర్యాప్త్యధికరణస్యైవాన్వయాత్-నచ సప్తత్వపర్యాప్త్యధికరణత్వవిశిష్టాన్యతమాధికరణత్వం న కుత్రాపీత్యుక్తమితి వాచ్యమ్-సప్తత్వపర్యాప్త్యధికరణస్యాన్యతమే విశేషణత్వేనాన్వయాస్వీకారాత్ కింతూపలక్షణతయా-తథా చ వస్తుగత్యా సప్తత్వపర్యాప్త్యధికరణం యదన్యతమం తద్వంత ఇత్యర్థః. విశేషణపుచ్ఛలగ్నస్యాప్యుపలక్షణత్వ స్వీకారాత్కింతూపలక్షణపుచ్ఛలగ్నస్య విశేషణత్వం న స్వీక్రియత ఇత్యాహుః—తత్రేతి యథోక్తవాక్యప్రతిపాద్యా ఇత్యర్థః-తత్పదస్య యథోక్తవాక్యపరత్వాత్ప్రత్యయస్య ప్రతిపాద్యపరత్వాదితి కేచిత్-తదసత్. తత్పదస్య పూర్వోపస్థితార్థపరామర్శకత్వేనానుపస్థితయథోక్తవాక్యపరామర్శకత్వాయోగాత్ - న చ తాదృశవాక్యస్య శ్రోత్రోపస్థితత్వాత్తత్పరామర్శకత్వం సంభవతీతి వాచ్యమ్-తద్రూపం జాతిమత్ - తచ్చాకాశాశ్రయమితి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తేః-తత్పదేన శ్రోత్రోపస్థితస్య రూపం జాతిమదితి వాక్యస్య పరా

మర్శసంభవా త్తస్మాత్పదజన్య పదార్థోపస్థితిరేవ పూర్వమపేక్షితేతి-కింతు ద్రవ్యాదిసముదాయఘటకానీత్యర్థః-న చ ద్రవ్యాదిసముదాయఘటకత్వే నాపి పదాత్పూర్వమనుపస్థితత్వాత్కథమేతద్వాసంభవతీతి వాచ్యమ్-తత్పదేన ద్రవ్యాదీనామేవ పరామర్శా త్సప్తమ్యర్థస్సముదాయఘటకత్వం తదేవ త్రలర్థః-అతఏవ తత్ర ద్రవ్యాదీనాం మధ్య ఇతి గ్రంథకృతాం వివరణం సంగచ్ఛతే - తత్ర సముదాయఘటకత్వం మధ్యశబ్దార్థః-ద్రవ్యాదీనామిత్యత్ర షష్ఠ్యర్థో నిరూపితత్వం సముదాయేఽన్వేతి-ఆశ్రయత్వం సప్తమ్యర్థః నవైవేతి. పృథివీత్వాద్యన్యతమాభిన్ననవత్వాశ్రయప్రకారవంతీత్యస్మదుక్తపక్షే నవత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణతోపలక్షిత పృథివీత్వాద్యన్యతమవంతీతి చరమపక్షే చ - ఉద్దేశ్యవిధేయభావమహిమలభ్యవ్యాప్యవ్యాపకభావస్ఫుటీకరణాయఏవకారః - ద్వితీయపక్షే తు తదైవయర్థ్యమ్-నవపదస్యైవ ద్రవ్యత్వవ్యాపకపృథివ్యాద్యన్యతమత్వవదర్థకత్వాదిత్యవధేయమ్. ఏకఏవేతి. ఏకత్వం స్వరూపసంబంధవిశేషః-న తు సమవాయత్వవ్యాప్యయత్కించిద్ధర్మవిరుద్ధధర్మావ్యాపకసమవాయత్వకత్వం ఏవకారవైయర్థ్యాపత్తేః-తుశబ్దః పూర్వస్మాద్వైషమ్యం ద్యోతయతి—తత్ర గంధవతీతి. పృథివ్యాదిసముదాయఘటకీభూతా పృథివీ గంధవతీత్యన్వయః. నేతి పృథివీత్యర్థః. ద్వివిధేతి. ద్వే విధే యస్యాస్సా ద్వివిధా-విధీయతే వ్యావర్త్యతే ఇతరభేదప్రకారకానుమితివిశేష్యీక్రియతే అర్థోఽనయేతి విధా వ్యావర్తకధర్మః-విభాజకోపాధిరితియావత్-తథాచ విభాజకధర్మద్వయవతీత్యర్థః- బహువ్రీహేరుత్తరపదలక్షణయా విధాశబ్దస్య విభాజకధర్మద్వయవిశిష్టపరత్వాత్-ధర్మద్వయమాహ—నిత్యా నిత్యాచేతి. తత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః-భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యుక్తే కోఽర్థఇతి చేత్-శ్రూయతామవధానేన-భావ్యతేఽవచ్ఛిద్యతే విశేష్యతా అనేనేతి భావః-స్వారసికతత్పదజన్యశాబ్దబోధవిశేష్యతావచ్ఛేదకధర్మ ఇత్యర్థః-సః ప్రధానం స్వజన్యశాబ్దబోధవిశేష్యభూతో యస్య సః భావప్రధానః-నిర్దిశ్యతే బోధ్యతే అనేనేతి నిర్దేశః పదం-ప్రకృతే నిత్యపద మనిత్యపదం చ-తద్భావప్రధానం-స్వారసికతత్పదజన్యశాబ్దబోధవిశేష్యతావచ్ఛేదకీభూతనిత్యత్వానిత్యత్వరూపధర్మవిశేష్యకశాబ్దబోధజనకం-ఏవం చ నిత్యపదస్య నిత్యత్వం అని

త్యపదస్యానిత్యత్వం లక్షణయా అర్థ ఇతి ఫలితమ్-ఇతి పదార్థస్యాభేదః-
విభాజకధర్మద్వయేఽన్వేతి-అథవా ఇతిపదం తాదృశలక్షణాతాత్పర్యగ్రా
హకం అభేదసంబంధేన నిత్యత్వాదే ర్విభాజకధర్మేఽన్వయః- తథాచ ని
త్యత్వానిత్యత్వాభిన్నవిభాజకధర్మద్వయవతీ పృథివీత్యన్వయబోధః-నను
యాదృశార్థస్య లక్షణయా యత్కించిత్పదా ద్బోధః - తాదృశార్థస్య
శక్త్యాపి పదాద్బోధోఽనుభవసిద్ధః - గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర
గంగాపదబోధ్యస్య తీరే ఘోష ఇతి శక్త్యా త్తీరపదాదపి బోధ
స్యానుభవసిద్ధత్వాత్-తథాచ పృథివీ ద్వివిధా-నిత్యత్వ మనిత్యత్వం
చేత్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిః. శక్త్యైవేదానీం నిత్యత్వానిత్యత్వయో
ర్బోధసంభవాత్-నచ తదానీం నిత్యత్వాదేరేవ బోధో లక్షణయా
వక్తవ్య ఇతి వాచ్యం-తథా బోధనియామకస్యానిరూపణాదితి చేత్-
అత్ర కేచిత్ - విధాపదార్థతావచ్ఛేదకవిభాజకధర్మనిష్ఠవిశేష్యతాని
రూపితాభేదసంబంధావచ్ఛిన్నప్రకారతాసంబంధేన శాబ్దబోధం ప్రతి-
విధాపదసమభివ్యాహృత యత్కించిత్పదనిరూపితశక్తిజ్ఞానజన్యోపస్థితే
ర్విశేష్యతాసంబంధేన ప్రతిబంధకత్వం స్వీకృత్య ప్రకృతానుపపత్తిం
వారయంతి - తత్ర నిత్యత్వమనిత్యత్వమితి ద్వే విధే పృథివ్యా ఇత్యత్ర
వ్యభిచారవారణాయ ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధే విధాపదార్థత్వ
మపహాయ విధాపదార్థతావచ్ఛేదకత్వం నివిష్టం ఇత్యాదిపదప్రయో
జనం స్వయమూహ్యమ్ - కేచిత్తు విధాపదార్థతావచ్ఛేదకధర్మనిష్ఠవిశే
ష్యతానిరూపితాభేదసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రకారతాసంబంధేన శాబ్దబోధం
ప్రతి విధాపదసమభివ్యాహృతేతి పదసమభివ్యాహృత యత్కించి
త్పదనిరూపితశక్త్యవచ్ఛేదకధర్మనిష్ఠలక్షణాజ్ఞానస్య హేతుతాం కల్ప
యిత్వా ఉక్తానుపపత్తిం పరిహరంతి - నన్వత్ర నిత్యపదస్యానిత్యపద
స్య చ స్త్రీలింగత్వం కుతః-నచ పృథివీపదస్య స్త్రీలింగత్వా త్తస్యాపి
స్త్రీలింగత్వ మితి వాచ్యం, పృష్ఠతాడనేన దంతభంగాపత్తేః - యత్ప
దార్థస్య యత్పదార్థే అభేదసంబంధేనాన్వయః - తస్యైవ ఖలు
విశేష్యనిష్ఠత్వేన విశేష్యవాచకపదసమానలింగత్వమితి నియమః -
ప్రకృతే నిత్యపదార్థస్యా నిత్యపదార్థస్య చాభేసంబంధేన పృథివ్యా
మన్వయాసంభవేన స్త్రీలింగత్వానుపపత్తేర్దుర్వారత్వాత్ - న చ తర్హి

కింలింగ మాపాద్యత ఇతి వాచ్యం, సామాన్యతో నపుంసకమితి నపుంస కత్వస్యైవాపాదనీయత్వాత్-ఏవమాపో ద్వివిధాః నిత్యా అనిత్యా శ్చేత్యత్ర నిత్యాది పదోత్తరబహువచనానుపపత్తిః-తదర్థయో ర్నిత్య త్వానిత్యత్వయోర్బహుత్వాభావాత్-తర్హి కిమాపాద్యత ఇతి చేత్-ప్రాథమికత్వాదేకవచనమేవేతి గృహాణ. తస్మాదయం శాబ్దబోధోఽనుప పన్న ఇతి చేత్-అత్ర కేచిత్-విశేష్యనిష్ఠపదార్థతావచ్ఛేదకనిష్ఠ తన్ని రూపిత లక్షణాజ్ఞానప్రయోజ్యప్రకారతానిరూపితాభేదనిష్ఠవిషయతా నిరూపిత విధాపదార్థతావచ్ఛేదకవిభాజక ధర్మనిష్ఠప్రకారతానిరూపి తాశ్రయనిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేన శాబ్దబుద్ధిత్వావ చ్ఛిన్నం ప్రతితాదృశవిశేష్యవాచకపదసమానలింగవచనకపదసమభివ్యా హృతేతిపదసమభివ్యాహృతసంఖ్యావాచకపదసమభివ్యాహృతవిధాపద సమభివ్యాహృతయత్కించిత్పదనిరూపితశక్తిజ్ఞాన జన్యోపస్థితే ర్విశే ష్యతాసంబంధేన కారణతయాఽనుభవానురోధా త్కల్పనీయతయా నోక్తానుపపత్తి రిత్యాహుః - అథాత్ర నిత్యత్వానిత్యత్వాత్మకవిభాజక ధర్మద్వయస్య క్వాపి పృథివ్యా మసత్త్వాదయోగ్యత్వం స్యాదస్య వాక్యస్య-న చ పృథివీత్వావచ్ఛిన్నే ద్వయమపి శంక్యం-న హి పృథి వీత్వావచ్ఛిన్నం నామ పరమాణుద్వ్యణుకాదే ర్వ్యతిరిక్తం కించిన్ని త్యత్వానిత్యత్వోభయవదిదమితి నిరూపయితుం శక్యతే యేనైవ ము పపాద్యత ఇతి చేన్న-అనాయత్యా ద్విపదసమభివ్యాహృతవిధాపదస్య విభాజకధర్మద్వయాన్యతరవల్లాక్షణికత్వస్వీకారేణానుపపత్త్యభావాత్-నచైవం సతి పరమాణుర్ద్వివిధో నిత్యోఽనిత్యశ్చేతి ఘటో ద్వివిధో నిత్యోఽనిత్యశ్చేతీత్యాదివాక్యానాం ప్రామాణ్యాపత్తిః-తత్రాప్యన్యత రస్య విద్యమానత్వాత్-నచ పరమాణావనిత్యత్వస్య ఘటే నిత్యత్వస్య చాభావాన్న తథాప్రయోగ ఇతి వాచ్యమ్, మమ దారిద్ర్యాసహిష్ణు తయా రాజ్ఞే న భవితవ్యమ్, ఉచ్యతే-పృథివీ ద్వివిధేతి వాక్యా త్తా దృశధర్మద్వయాన్యతరవత్త్వే పృథివీత్వాదివ్యాప్యత్వం భాసతే - తేన నిత్యత్వానిత్యత్వాన్యతరవత్త్వే పరమాణుత్వాదివ్యాప్యత్వాభావా న్న తథా ప్రయోగః - న చాక్షిణీ నిమీల్య భాసత ఇత్యుక్తే కథం సంగచ్ఛతే - న చ విధాపదస్య పృథివీత్వాదివ్యాప్యతాదృశాన్యతర

పక్షానుక్షిత్వస్వీకారాత్. పృథివీవిశేషణతాపన్నస్య పృథివీత్వస్య వ్యాప్యతాసంబంధేన తాదృశాన్యతరాంశేవ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాదన్వయస్వీకారాద్వా నానుపపత్తిరితి వాచ్యం, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకతాయా ఏవ విధేయాంశే భానస్య సిద్ధాంతితత్వేన తద్వ్యాప్యతాభానే ప్రమాణాభావాత్-ఉచ్యతే-నిత్యాఽనిత్యా చేతి ద్వివిధా పృథివీతి తాదృశాన్యతరవత్త్వస్యోద్దేశ్యతాచ్ఛేదకత్వస్వీకారేణ తద్వ్యాపకతాయాః పృథివీత్వరూపవిధేయే భానసంభవాదనుపపత్త్యభావాత్-స్యాదేతత్-తాదృశాన్యతరవ్యాపకత్వం పృథివీత్వస్య న సంభవతి నిత్యత్వానిత్యత్వయోః పృథివీత్వాదిశూన్యజలాదిసాధారణ్యేన వ్యాప్యత్వాసంభవాత్-నైషదోషః.నిత్యపదస్య నిత్యపృథివీత్వే అనిత్యపదస్యానిత్యపృథివీత్వే లక్షణాస్వీకారేణానుపపత్త్యభావాత్-అథయద్యేవముద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యస్వీకారః - తదా ద్రవ్యం ద్వివిధం పృథివీజలంచేతి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిరితి చేన్న - విభాగవాక్యస్థలే పరస్పరోద్దేశ్యవిధేయభావస్స్వీక్రియతే - తేన పరస్పరవ్యాప్యవ్యాపకభావో బోధ్యతే- తేన ద్రవ్యత్వస్య పృథివీత్వజలత్వాన్యతరవ్యాప్యత్వాభావాన్నతథా ప్రయోగః - అత్రోద్దేశ్యతాభేదే విధేయతాభేదే చ వాక్యభేదనియమాత్పృథివీద్వివిధేత్యాదౌ వాక్యభేదాపత్తిః. స చ నానుభావిక ఇతి చేన్న - ఇతరవిషయతావవచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాద్వయం తథావిధవిధేయతాద్వయం వా యత్ర తత్రైవ వాక్యభేదః-ప్రకృతే పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితవిధేయత్వావచ్ఛిన్నాయా అన్యతరవన్నిష్ఠోద్దేశ్యతా - తన్నిరూపితవిధేయత్వావచ్ఛిన్నైవ పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతేతి న దోషః-అథైవమపి నిత్యత్వస్యానిత్యత్వస్య చాభేదసంబంధేన విభాజకధర్మేఽన్వయో న సంభవతి-నిత్యత్వాభిన్నస్యానిత్యత్వాభిన్నస్య చైకస్య విభాజకధర్మస్యాప్రసిద్ధేరితి చేన్న-విధా చ విధా చేతి ద్వంద్వే-సరూపైకశేషే- బహువ్రీహౌచ - ద్వివిధశబ్దో జాతః-ద్వంద్వఘటకీభూతవిధాశబ్దద్వయేన విభాజకధర్మస్య వారద్వయం బోధ్యత్వసిద్ధః - తదనంతరమేకవిధాశబ్దో లుప్యతే-అన్యశ్శిష్యతే శిష్యమాణం లుప్యమానార్థబోధకమితి న్యాయేనాత్రత్యవిధాశబ్దేనాపివారద్వయం విభాజకధర్మస్యానాయత్యాభానం స్వీక్రియతే

నిత్యత్వవిశేష్యతయా సకృదనిత్యత్వవిశేష్యతయా చ సకృత్-తథాచ
నిత్యత్వాభిన్నవిభాజకధర్మానిత్యత్వాభిన్నవిభాజకధర్మాన్యతరవతీత్యర్థే-
కానుపపత్తిః-అథ కించిదిహ కళంకితం. నిత్యాఽనిత్యాచేత్యత్ర చకారః
కింశునో వాలతీతి చేత్-అత్ర వదంతి-చకారో విభజ్యమానయోః ప్ర
త్యేకం భేదమాహేతి-నిత్యత్వేన విభజ్యమానాయాః నిత్యపృథివ్యాః
అనిత్యత్వేన విభజ్యమానాయా అనిత్యపృథివ్యాఃపరస్పరంభేదబోధకశ్చ
కార ఇత్యర్థః-అయమాశయః, విభాగవాక్యస్య త్రయం ఫలమ్ విశేష
ధర్మానవచ్ఛిన్న సామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నవ్యవచ్ఛేదస్సామాన్యధర్మానవ
చ్ఛిన్నవిశేషధర్మావచ్ఛిన్నవ్యవచ్ఛేదః విశేషధర్మాణాం పరస్పరసామానా
ధికరణ్యవ్యవచ్ఛేదశ్చేతి-అత్రాద్యద్వయం- సమవ్యాప్యవ్యాపకభావలా
భార్థం-తృతీయంతు చకారాద్బోధనీయమ్ యత్రసమభివ్యాహృత పదా
ర్థతావచ్ఛేదకయో స్సామానాధికరణ్యం నాస్తి-తత్రైవ ప్రాయశ శ్చకా
ర ప్రయోగాదితి- ప్రకృతే చకారస్య నభేదోఽర్థః-అనన్వయాపత్తేః-కిం
తు సామానాధికరణ్యాభావ ఏవ-తత్ర నిత్యత్వానిత్యత్వయోః పరస్ప
రం విశేష్యతయాన్వయః. తథాచ నిత్యత్వాసమానాధికరణమనిత్యత్వ
మ్-అనిత్యత్వాసమానాధికరణం నిత్యత్వం చ లభ్యత ఇతి నానుపపత్తి
రితి కేచిదాహుః-తన్న-చాదీనా మవాచకత్వాత్ - కింతు నిత్యపదమ్-
అనిత్యత్వవిరుద్ధనిత్యత్వలాక్షణికమ్ - అనిత్యపదమ్ - నిత్యత్వవిరుద్ధా
నిత్యత్వలాక్షణికం. చకారస్తాత్పర్యగ్రాహకః-అతఏవ చకారం వినాకృ
త్యైవయత్రనిత్యానిత్యేత్యేతావన్మాత్రంప్రయుజ్యతేతత్రాపియావత్పద
ప్రయోజననిర్వాహః పరం తు చకారసమవధానే సతి తాదృశలక్షణా
తాత్పర్యగ్రహాత్ స్పష్టతయార్థో భవతీత్యేతావన్మాత్రమేవ చకార
ప్రయోజనమ్ - యత్ర చ నిత్యాచానిత్యాచేత్యుభయత్రాపి చకార
ప్రయోగః తత్ర నిత్యపదే లక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకః ప్రథమచకారః
అనిత్యపదే లక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకః ద్వితీయచకార ఇతి వక్తవ్యమ్ -
తథాచ స్వవ్యాపకపృథివీత్వవ్యాపకానిత్యత్వవిరుద్ధనిత్యత్వాభిన్న వి
భాజకధర్మనిత్యత్వవిరుద్ధానిత్యత్వాభిన్నవిభాజకధర్మాన్యతరవతీ పృథివీ
త్యన్వయబోధః పర్యవసన్నః - యథోక్తవిరోధభానాస్వీకారే పృథివీ
త్రివిధా-నిత్యాఽనిత్యాఘటశ్చేత్యాదివాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తేరితి

దిక్. నిత్యేతి. పృథివీత్యనుషజ్యతే - నిత్యపదం నిత్యపృథివీపరం - పరమాణురూపా పృథివీ నిత్యేత్యన్వయః-అతో నానుపపత్తిః-ఏవమగ్రేఽపి పునరితి. పృథివీత్యనుషజ్యతే - న తు కార్యరూపేతి - పునః పదాస్వారస్యాత్-అన్యథా సా చేత్యేవ వదేత్ - నచ "విషయో ద్వ్యణుకాదిశ్చే" త్యత్ర ద్వ్యణుకాదే రేవ విషయత్వాభిధానాత్, కార్యరూపేత్యనువర్తనమావశ్యక మితి వాచ్యమ్, నిత్యస్య విషయత్వమేవేత్యేతద్గ్రన్థకారస్యాభిప్రాయాత్ - అతఏవ శరీరేంద్రియభిన్నమాత్రస్య విషయత్వ ముపపాదితం దీపికాయామ్ - పునరిత్యస్య పూర్వోక్తవిభాజకధర్మభేదోఽర్థః, తస్య త్రివిధేత్యత్ర విభాజకధర్మేఽన్వయః-తథాచ పూర్వోక్తవిభాజకధర్మభిన్నవిభాజకధర్మత్రయాన్యతమవతీ పృథివీత్యన్వయబోధః. కేతఇత్యతఆహ-శరీరేతి. భేదః పరస్పరభిన్నార్థకశబ్దసముదాయః. తాదృశశబ్దస్వరూపమాహ.—శరీరేంద్రియవిషయేతి. అస్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదత్రయమర్థః - తస్య చాభేదసంబంధేన భేదపదార్థేఽన్వయః - తాదృశాభేదద్యోతనాయైవ శరీరేంద్రియవిషయా ఇతి భేదఇతి విగ్రహే - ఇతిశబ్దః అథవాత్ర పరస్పరభిన్నార్థకశబ్దసముదాయో నామ ఇంద్రియపదార్థభిన్నవిషయపదార్థభిన్నార్థకశరీరపదశరీరపదార్థభిన్నవిషయపదార్థభిన్నార్థకేంద్రియపదశరీరపదార్థభిన్నేన్ద్రియపదార్థభిన్నార్థకవిషయపదైతత్త్రయసముదాయః - తథాచ శరీరేంద్రియవిషయపదం తాత్పర్యగ్రాహకం. జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వం పంచమ్యర్థః - తచ్చ జ్ఞానజన్యశాబ్దబోధవిషయత్వమ్ - విభాజకధర్మేఽన్వేతి - తథాచ పరస్పరభిన్నార్థకతాదృశపదత్రయజన్య శాబ్దబోధవిషయవిభాజకధర్మత్రయాన్యతమవత్త్వం విధేయమ్ - తత్ర పృథివీత్వాదివ్యాపకతాబోధస్తు పూర్వవత్ - పృథివీ చతుర్విధా శరీరేంద్రియవిషయఘటభేదాదితి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తివారణాయ పరస్పరభిన్నార్థకత్వం పదవిశేషణమ్ - నన్వేవమపి శరీరేంద్రియయోరపి విషయత్వేన పరస్పరభిన్నార్థకత్వం న సంభవతీతి చేన్న - అత్రత్య విషయపదేన శరీరేంద్రియభిన్నవిషయస్యైవ బోధనాత్ - అత ఏవ శరీరేంద్రియభిన్నో విషయ ఇతి దీపికాయాం స్థితమ్ - తయోరపి విషయపదవాచ్యత్వమితి వదతాం కా గతిరితి చేత్ - అధోగతిరేవ

యథాకథంచిత్సమర్థనే పృథివీచతుర్విధా శరీరేంద్రియవిషయఘట భేదాదితి వాక్యేన కిమపరాద్ధం-తదేవ విశ్వనాథపంచాననేనాపి సూచి తం శరీరేంద్రియయోర్విషయత్వేఽపిశిష్యబుద్ధివైశద్యాయ భేదేనోక్తి ర్ధనమితి వదతా-తథాహి-శరీరేంద్రియయోః ప్రాగుక్తోపభోగసాధన త్వరూపలక్షణాక్రాంతత్వేఽపి - శరీరేంద్రియభిన్నవిషయత్వేన రూపే ణ తస్యవిభాగః కిమర్థం కృత ఇత్యాశంకాయామేవ తాదృశగ్రంథా వతరణేనోపభోగసాధనత్వరూపవిషయలక్షణం శరీరేంద్రియసాధారణ మేవ పరం తు "సా చ త్రిధాభవేద్దేహమింద్రియం విషయస్తథే" త్యత్ర విషయపదం శరీరేంద్రియభిన్నవిషయపరమిత్యర్థోలభ్యత ఇతి-తథాచ స్వవ్యాపకపృథివీత్వవ్యాపకేంద్రియపదార్థభిన్నవిషయపదా ర్థభిన్నార్థకశరీరపదశరీరపదార్థభిన్నేంద్రియ పదార్థభిన్నార్థకవిషయపదస ముదాయజ్ఞానజన్యశాబ్దబోధవిషయపూర్వోక్తవిభాజకధర్మభిన్నవిభాజ కధర్మత్రయాన్యతమవతీతి పరమార్థః. పరం త్వత్రత్యశరీరాదిపదజన్య శాబ్దబోధవిషయతావచ్ఛేదకం పార్థివేంద్రియత్వమ్-పార్థివవిషయత్వం చేత్యాశయ ఇతి సర్వం సమంజసమ్-అత్ర బహవో బహుధా వర్ణయ న్తి. తథాహి శరీరేంద్రియ విషయాణాం భేదః భిద్యతే-వ్యావర్త్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వ్యావర్తకః. శరీరేంద్రియవిషయ విశేష్యకేతరభేద ప్రకారకానుమితి జనక ఇతి యావత్ - న చ శరీరేంద్రియవిషయవిశే ష్యకానుమితిజనకత్వం శరీరత్వస్యేంద్రియత్వస్య విషయత్వస్యవా న సంభవతీతి వాచ్యమ్ - శరీరేంద్రియవిశేష్యకసమూహాలంబనాత్మకాను మితిజనకత్వస్య త్రయేఽపి సంభవాత్ - నచైవం భేదశబ్దోత్తరం బహు వచనాపత్తిరితి వాచ్యమ్-వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాదావృత్యవర్తకత్వేన వ్యా వర్తకస్య బోధనే బహుత్వస్యావివక్షితత్వాత్-అభేదః పంచమ్యర్థః విభాజకధర్మేఽన్వేతి- శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకేతరభేదప్రకారకాను మితిజనకత్వం నామ-ఇంద్రియవిషయభిన్నత్వనిష్ఠ ప్రకారతానిరూపిత శరీరనిష్ఠవిశేష్యతాశాలి - శరీరవిషయభిన్నత్వనిష్ఠప్రకారతానిరూపి తేంద్రియనిష్ఠవిశేష్యతాశాలి - శరీరేంద్రియభిన్నత్వనిష్ఠప్రకారతా నిరూపితవిషయనిష్ఠవిశేష్యతాశాల్యనుమితిజనకత్వమ్. అయమర్థోఽస్మా

ద్వైక్యాత్మకముపపాదనీయ ఇతి చేత్ - భేదపదస్య తాదృశార్థే లక్షణయా శరీరేత్యాదికం తాత్పర్యగ్రాహక మితి, అథవా భేదపదస్య ప్రాతిస్వికరూపేణ త్రివిధప్రకారతాశాలిజ్ఞానమర్థః శరీరేంద్రియవిషయేషు భేద ఇతి వ్యుత్పత్త్యా - శరీరపదార్థనిష్ఠవిషయతానిరూపితస్యా భేదసంబంధేనైకప్రకారతాయా మన్వయః - అన్యత్సర్వం పూర్వవదితి- అస్మదుక్తవాక్యార్థేఽప్యేషా రీతిస్సంభవతీతి బోధ్యమ్-శరీరపదం శరీరత్వపరమ్ - ఇంద్రియపదం ఇంద్రియత్వపరమ్ - విషయపదం విషయత్వపరమ్ - భేదస్సముదాయః - అభేదః పంచమ్యర్థః-యద్వా—ఘటకత్వం పంచమ్యర్థః - శేషం పూర్వవదిత్యప్యాహుః - అపరేతు శరీరేంద్రియవిషయాణాం యో భేదః పరస్పరవృత్తిభేదప్రతియోగిత్వం - తజ్జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వం పంచమ్యర్థ ఇత్యాహుః. అత్రోక్తపక్షే తు బహువిచారణీయమస్తి-తత్తు ముక్తావళీవాక్యార్థనిర్ణయే విచారయిష్యతే-శరీరమితి. ఏతత్పదమావర్తతేఽనువర్తతే చ పృథివీతి-అవచ్ఛేదకత్వం షష్ఠ్యర్థః అస్మదాద్యవచ్ఛేదకం శరీరం పృథివీశరీరమిత్యన్వయః - ఇంద్రియం పార్థివేంద్రియం విషయః పార్థివవిషయః. మృత్పాషాణేతి. మృచ్చపాషాణశ్చ మృత్పాషాణౌ- తావాదీయస్య యన్నిరూపితాదిత్వాశ్రయాన్మృత్పాషాణౌ మృత్పాషాణ నిష్ఠాదిత్వనిరూపకో య ఇతి యావత్-తథాచాత్రాదిపదస్య మృత్పాషాణనిష్ఠాదిత్వనిరూపకేలక్షణేతి ఫలితం - నను కిన్నామాదిత్వం-న తావత్ప్రథమోత్పన్నత్వం అసంభవాత్-నాపి ప్రథమవేద్యత్వం - తస్య దుర్వచత్వాత్ - న చ పార్థివవిషయవిషయకజ్ఞానధ్వంసాసమానకాలీనజ్ఞానవిషయత్వం తత్-పార్థివవిషయవిషయకజ్ఞానే ప్రథమతో మృత్పాషాణావేవ విషయావిత్యత్ర గురూపదేశాద్యభావాదితి చేత్ - అత్ర కేచిత్ - ఔత్సర్గికీం రీతి మనురుధ్యేదముక్త మిత్యాహుః- వస్తుతస్తుస్వవిషయకజ్ఞానవిషయసముదాయఘటకత్వమాదిత్వం-స్వం పార్థివవిషయః-తథాచ మృత్పాషాణనిష్ఠస్వవిషయకజ్ఞానవిషయః పార్థివవిషయ ఇత్యర్థః - నన్వేవం పార్థివవిషయో మృత్పాషాణజలాదిరితి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిః - మృత్పాషాణజలఘటితసముదాయవిషయకజ్ఞానవిషయత్వస్యాపి పార్థివ విషయే సత్త్వాత్ - నచోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకశూన్యాఘటితత్వం సముదాయవిశేషణం వక్తవ్యమ్-తథా

చ మృత్పాషాణజలఘటితసముదాయస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకీభూతపార్థివ విషయత్వశూన్యజలఘటితత్వాన్న తథా ప్రయోగ ఇతి వాచ్యం - తథాసతి ప్రమేయం పృథివ్యాదిరితి వాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తేః, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకశూన్యాప్రసిద్ధేః-న చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాశ్రయత్వస్య సముదాయఘటకతయా ప్రతిపాద్యమానపదార్థేషు విశేషణత్వాన్నాయందోషః - నిరుక్తసముదాయ ఘటకతయా ప్రతిపాద్యమానస్య జలస్య పృథివీత్వానాశ్రయత్వాదితి వాచ్యమ్ - తథాపి పృథివీద్రవ్యాదిరితి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తేః - పృథివీత్వాశ్రయద్రవ్యఘటిత సముదాయద్రవ్యవిషయకజ్ఞాన విషయత్వస్య పృథివ్యాం సత్త్వాత్ - ఉచ్యతే - ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వం ఘటకత్వావచ్ఛేదక తయా ప్రతిపాద్యమానధర్మవిశేషణం కర్తవ్యమ్ - తథాచ జలత్వస్య ద్రవ్యత్వస్య చ పృథివీత్వావ్యాప్యత్వాన్నోక్తదోషః - ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక వ్యాప్యత్వం చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణభేదప్రతియోగి తావచ్ఛేదకత్వే సత్యుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యం- తేన పృథివీ పృథివ్యాదిః గంధవదాదిరిత్యాదివాక్యస్య న ప్రామాణ్యాపత్తి రిత్యలం విస్తరేణ. అబింధనమితి.అబింధనం అబ్నిష్ఠేంధనతానిరూపకం-ఇంధనత్వం చ ప్రదీపకత్వం. ప్రదీపకత్వం చ-దహనావయవైర్మహాదహనోత్పాదనే సహకారిత్వం. సర్వశరీరవృత్తిరితి. సర్వావయవావచ్ఛేదేన శరీరవృత్తిరిత్యర్థః-శరీరపదం శరీరావయవపరం - వృత్తిత్వం చ - అవచ్ఛేద్యవృత్తికత్వమ్. శరీరాంతరితి. సంచారిత్వం సంయోగవత్త్వమ్. సచైకోఽపీతి. సంజ్ఞామితి సామాన్యతఏకవచనం-ప్రాణపదం-ప్రాణశబ్దపరం-అపానపదం-అపానశబ్దపరం తదాదిత్వం - తద్ఘటితసముదాయవిషయకజ్ఞాన విషయత్వమ్-సంజ్ఞామిత్యత్ర ద్వితీయార్థో నిరూపితత్వం-లాభస్సంబన్ధః - తచ్చ వాచ్యత్వమ్.ఆశ్రయత్వ మాఖ్యాతార్థః-ఏకపదం సంజ్ఞాభేదసమానాధికరణత్వేన-సంజ్ఞాభేదప్రయోజకత్వేన వా- ప్రతిసంధీయమానైకత్వపరమ్ అవిరోధిత్వమపిశబ్దార్థః - అపి శబ్దస్తాత్పర్యగ్రాహకః. అన్వయశ్చాస్య సంజ్ఞాయాం లాభే వా-వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాన్నవిశేష్యనిఘ్నత్వం-అథవా అపిశబ్దసమభివ్యాహృతైకశబ్దః సంజ్ఞాభేదప్రయోజకత్వేన ప్రతిసంధీయమానవస్తుతస్సంజ్ఞాభేదాప్రయోజకైకత్వాశ్రయపరః - అన్వయశ్చాస్య

తచ్ఛబ్దార్థే ప్రాణవాయౌ. ఉపాధిపదం ప్రాణనహేతుత్వాదిరూపప్ర
వృత్తినిమిత్తపరం - ప్రయోజ్యభేదాశ్రయత్వం పఞ్చమ్యర్థః - అథవా
ప్రయోజ్యత్వం పఞ్చమ్యర్థః. సంజ్ఞాపదంభిన్నసంజ్ఞాపరం- భేదే ప్రయో
జ్యత్వమన్వేతి-చకారో వాక్యాలంకారాయ. తచ్చేతి. చకారస్త్వర్థః
పూర్వోక్తవైలక్షణ్యం- తచ్చ విభాజకధర్మశూన్యత్వం - తచ్చాకాశత్వ
వ్యాప్యధర్మవిరుద్ధధర్మావ్యాపకాకాశత్వకత్వమ్-నిత్యం చేత్యత్ర చకా
రో వాక్యభేదస్థిరీకరణాయ అతీతేతి. అతీతపదం అతీతశబ్దపరం, హే
తుపదం-జనకజ్ఞానవిషయపరమ్-న తు జనకపరం - వ్యవహారే వ్యవహర్త
వ్యస్య స్వరూపతో హేతుత్వమానాభావాత్. ప్రతిశరీరం భిన్న ఇతి.
నను ప్రతిశరీరం భిన్న ఇతివాక్యాత్-ప్రతిద్రవ్యం సత్తేత్యత్రేవ ప్రతిపదస
మభివ్యాహృతశరీరపదస్య శరీరత్వవ్యాపకత్వార్థకతయా శరీరత్వవ్యా
పకభేదప్రతియోగిత్వార్థో లభ్యతే తచ్చ న ఘటతే జీవాత్మన ఏకత్వేఽపి
దృశార్థనిర్వాహాదాత్మభేదస్య శరీరత్వవ్యాపకతాయా అక్షతేః, అత్రా
హుః శరీరం స్వావచ్ఛేదకశరీరం-తథాచ ప్రతిపదసమభివ్యాహృతశరీర
పదస్య స్వావచ్ఛేదకయత్కించిచ్ఛరీరభేదవ్యాపకత్వమర్థః - తస్య భేదేఽ
న్వయః - తథాచ స్వావచ్ఛేదకయత్కించిచ్ఛరీరభేదవ్యాపక భేదప్రతి
యోగిత్వార్థః, అత్ర స్వాశ్రయశరీరత్వం వ్యాప్యతావచ్ఛేదకసంబన్ధః
స్వాశ్రయావచ్ఛేదకత్వం వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధ ఇతి. ప్రత్యాత్మ
నియతత్వాదితి. ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం సకలాత్మపరమ్, నియ
తపదం వ్యాపకపరం,అవచ్ఛేదకత్వం వ్యాప్యతావచ్ఛేదకసంబంధః వ్యా
పకతావచ్ఛేదకసంబంధస్సంయోగ ఇతి కేచిత్-తన్న-ప్రతిపదవైయర్థ్యా
పత్తేః-అన్యే తు ప్రతిపదసార్థక్యాయ నియతపదం సంబద్ధపర మితి
వ్యాచక్షతే. తదపి న, ఆత్మనో విభుత్వేన మనస ఏకత్వేఽపి సకలాత్మ
సంబంధిత్వసంభవేన తస్యానంతత్వాసాధకత్వాత్ - ఆత్మపదం శరీర
పరం నియతపదం సంబద్ధపరం - న చాకాశస్యాపి సర్వశరీర సంబద్ధత్వా
దానంత్యవ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్ - సర్వశరీరానుయోగిక సంయో
గప్రతిగిత్వస్య వివక్షితత్వాత్, కథమితి చేత్, నిపూర్వకయమిధా
తోస్సంయోగోఽర్థః. ఉక్తప్రత్యయార్థః ప్రతియోగిత్వం - ఆత్మపదార్థ
స్య శరీరస్య స్వానుయోగిత్వసంబంధేన సంయోగేఽన్వయ ఇత్యపరే,

తదపి సర్వశరీరానుయోగికసంయోగవ్యక్తేరప్రసిద్ధే శ్చింత్యం, అన్యే తు ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం శరీరత్వపరం-నియతత్వం వ్యాపకత్వం, తథాచ శరీరత్వవ్యాపకత్వమిత్యప్యాహుః-తదప్యసత్, కస్యాపి మనస శ్శరీరత్వవ్యాపకత్వాభావాదప్రసిద్ధేః - కేనచిద్రూపేణ వ్యాపకత్వోక్తావతిప్రసక్తేః - ఇతరేతు ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం శరీరత్వపరం-నియతపదం వ్యాపకతావచ్ఛేదకమనస్త్వాశ్రయపర మిత్యాహుః, తదసత్-ప్రతిపదానర్థక్యాపత్తేః, ఆత్మపదస్య శరీరత్వే లక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకతాయాః ప్రతిపదేఽసిద్ధేః, వయంతు బ్రూమః - యావంత ఆత్మానస్తావతాం మనసాం వాచ్యత్వాదనంతత్వమితి విశిష్టార్థః తల్లాభఃకథమితిచే దిత్థం-ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం ప్రాతిస్వికతత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నాత్మవ్యక్తిపరమ్. తన్నియతత్వం తదన్యాసంబంధిత్వం, తచ్చ తదన్యసమవేతజ్ఞానాజనకత్వం - తథాచ స్వజన్యజ్ఞానాశ్రయయత్కించిదాత్మభిన్నసమవేతజ్ఞాపకత్వాదిత్యర్థః - ఏకైకస్య మనస ఇతి శేషః, జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వం పంచమ్యర్థః, అనంతత్వేఽన్వేతి. యద్వా—ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్య స్వజన్యజ్ఞానసమవాయియత్కించిదాత్మభేదవ్యాపకత్వమర్థః నియతత్వం భిన్నత్వమ్, భేదప్రతియోగిత్వం అత్ర వ్యాప్యతావచ్ఛేదకసంబంధస్స్వాశ్రయాత్మత్వం, వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధస్స్వాశ్రయజన్యజ్ఞానసమవాయిత్వం - తథాచ స్వజన్యజ్ఞానసమవాయియత్కించిదాత్మభేద వ్యాపకభేదప్రతియోగిత్వాదితి పర్యవసితోఽర్థః, కేచిత్తు ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్య ఆత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయమర్థః-నియతత్వం సంఖ్యావత్త్వం. తథాచాత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయసంఖ్యావత్త్వాదిత్యర్థః-నను మనసోఽనన్తత్వాభావేఽపి సంఖ్యాత్వేన రూపేణాత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయ సంఖ్యావత్త్వం మనస్యక్షతం, న చ సంఖ్యాత్వవ్యాప్యజాత్యాసాజాత్యంవివక్షితమితి వాచ్యం, ఆత్మన్యేకత్వస్యాపి సత్త్వేన మనస ఏకత్వేఽపి సంఖ్యాత్వవ్యాప్యజాత్యా ఏకత్వత్వేనాత్మనిష్ఠసంఖ్యాసజాతీయసంఖ్యావత్త్వస్యసంభవాత్ - అథ బహుత్వత్వేన రూపేణ సాజాత్యం వివక్షితం న చ మనసస్త్రిచతుష్ట్వేఽప్యాత్మనిష్ఠసంఖ్యాసాజాత్యం సంభవతి,త్రిత్వాదిసకలసంఖ్యాసాధారణబహుత్వత్వస్యైకత్వాదితి నాస్యానంత్యసాధక

త్వమితి వాచ్యం - బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యా సాజాత్యస్య వివక్షితత్వాదితి చేత్, ఆత్మని త్రిత్వస్యాపి సత్త్వేన బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యా త్రిత్వత్వేనాత్మవృత్తిసంఖ్యాసాజాత్యసంభవేన తస్య మనోఽనంతత్వాసాధకత్వాత్ - ఉచ్యతే - ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మత్వవ్యాపకసంఖ్యాసజాతీయపదార్థః-సాజాత్యం చ బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యేతి నానుపపత్తిః న చ మనసి ఏకత్వస్యాత్మమనస్సాధారణసంఖ్యామాదాయ నిరుక్తహేతోః పుంభవ ఇతివాచ్యం, తాదృశసంఖ్యాసజాతీయసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణత్వస్య వివక్షితత్వాదితి వదంతి. అనంతమితి. పదార్థత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణమితి చేత్ - అక్షిణీ నిమీల్య శ్రోత్రే నిరుధ్య నాదం యచ్ఛంతి, న విద్యతేఽంతోఽస్యేతి బహువ్రీహివిరోధాత్ న చ బహువ్రీహ్యుత్తరపదలక్షణాయా స్త్వయాపి వాచ్యతయా సమాసిలక్షణాస్త్వితి వాచ్యం, విగ్రహవాక్యాద్యాదృశార్థస్య యాదృశవిశేషణవిశేష్యభావాపన్నస్య బోధః, బహువ్రీహ్యుత్తరపదాత్తాదృశవిశేషణవిశేష్యభావవిపరీతవిశేషణవిశేష్యభావాపన్నస్య తాదృశార్థస్యైవ లక్షణయా బోధస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్ - అత్ర కేచిత్, అంతః పరార్థత్వన్యూనసంఖ్యా, తన్న్యూనత్వమనంతత్వం. నను కిమిదం పరార్థత్వసంఖ్యాన్యూనత్వం న తావత్పరార్థత్వసమానాధికరణభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వే సతి పరార్థత్వసంఖ్యాసమానాధికరణత్వం పరార్థత్వసంఖ్యాయా అపి పరార్థత్వసమానాధికరణప్రత్యేకవృత్తిభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేన బాధాపత్తేః, న చ పరార్థత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణవృత్తిభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వం వివక్షితం. పరార్థత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణే పరార్థత్వసంఖ్యావద్భేదస్యాసత్త్వాన్న దోష ఇతి వాచ్యం, తర్హి తాదృశసంఖ్యాయా అప్రసిద్ధ్యాపత్తేః, ద్విత్వాదిసంఖ్యావద్భేదస్యాపి పరార్థత్వపర్యాప్త్యధికరణేఽసత్త్వాత్, ఏకదేశవృత్తేరవ్యాసజ్యవృత్తిధర్మావచ్ఛేదేన వర్తమానభేద ప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయాః భట్టాచార్యస్యాసమ్మతత్వాత్ - యది చోభయం నైకమితి ప్రతీతేః సర్వజనసిద్ధత్వాదితిమతమాశ్రిత్య సమర్థ్యతే తథాపి ద్విత్రిత్వాదిసంఖ్యాశూన్యత్వస్య మనస్యభావేన బాధో దుర్వారఏవేతి చేన్న, తాదృశసంఖ్యాపర్యాప్త్యనధికరణత్వస్య వివక్షితత్వాత్ -

ఆత్మమనస్సు పరార్ధన్యూనసంఖ్యాయాః కస్యా అపి పర్యాప్త్యధికరణ త్వాభావేన బాధాభావాదితి వదంతి, అన్యేతు అంతస్సంఖ్యాత్వవ్యా ప్యధర్మావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితాస్మదాదినిశ్చయవిశేష్యత్వాంతచ్ఛూ న్యత్వమానంత్యమితి ప్రాహుః—అభాస్వరేతి. రూపమిత్యనుషజ్యతే - వృత్తిస్సప్తమ్యర్థః, జలవృత్తిరూపం అభాస్వరశుక్లమిత్యన్వయః, నను "గుణే శుక్లాదయఃపుంసీ" తి గుణవాచకశుక్లశబ్దస్య పుల్లింగత్వాచ్ఛు క్లమితి నపుంసకనిర్దేశోఽనుచిత ఇతి చేన్న-తాదృశనియమస్య నియతస్త్రీ లింగ భిన్నలింగక విశేష్యవాచకపదాసమభివ్యాహారవిషయత్వాత్, నన్వత్ర కిం పిత్రాదీనా మాజ్ఞా నియామికా నకించిత్ప్రమాణమితి చేన్న—ఆరోపితనీలరూపస్య కందలీకారమతే తమస్త్వాపాదికాయాః నీలం తమశ్చలతీతి ప్రతీతేః కా గతిరిత్యాశంక్య తమశ్శబ్దస్య నపుంస కత్వాదితి శశధరసమాధానస్యైవ ప్రమాణత్వాత్, నన్వేవం తుల్య యుక్త్యా"శీతం గుణే"ఇతిగుణవాచకశీతశబ్దస్య నపుంసకలింగస్యాపి నియ తస్త్రీలింగభిన్నలింగక విశేష్యవాచకపదాసమభివ్యాహారవిషయతయా శీతం జల ఇత్యత్రాప్యుక్తరీత్యా శాబ్దబోధోపపత్తయే స్పర్శశబ్దస్యానువ ర్తనీయతయాశీతో జలఇత్యేవ ప్రయోగస్స్యాదితి చేన్న—తత్ర స్పర్శశ బ్దోఽనువర్తనీయ ఏవేత్యత్ర శాబ్దనియమాభావాత్. రూపాదిచతుష్ట యమితి.నను కథమత్రార్థః అత్ర కేచిత్, రూపమాదిర్యస్యతత్,ఆదిత్వం చఘుటకత్వం - తథాచ రూపపదసమభివ్యాహృతాదిపదస్య రూపఘు టితే లక్షణా-చతుఃపదం, చతుష్ట్వవత్పరం, తయప స్సముదాయోఽర్థః, ఆదిపదార్థస్య సముదాయే, అభేదేనాన్వయః, చతుష్ట్వ మపేక్షాబుద్ధివిశే షవిషయత్వం, తథాచ రూపఘటితం చతుష్టయమిత్యాహుః—తన్న - రూపమాది ర్యేషాంతే రూపాదయః, రూపాదీనాంచతుష్టయమితి విగ్రహవిరోధాత్, వ్యస్తేన సతా యత్పదేన యాదృశానుపూర్వీవిశే షవిశిష్టేన యాదృశవిశిష్టార్థస్య బోధః, తత్పూరుషఘటకపూర్వపదేన సతా తత్పదేన తాదృశానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టేన లక్షణయా తాదృశవిశి ష్టసంబంధిబోధస్యైవ ప్రామాణికత్వాత్ - పరంతు రూపపదసమభి వ్యాహృతాదిపదస్య రూపఘటితసముదాయవిషయజ్ఞానవిషయే లక్ష ణా,ప్రకృతేచ తత్సంబంధిని లక్షణా - తస్యాభేదేన చతుష్టయేఽన్వయ

ఇతి యుక్తం. - పృథివ్యామితి. వృత్తిత్వం - సప్తమ్యర్థః, పృథివీవృత్తి రూపాదిచతుష్టయం పాకజమిత్యన్వయః - పాకపదం - పాకావయవ గుణాన్యతరపరం, అనిత్య మిత్యతః ప్రాక్ అత ఇత్యధ్యాహారః, పాక జత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోజ్యత్వం పంచమ్యర్థః, నిత్యత్వాభావేఽన్యేతి. అన్య త్రేతి. పృథివీభిన్న ఇత్యర్థః, వృత్తిత్వం - త్రలర్థః - అనువృత్తరూపా దిచతుష్టయపదార్థేఽన్వేతి - న చ రూపాదిచతుష్టయవత్సముదాయస్య పృథివీభిన్నవృత్తిత్వాభావాదసంగతి రితి వాచ్యం, అనువృత్తచతుష్టయ పదస్య చతుష్టయఘటకపరత్వాత్ - తథాచ రూపాదిచతుష్టయఘటకం పాకజభిన్న మిత్యర్థః, నిత్య మనిత్యం చేత్యతః ప్రాక్ - అత ఇత్యధ్యా హారః - అపాకజత్వాదిత్యర్థః, నను నిత్యస్యానిత్యస్య చాభేదేనైకత్ర ద్వయ ఒతిరిత్యా రూపాదిచతుష్టయేఽన్వయో న సంభవతి-ఉభయా భిన్నస్యాప్రసిద్ధేః, నిత్యపదస్యానిత్యపదస్య వాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నే లక్ష ణాయా ముద్దేశ్యాసిద్ధేః, వినిగమనావిరహేణ నిత్యపదస్యానిత్య దస్య చ లక్షణాకల్పనాపత్త్యానిత్యానిత్యాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నస్య వారద్వయం భానాపత్తిశ్చేతి చేత్, అత్ర కేచిత్ - చకారో వాక్యభేద ద్యోతకః; తథాచ పృథివీభిన్నవృత్తిరూపాదికం నిత్యమిత్యేకం వాక్యం పృథివీభిన్నవృత్తిరూపాదికమనిత్యమిత్యేకం వాక్యం - అత ఇత్యస్య వాక్యద్వయేఽప్యధ్యాహారః - ప్రయోజ్యత్వం తసేరర్థః - తచ్చ విరో ధిత్వం జ్ఞాప్యత్వం వా యత్కించిదితి వాక్యద్వయేఽప్యధ్యాహార్యం. తచ్చ ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వస్య విధేయభానాభావసూచనాయ. నాత్రో బాధః - యత్కించిత్త్వవిశేషితమేవ వోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకం యత్కించిత్త్వం స్వాతీతికస్వరూపసంబంధవిశేష ఇత్యాహుః - వయం తు నిత్యమనిత్యం చేత్యనన్తరం ద్వివిధ మితి వాక్యం పూరయిత్వా - సాద్వివిధా నిత్యాఽనిత్యా చేత్యత్రేవోపపాదయామః. ఏకత్వాదిపరా ర్ధపర్యం తేతి. ఏకత్వమాది ర్యస్యాస్సా - పరార్ధం పర్యంతో యస్యాస్సా తథా - అత్రాదిత్వం న స్వవిషయకజ్ఞానవిషయసముదాయఘటకత్వవిశి ష్టసంఖ్యాత్వాశ్రయత్వమాత్రం - పరార్ధాదిరితి ప్రయోగాపత్తేః - నచ ప్రథమోపస్థితత్వవిశేషితం తదేవాదిత్వం - ఏవం చరమోపస్థితత్వ విశేషితం తదేవ పర్యంతత్వమితి వాచ్యం - ప్రథమమేకత్వమేవ జ్ఞాయ

తే - చరమం పరార్ధత్వమేవేత్యత్ర శ్రాద్ధనియమాభావాత్ - న చ ప్రథమత్వేనోపస్థితత్వం చరమత్వేనోపస్థితత్వమేవ విశేషణమితి వాచ్యం - తాదృశప్రథమత్వచరమత్వయోర్దుర్జ్ఞేయత్వాత్ - సుజ్ఞేయత్వే తయోరేవాదిత్వపర్యంతత్వరూపతా సంభవేనోపస్థితత్వరూపవిశేషణవైయర్థ్యాదితి చేత్ - అత్ర కేచిత్ - ప్రథమోపస్థితత్వమేవాదిత్వం. చరమోపస్థితత్వమేవ పర్యంతత్వం ఇదం చౌత్సర్గికీం రీతిమనుసృత్యేత్యాహుః—అన్యే తు స్వవిషయకజ్ఞానవిషయసముదాయఘటకసంఖ్యాత్వాశ్రయ వ్యాపకత్వాభావవిశిష్టస్వవిషయకజ్ఞానవిషయసముదాయఘటకత్వవిశిష్ట సంఖ్యాత్వాశ్రయత్వమాదిత్వం - వ్యాపకత్వాభావేత్యత్రాభావం విహాయైతదేవ పర్యంతత్వం - నచాత్ర వ్యాపకత్వం - యది తాదృశసముదాయఘటకయత్కించిన్నిరూపితం వివక్షితం - తదైకత్వస్యాపి పర్యంతత్వాపత్తిః - తస్యాపి స్వాత్మకయత్కించిద్వ్యాపకత్వాత్ - స్వభిన్నత్వస్య వ్యాపకతానిరూపకవిశేషణత్వేన తద్వారణేఽపి ద్విత్వాదేరేకత్వాదిరూపయత్కించిత్తాదృశవ్యాపకత్వాత్-యదిచ తాదృశసముదాయఘటకయావన్నిరూపితం వివక్షితం-తదాపరార్ధస్యాపి తదనుపపత్తిః - అపేక్షాబుద్ధిజన్యస్య పరార్ధస్య పదసమానకాలీన యత్కించిద్ఘటాద్యుత్పన్నద్విత్వాద్యవ్యాపకత్వాదితి వాచ్యం - ఏకత్వమేకత్వత్వం తత్రాదిత్వమాదితావచ్ఛేదకత్వం - తచ్చ నిరుక్తవ్యాపకతానవచ్ఛేదకత్వే సతి - తాదృశసముదాయఘటకతావచ్ఛేదకత్వే సతి సంఖ్యావృత్తిత్వం, ఏవం పరార్ధత్వం - పరార్ధత్వత్వం - తత్ర పర్యంతత్వం - పర్యంతతావచ్ఛేదకత్వం-తచ్చ వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వఘటితత్వముక్తమేవ- వ్యాప్యతావచ్ఛేదకసంబంధః-పర్యాప్తిః- వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబన్ధస్సమవాయః ద్విత్వాదిపర్యాప్త్యధికరణే సమవాయేనైకత్వాభావాదేకత్వత్వస్యాదితావచ్ఛేదకత్వం - ఈశ్వరాపేక్షాబుద్ధివశాద్ధారావాహిపరార్ధస్య జగదుత్పత్త్యా పరార్ధత్వస్య సకలసంఖ్యావ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వం సకలానాం సంఖ్యానాం ప్రత్యేకాధికరణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వాభావః వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్యః-తాదృశవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్య

మితి తు న-అనంతానాంతాసాం తత్తద్వ్యక్తిత్వేన దుర్జ్ఞేయత్వాదిత్యాహుః— తాదృశసముదాయఘటకతావచ్ఛేదకాని యావంతి ద్విత్వత్వాదీని - ప్రత్యేకం తదవచ్ఛిన్నాధికరణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం నివేశ్యాత్యంతం దుర్జ్ఞేయతాం నిరస్యంతి. కేచిత్. ద్విత్వాదికం తు సర్వత్రానిత్యమితి. సర్వత్ర సర్వవృత్తిద్విత్వాదికమిత్యన్వయః - సర్వపదం. సర్వద్రవ్యపరమ్ - నాతోద్విత్వాదేర్గుణవృత్తిత్వాభావాద్బాధ ఇత్యాహుః—కస్యాపి ద్విత్వాదే స్సర్వద్రవ్యవృత్తిత్వాభావాత్ - ద్విత్వాదిపదాన్నిత్యగతద్విత్వాదిత్వేనానిత్యగతద్విత్వాదిత్వేన చ వారద్వయంభానం - సర్వత్ర పదం తాత్పర్యగ్రాహకమిత్యపరే. తన్న - ఉభయత్వావచ్ఛిన్నే సకృదనిత్యత్వాన్వయే బాధాత్ - అసకృదన్వయే వాక్యభేదాపత్తేః - అనిత్యపదం ద్విత్వవ్యాపకానిత్యత్వావచ్ఛిన్నపరం - సర్వత్రపదం - తాత్పర్యగ్రాహకమిత్యన్యే. తన్న-ఏవకారవైయర్థ్యాపత్తేః తస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వార్థకత్వాత్ - వయంతు బ్రూమః. సర్వపదం నిత్యానిత్యాన్యతరపరమ్, వృత్తిత్వం త్రలర్థః-తథాచనిత్యానిత్యాన్యతరవృత్తి ద్విత్వవ్యాపకానిత్యత్వవదభిన్నం నిత్యానిత్యాన్యతరవృత్తిత్వాదిక మిత్యన్వయ బోధ ఇతి. ధ్వన్యాత్మకో భేర్యాదావితి. అవచ్ఛేదకత్వం సప్తమ్యర్థః, శబ్ద ఇత్యనుషజ్యతే. సైవప్రమేత్యుచ్యత ఇతి. ఆనుపూర్వ్యవచ్ఛిన్నం ప్రమాపదస్యార్థః,ఇతేరభేదః - వచేర్వాక్యంబోధ్యత్వమాఖ్యాతార్థః. యత్సమవేత మితి. నను సమవేతత్వం సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వమ్-తథాచ కార్యం యన్నిరూపితసమవాయసమ్బంధావచ్ఛిన్నవృత్తితాశ్రయీభూతం సదుత్పద్యత ఇతి లభ్యతే-తచ్చ నోపపద్యతే యతస్పూర్వం కార్యముత్పన్నం సదేవ సమవైతి. న తు సమవేతం సదేవోత్పద్యతే-నచాత్ర కో విశేష ఇతి వాచ్యమ్. సమవేతం సదుత్పద్యత ఇత్యుక్తౌ - సమవేతత్వస్యోత్పత్తిప్రయోజకత్వలాభాత్ - తత్కథమితి చేత్, సత్పదసమభివ్యాహృతసమవేతపదార్థస్య సమవేతత్వప్రయోజ్యత్వస్యోత్పత్తావన్వయాత్ - సమవేతత్వకాలీనత్వమేవ సత్పదసమభివ్యాహృతసమవేతపదార్థః కిం నస్యాదితి చేన్న - ఘటో రూపవాన్ సన్నవలోక్యతే - చైత్ర స్స్వర్గమిచ్ఛన్ జ్యోతిష్టోమం

కరోతి - హస్తినం పశ్యన్హాస్తిపకం స్మరతి - ధూమం పరామృశన్నగ్ని మున్నయతి - పదంగృహ్ణన్ ఘటం బుధ్యతీత్యాదౌ సర్వత్ర తత్సమాన కాలీనత్వమాత్రబోధోపగమే - ఘటోఽవలోక్యమానస్సన్ రూపవాన్ చైత్రః జ్యోతిష్టోమం కుర్వన్ స్వర్గమిచ్ఛతి - హస్తిపకం స్మరన్హస్తినం పశ్యతి - వహ్నిమున్నయన్ ధూమం పరామృశతి - ఘటం గృహ్ణన్ పదం శృణోతీత్యాదివాక్యానాం ప్రామాణ్యాపత్తేః - అతః ప్రయోజ్య త్వమేవార్థః- ప్రయోజ్యత్వం చోత్తరకాలీనత్వమేవ, తేన ఆసీన శ్శృణో తి-శయానో వక్తీత్యాదౌ శ్రవణవచనాదౌ-ఆసనశయనాదిప్రయోజ్య త్వాభావేఽపి నక్షతిః - తథాచాద్యక్షణసంబంధరూపాయా ముత్పత్తౌ సమవేతత్వోత్తరకాలీనత్వాభావాదిదం వాక్యమప్రమాణమ్-నచోత్త రకాలీనత్వం యద్యర్థః-తదా ఉత్పన్నం సమవైతీతి నోపపద్యతే రూపా దీనాముత్పత్తిక్షణఏవ ఘటాదౌ సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తి త్వాంగీకారాత్ -అన్యథాతృతీయక్షణేఘటాదీనాంచాక్షుషానుపపత్తిరితి వాచ్యం, ఉత్తరకాలీనత్వముత్తరక్షణవృత్తిత్వం-తచ్చ తత్సమానక్షణే తదుత్తరక్షణే చ వర్తమానస్య సమవేతత్వస్యాక్షతం - అతఏవ ముఖం వ్యాదాయ నిద్రాతీత్యాదౌ ముఖవ్యాదానోత్తరకాలీనత్వం నిద్రాయా మక్షతమితి-వస్తుతస్తు ప్రయోజ్యత్వే నిరూఢలక్షణా-ఉత్తరకాలీనత్వే స్వారసికలక్షణా. ఉత్తరకాలీనత్వే యది నిరూఢలక్షణాస్యాత్ -తదా ఆసీనస్సన్ స్వర్గమిచ్ఛతీత్యాదిప్రయోగాపత్తేః - స్వారకలక్షణాయాః ప్రయోగబలకల్ప్యత్వాన్నానుపపత్తిః, యదితు తేషామిష్యతే ప్రా మాణ్యం నవ్యైః-తదాతత్రైవనిరూఢలక్షణా స్యాత్ తథాచేద మప్ర మాణమితి, అత్ర కేచిత్ - యత్సమవేతమితి - అత్రయస్మిన్ సమ వైష్యదిత్యర్థః - తథాచ భవిష్యదర్థకప్రత్యయసమభివ్యాహృతసత్పద స్య పూర్వకాలీనత్వం ప్రయోజకత్వం వార్థః-యథా స్వర్గం ప్రాప్స్యన్ జ్యోతిష్టోమం కరోతి - వహ్నిమున్నయిష్యన్ లింగం పరామృశతీత్యా దౌ స్వర్గం ప్రతి ప్రయోజకత్వం జ్యోతిష్టోమకృతౌ.వహ్న్యనుమితి ప్రయోజకత్వం ధూమపరామర్శేచ బోధ్యతే - తథాత్రాపిసమవేతత్వే ప్రయోజకత్వం తత్పూర్వకాలీనత్వం వా - ఉత్పత్తౌ బోధ్యత ఇత్యాహుః, తన్న—ఉత్పత్తికాలఏవ సమవేతత్వసంభవేన తత్ప్రయో

జకత్వస్య తత్పూర్వకాలీనత్వస్య వా-ఉత్పత్త్యావసమ్భవాత్-అన్యథా. ఆసీనో వక్తీత్యాదావాసిష్యమాణోవక్తీత్యాద్యాపత్తేః-అత్రోచ్యతే. కార్యపదం వస్తుపరమ్-యత్సమవేతత్వం చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవిష్టం యత్సమవేతత్వం చ ప్రకృతేన యన్నిరూపితసమవాయసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వం-కింతుయదనుయోగికసమవాయవత్త్వం-తద్వత్త్వంచ ప్రతియోగితాసంబంధేన-తథాచప్రతియోగితాసమ్బంధేనయదనుయోగికసమవాయవదితిపర్యవసితమ్ - ఉత్పద్యత ఇతి విధేయమ్-ఉత్పూర్వక పద్ల్ ధాతో రుత్పత్తిరర్థః - ఉత్పత్తిశ్చప్రకృతే కార్యత్వం ఆఖ్యాతార్థ ఆశ్రయత్వం తచ్చేహ సంబంధతయా వివక్షితం. తథాచాశ్రయతయా కార్యత్వం విధేయమితి ఫలితమ్ - ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవిధేయయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావస్య వ్యాప్తిసిద్ధత్వాత్కార్యత్వే యదనుయోగికసమవాయసమ్బంధావచ్ఛిన్నత్వం లభ్యతే - కార్యమిత్యస్య యదిత్యాదిః. సమవాయికారణమిత్యస్య తత్కార్యం ప్రతీత్యాదిః - తథాచ యదనుయోగికసమవాయసమ్బంధావచ్ఛిన్నకార్యతాశ్రయీభూతం యత్కార్యం తత్కార్యం ప్రతి తత్ సమవాయికారణ మిత్యర్థః - ఫలిత ఇతి న కాచిదనుపపత్తిః - అసమవాయికారణం లక్షయతి___ కార్యేణేతి. కార్యకారణపదే స్వకార్యస్వకార్యసమవాయికారణపరే-నను కథమత్ర విశిష్టవాక్యార్థః-అత్ర కేచిత్ - వాక్యార్థోఽన్యతరత్ - తత్త్వంచ-అన్యోన్యాభావద్వయావచ్ఛిన్నాన్యోన్యాభావవత్త్వం,అన్యోన్యాభావద్వయే కార్యస్యకారణస్య చానుయోగితాసమ్బంధేనాన్వయః, యది చ అన్యోన్యాభావద్వయేఽనుయోగితాసమ్బంధేన స్వకార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య స్వకార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య చాన్వయోపగమే - స్వకార్యతావచ్ఛేద కావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావే స్వకార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వస్య స్వకార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావే చ స్వకార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వస్యాభావేన పృథివీజలోభయం గంధస్నేహవదితి వాక్యవదుక్తవాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తేః - కించ యద్యత్ర వా పదార్థతావచ్ఛేదకం అన్యోన్యాభావద్వయావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభా

వవ_త్త్వమ్, తదాఽప్రసిద్ధిః, జగతఏవ యత్కించిదన్యోన్యాభావద్వయ వ త్త్వేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాప్రసిద్ధేరితి విభావ్యతే - తదా వాకారస్య ఖండశ_క్తిరన్యోన్యాభావేఽవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వే ఆశ్రయత్వే చ,తతః అన్యోన్యాభావస్య యత్రప్రతియోగిన_స్తదన్వయినోద్విత్వమ్, తత్ర వారద్వయమవచ్ఛిన్నవిశేషణతయాభానం ఏవం త్రిత్వాదౌ వారత్రయాదికం బోధ్యమ్ - సర్వత్రావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వవిశేష్యతయా సకృద్భానమ్, తథాచ కార్యప్రతియోగికాన్యోన్యాభావకారణప్రతియోగికాన్యోన్యాభావైతద్ద్వయావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాశ్రయస్య లాభాన్నానుపప_త్తిః అథాత్ర కార్యకారణవాచకపదో_త్తరతృతీయాయావై యర్థ్యమ్, తదర్థాభావాత్, నచ తస్యాఏవ ప్రతియోగిత్వమనుయోగిత్వం వార్థః తస్యై వాన్యోన్యాభావేఽన్వయ ఇతి వాచ్యం- ఘటః పటో వా వ_ర్తత ఇత్యాదౌ యథా ఘటపటాదోర్విభ_క్త్యర్థమద్వారీకృత్యైవసాక్షాద్వాకారార్థేఽన్యోన్యాభావేఽన్వయః - తథాత్రాప్యన్వయసమ్భవేన తద్వైయర్థ్యస్య దుర్వారత్వాదితి చేన్న - తస్యాశ్శబ్దసాధుత్వార్థకత్వాత్ - నచ తథాసతి ఘటః పటో వా వ_ర్తత ఇత్యత్రాపి తృతీయాప_త్తిరితి వాచ్యం భ్రాంతోఽసి- వాకారసమభివ్యాహారదశాయాం యాదృశప్రకృత్యర్థాన్వితయాదృశవిభ_క్త్యర్థస్య యాదృశార్థేఽన్వయః,వాకారసమభివ్యాహారదశాయాం తాదృశప్రకృత్యర్థాన్వితవాకరార్థస్య తాదృశవిభ_క్త్యర్థత్వోపలక్షితసమ్బంధేన తాదృశపదార్థేఽన్వయే, తాదృశప్రకృతిపదసమభివ్యాహృతతాదృశవిభ_క్తిసమభివ్యాహృతవాకారసమభివ్యాహృతతాదృశపదజ్ఞానస్య కారణత్వోపగమేన ప్రకృతే వాకారసమభివ్యాహారవిరహదశాయాం కార్యకారణవాచకపదో_త్తరతృతీయార్థనిరూపితత్వస్య సహపదసమభివ్యాహృతసమవేతపదార్థైకదేశే సమవేతత్వే సామానాధికరణ్యే అన్వయేన వాకారసమభివ్యాహారదశాయాం కార్యకారణాన్వితాన్యోన్యాభావద్వయావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాశ్రయరూపవాకారార్థస్య నిరూపితత్వసంబంధేన సహపదసమభివ్యాహృత సమవేతపదార్థైకదేశేసామానాధికరణ్యేఽన్వయస్య వ_క్తవ్యతయా తాదృశతృతీ

యథాయా ఆవశ్యకత్వాత్ ఘటః పటో వావర్తత ఇత్యత్ర తు వాకారసమభివ్యాహారవిరహదశాయామపి తృతీయాద్యనపేక్షణేనానుపపత్త్యభావాదితి వదంతి - తన్మందం - చాదీనాం వాచకతాయా స్సిద్ధాంతవిరుద్ధత్వాత్ - అథ తర్హి కార్యపదస్య కారణపదస్య వా కార్యకారణాన్యతరలక్షణాస్తు - ఇతరపదం తాత్పర్యగ్రాహకం, వాకారోఽపి ద్యోతకః - లక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకతాయా ఏవ ద్యోతకత్వపదార్థత్వాదితి చేత్తథాసతి కార్యపదస్య లక్షణా స్వీక్రియతే కారణపదస్య వేత్యత్ర వినిగమనావిరహేణోభయోరపి లక్షణాస్వీకారాపత్త్యా కార్యకారణాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నస్య వారద్వయం భానాపత్తిరితి ప్రాప్తే - బ్రూమః - వాకారస్య స్వావ్యవహితపూర్వవృత్తిపదఏవ లక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకత్వం - నతు వ్యవహితే కార్యేణ కారణేన వేత్యుభయత్రాపి వాకారసమభివ్యాహారస్త్వప్రామాణికః, తథాచ ప్రకృతే కార్యపదం తాత్పర్యగ్రాహకమ్ - కారణపదం కార్యకారణాన్యతరలాక్షణికమ్, వాకారో ద్యోతకః, తృతీయార్థో నిరూపితత్వమ్ - ఏకపదం యత్కించిత్పరం యత్కించిత్త్వం స్వరూపసమ్బంధవిశేషస్తద్వ్యక్తిత్వం వా - అర్థపదోత్తరసప్తమ్యాః - ఘటితత్వమవచ్ఛేదకత్వం వార్థః - సహపదసమభివ్యాహృతసమవేతపదం సమవాయద్వయఘటితసామానాధికరణ్యవిశిష్టపరమ్ - తస్య చ కారణపదార్థే కారణత్వేఽన్వయః. అసమవాయికారణమితి భావప్రధానో నిర్దేశః - తథాచ కార్యకారణాన్యతరనిరూపితయత్కించిదర్థఘటితసామానాధికరణ్యవిశిష్టకారణత్వమసమవాయికారణత్వమిత్యర్థః - స్వాధికరణవృత్తిత్వరూపసామానాధికరణ్యే స్వాధికరణవిధయా యత్కించిదర్థస్య ఘటకత్వాత్తస్య తద్ఘటితత్వమితి బోధ్యమ్, అత్ర కేచిత్ - కారణపదం కార్యకారణాన్యతరలక్షకం తృతీయార్థో నిరూపితత్వం - సహపదార్థోఽధికరణం - తదేకదేశేఽధికరణత్వే వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాత్తృతీయార్థనిరూపితత్వాన్వయః - అధికరణస్యాభేదసంబంధేన యత్కించిదర్థేఽన్వయః - అర్థపదోత్తరసప్తమ్యాః - నిరూపితత్వమర్థః - సమవేతం సమవాయసమ్బంధావచ్ఛిన్నవృత్తిమత్ - తదేకదేశసమవేతత్వే నిరూపితత్వాన్వయః - తథాచ కార్యకారణాన్యతరనిరూపితాధికరణతావచ్ఛిన్నయత్కించిదర్థనిరూపితసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వవిశిష్ట

కారణత్వమసమవాయికారణత్వమిత్యర్థ ఇత్యాహుః.తత్తుసమీచీనమేవ ప్రతిభాతి-అన్వయనిపాతాతిరిక్తనామార్థస్యైవనామార్థేఽభేదసంబంధే నాన్వయస్యవ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్ - నచాధికరణత్వమేవ సహపదార్థః-తస్యాశ్రయతాసంబంధేనార్థపదార్థేఽన్వయఇతి వాచ్యమ్-ఏకస్మిన్నర్థఇతిపదద్వయంవినాకృత్య-యదాకార్యేణకారణేనవాసహాసమవేతత్వేసతీత్యేతావన్మాత్రంప్రయుజ్యతే తదాతాదృశవాక్యస్యాపి యోగ్యతాయాస్సర్వమతసిద్ధత్వేన తత్ర సహపదార్థాధికరణతాయాః ఆశ్రయతయాన్వయయోగ్యపదార్థానుపస్థిత్యా - అప్రామాణ్యాపత్తేః-అథ తత్ర సహపదార్థోఽధికరణమేవ తస్య నిరూపితత్వసమ్బంధేన సమవేతత్వేఽన్వయః-అథవాధికరణత్వమేవార్థః - తస్య చ స్వాశ్రయనిరూపితత్వసంబంధేన సమవేతత్వేఽన్వయః, పరంపరాయాఅపి సంబంధత్వస్వీకారాదితిచేన్న - ఉభయత్రాపిసంభవత్యర్థైక్యే తద్భేదకల్పనాయాఅన్యాయ్యత్వాత్ - కించైకస్మిన్నర్థఇతి పదసమభివ్యాహారేఽపి-ఏకస్మిన్నర్థేకార్యేణ కారణేన సహాసమవేతత్వేసతీతి. సహపదస్య సమవేతత్వపదేనైవ సహయోజనా-ఆనుభావికీ యుక్తిసిద్ధాచ-ఏకపదసమభివ్యాహృతసప్తమ్యంతార్థపదసమవేతపదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్యైకస్మిన్నర్థే సమవేతౌరూపరసావిత్యత్ర సహపదసమవేతపదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్యైకస్మిన్నర్థఇతి పదాఘటితనిరుక్తవాక్యస్థలే కారణతాయాస్త్వయాఽపివాచ్యతయాతతఏవైకస్మిన్నర్థఇతిపదఘటితనిరుక్తవాక్యాదపిశాబ్దబోధోపపత్తౌ సహపదార్థపదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్య శాబ్దబోధేప్రాతిస్వికకారణతాయాఃకల్పనీయతయాగౌరవమ్ - తస్మాదస్మదుక్తవాక్యార్థఏవ సమీచీన ఇత్యలంపల్లవితేన.

ఇతి వాక్యార్థబోధిన్యాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

యథావహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వతఇతిజ్ఞానంపరామర్శ ఇతి. వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వతఇతిజ్ఞానరూపంయత్పరామర్శపదవాచ్యం తద్యథా-యథోక్తలక్షణాక్రాంతమిత్యర్థః - వహ్నిపదసమభివ్యాహృతవ్యాప్యపదసమభివ్యాహృతధూమపదసమభివ్యాహృతమతుప్ప్రత్యయస్యవహ్నివ్యాప్యధూమత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపకమర్థః - పర్వతప

దస్య పర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపకమర్థః-ఇతిపదస్యాభేదోఽర్థః-తథాచ పర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపకత్వావచ్ఛిన్నే పర్వతపదార్థేఽభేదసంబంధేన మతుబంతార్థస్య ప్రకారతానిరూపకత్వావచ్ఛిన్నస్యాన్వయాన్మతుబంతపదస్య పర్వతపదసమాన లింగకత్వనియమ ఉపపద్యతే అన్యార్థకస్యాపి పర్వతపదస్య పుల్లింగత్వాత్—ఉద్దేశ్యవిధేయభావమహిమ్నా పర్వతవిశేష్యకత్వతాదృశప్రకారకత్వయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావలాభాన్న ధూమో వహ్నివ్యాప్యః ధూమవాన్పర్వతఇతి జ్ఞానానంతరం వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత ఇతి జ్ఞానమిదమితి ప్రయోగః - ఇత్యాకారకంజ్ఞానమితిపాఠే తు-ఇతి పదం పూర్వపదలక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకం ఆకారశ్చాభేదః-కప్రత్యయస్యాశ్రయోఽర్థఇత్యాహుః-అన్యేతు వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత ఇత్యేకం పదమవ్యయమ్, తస్య పర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతా నిరూపితవహ్నివ్యాప్యధూమత్వావచ్ఛిన్నప్రకారత్వమర్థః—ఇతిశబ్దఃతాత్పర్యగ్రాహకః- తస్య నిరూపకతాసంబంధేన జ్ఞానేఽన్వయః-ఇత్యాకారకమితి పాఠేతు-ఆకారో విషయత్వం తస్మిన్నభేదసంబంధేనప్రకారత్వాన్వయః - నిరూపకం కప్రత్యయార్థః-తస్యాభేదేనజ్ఞానేఽన్వయఇత్యాహుః—యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరితీతి. సాహచర్యం-సామానాధికరణ్యం - నియమో నియమవాన్, కృదభిహితోభావో ద్రవ్యవత్ప్రకాశత ఇతి న్యాయాత్, తదర్థశ్చ కృతాబోధ్యమానోభావధాత్వర్థః-ద్రవ్యవత్ స్వాశ్రయవత్ - ప్రకాశతే భావార్థకః-భావాశ్రయవాచకోభవతీతిఫలితమితి కేచిత్-తన్న-భావస్య స్వాశ్రయవదో బోధాసంభవాత్-కింతుద్రవ్యవదిత్యత్ర సప్తమ్యంతాద్వతిః-స్వాశ్రయే బోధ్యమానఇవేతి. యావత్. తథాచ కృదోబోధ్యమానోభావ స్స్వాశ్రయవిశేషణతయాపిప్రకాశతఇతిఫలితమ్, అన్యేతు ద్రవ్యవద్విశేష్యవ త్తథావతి ప్రత్యయసామర్థ్యాత్క్వచిద్విశేషణతయాపీత్యర్థమాహుః-తథాచ నియతసాహచర్యమితి ఫలితమ్ - నియతత్వం-వ్యాపకనిరూపితత్వం-యత్రధూమస్తత్రేతిపదత్రయం తాత్పర్యగ్రాహకం - వహ్నిపదం ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యలక్షకం ఇతి పదార్థశ్చాభేదః-సాహచర్యేఽన్వయః, ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధి

కరణ్యాభిన్నం నియతంసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యన్వయః - అత్ర కేచిత్ —యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరిత్యేకం పదం అవ్యయం. తస్య తాదృశ వాక్యమర్థః - ప్రతిపాద్యత్వమితిపదార్థః అన్వయశ్చాస్య నియతసాహచర్యే - యత్రధూమ స్తత్రాగ్నిరితిపదే ధూమపదం ధూమవ్యాపకలాక్షణికం తస్య వహ్నివభేదేనాన్వయః - యత్ర తత్రేతి తాత్పర్యగ్రాహకం - అథవా యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి వాక్యాత్ప్రథమతో వహ్నిసామానాధికరణ్యబోధః - తదనంతరం వ్యాపకత్వస్య మానసబోధః - తావతా నియతసాహచర్యస్య తాదృశవాక్యప్రతిపాద్యత్వమిత్యాహుః.

ఇతి పట్టాభిరామకృతతర్కసంగ్రహవాక్యార్థబోధిన్యా
మనుమానపరిచ్ఛేదః గ్రంథశ్చ సమాప్తః

భాషాపరిచ్ఛేదః

నూతనజలధరరుచయే గోపవధూటీదుకూలచోరాయ, తస్మైకృష్ణాయ నమ స్సంసారమహీరుహస్య బీజాయ. ౧. ద్రవ్యం గుణ స్తథాకర్మ సామాన్యం సవిశేషకమ్, సమవాయ స్తథాఽభావః పదార్థాస్సప్తకీర్తితాః. ౨. క్షిత్యప్తేజోమరుద్వ్యోమకాలదిగ్దేహినో మనః, ద్రవ్యాణ్యథ గుణారూపం రసోగంధ స్తథాపరమ్ ౩. స్పర్శస్సంఖ్యాపరిమితిః పృథక్త్వం చ తతః పరమ్, సంయోగశ్చ విభాగశ్చ పరత్వం చాపరత్వకమ్. ౪. బుద్ధిస్సుఖందుఃఖమిచ్ఛా ద్వేషో యత్నో గురుత్వకమ్, ద్రవత్వం స్నేహసంస్కారావదృష్టం శబ్దఏవ చ. ౫. ఉత్క్షేపణం తతోఽపక్షేపణమాకుంచనం తథా, ప్రసారణం చ గమనం కర్మాణ్యేతాని పంచచ. ౬. భ్రమణం రేచనం స్యందనోర్ధ్వజ్వలనమేవ చ, తిర్యగ్గమనమప్యత్ర గమనాదేవ లభ్యతే. ౭. సామాన్యం ద్వివిధం ప్రోక్తం పరంచాపరమేవ చ, ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తుసత్తాపరతయోచ్యతే. ౮. పరభిన్నా చ యాజాతి సైవాఽపరతయోచ్యతే, ద్రవ్యత్వాదికజాతిస్తు పరాపరతయోచ్యతే. ౯. వ్యాపకత్వాత్పరాపి స్యాద్వ్యాప్యత్వాదపరాపిచ, అంత్యో నిత్యద్రవ్యవృత్తిర్విశేషఃపరికీర్తితః ౧౦. ఘటాదీనాం కపాలాదౌ ద్రవ్యేషు గుణకర్మణోః, తేషు జాతేశ్చ సంబంధస్సమవాయః ప్రకీర్తితః. ౧౧. అభావస్తు ద్విధా సంసర్గాన్యోన్యాభావభేదతః, ప్రాగభావ స్తథాధ్వంసోఽప్యత్యంతాభావఏవ చ. ౧౨. ఏవం త్రైవిధ్యమాపన్న స్సంసర్గాభావ ఇష్యతే, సప్తానామపి సాధర్మ్యం జ్ఞేయత్వాదిక ముచ్యతే. ౧౩. ద్రవ్యాదయః పంచభావా అనేకే సమవాయినః, సత్తావంతస్త్రయ స్త్వాద్యాగుణాదిర్నిర్గుణక్రియః. ౧౪. సామాన్యపరిహీనాస్తు సర్వే జాత్యాదయో మతాః, పారిమాండల్యభిన్నానాం కారణత్వ ముదాహృతమ్. ౧౫. అన్యథాసిద్ధిశూన్యస్య నియతా పూర్వవర్తితా, కారణత్వం భవేత్తస్య త్రైవిధ్యం పరికీర్తితమ్. ౧౬. సమవాయికారణత్వం జ్ఞేయమథాప్యసమవాయిహేతుత్వమ్, ఏవం న్యాయనయజ్ఞైస్తృతీయముక్తం నిమి

హేతుత్వమ్. ౧౭. యత్సమవేతం కార్యం భవతి జ్ఞేయం(తు)తదత్ర
సమవాయి, తత్రాసన్నం జనకం ద్వితీయమాభ్యాం పరం తృతీయం
స్యాత్. ౧౮. యేన సహ పూర్వభావః కారణ మాదాయ వాయస్య,
యం ప్రతి పూర్వభావే జ్ఞాతే యత్పూర్వభావవిజ్ఞానమ్. ౧౯. జనకం
పూర్వవర్తితామపరిజ్ఞాయనయస్యగృహ్యతే, అతిరిక్తమథాపి
వేన్నియతావశ్యకపూర్వభావినః. ౨౦. ఏతే పంచాన్యథాసిద్ధా
త్వాదికమాదిమమ్, ఘటాదౌ దండరూపాదిద్వితీయమపి తర్కి
౨౧. తృతీయం తు భవేద్వ్యోమ కులాలజనకోఽపరః, పంచమో
భాదిస్స్యాదేతేష్వావశ్యక స్త్వసౌ. ౨౨. సమవాయి కారణత్వం
ద్రవ్యస్యైవేతి విజ్ఞేయం, గుణకర్మమాత్రవృత్తి జ్ఞేయమథాప్యసమ
వాయిహేతుత్వమ్. ౨౩. అన్యత్ర నిత్యద్రవ్యేభ్య ఆశ్రితత్వ మిహో
చ్యతే, క్షిత్యాదీనాం నవానాం తు ద్రవ్యత్వం గుణయోగితా. ౨౪.
క్షితిర్జలం తథా తేజః పవనో మన ఏవ చ, పరాపరత్వమూర్తత్వక్రియా
వేగాశ్రయా అమీ. ౨౫. కాలఖాత్మదిశాం సర్వగతత్వం పరమం
మహత్, క్షిత్యాదిపంచభూతాని చత్వారి స్పర్శవంతిహి. ౨౬. ద్రవ్యా
రంభశ్చతుర్షుస్యాదథాకాశశరీరిణామ్,అవ్యాప్యవృత్తిః క్షణికో విశేష
గుణ ఇష్యతే. ౨౭. రూపద్రవత్వప్రత్యక్షయోగినః ప్రథమాస్త్రయః,
గురుణీ ద్వేరసవతీ ద్వయోర్నైమిత్తికో ద్రవః. ౨౮. ఆత్మానో భూత
వర్గాశ్చ విశేషగుణయోగినః, యదుక్తం యస్య సాధర్మ్యం వైధర్మ్య
మితరస్యతత్. ౨౯. స్పర్శాదయోఽష్టౌ వేగాఖ్యసంస్కారో మరుతో
గుణాః, అష్టౌస్పర్శాదయోరూపం ద్రవో వేగశ్చతేజసి ౩౦. స్పర్శా
దయోఽష్టౌ వేగశ్చ గురుత్వం చ ద్రవత్వకమ్,రూపం రసస్తథాస్నేహో
వారిణ్యేతే చతుర్దశ. ౩౧. స్నేహహీనాగంధయుతా క్షితావేతే చతు
ర్దశ, బుద్ధ్యాదిషట్కం సంఖ్యాదిపంచకం భావనా తథా. ౩౨. ధర్మాధర్మౌ
గుణా ఏతే ఆత్మనస్స్యుశ్చతుర్దశ, సంఖ్యాదిపంచకం కాలదిశోశ్శబ్దశ్చతే
చ ఖే. ౩౩. సంఖ్యాదయః పంచబుద్ధిరిచ్ఛాయత్నోఽపిచేశ్వరే, పరా
పరత్వే సంఖ్యాద్యాః పంచవేగశ్చమానసే. ౩౪—తత్ర క్షితిర్గంధహేతు
ర్నానారూపవతీమతా, షడ్విధస్తు రసస్తత్ర గంధస్తు ద్వివిధో మతః.
౩౫. స్పర్శస్తస్యాస్తు విజ్ఞేయోహ్యనుష్ణాశీతపాకజః, నిత్యానిత్యాచ

సా ద్వేధా నిత్యా స్యాదణులక్షణా. ౩౬. అనిత్యాతు తదన్యాస్యా త్త్రైనావయవయోగినీ,సాచత్రిధా భవేద్దేహమింద్రియం విషయస్తథా. ౩౭. యోనిజాదిర్భవేద్దేహఇంద్రియం ఘ్రాణలక్షణమ్, విషయోద్వ్యణుకాదిశ్చ బ్రహ్మాండాంత ఉదాహృతః. ౩౮. వర్ణశ్శుక్లో రసస్పర్శౌ జలే మధురశీతలౌ, స్నేహస్తత్ర ద్రవత్వం తు సాంసిద్ధికముదాహృతమ్. ౩౯. నిత్యతాదిప్రథమవత్కింతు దేహమయోనిజమ్, ఇంద్రియం రసనం సింధు హిమాదిర్విషయో మతః. ౪౦. స్పర్శఉష్ణస్తేజసస్తు స్యాద్రూపం శుక్లభాస్వరమ్, నైమిత్తికం ద్రవత్వం తు నిత్యతాదిచ పూర్వవత్. ౪౧. ఇంద్రియం నయనం వహ్ని స్స్వర్ణాదిర్విషయో మతః, అపాకజోఽనుష్ణాశీతః స్పర్శస్తు పవనే మతః. ౪౨. తిర్యగ్గమనవానేష జ్ఞేయః స్పర్శాదిలింగకః, పూర్వవన్నిత్యతాద్యుక్తం దేహవ్యాపిత్వగింద్రియమ్. ౪౩. ప్రాణాదిస్తు మహావాయుపర్యంతో విషయో మతః, ఆకాశస్య తు విజ్ఞేయశ్శబ్దో వైశేషికో గుణః. ౪౪. ఇంద్రియం తు భవేచ్ఛ్రోత్రమేకః సన్నప్యుపాధితః, జన్యానాం జనకః కాలో జగతామాశ్రయో మతః. ౪౫. పరాపరత్వధీహేతుః క్షణాదిస్స్యాదుపాధితః, దూరాంతికాదిధీహేతురేకానిత్యాదిగుచ్యతే. ౪౬. ఉపాధిభేదాదేకాపి ప్రాచ్యాదివ్యపదేశభాక్, ఆత్మేంద్రియాద్యధిష్ఠాతా కరణం హి సకర్తృకమ్. ౪౭. శరీరస్య న చైతన్యం మృతేషు వ్యభిచారతః,తథా త్వం చేదింద్రియాణాముపఘాతే కథం స్మృతిః ౪౮. మనోఽపి న తథా జ్ఞానాద్యనధ్యక్షం తదా భవేత్, ధర్మాధర్మాశ్రయోఽధ్యక్షో విశేషగుణయోగతః. ౪౯. ప్రవృత్త్యాద్యనుమేయోఽయం రథగత్యేవ సారథిః, అహంకారస్యాశ్రయోఽయం మనోమాత్రస్య గోచరః. ౫౦. విభుర్బుద్ధ్యాదిగుణవాన్ బుద్ధిస్తు ద్వివిధా మతా, అనుభూతిః స్మృతిశ్చస్యాదనుభూతిశ్చతుర్విధా. ౫౧. ప్రత్యక్షమప్యనుమితిస్తథోపమితిశబ్దజే, ఘ్రాణజాదిప్రభేదేన ప్రత్యక్షం షడ్విధం మతమ్. ౫౨. ఘ్రాణస్య గోచరో గంధో గంధత్వాదిరపి స్మృతః, తథా రసో రసజ్ఞాయాస్తథా శబ్దోఽపి చ శ్రుతేః ౫౩. ఉద్భూతరూపం నయనస్య గోచరో ద్రవ్యాణి తద్వంతి పృథక్త్వ సంఖ్యే విభాగసంయోగపరాపరత్వస్నేహద్రవత్వం పరిమాణయుక్తమ్. ౫౪. క్రియాం జాతిం యోగ్యవృత్తిం సమవాయం చ తాదృశమ్

క్షుస్సంబంధాదాలోకోద్భూతరూపయోః. ౫౫. ఉద్భూత
ం గోచరస్సోఽపి చ త్వచః, రూపాన్యచ్చక్షుషోఽయోగ్యం
పి కారణమ్. ౫౬. ద్రవ్యాధ్యక్షే త్వచో యోగో మనసా
ే, మనోగ్రాహ్యం సుఖం దుఃఖమిచ్ఛాద్వేషో మతిః కృతిః.
యన్నిర్వికల్పాఖ్యం తదతీంద్రియమిష్యతే, మహత్త్వంషడ్వి
ంద్రియం కరణం మతమ్. ౫౮. విషయేంద్రియసంబంధో
స్సోఽపి షడ్విధః, ద్రవ్యగ్రహస్తు సంయోగాత్సంయుక్తసమవా
. ద్రవ్యేషు సమవేతానాం తథా తత్సమవాయతః, తత్రాపి
ాం శబ్దస్య సమవాయతః. ౬౦. తద్వృత్తీనాం సమవేతసమ
ం గ్రహః, విశేషణతయా తద్వదభావానాం గ్రహో భవే
యది స్యాదుపలభ్యేతే త్యేవం యత్ర ప్రసజ్యతే, ప్రత్యక్షం
స్య విశేషణతయా భవేత్. ౬౨. అలౌకికస్సన్నికర్షస్త్రివిధః
సామాన్యలక్షణో జ్ఞానలక్షణో యోగజస్తథా. ౬౩. ఆసత్తి
ణాం తు సామాన్యజ్ఞానమిష్యతే, తదింద్రియజతద్ధర్మబోధ
పేక్ష్యతే. ౬౪. విషయీ యస్య తస్యైవ వ్యాపారో జ్ఞాన
యోగజో ద్వివిధః ప్రోక్తో యుక్తయుంజానభేదతః. ౬౫. యు
దా భానం చింతాసహకృతోఽపరః, వ్యాపారస్తు పరా
ణాం వ్యాప్తిధీర్భవేత్. ౬౬. అనుమాయాం జ్ఞాయమానం లిం
రణం న హి, అనాగతాదిలింగేన న స్యాదనుమితిస్తదా. ౬౭.
పక్షవృత్తిత్వధీః పరామర్శ ఉచ్యతే, వ్యాప్తిస్సాధ్యవదన్యస్మి
న ఉదాహృతః. ౬౮. అథ వా హేతుమన్నిష్ఠ విరహాప్రతి
, సాధ్యేన హేతోరైకాధికరణ్యం వ్యాప్తిరుచ్యతే. ౬౯. సి
యా శూన్యాసిద్ధిర్యత్ర న విద్యతే, సపక్షస్తత్రవృత్తిత్వజ్ఞానా
్భవేత్. ౭౦. అనైకాంతో విరుద్ధశ్చాప్యసిద్ధః ప్రతిపక్షితః,
యాపదిష్టశ్చ హేత్వాభాసాస్తు పంచధా. ౭౧. ఆద్యస్సాధా
్యదసాధారణకోఽపరః, తథైవానుపసంహారీ త్రిధా నైకాంతి
త్. ౭౨ యస్సపక్షే విపక్షే చ భవేత్సాధారణస్తు సః, య
స్మాద్వ్యావృత్తస్సత్వసాధారణో మతః. ౭౩. తథైవానుప
కేవలాన్వయిపక్షకః, యస్సాధ్యవతినైవాస్తి స విరుద్ధ ఉదాహృ

తః. ౭౪. ఆశ్రయాసిద్ధిరాద్యా స్యాత్ స్వరూపాసిద్ధిరప్యథ, వ్యాప్య త్వాసిద్ధిరపరా స్యాదసిద్ధిరతస్త్రిధా. ౭౫. పక్షాసిద్ధిర్యత్ర పక్షో భవేన్మణి మయో గిరిః, హ్రదో ద్రవ్యం ధూమవత్త్వాదత్రాసిద్ధిరథాపరా. ౭౬. వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరపరా నీలధూమాదికే భవేత్, విరుద్ధయోః పరామర్శో హేత్వోస్సత్ప్రతిపక్షితా. ౭౭. సాధ్యశూన్యో యత్ర పక్షస్త్వసౌ బాధ ఉదాహృతః, ఉత్పత్తికాలీనఘటే గంధాదిర్యత్ర సాధ్యతే. ౭౮.—గ్రామీణస్య ప్రథమతః పశ్యతో గవయాదికమ్, సాదృశ్యధీర్గవాదీనాం యా స్యాత్సా కరణం మతమ్. ౭౯. వాక్యార్థస్యాతిదేశస్య స్మృతిః వ్యాపార ఉచ్యతే, గవయాదిపదానాం తు శక్తిధీరుపమాఫలమ్. ౮౦.—పదజ్ఞానం తు కరణం ద్వారం తత్ర పదార్థధీః, శాబ్దబోధః ఫలం తత్ర శక్తిధీః సహకారిణీ. ౮౧. లక్షణాశక్యసంబంధస్తాత్పర్యానుపపత్తితః, ఆసత్తిర్యోగ్యతాకాంక్షా తాత్పర్యజ్ఞానమిష్యతే. ౮౨. కారణం సన్నిధానం తు పదస్యాసత్తిరుచ్యతే, పదార్థే తత్ర తద్వత్తా యోగ్యతా పరికీర్తితా. ౮౩ యత్పదేన వినా యస్యాననుభావకతా భవేత్, ఆకాంక్షా వక్తురిచ్ఛా తు తాత్పర్యం పరికీర్తితమ్. ౮౪. సాక్షాత్కారే సుఖాదీనాం కరణం మన ఉచ్యతే, అయోగపద్యాజ్జ్ఞానానాం తస్యాణుత్వమిహేష్యతే. ౮౫. అథ ద్రవ్యాశ్రితా జ్ఞేయా నిర్గుణా నిష్క్రియా గుణాః, రూపం రసః స్పర్శగంధౌ పరత్వమపరత్వకమ్. ౮౬. ద్రవో గురుత్వం స్నేహశ్చ వేగో మూర్తగుణా అమీ, ధర్మాధర్మౌ భావనా చ శబ్దో బుద్ధ్యాదయోఽపి చ. ౮౭. ఏతేఽమూర్తగుణాస్సర్వే విద్వద్భిః పరికీర్తితాః, సంఖ్యాదయో విభాగాంతా ఉభయేషాం గుణా మతాః. ౮౮. సంయోగశ్చ విభాగశ్చ సంఖ్యాద్విత్వాదికాస్తథా, ద్విపృథక్త్వాదయస్తద్వదేతేఽనేకాశ్రితా గుణాః. ౮౯. అతశ్శేషాగుణాస్సర్వే మతా ఏకైకవృత్తయః, బుద్ధ్యాదిషట్కం స్పర్శాంతాః స్నేహస్సాంసిద్ధికో ద్రవః. ౯౦. అదృష్టభావనా శబ్దా అమీ వైశేషికా గుణాః, సంఖ్యాదిరపరత్వాంతో ద్రవో సాంసిద్ధికస్తథా. ౯౧. గురుత్వవేగౌ సామాన్యగుణా ఏతే ప్రకీర్తితాః, సంఖ్యాదిరపరత్వాంతో ద్రవత్వం స్నేహ ఏవచ. ౯౨. ఏతే తు ద్వీంద్రియగ్రాహ్యా అథ స్పర్శాంతశబ్దకాః బాహ్యైకైకేంద్రియగ్రాహ్యా గురుత్వాదృష్టభావనాః. ౯౩. అతీంద్రియా

విభూనాం తు యే స్యుర్వైశేషికా గుణాః, అకారణగుణోత్పన్నా ఏతే తు పరికీర్తితాః. ౯౪. అపాకజాస్తు స్పర్శాంతా ద్రవత్వం చ తథా విధమ్, స్నేహవేగగురుత్వైకపృథక్త్వపరిమాణకమ్. ౯౫. స్థిత(తి)స్థాపక ఇత్యేతే స్యుః కారణగుణోద్భవాః, సంయోగశ్చ విభాగశ్చ వేగశ్చైతే తు కర్మజాః. ౯౬. స్పర్శాంతపరిమాణైకపృథక్త్వస్నేహశబ్దకే, భవేదసమవాయిత్వమథ వైశేషికే గుణే ౯౭. ఆత్మనస్స్యాన్నిమిత్తత్వముష్ణస్పర్శగురుత్వయోః, వేగేఽపి చ ద్రవత్వే చ సంయోగాదిద్వయే తథా. ౯౮. ద్విధైవ కారణత్వం స్యాదథ ప్రాదేశికో భవేత్, వైశేషికో విభుగుణః సంయోగాదిద్వయం తథా. ౯౯. చక్షుర్గ్రాహ్యం భవేద్రూపం ద్రవ్యాదేరుపలంభకమ్, చక్షుషస్సహకారిస్యాచ్ఛుక్లాదికమనేకధా. ౧౦౦. జలాదిపరమాణౌ తన్నిత్యమన్యత్స హేతుకమ్, రసస్తు రసనగ్రాహ్యో మధురాదిరనేకధా. ౧౦౧. సహకారిరసజ్ఞాయా నిత్యతాదిచ పూర్వవత్, ఘ్రాణగ్రాహ్యో భవేద్గంధో ఘ్రాణస్యైవోపకారకః. ౧౦౨. సౌరభశ్చాసౌరభశ్చ స ద్వేధా పరికీర్తితః, స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్యస్త్వచః స్యాదుపకారకః. ౧౦౩. అనుష్ణాశీతశీతోష్ణభేదాత్స త్రివిధో మతః, కాఠిన్యాదిః క్షితావేవ నిత్యతాది చ పూర్వవత్. ౧౦౪. ఏతేషాం పాకజత్వం తు క్షితౌ నాన్యత్ర కుత్రచిత్, తత్రాపి పరమాణౌ స్యాత్ పాకో వైశేషికే నయే. ౧౦౫. నైయాయికానాం తు నయే ద్వ్యణుకాదావపీష్యతే, గణనవ్యవహారే తు హేతుస్సంఖ్యాభిధీయతే. ౧౦౬. నిత్యేషు నిత్యమేకత్వమనిత్యేఽనిత్యమిష్యతే, ద్విత్వాదయః పరార్ధాన్తా అపేక్షాబుద్ధిజా మతాః. ౧౦౭. అనేకాశ్రయపర్యాప్తా ఏతే తు పరికీర్తితాః, అపేక్షాబుద్ధినాశాచ్చ నాశస్తేషాం నిరూపితః. ౧౦౮. అనేకైకత్వబుద్ధిర్యా సాపేక్షా బుద్ధిరుచ్యతే, పరిమాణం భవేన్మానవ్యవహారస్య కారణమ్. ౧౦౯. అణుదీర్ఘం మహద్ధ్రస్వమితి తద్భేద ఈరితః, అనిత్యే తదనిత్యం స్యాన్నిత్యే నిత్యముదాహృతమ్. ౧౧౦. సంఖ్యాతః పరిమాణాచ్చ ప్రచయాదపి జాయతే, అనిత్యం ద్వ్యణుకాదౌ తు సంఖ్యాజన్యముదాహృతమ్. ౧౧౧. పరిమాణం ఘటాదౌ తు పరిమాణజముచ్యతే, ప్రచయశ్శిథిలాఖ్యో యః సంయోగస్తేన జన్యతే. ౧౧౨. పరిమాణం తూలకాదౌ నాశస్త్వాశ్రయనాశతః, సంఖ్యావత్తు పృథక్త్వం స్యాత్ పృథక్ప్రత్యయకారణమ్. ౧౧౩,

అన్యోన్యాభావతో నాస్య చరితార్థత్వముచ్యతే, అస్మాత్పృథగిదం నేతి
ప్రతీతిర్హి విలక్షణా. ౧౧౪. అప్రాప్తయోస్తు యా ప్రాప్తిః సైవ సం
యోగ ఈరితః, కీర్తిత స్త్రివిధ స్త్వేష ఆద్యోఽన్యతరకర్మజః. ౧౧౫.
తథోభయక్రియాజన్యో భవేత్సంయోగజోఽపరః, ఆదిమః శ్యేనశైలా
దిసంయోగః పరికీర్తితః. ౧౧౬. మేషయోస్సన్నిపాతో యస్సద్వితీయ
ఉదాహృతః, కపాలతరుసంయోగాత్ సంయోగస్తరుకుంభయోః.
౧౧౭. తృతీయస్స్యాత్కర్మజోఽపి ద్విధైవ పరికీర్తితః, అభిఘాతో నోద
నం చ శబ్దహేతురిహాదిమః. ౧౧౮. శబ్దాహేతుర్ద్వితీయః స్యాద్విభా
గోఽపి త్రిధా భవేత్, ఏకకర్మోద్భవస్త్వాద్యో ద్వయకర్మోద్భవోఽపరః.
౧౧౯. విభాగజస్తృతీయః స్యాత్ తృతీయోఽపి ద్విధా భవేత్, హేతు
మాత్రవిభాగోత్థో హేత్వహేతువిభాగజః. ౧౨౦. పరత్వం చాపర
త్వం చ ద్వివిధం పరికీర్తితమ్, దైశికం కాలికం చాపి మూర్త ఏవ తు
దైశికమ్. ౧౨౧. పరత్వం సూర్యసంయోగభూయస్త్వజ్ఞానతో భవేత్,
అపరత్వం తదల్పత్వబుద్ధితః స్యాదితీరితం. ౧౨౨. తయోరసమవాయీ
తు దిక్సంయోగస్తదాశ్రయే, దివాకరపరిస్పందపూర్వోత్పన్నత్వబుద్ధితః.
౧౨౩. పరత్వమపరత్వం తు తదనంతరబుద్ధితః, అత్రత్వసమవాయీ స్యా
త్సంయోగః కాలపిండయోః. ౧౨౪. అపేక్షాబుద్ధినాశేన నాశ స్త్వేష
ముదాహృతః, బుద్ధేః ప్రకారః ప్రాగేవ ప్రాయశోఽపి నిరూపితః ౧౨౫
అథావశిష్టోఽప్యపరః ప్రకారః పరిదర్శ్యతే, అప్రమా చ ప్రమా చే
జ్ఞానం ద్వివిధముచ్యతే. ౧౨౬. తచ్ఛూన్యే తన్మతిర్యా స్యాదప్రమ
సా నిరూపితా, తత్ప్రపంచో విపర్యాసః సంశయోఽపి ప్రకీర్తితః. ౧౨
ఆద్యో దేహే యాఽఽత్మబుద్ధిశ్శంఖాదా పీతతా మతిః, భవేన్నిశ్చ
రూపాయాం సంశయోఽథ ప్రదర్శ్యతే. ౧౨౮. కింస్విన్నరో వా స్థా
ర్వేత్యాదిబుద్ధిస్తు సంశయః, తదభావాప్రకారాధీస్తత్ప్రకారా
నిశ్చయః. ౧౨౯. ససంశయో మతిర్యా స్యాదేకత్రాభావభావయో
సాధారణాదిధర్మస్యజ్ఞానం సంశయకారణమ్. ౧౩౦. దోషోఽప్రమాయ
జనకః ప్రమాయాస్తు గుణో భవేత్, పిత్తదూరత్వాదిరూపో దోషో
నావిధః స్మృతః. ౧౩౧. ప్రత్యక్షే తు విశేష్యేణ విశేషణవతా మతమ్, స
కర్షో గుణస్తు స్యాదథత్వనుమితౌ గుణః. ౧౩౨. పక్షే సాధ్యవిశిష్టే చ ప
మర్శో గుణో భవేత్, శక్యే సాదృశ్యబుద్ధిస్తు భవేదుపమితౌ గు

౧౩౩. శాబ్దబోధే యోగ్యతాయాస్తాత్పర్యస్యాథవా ప్రమా, గుణస్స్యాద్భ్రమభిన్నం తు జ్ఞానమత్రోచ్యతే ప్రమా. ౧౩౪. అథవా తత్ప్రకారకం యత్ జ్ఞానం తద్వద్విశేష్యకమ్, తత్ప్రమా న ప్రమానాపి భ్రమస్స్యాన్నిర్వికల్పకమ్.౧౩౫. ప్రకారతాదిశూన్యంహి సంబంధానవగాహి తత్, ప్రమాత్వం నస్వతో గ్రాహ్యం సంశయానుపపత్తితః. ౧౩౬. వ్యభిచారస్యాగ్రహోఽపి సహచారగ్రహస్తథా, హేతుర్వ్యాప్తిగ్రహే తర్కః క్వచిచ్ఛంకానివర్తకః.౧౩౭.సాధ్యస్య వ్యాపకో యస్తు హేతోరవ్యాపకస్తథా,స ఉపాధిర్భవేత్తస్య నిష్కర్షోఽయం ప్రదర్శ్యతే. ౧౩౮. సర్వే సాధ్యసమానాధికరణాస్స్యురుపాధయః, హేతోరేకాశ్రయే యేషాం స్వసాధ్యవ్యభిచారితా.౧౩౯.వ్యభిచారస్యానుమానముపాధేస్తు ప్రయోజనమ్, శబ్దోపమానయోర్నైవ పృథక్ప్రామాణ్యమిష్యతే. ౧౪౦. అనుమానగతార్థత్వాదితి వైశేషికం మతమ్, తన్న సమ్యగ్వినా వ్యాప్తిబోధం శాబ్దాదిబోధతః. ౧౪౧. (త్రైవిధ్యమనుమానస్య కేవలాన్వయిభేదతః,) ద్వైవిధ్యం తు భవేద్వ్యాప్తేరన్వయవ్యతిరేకతః, అన్వయవ్యాప్తిరుక్తైవ వ్యతిరేకా తథోచ్యతే. సాధ్యాభావవ్యాపకత్వం హేత్వభావస్య యద్భవేత్, అర్థాపత్తిస్తు నైవేహ ప్రమాణాంతరమిష్యతే. ౧౪౩. వ్యతిరేకవ్యాప్తిబుద్ధ్యా చరితార్థా హి సా యతః, సుఖం తు జగతామేవ కామ్యం ధర్మేణ జన్యతే. అధర్మజన్యం దుఃఖం స్యాత్ ప్రతికూలం సచేతసామ్, నిర్దుఃఖత్వే సుఖే చేచ్ఛాతజ్జ్ఞానాదేవ జాయతే. ౧౪౪. ఇచ్ఛాతు తదుపాయే స్యాదిష్టోపాయత్వధీర్యది, చికీర్షాకృతిసాధ్యత్వప్రకారేచ్ఛా చ యా భవేత్. ౧౪౬. తద్ధేతుః కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమతిర్భవేత్, బలవద్ద్విష్టహేతుత్వమతిస్స్యాత్ప్రతిబంధికా. ౧౪౭. తదహేతుత్వబుద్ధేస్తు హేతుత్వం కస్యచిన్మతే, ద్విష్టసాధనతాబుద్ధిర్భవేద్ద్వేషస్య కారణమ్. ౧౪౮. ప్రవృత్తిశ్చ నివృత్తిశ్చ తథా జీవనకారణమ్, ఏవం ప్రయత్నత్రైవిధ్యం తాంత్రికైః పరిదర్శితమ్. ౧౪౯. చికీర్షాకృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమతిస్తథా, ఉపాదానస్య చాధ్యక్షం ప్రవృత్తౌ జనకం భవేత్. ౧౫౦. నివృత్తిస్తు భవేద్ద్వేషాద్ద్విష్టసాధనతా ధియః, యత్నో జీవనయోనిస్తు సర్వదాతీంద్రియో భవేత్. ౧౫౧. శరీరే ప్రాణసంచారకారణం పరికీర్తితమ్, అతీంద్రియం

గురుత్వం స్యాత్పృథివ్యాదిద్వయేతు తత్. ౧౫౨. అనిత్యే తదనిత్యం స్యాన్నిత్యే నిత్యముదాహృతమ్, తదేవాసమవాయి స్యాత్, పతనాఖ్యే తు కర్మణి. ౧౫౩. సాంసిద్ధికద్రవత్వం స్యాన్నైమిత్తికమథాపరమ్, సాంసిద్ధికం తు సలిలే ద్వితీయం క్షితితేజసోః. ౧౫౪. పరమాణౌ జలే నిత్యమన్యత్రానిత్యముచ్యతే, నైమిత్తికం వహ్నియోగాత్తపనీయఘృతాదిషు. ౧౫౫. ద్రవత్వం స్యందనే హేతుర్నిమిత్తం సంగ్రహేతు తత్, స్నేహోజలేస నిత్యోఽణావనిత్యోఽవయవిన్యసౌ ౧౫౬. తైలాంతరే తత్ప్రకర్షాద్దహనస్యానుకూలతా, సంస్కారభేదో వేగోఽథ స్థితస్థాపకభావనే. ౧౫౭. మూర్తమాత్రే తు వేగస్స్యాత్కర్మజో వేగజః క్వచిత్, స్థితి(త)స్థాపకసంస్కారః క్షితౌ కేచిచ్చతుర్ష్వపి. ౧౫౮. అతీంద్రియోఽసౌ విజ్ఞేయఃక్వచిత్స్పందేఽపి కారణమ్, భావనాఖ్యస్తు సంస్కారో జీవవృత్తిరతీంద్రియః. ౧౫౯. ఉపేక్షానాత్మకస్తస్య నిశ్చయః కారణం భవేత్, స్మరణే ప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యసౌ హేతురుచ్యతే. ౧౬౦. ధర్మాధర్మావదృష్టం స్యాద్ధర్మః స్వర్గాదిసాధనమ్, గంగాస్నానాదియాగాదివ్యాపారస పరికీర్తితః.౧౬౧.కర్మనాశా జలస్పర్శాదినా నాశ్యస్త్వసౌ మతః, అధర్మో నరకాదీనాం హేతుర్నిందితకర్మజః.౧౬౨.ప్రాయశ్చిత్తాదినాశ్యోఽసౌ జీవవృత్తీత్విమౌ గుణౌ, ఇమౌ తు వాసనాజన్యౌ జ్ఞానాదపి వినశ్యతః. ౧౬౩. శబ్దో ధ్వనిశ్చ వర్ణశ్చ మృదంగాదిభవో ధ్వనిః, కంఠసంయోగాదిజన్యా వర్ణాస్తేకాదయో మతాః. ౧౬౪. సర్వశ్శబ్దో నభోవృత్తిః శ్రోత్రోత్పన్నస్తు గృహ్యతే, వీచీతరంగన్యాయేన తదుత్పత్తిస్తు కీర్తితా. ౧౬౫. కదంబకోరకన్యాయాదుత్పత్తిః కస్యచిన్మతే, ఉత్పన్నః కోవినష్టః క ఇతి బుద్ధేరనిత్యతా. ౧౬౬. సోఽయం క ఇతి బుద్ధిస్తు సాజాత్యమవలంబతే, తదేవౌషధమిత్యాదౌ సజాతీయేఽపి దర్శనాత్ తస్మాదనిత్యా ఏవేతి వర్ణాస్సర్వే మతం హి నః. ౧౬౭.

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయవిద్యానివాసభట్టార్యసుత
శ్రీయుతవిశ్వనాథపంచాననభట్టాచార్యవిరచితః
కారికావలీనామకః భాషాపరిచ్ఛేదఃసమాప్తః.

చెన్నపురి: 'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము——1926.

సంస్కృతగ్రంథములు.

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
అధ్యాత్మరామాయణము, మూలము	1	0
అధ్యాత్మరామాయణము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	8	0
కార్తీకమాహాత్మ్యము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	0	12
కాశీఖండము	3	8
కాశీమాహాత్మ్యము, తెనుగువచనము	0	8
గయామాహాత్మ్యము, తెనుగువచనము	0	6
కేదారఖండము	0	12
గరుడపురాణము, సవ్యాఖ్యానాంధ్రతాత్పర్యము	1	8
బాలరామాయణము, సటీక	0	2
బాలరామాయణము, మూలము, పెద్దచ్చు	0	1
శ్రీమద్భాగవతము, శ్రీధరీయవ్యాఖ్యానసహితము	10	0
పద్మపురాణాంతర్గతమాఘపురాణము, ఆంధ్రతాత్పర్య సహితము,చక్కనికూర్పు	2	0
ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థసహితశ్రీమద్రామాయణము,		
షట్కాండలు 15 వాల్యములు	70	0
డిటో అరణ్యకాండము	10	0
డిటో కిష్కింధాకాండము	10	0
డిటో యుద్ధకాండము	20	0
శ్రీమద్రామాయణము, మూలము, సాధారణప్రతి	3	8
డిటో రెండువాల్యములు, దళసరికాగితములు	6	0
డిటో సుందరకాండము, చిన్నసైజు	1	0
డిటో ఉత్తరకాండము, మేలుప్రతి	1	4
శ్రీమద్రామాయణము, వ్యాఖ్యానచతుష్టయవిశిష్టము 2 సంపుటములు, చిన్నసైజున		
చక్కగముద్రితము	15	0
శ్రీమద్రామాయణము, ఉత్తరకాండసహి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము		
7 వాల్యములు	17	0
,, బాలకాండము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	2	0
,, అయోధ్యాకాండము ,,	3	0
,, అరణ్యకాండము ,,	2	0
,, కిష్కింధాకాండము ,,	2	8
,, సుందరకాండము ,,	2	0
,, యుద్ధకాండము ,,	4	0
,, ఉత్తరకాండము ,,	2	8
అమావాస్యతర్పణము	0	1

		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
ఆపస్తంబగృహ్యసూత్రములు	...	0	3
ఆబ్దికమన్త్రములు (యజుర్వేదము) మూలము	...	0	1
ఆంధ్రద్రావిడసంధ్యావందనము	...	0	2
ఋగ్వేదదేవతార్చన, బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	...	0	2
ఋగ్వేదపూర్వప్రయోగాదర్శము	...	1	8
,, మేలుప్రతి	...	2	0
ఋగ్వేదశ్రాద్ధప్రయోగము, ఆశ్వలాయనము, చిన్నసైజు	...	0	4
ఋగ్వేదసంధ్యావందనము, సటీక, చిన్నసైజు	...	0	2
తిథిమంత్రములు, (ఆరాధ్యులది)	...	0	2
దేవతార్చన, చిన్నసైజు	...	0	1
పంచసూక్తములు, సస్వరము	...	0	2
పంచోపనిషత్తులు, తైత్తిరీయము, సస్వరము	...	0	12
పితృతర్పణము, చిన్నసైజు	...	0	1
బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	...	0	2
మహాన్యాసము, చిన్నసైజు	...	0	6
మంత్రప్రశ్నములు, మూలము	...	0	3
మంత్రపుష్పము, సటీక	...	0	1
తైత్తిరీయ ఆరణ్యకోపనిషత్తులు పితృమేధము మంత్రప్రశ్నములు సహా, సస్వరము		3	0
యజ్ఞోపవీతధారణవిధి	...	0	2
యజుర్వేదసంధ్యావందనము, మూలము, సస్వరము	...	0	2
డిటో పురుషసూక్త శ్రీసూక్త, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము		0	4
యజుర్వేదసంధ్యావందనభాష్యము	...	0	8
యాజుషపూర్వప్రయోగచంద్రిక, సస్వరము—అనేకవిషయములంజేర్చి యాంధ్ర మహాజనసంప్రదాయానుసారముగఁ బరిష్కరించి ముద్రించి యున్నారము		2	0
రుద్రము, నమకము, చమకము, సస్వరము, చిన్నసైజు	...	0	2
శ్రీవైష్ణవాహ్నికము	...	0	4
శ్రీవైష్ణవశ్రాద్ధప్రయోగము	...	0	4
వ్రతరత్నాకరము, ప్రథమభాగము	...	0	8
వ్రతరత్నాకరము, ద్వితీయభాగము	...	1	0
వ్రతచూడామణి, 360 వ్రతములు, మంచికాగితములపై చక్కగముద్రితము		2	0
వైశ్యసంధ్యావందనము	...	0	2
సూర్యనమస్కారము, చిన్నసైజు	...	0	1
జలార్గళశాస్త్రము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	4
జాతకచంద్రిక, గోపాలరత్నాకరము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	8
కాలామృతము, సటీక, మేలుప్రతి	...	1	0

		ప్రతి 1_కి రూ.	అ.
బృహజ్జాతకము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్య వివరణసహితము చక్కనిప్రతి		2	0
ముహూర్తదర్పణము, సటీక, చక్కనికూర్పు	...	0	12
కేట్టమకశాస్త్రము, తాత్పర్యసహితము	...	0	10
షోడశప్రశ్నరత్నావళి, నెపోలియన్ అనుష్ఠించినప్రశ్నగ్రంథమునకు తెనుఁగు		0	3
ఛప్పన్నము, ప్రశ్నశాస్త్రము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	6
నక్షత్రచూడామణి, చక్కనిప్రతి	...	0	6
శ్రీపతి, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	1	8
సర్వార్థచింతామణి, మేలుప్రతి	...	0	12
లఘుతాచకము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	12
భృగుసూత్రములు ,,	...	0	6
భావార్థచంద్రిక ,,	...	0	8
వృద్ధపరాశరము ,,	...	0	10
కేరళప్రశ్నము ,,	...	0	3
సనత్కుమారగృహవాస్తువు ,,	...	0	3
మయవాస్తువు ,,	...	0	3
వాస్తుసర్వస్వము ,,	...	0	4
వనమాల (వర్షఫణి) ,,	...	0	3
స్వప్నశాస్త్రము ,,	...	0	3
గౌళిశాస్త్రము, తెనుఁగు ,,	...	0	2
సాముద్రికశాస్త్రము, సటీక ,,	...	0	4
అష్టకవర్గు, సాంధ్ర తాత్పర్యము, చక్కనిప్రతి	...	0	4
శకునశాస్త్రము (శిఖినరసింహాశతకము,) తాత్పర్యసహితము	...	0	4
సారావళి, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	3	0
ఆరూఢరత్నసిద్ధాంజనము ,,	...	0	12
ఆశౌచనిర్ణయము (తెనుఁగు)	...	0	3
దేవలస్మృతి, సాంధ్రటీక	...	0	3
పరాశరస్మృతి, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	12
బుధస్మృతి, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	2
బృహస్పతిస్మృతి ,,	...	0	3
వృద్ధపరాశరస్మృతి, సాంధ్రటీక	...	0	2
శంఖలిఖితస్మృతి, సాంధ్రటీక	...	0	2
శంఖధర్మస్మృతి ,,	...	0	12
హారీతస్మృతి, సాంధ్రటీక	...	0	8
అపరోక్షానుభూతి, సాంధ్ర తాత్పర్యము, చిన్నసైజు	...	0	4
అద్వైతసంగ్రహము, తెనుఁగువచనము	...	0	2

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
ఆత్మబోధము, సటీక ...	0	4
ఆనందలహరి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము ...	0	4
ఆత్మపూజ ,, ...	0	1
ఆత్మవిద్యావిలాసము ,, ...	0	[illegible]
ఆత్మానాత్మవివేకము ,, ...	0	4
ఉత్తరగీతా, సాంధ్రటీకాతాత్పర్యము, చిన్నసైజు ...	0	12
జీవన్ముక్తిప్రకాశిక ...	2	0
నైష్కర్మ్యసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	3	8
పంచదశీప్రకరణము, సవ్యాఖ్యానము ...	1	4
పంచీకరణము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము ...	0	2
డిటో తెనుఁగువచనము ...	0	2
బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము, చిన్నసైజు ...	0	3
బ్రహ్మసూత్రములు, తెనుఁగువచనము, శ్రీశంకరాచార్యులవారిభాష్యము అందరికిని తెలియుంట దుర్లభమనితలఁచి చక్కనిశైలిలో అనేకవృత్తులననుసరించి తెనుఁగువ్యాఖ్యానము ప్రకటించినారము. 2 సంపుటములు	12	0
భగవద్గీతలు, మూలముమాత్రము, చిన్నసైజు ...	0	4
,, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము, కాలికోబైండు ...	1	4
,, ,, చిన్నసైజు ...	0	[illegible]
,, అనిబిసెంటుగారి ఇంగ్లీషుతర్జుమాతో ...	0	[illegible]
రామగీతా, సటీక, చిన్నసైజు ...	0	[illegible]
వివేకచూడామణి, మూలముమాత్రము, పాతప్రతి ...	0	[illegible]
వ్యవహారపంచకము, సాంధ్రతాత్పర్యము ...	0	[illegible]
వేదాంతస్తోత్రపంచకము. శ్రీశంకరాచార్యకృతము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము:—ఇందు ఏకశ్లోకి, యతిపంచకము, మనీషాపంచకము, ప్రాతఃస్మరణము మొదలైనవిగలవు ...	0	
శంకరవిజయము, సవ్యాఖ్యానము, నూతనముద్రితము ...	2	
సౌందర్యలహరి, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము ...	0	
శాంతివిలాసము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము ...	0	
శివగీతా, సాంధ్రతాత్పర్యము, చిన్నసైజు ...	0	
[illegible]కాష్టకము ,, ,, ...	0	
వాసుదేవమననము, తెనుఁగువచనము ...	0	
విచారచంద్రోదయము, తెనుఁగు ...	0	
హరిమీడేస్తవము, సటీక ...	0	
హఠయోగప్రదీపిక, యోగాసనపటములతో, నూతనముద్రితము ...	2	